

TÜDEV
DENGE
Mart 2020/8

TÜDEV DENGİ

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Journal of Turkish World Studies
TÜDEV Yayınıdır/Published by TÜDEV
ISSN: 2667-8926

Sahibi ve Sorumlusu/Owner and Managing Editor
Yıldırım Tuğrul TÜRKEŞ

Editörler/Editors
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Abdulhaluk M. ÇAY (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firidun CELİLOV (Azerbaycan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbhan KASIMOVA (Abay Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadirali KONKABAYEV (Uluslararası Türk Akademisi)
Prof. Dr. Lindita XHANARI LATİFİ (Universiteti i Tirane)
Prof. Dr. Kürşat ZORLU (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan DURAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafael MUHAMETDİNOV (Kazan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Prof. Dr. Tohid MELİKZADE (İslamic Azad Üniversitesi)
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (University of Wisconsin)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Marufcan YOLDAŞOV (Taşkent Ali Şir Nevai Üniversitesi)
Doç. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nazım MURADOV (Lefke Avrupa Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Abdulvahap KARA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (University of Turku)
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkin EMET (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ALTAYLI (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir KAHAR (Taşkent Cihan Diller Üniversitesi)
Dr. Oles KULÇINSKIY (V. İ. Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi)

İdare Merkezi/Address

Beytepe Mahallesi 5699. Sokak No: 7/6
Anhira Villaları, 06800
Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 219 30 40/41
www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

Yayın Türü/Types of Periodicals

4 aylık, Uluslararası/3 Issues Per Year, International

Baskı/Printed by

Vega Basım Hizmetleri
Sertifika No. 43714
03122300723
ANKARA

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Türk Dünyası'nın Birliği Hayal Değildir

1-5

Ahmet B. ERCİLASUN

Türk Dünyası Avrasya'da Güç Merkezi Oluşturabilir mi?

7-15

Barış DOSTER

*Türk Dünyasında Ortak Alfabe, Ortak Dil ve
Ortak İletişim Dili Konularına Bir Bakış*

17-38

Timur KOCAOĞLU

*Kültür Politikaları ve Alfabe
(Türk Dünyası ve Kazakistan Örnekleme)*

39-92

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

*Kültürel Kimlik Stratejisti Nazarbayev'e
Halkbilimi Penceresinden Bakarken*

93-100

Yaşar KALAFAT

Kafkasya'ya Etno-Politik Bir Bakış

101-130

Kamil Veli NERİMANOĞLU

İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü'l-Hakayık

131-135

Tuncer GÜLENSOY

Kitab-ı Dedem Korkud ve Manas

137-152

Süleyman Turduyevîç KAYIPOV

Ahmet Ağaoğlu'nun Düşünce Dünyası

153-168

Seyfettin ALTAYLI

*Kıbrıs'ta Bulunan, "Eteocypriot Yazısı (Kıbrıs Hece Yazısı)"
Diye Adlandırılan Yazıtlarla İlgili Türkçe Okuma Önerileri*

169-178

Mehmet Turgay KÜRÜM

Avrupa'da Yükselen Irkçılık (Pegida Örneği)

179-190

M. Nail ALKAN

Zayıf Devletler ve Göç

191-202

Cem KARADELİ

Bir Bilimsel Gezinin Günlüklerinden

203-209

Talip DOĞAN

EDİTÖRDEN

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsız 5 Türk cumhuriyetini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinin Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile 7 bağımsız Cumhuriyet olarak dünya üzerinde yer alması, Türklük âleminde geleceğe dair yeni ufukların, yeni ümitlerin oluşmasına vesile oldu. Ömrünü Türklük, Türkçülük ve Türk dünyasına vakfeden rahmetli Alparslan Türkeş, yakın çevresindeki siyasetçi, bürokrat ve akademisyenlerle bir araya gelerek “*Türk Dünyası Kurultayları*”nı düzenleyecek bir sivil toplum kurumunun oluşturulması gayesiyle “*Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı*”nı (TÜDEV) 1993 yılında kurmuştur. Kuruluşundan 2007 yılına kadar 11 kurultay düzenleyen Vakfımız; “*Türk devlet ve toplulukları arasında ortak noktaları ele alıp geliştirmek, ortak problemlere birlikte çözüm aramak, kendi aralarında olduğu kadar, dost ve kardeş ülkeler ile uluslararası ilişkilerde, dostluk, kardeşlik ve iş birliği imkânlarını arttırmak*” düşüncesinden hareketle **TÜDEV DENGİ** adlı akademik nitelikli ‘Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi’ni yayımlama kararı almıştır. Vakfımız çatısı altında geçen yıl yayınlanmaya başlayan dergimizin 8. sayısı dopdolu içeriği ile okuyucusunun karşısındadır.

Yılda üç kez olmak üzere dört aylık süre aralığında çıkarmayı planladığımız dergimizin bu sayısı Türk dünyasını ilgilendiren çeşitli yazılara ayrılmıştır. Türklük bilimi ve uluslararası ilişkiler alanının otorite isimlerinin kaleminden çıkan on üç yazı dil, kültür, alfabe, coğrafya, göç gibi konulara hasredilmiştir. Vakfımızın temel amaçları doğrultusunda “*Türk dilinin ve kültürünün Türk milletini teşkil eden halklar ve topluluklar arasında karşılıklı alışverişini zenginleştirmek ve böylece yeni oluşum ve gelişmelerin ortaya çıkmasına yardımcı olmak. Bu yolu izleyerek Türk kültürünün zenginliklerini evrensel kültüre kazandırarak insanlığın ilerlemesine ve refahına katkıda bulunmak;*” gayesi **TÜDEV DENGİ** dergisinin de en temel ilkelerinden biridir.

Türkoloji sahasının yaşayan en büyük alimlerinden Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun hocamız “Türk Dünyası’nın Birliği Hayal Değildir!” başlıklı yazısında Türkiye ve Türk dünyasındaki hızlı gelişme ve değişimlerin Türkleri birbirine daha fazla yakınlaştırdığını belirtmekte; dilde, fikirde, işte birlik yolunda 20-30 yıl gibi kısa süreler yerine uzun bir süreçte hayallerin gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır.

Doç. Dr. Barış Doster; Avrasya alanında Türk dünyasının güç olabileceğini, bunun için özellikle Çin ve Rusya ile ilişkilere dikkat edilmesi gerektiğini “Türk Dünyası Avrasya’da Güç Merkezi Oluşturabilir mi?” başlıklı yazısında dile getirmektedir. Türkiye olmadan Türk dünyasının Avrasya’da etkinliğinin olamayacağını vurgulayan Doster, Türkiye-Türk dünyası ilişkilerinde zaman zaman hatalı uygulamalar olduğuna da dikkat çekmektedir.

Prof. Dr. Timur Kocaoğlu; Türk dünyasında süregiden alfabe değişimlerinin siyasi arka planını verdiği “Türk Dünyasında Ortak Alfabe, Ortak Dil ve Ortak İletişim Dili Konularına Bir Bakış” adlı yazısında önceliğin Latin esaslı ortak alfabe konusu olmasının altını çizmektedir. Kocaoğlu, “dil birliği” veya “ortak iletişim dili” gibi konuların ise daha sonraki zamanlarda ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdag’ın “Kültür Politikaları ve Alfabe (Türk Dünyası ve Kazakistan Örneklemleri)” adlı uzun makalesinin konusu, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği’nin Türklere uyguladığı dil ve alfabe politikaları üzerinedir. Gökdag ayrıca bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde dil planlamaları çerçevesinde yapılan alfabe değişimlerini Kazakistan örneklemleri içinde ele almaktadır.

Dr. Yaşar Kalafat; “Kültürel Kimlik Stratejisi Nazarbayev’e Halkbilimi Penceresinden Bakarken” başlıklı yazısında Kazakistan Cumhuriyeti’nin kurucu cumhurbaşkanı Sultan Nazarbayev’in ülkesinde yaptığı reformların Türk kültürü temelli kimlik siyaseti olduğunu ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu; “Kafkasya’ya Etno-Politik Bir Bakış” adlı yazısında çok etnili, dilli ve kültürlü bir coğrafyada Türklerin tarihsel geçmişini belirtmiş; Kafkasya’nın Türk dünyasının en önemli parçası olduğundan hareketle jeo-stratejik konumuna vurgu yapmıştır.

Türklerin 11. yüzyıldan itibaren İslami muhtevalı eserler verdiğini görmekteyiz. Ülkemizin en yetkin Türkologlarından olan hocamız Prof. Dr. Tuncer Gülensoy; “İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetül-Hakayık” adlı yazısında 11-15. yüzyıl aralığında Türkçe yazılmış eserler hakkında bilgi vermektedir.

Azerbaycan kökenli Ahmet Ağaoğlu, 20 yüzyıl Türk düşüncesinde etkili olan bir şahsiyettir. Dr. Seyfettin Altaylı; “Ahmet Ağaoğlu’nun Düşünce Dünyası” adlı yazısında, Ağaoğlu’nun düşüncelerinin zaman içinde değişiklikler gösterdiğini kendi yazdıklarından hareketle yorumlamaktadır.

Kırgızistan Türkolojisinin önemli isimlerinden Prof. Dr. Süleyman Kayıpov; “Kitab-ı Dedem Korkud ve Manas” adlı makalesinde, Türk sözlü geleneğinin vazgeçilmez eserlerinden olan Kitab-ı Dedem Korkud ile Manas’ın arasındaki bazı ortak noktaları, tarihî-karşılaştırmalı metot ışığında inceleyerek bu iki eserin tarihî-genetik ilişkileri üzerinde durmaktadır.

Kıbrıs’ta M.Ö. 10. ve 2. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan, hangi dile ait olduğu tespit edilemeyen ve okunamayan, Kıbrıs-Hece Yazısı (Cypro-Syllabic Script) diye adlandırılan yazıtlardan 2 tanesi için Türkçe okuma denemesi yaptığı makalesinde M. Turgay Kürüm; Kıbrıs’ta Türk izlerinin çok eskiye dayandığına dair ipuçları vermektedir.

İrkçılık ve İslam karşıtlığı son dönemlerde hızla yayılmaktadır. Doç. Dr. M. Nail Alkan Avrupa ve o cümleden Almanya’da artan ırkçılığı “Avrupa’da Yükselen İrkçılık (Pegida Örneği)” başlıklı yazısında incelemiştir.

21. yüzyılın önemli tartışma konularından biri göç olgusudur. Çeşitli nedenlerden dolayı kendi yurtlarını bırakıp başka ülkelere göç eden yığınlar devletleri zor durumda bırakmaktadır. Cem Karadeli “Zayıf Devletler ve Göç” başlıklı yazısında göçün ülkeler için olumsuz yanlarına dikkat çekmektedir.

Doç. Dr. Talip Doğan; 2008 yılında İran’ın Salmas, Urmiye, Tebriz bölgelerine yaptığı ilmi gezi sonrası gözlemlerini aktardığı yazısında Türkiye’den sonra en fazla Türk nüfusunu barındıran İran’ın Türk kimliğinin altını çizer.

TÜDEV DENGe dergisinin 2020/8 sayısını okuyucuyla buluşturmamızı sağlayan başkanımız Yıldırım Tuğrul Türkeş ve TÜDEV yönetimine, editör yardımcılara, makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim insanlarına, yayın ve danışma kurulumuza teşekkür ederim. Gelecek sayılarında Türk dünyasına bilimsel ve kültürel köprüler kuracağına inandığımız dergimizin Türklük bilimi ve Türk dünyası alanına katkı sağlamasını dilerim.

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

TÜDEV DENGİ

ERCİLASUN, Ahmet B.(2020). “Türk Dünyası’nın Birliği Hayal Değildir”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 1-5.

TÜRK DÜNYASI’NIN BİRLİĞİ HAYAL DEĞİLDİR

Ahmet B. ERCİLASUN*

Mesele, ne kadarlık bir dilimden zamanı ve dünyayı algıladığınıza bağlıdır. Eğer 1950-1985 arasındaki 35 yıllık bir dilim içinde iseniz, zamanı ve dünyayı da o dilim içinden değerlendirmiş iseniz “Dünyada iki büyük güç var; biri Amerika, biri Rusya; diğerleri de az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdir; bu değişmez.” dersiniz. Oysa 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla pek çok şey değişmiş, dünyanın siyasi haritasına birçok bağımsız ülke eklenmiştir.

Eğer 1950-1990 arasında Belgrad’da yaşayan Bir Sırp, Hırvat veya Türk iseniz, zamanı ve dünyayı o 40 yıllık dilim içinde değerlendirmiş iseniz “Yugoslavya, üçüncü dünya ülkelerine liderlik eden güçlü ve sağlam bir federasyondur.” dersiniz. Oysa bugün, Tito’nun Yugoslavya’sından çıkmış sekiz ülke vardır.

Eğer 1980-2000 arasında Bağdat’ta yaşayan bir Arap iseniz, zamanı ve dünyayı o 20 yıl içinden değerlendirmiş iseniz “Baas rejimi değişmez, Saddam ebedî liderimizdir.” dersiniz. Oysa Saddam linç edilmiştir ve Irak bugün üç parçadır. Yarın ne olacağı da belli değildir.

Geçmiş tarihlere gidip örnekleri daha da çoğaltabilirsiniz. Güneş batmayan imparatorluktan kaç bağımsız ülke çıktığını hatırlayabilirsiniz. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu’nu, Osmanlı Yüce Devletini hatırlayabilirsiniz. Sözün özü, dünyanın sürekli olarak değişmekte olduğudur. İçinde bulunduğunuz 20 yılın, 40 yılın, hatta 50 veya 100 yılın penceresinden dünyaya bakmamak gerektir. 35 yıldır değişmeyen bir dünya, 20 yıldır değişmeyen bir rejim, 18 yıldır değişmeyen bir iktidar... Evet, bütün bunlar anılan zaman dilimleri için doğrudur; ancak sadece o zaman dilimleri için doğrudur. Belki 5-10 yıl, belki 20-30 yıl daha fazlası için doğrudur. Ama işte o kadar. Dünyada değişmeyen tek şey değişmedir. Tabiat değişir, insan değişir, rejimler değişir, ülkeler ve devletler değişir.

Her insan kendisini bir sosyal topluluğa mensup hisseder. Kimisi aşiretine, kimisi milletine, kimisi de meslektaşlarına. Mensubiyet duygularının bazıları daha zayıf bazıları daha güçlü olabilir. Mesela hemşehrilerinize, meslektaşlarınıza

*Prof. Dr.; Emekli Öğretim Üyesi

daha zayıf, milletinize daha güçlü mensubiyet duygularına sahip olabilirsiniz. Aksi de olabilir tabii ama genellikle millet mensubiyeti daha baskındır. Eğer aşiretinize veya kabilenize bağlılığı öne çıkarırsanız dünyadaki konumunuz çok güçlü olmayabilir. Oysa aşiret ve kabileyi aşip millet bağlılığını öne çıkarırsanız daha güçlü olabilirsiniz. Bütün bunların dünya tarihinde çeşitli örnekleri vardır.

Ben bir Türk'üm ve Türkçüyüm. En güçlü bağlılık duygum Türk milletine karşıdır. Türk milletini son yüzyılın parçalanmışlığı içinde görmem. Bence Türklük bir bütündür ve büyük bir Türk Dünyası vardır. Zamanı ve dünyayı 100 yıllık bir dilim içinden algılamam, yüzlerce hatta binlerce yıllık bir dilim içinden algılarıam.

Geniş bir zaman algılaması kimilerince “hayal” olarak nitelense de bence 20-30 yıllık “kısırsı” bir algılamadan iyidir. Dünyayı daha geniş bir perspektiften görürüz. Böyle bir bakış açısı için mevcut şartları görmemek gerekmez. “Hayal” mevcut şartları görmeyenler için söz konusu olabilir. Hem mevcut durum ve şartları bilip görmek, hem de zamanı daha geniş bir pencereden algılamak mümkündür ve bence doğru olan budur.

Mesela ben 1911 yılında Selanik'in, Türkiye'nin ikinci büyük kültür ve ticaret merkezi olduğunu bilirim. *Genç Kalemler* dergisinin orada çıktığını, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'in “yeni lisan” hareketini orada başlattıklarını, Gökalp'in “Turan” şiirinin Selanik'teki bu dergide yayımlandığını bilirim. 1900'lerin başlarında Rusya Müslümanlarının yaptıkları kurultaylarda ilkokulun ilk dört yılında mahalli lehçelerle, 5. sınıftan itibaren İstanbul'da kullanılan Türkçe ile öğretim yapılması kararı aldıklarını bilirim. 1917'den sonraki şartlarda buna imkân bulamadıklarını da bilirim. Kadimcileri, ceditçileri, Stalin dönemindeki represya ile binlerce Türk aydınının öldürüldüğünü de bilirim. Türk ve Türkçe aidiyetinin nasıl ortadan kaldırıldığını da bilirim. Bunlar çok uzak olmayan tarihlerdir ve Türk milletinin yakın geçmişine ait belleğini oluşturun, oluşturmaldır.

Yakın geçmişte büyük travmalar yaşadık. Doğu Türkistan'ı Çinliler, parça parça olmuş İdil-Ural ve Batı Türkistan'ı Ruslar yuttular. Son yüzyılların bu acı olayları kuzey ve doğu Türklüğü için tam bir travmadır. Bunun etkilerinin bugün de ortadan kalktığı söylenemez.

Batı Türklüğü de yakın geçmişte büyük travmalar yaşadı. Dünyanın büyük kısmına hükmeden koskoca Osmanlı Türklüğü, her yerinden yara almış bir kocaman dev gibi yıkıldı gitti. Yeşil Balkanlardaki yüzlerce yıllık vatan toprakları elimizden çıktı. Üsküp, Selanik, Şumnu, Filibe, Girit, Kıbrıs... Hepsini birer birer kaybettik. Milyonlarca insan kağı arabalarıyla, atlarla, gemilerle Edirne'ye, İstanbul'a, Bursa'ya, İzmir'e aktı ve yığıldı. “Ak topraklar” deyip göçtükleri Balkan topraklarından Kırım'lılar tekrar bir göç dalgasına uğradılar. Sanki uzak geçmişteki göç destanı tekrarlandı.

Batı Türklüğü Osmanlı'dan ibaret değildi. Kuzeydeki dev, parça parça olmuş Azerbaycan hanlıklarını da yuttu. Şeki, Bakü, Gence, Nahçıvan birer birer Rus pençesine düştü. Vidadiler, Molla Penahlar, Gaçak Nebiler kendi yurtlarında tutsak, kendi yurtlarında mazlum oldular. Selçuklu'nun, Karakoyunlu'nun, Akkoyunlu'nun, Safevi'nin bin yıllık Türk toprağı, Fars'ın eline geçti. Asil Türk, "Türk-i har" oldu. Türk dilinde bastıkları şiirlerini, efsanelerini toprak altına gömmeye mecbur kaldılar. Bu da büyük bir travma idi. İran Türklüğü son yirmi yıldır bu travmanın etkilerini üzerinden atabiliyor ve "Haray haray, men Türk'em." diye haykırıyor.

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Urfa... Bu şehirlerde ve daha nicelelerinde yaşayan Türkler, 15. yüzyılda Osmanlı uyruğunda değildiler; Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletlerinin tebaası idiler. Kerkük, Musul'dan tutmuş, Erdebil'e, Nahçıvan'a kadar hepsi aynı Türkmen devletlerinin sınırları içinde idiler. Sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı'da, diğerleri Safevi'de kaldı. Fuzuli çok tipik bir örnektir. Belli bir yaşa kadar Safevi, belli bir yaştan sonra Osmanlı tebaasıdır.

Sınırların değiştiğini görürüm ama, Türkçenin yaşadığı Anadolu'yu da, Azerbaycan'ı da, Kerkük ve Musul'u da vatan bilirim. Âşık Elesger'in, Âşık Şenlik'in, Şehriyar'ın, Mehmet Sadık'ın dili hep birdir; Nesimî dilidir, Fuzulî dilidir. Horyatı, bayatısı, kesik manisî hep aynı dille yazılır.

Büyük Selçuklular döneminde Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Türkistan'ın önemli bir kısmı aynı devletin sınırları içindeydi. Temürlüler çağında da bir süre öyleydi. Altınordu, bütün kuzey Türklüğünü, Çağataylılar bütün doğu Türklüğünü toplamıştı. Dünyanın tarihi nasıl değişerek bugüne geldiyse Türk'ün tarihi de değişe değişe bugüne geldi. Tarih ve tarihin içindeki siyasi oluşumlar durmadan değiştiğine göre bundan sonra hiçbir şeyin değişmeyeceğini kim söyleyebilir? Kaldı ki değişebilirliğe dair çok yakın tarihten örnekler de verdim. Öyleyse Türk Dünyası'nın birliği hayal değildir.

Yukarıda vurguladım: Mevcut durumu ve şartları bilmek. Evet, Türk Dünyası birleşebilir, tek bir siyasi oluşum hâline gelebilir. Kendilerine Türkçü diyen, Turancı diyen benim gibi insanlar böyle bir siyasi birliği ülkü olarak benimseyebilirler. Fakat ülkü sahibi olan insanlar, gerçeklerden hiçbir zaman kopmadan ülkücülüklerini sürdürmelidirler.

Türk Dünyası'nın bugünkü gerçeği nedir? Ne kadarı bağımsızdır ve ne kadar bağımsızdır? Bağımlı ve bağımsız, dünyadaki bütün Türklerin gerçek sayısı nedir? Bunların bilgi ve kültür seviyesi nedir? Millî bilinç seviyeleri nedir? Nüfus, tabii kaynaklar, ekonomi, insan kaynakları... Bütün bu alanlarda ve daha başkalarında olumsuzluklar ve tehditler nelerdir? Buna karşılık imkânlar ve fırsatlar nelerdir? Bütün bu sorulara ve daha başkalarına cevap verip gerçek

durumu tespit etmeden yapılacak hareketler, girişilecek teşebbüsler hayal kırıklığı ile sonuçlanabilir. Öyle ise önce gerçek durumun bilinmesi ve ülkeye gidecek yolun ona göre planlanması gerekir. Bunu kim yapacak? Bunu her seviyede kişi ve kurumlar yapabilir. Devlet(ler), devlete bağlı resmî kurumlar yapabileceği gibi özel şahıslar ve sivil toplum kuruluşları da yapabilir. Eğer tebaası olduğunuz devlet bunu yapmıyorsa kişiler ve sivil toplum kuruluşları olarak bunları yapmaya çalışsınız. Çevrenizde sizin gibi düşünenlerin sayısını artırırsınız; kamuoyunu gittikçe genişleterek devleti, devletleri zorlarsınız.

Atatürk, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi kuruluşlarla ve özellikle lise müfredatlarında uyguladığı eğitim politikası ile Türkiye Türklerinin, dünya Türklüğünün bir parçası olduğu fikrini daima canlı tuttu. Meşrutiyet yıllarından Cumhuriyet'e intikal eden Türkçüler, Ziya Gökalplar, Hamdullah Suphiler, Mehmet Eminler, Yusuf Akçurular, Hasan Ferit Canseverler bütün Türklük fikrini işlemeye devam ettiler. Cumhuriyet döneminin Türkçü ve Turancıları, Türkiye dışından gelmiş Türklerin kurdukları dernekler dünya Türklüğü fikrini yaymaya, öğretmeye çalıştılar.

Türkiye, Atatürk döneminden beri, bulunduğu tutsaklık şartlarına dayanamayarak vatanlarını bırakmak zorunda kalan bütün Türklerin sığınağı oldu. Atsızlar, Zeki Velidiler, Reha Oğuzlar, Nejdet Sançarlar, Fethi Tevetogulları, İsmet Tümtürkler dergileriyle, dernekleriyle, kitaplarıyla Turan diye diye ömürlerini tamamladılar. Bilim adamları, Hüseyin Namıklar, Ahmet Caferoğlular, Reşid Rahmetiler, Abdülkadir İnanlar, Ahmet Temirler, Tahir ve Saadet Çağataylar, Şükrü Elçinler, İbrahim Kafesoğlular, Bahaeddin Ögeller, Faruk Sümerler, Muharrem Erginler ve daha niceleri... 1960'larda ve sonrasında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990'larda Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı... Türklük bilimini derinleştirerek, yayarak ve yücelterek Türk Dünyası'nı bize ve hepimize öğrettiler. Alparslan Türkeş ve arkadaşları siyaset yoluyla bütün Türklük düşünce ve ülküsünü geniş halk kitlelerine yaydılar. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden sonra 1990'larda beş bağımsız Türk cumhuriyeti daha ortaya çıktı. Onları ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti oldu. Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olması, hiç şüphesiz Atatürk döneminden beri izlenen eğitim politikalarının ve yukarıda bir kısmını saydığım ülkücülerin çalışmalarının sonucudur. O dönemde Dış İşleri Bakanlığı'nda görev yapan diplomatların ve özellikle kendisi de Bulgaristan'dan gelip Türkiye'de okumuş bulunan Bilal Şimşir'in katkılarını da unutmamak gerekir.

Bağımsızlıkların arkasından gelen ilk sivil girişim, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV)'na aittir. Alparslan Türkeş'in kurduğu bu vakıf, 1993'te ilk Türk Kurultayını düzenlemiş ve bu kurultayda bütün Türk Dünyası'nın resmî veya sivil öncülerini bir araya getirmiştir. Cumhurbaşkanı başta olmak üzere o zamanki devlet adamlarının örs üzerinde demir dövdüğü bu kurultay(lar)da alınan kararlar, ileriki yıllarda hayata

geçmiş ve Türk Dünyası ilişkilerinde epeyi mesafe alınmıştır. TÜDEV kurultayları ve bu kurultayların yarattığı ortam sayesinde, öteden beri Türkçü ve Turancı fikirler taşıyan Namık Kemal Zeybek gibi siyaset adamlarının girişimleriyle birçok önemli adımlar atılmış, birçok kurumlar kurulmuştur. Hiç şüphesiz bu adımlarda ve kuruluşlarda o dönemlerin karar alıcı mevkilerinde bulunmuş olan diğer siyaset adamlarının ve bürokratların da rolleri vardır.

TİKA, TÜRKSOY, Türk Konseyi, Türk Parlamenterler Birliği, Türk Akademisi, Yunus Emre Enstitüsü... Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri... Türk Dünyası bilim adamlarının katıldığı kurultay, bilgi şöleni ve çalıştaylar... Bütün bu kuruluş ve faaliyetlerle ilgili düşünceler ilk TÜDEV kurultaylarında konuşulmuş, tartışılmış, bir kısmı kararlar hâline getirilmişti.

O günden bugüne epeyi mesafe aldığımızı düşünüyorum. Türk iş adamları Türk Dünyası'nda büyük işler yapıyorlar. Az da olsa diğer Türk cumhuriyetlerinden de iş adamları Türkiye'de çalışıyor. Bu, "işte birlik" demektir. Gaspıralı İsmail'in üç umdesinden biri. Türkiye Türkçesi, bütün Türk Dünyası'nda öğreniliyor. Televizyon dizileri de buna yardımcı oluyor. Türkiye Türkçesini bilenlerin oranı belli bir seviyeye gelirse Türkler ortak bir iletişim diline sahip olurlar. Bu da "dilde birlik" demektir. "Fikirde birlik" de öyle sanıldığı gibi yavaş gitmiyor. Bugün iki Azerbaycan'da Türk birliği fikrine inananların sayısı Türkiye'dekinden fazladır. Özbekistan'da, Kazakistan'da Türk birliği, bozkurt gibi temaları işleyen müzik grupları vardır. Evet, "dilde, fikirde, işte birlik" yürüyor. Hızı yavaş bulabilirsiniz, ama böyle bir süreç vardır ve yürüyor. Türk gençleri ne kadar bilgili, çağdaş ve bilinçli olursa süreç o kadar hızlı yürür.

Doğu Türkistan, Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Saha Yeri (Yakutistan), Tıva, Hakas, Altay, Kırım, Kuzey Kafkasya'nın Türk ve Türk kültürüyle yoğrulmuş halkları... Bütün bu ülke ve halkların da bir gün bağımsız olmayacağını kim söyleyebilir? Ama Putin? Ama Çin? Eğer 20 yıllık bir zaman diliminden dünyaya bakmak gibi "kısır" bir algılamayı benimsiyorsanız bu soruyu sorunuz. Ama zamanı ve dünyayı algılama pencereniz 20-30 yıllı sınırlı değilse geleceği daha aydınlık görebilirsiniz. Tabii şartları doğru tespit etmek, iyi değerlendirmek, bilimle ve bilinçle çalışmak şartıyla.

TÜDEV DENGE

DOSTER, Barış (2020). “Türk Dünyası Avrasya’da Güç Merkezi Oluşturabilir Mi?”. TÜDEV Denge. 2020/8: 7-15.

TÜRK DÜNYASI AVRASYA’DA GÜÇ MERKEZİ OLUŞTURABİLİR Mİ?

Barış DOSTER*

Giriş

Türk Dünyası kavramı; tarihsel, siyasal, toplumsal, kültürel, coğrafi, etnolojik boyutlarıyla çok eski dönemlere uzanır. Türk adının, Türk Milleti’nin isminin geçtiği ilk Türkçe metin olan Orhun Kitabeleri’nden başka, yazılı belgeler açısından en azından 1300 yıllık bir tarihi vardır Türk Dünyası’nın. Yazılı dönem öncesi de hesaba katılırsa bu tarih, 5 bin yıl geriye götürülür. Türk Dünyası’nda, ortak dil ve alfabe çabaları da, kabaca 150 yıllık geçmişe sahiptir. Yakutlar, Latin alfabesine geçen ilk Türk toplumdur. 1917 – 1933 arasında Latin alfabesini kullanmışlardır. Azerbaycan’da Bakü’de 1926’da toplanan Birinci Türkoloji Kongresi’nden hemen sonra, 1927’de Latin Alfabesine geçilmiştir. Türkiye ise 1 Kasım 1928’de, Harf İnkılabı ile birlikte Latin harflerini benimsemiştir. Bakü’deki bu kongreden uzun yıllar sonra, 1991 yılında İstanbul’da Türk Dünyası’ndan dilbilimciler bir kez daha toplanmışlardır. Bu toplantılar 1992 ve 1993 yıllarında da yapılmış, toplantılara katılan dilbilimciler 34 harfli ortak alfabe üzerinde fikir birliğine varmışlardır (Ayrıntılı bilgi için bkz: *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, 1992). Ancak bu konuda ülkeler arasında henüz bütünlük sağlanabilmiş değildir.

Türk Dünyası, siyasi açıdan çok eski bir kavram olsa da, özellikle ve sıklıkla Soğuk Savaş sonrasında kullanılır olmuştur. 1989 – 1991 yılları arasında SSCB’nin dağılması, Doğu Bloku’nun tarihe karışması, Varşova Paktı’nın yıkılması ve Berlin Duvarı’nın çökmesiyle birlikte, Orta Asya’da bağımsızlıklarını kazanan dört cumhuriyet (Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan), Kafkasya’da bir cumhuriyet (Azerbaycan), Türkiye ve KKTC ile birlikte

* Doç. Dr.; Marmara Üniversitesi.

Bu makale, Barış Doster’in, TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Marmara Üniversitesi’nin birlikte düzenlediği, “Türkiye – Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını, 11 – 12 Ekim 2018, İstanbul” başlıklı uluslararası kongrede sunduğu, “Türk Dünyası Avrasya’da Güç Merkezi Oluşturabilir mi?” adlı bildirisine dayanmaktadır.

Türk Dünyası'nı oluşturan ülkeler olarak anılmaya başlamıştır. Ekleme gerekir ki, 85 federal birimden oluşan, 100'den fazla dil ve lehçe konuşulan Rusya Federasyonu'nun nüfusu 145 milyondur. Ülkede 160 farklı etnik grup yaşamaktadır. Nüfusun yüzde 80'ini oluşturan Rusların ardından en kalabalık grup, nüfusun yüzde 9'unu oluşturan çeşitli Türk topluluklarıdır. Rusya'da 37 Türk topluluğu yaşamaktadır.

Türkiye ve KKTC dahil olmak üzere Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan nüfus toplamı 200 milyon dolayındadır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu nüfus tamamen türdeş değildir. Türk Cumhuriyetleri'nde, başka etnik köken, halk ve milletlerden yurttaşlar da yaşamaktadır. Misal; nüfusu 18.5 milyona varan, yüzölçümü 2.725 milyon kilometrekareyi bulan, bu açıdan dünyanın 9. büyük ülkesi olan Kazakistan'ın nüfusunun kabaca yüzde 40'ı Hristiyan'dır. Etnik bakımdan Kazakların oranı yüzde 58.9, Rusların oranı ise yüzde 25.9'dur. Nüfusun yüzde 15.2'si ise Ukraynalı, Özbek, Uygur, Tatar ve Almanlardan oluşmaktadır (<https://www.turksoy.org/tr/members/kazakhstan>). Keza nüfusu 6.2 milyon, yüzölçümü ise 200 bin kilometrekare Kırgızistan'da da nüfusun yüzde 20'si Ortodoks'tur. Etnik dağılım ise şöyledir: Yüzde 65 Kırgız, yüzde 13.6 Özbek, yüzde 12.5 Rus. Nüfusu 5.8 milyon, yüzölçümü 490 bin kilometrekare olan Türkmenistan nüfusunun yüzde 85'i Türkmen, yüzde 5'i Özbek, yüzde 5'i Rus'tur. 32.3 milyon nüfusu olan, yüzölçümü 447 bin kilometrekareye ulaşan Özbekistan'da da nüfusun yüzde 80'i Özbek, yüzde 5'i Rus'tur. 10 milyonu nüfusu ve 87 bin kilometrekare yüzölçümü olan Azerbaycan'da ise Hristiyan ve Rus oranı, diğer dört cumhuriyetle kıyasla görece daha düşüktür.

Türk Dünyası ve Güç Dengeleri

SSCB'nin dağıldığı dönem, Türkiye'nin önüne fırsat sunsa da, Türkiye bundan tam olarak yararlanamamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Türkiye'nin bu gelişmeye hazırlıksız yakalanması, bilgi eksikliği, devlet kapasitesinin yetersizliği, Rusya ve İran'la giriştiği rekabet, ABD'nin bölgesel hesaplarında rol almak gibi yanlış bir yolu tercih etmesi ilk akla gelenler arasındadır. Örneğin; SSCB'den bağımsızlığını kazanan beş Türk Cumhuriyeti'nin başkentlerinde Türk büyükelçiliklerine, şehrin en güzel, en gözde mekânları, binaları tahsis edildiği halde, Türkiye'ye yönelik bu ilgi, saygı, sevgi ve duygusal bağlılık sürekli kılınamamıştır. O nedenle tam da o yıllarda Türkiye'ye üniversite eğitimi için gelen 10 bin gencin (her Türk Cumhuriyeti ikişer bin öğrenci yollamıştı) yüzde 75'i, diploma almadan ülkelerine dönmüştür.

İlerleyen yıllarda Türkiye, daha dikkatli adımlar atmış, daha gerçekçi sözler vermiş ise de ne Türk iş dünyasının yatırım ve ticaret kapasitesi ne de Türkiye'nin gücü yeterli olmuştur. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk Dilli Devlet ve Topluluklar Zirveleri, TİKA, TÜRKSOY, Türk Keneşi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi de (TÜRKPA) (Bu

kuruluşların çalışmaları için *bkz.*: Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013) tüm iyi niyetli çabalara rağmen, kurumsal yetersizlik, mali kaynak eksikliği, eşgüdüm noksanlığı, sürekli ve düzenli, yani istikrarlı adımlar atmaktan yoksunluk nedeniyle, umulan etkiyi yaratamamıştır. Bu durum elbette Türkiye'nin gücünden bağımsız değildir. Zira Türkiye'nin devlet kapasitesinin, güç unsurlarının (siyasi, iktisadi, askeri ve yumuşak güç), kamu diplomasisi faaliyetlerinin kapasitesi sınırlıdır.

Dahası Türkiye'de Türk Dünyası'na ilişkin yaklaşımlar arasındaki uyumsuzluk, hem Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne ilişkin politikasını olumsuz etkilemekte, hem de Türk Dünyası'nın bir ağırlık merkezi oluşturmasını güçleştirmektedir. Şöyle ki; Türkiye'de Türk Dünyası'na ilişkin olarak üç yaklaşım öne çıkmaktadır. Birincisi, Türk Dünyası'na ideolojik olarak yaklaşan, Türkçü bakış açısidir. İkincisi, Türk Dünyası'na kültürel, tarihsel, duygusal düzlemde odaklanan düşüncedir. Üçüncüsü ise Türk Dünyası'nın ekonomik, jeopolitik ve stratejik önemine dikkat çeken yaklaşımdır. Fakat asıl belirleyici olan, bu bakış açılarından bağımsız olarak, Türk Dünyası'nı oluşturan ülkelerin devlet kapasitesi, farklı çıkar, öncelik ve tehdit algıları, kendi aralarında yaşadıkları sorunlardır. Bu konuda birkaç örnek verilebilir.

Misal; Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde Türkmenistan'da çıkan doğalgazı tercih etmemesi, iki ülke arasında soğukluk yaratmıştır. Soğuk Savaş sonrasında Türkmenistan; önce kurucu lideri Saparmurat Türkmenbaşı'nın kendi millî kimliğini Türk Dünyası içinde öne çıkarmaya çabalaması nedeniyle, ardından iktidara gelen Gurbanguli Berdimuhammedov döneminde Türkmenistan'ın Birleşmiş Milletler'den aktif tarafsızlık statüsü alması nedeniyle, ülke, bölgesel ve Türk Dünyası'na ilişkin ittifaklara mesafelidir. Dünyanın en büyük 10 pamuk üreticisinden biri olan Türkmenistan'ın Çin'le özellikle enerji odaklı işbirliği hızla gelişmektedir.

Misal; Özbekistan'ın Taşkent, Buhara, Semerkant gibi Türk tarihi ve kimliği açısından çok önemli şehirlere sahip olması; tarihsel olarak Emir Timur geleneğini öne çıkarması; kendini Türk Dünyası içinde özel, özgün, önemli konumda görmesi, Türkiye'ye mesafeli tavır almasına neden olmuştur. Orta Asya'nın tam ortasında olan ve bölgedeki tüm ülkelerle sınırı bulunan Özbekistan'daki rejim muhaliflerine ve köktendinci akımların liderlerine Türkiye'de kucak açılması da, iki ülke arasındaki soğukluğun diğer nedenidir. Özbekistan'da değişen iktidara koşut olarak ilişkilerde bir yumuşama görüle de, halen istenilen düzeyde değildir.

Misal; Kazakistan nüfusu içindeki Rusların ve Ukraynalıların oranının yüksekliği, bu açıdan da Rusya'yla olan yakın bağları, Türkiye'ye karşı soğuk bir tutum almasının önemli nedenlerinden biri olmuştur. Petrol, doğalgaz, uranyum gibi enerji kaynakları açısından zengindir. Politik açıdan ise istikrarlı bir ülkedir.

1990 yılından bu yana aralıksız olarak cumhurbaşkanlığı yapan Nursultan Nazarbayev dikkatli, dengeleri gözetten bir devlet adamıdır. Yaşı ve deneyimi nedeniyle “Türk dünyasının aksakalı” olarak da bilinir. Kazakistan, hem coğrafi konumu, hem ekonomik ilişkileri nedeniyle özellikle Rusya ve Çin ile dengeleri gözetmekte, zengin enerji kaynakları sebebiyle de Batı’nın ilgisini çekmektedir.

Kazakistan, Orta Asya’nın en önemli ekonomisi, en çok yabancı yatırım çeken ülkesidir. Avrasya düşüncesini Türk Dünyası’nda ilk dile getiren liderlerden biri Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olmuştur. 2009’da Türk Keneşi fikrini ortaya atan da odur. Keza hem Rusya nezdindeki itibarının, hem Türk Dünyası’ndaki ağırlığının verdiği özgüvenle, Rusya lideri Putin’e Türkiye’nin Avrasya Ekonomik Birliği’ne alınmasını da önermiştir. Türkiye’nin 2015 yılında Rus uçağını düşürmesi sonrasında gerilen ilişkilerin yumuşaması için Nazarbayev arabuluculuk yaptığı gibi, Suriye meselesinde Rusya, Türkiye ve İran’ı biraraya getiren süreç de Kazakistan’ın başkenti Astana’da başlamıştır, “Astana Süreci” diye anılmaktadır. Son yıllarda Türkiye – Kazakistan ilişkileri gelişmektedir. Türkiye, bu ülkede en çok yatırımı olan 4. ülkedir.

Misal; Türkiye’nin en güçlü, en yakın bağlara sahip olduğu Azerbaycan’la bile, gerek bu ülkedeki başarısız darbe girişimine Türkiye’den bazı siyasilerin verdiği destek, gerekse Türkiye’nin Ermenistan açılımı nedeniyle sorun yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin Azerbaycan’daki itibarı zayıfladığı gibi, Azerbaycan adeta Türkiye eliyle Rusya’ya daha da fazla itilmiştir. Üstelik Azerbaycan, Türkiye’nin önemli enerji tedarikçilerinden biridir. Enerji ihracatının payı, toplam ihracat içinde yüzde 90’ı bulan, yabancı yatırımlar içinde enerji sektörüne yapılan yatırım oranı yüzde 85’e ulaşan Azerbaycan, Türkiye’nin doğalgaz ihtiyacının kabaca beşte birini karşılamaktadır.

Misal; Türkiye’nin en sorunsuz ilişkilere sahip olduğu Orta Asya Türk Cumhuriyeti Kırgızistan’la bile ilişkiler, 2010 yılına dek düşük düzeyli olmuştur. 2010 sonrasında Kırgızistan’da iktidarın değişmesine koşut olarak ilişkiler gelişmeye başlamış, karşılıklı olarak vizeler kaldırılmış, Türkiye’nin 2015’te Rus uçağını düşürmesiyle yeniden zayıflamıştır. Ekleme gerekir ki, Türk Dünyası’ndaki etkisi çok sınırlı olan Kırgızistan’la Türkiye’nin ekonomik ilişkileri de düşük düzeydedir. Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri’nin, birbirlerinden çok başka ülkelerle ticaret yapması, ekonomik işbirliği içinde olması, Rus etkisine açık konumları, bölgede etkisi yüksek olan iki büyük güç yani Rusya ve Çin arasındaki dengeleri gözetmek durumunda olmaları, Türk Dünyası’nın daha yakın ilişkilere sahip olmasını güçleştirdiği gibi, Türkiye’nin de elini zayıflatmaktadır. Kaldı ki, siyasi açıdan olmasa bile, ekonomik açıdan rakip konumda olan Türk Cumhuriyetleri arasında zaman zaman gerilim de yaşanmaktadır. Örneğin; ikisi de Hazar Denizi’ne sahildar ve enerji zengini ülkeler olan Azerbaycan ve Türkmenistan arasında, Hazar Denizi’nin petrol yataklarının paylaşımı konusunda 2001, 2009 ve 2012 yıllarında gerilim yaşanmıştır.

Zamanla, özellikle de 2000 yılı sonrasında, hem Rusya Federasyonu'nun, Vladimir Putin dönemiyle birlikte, yakın çevresinden başlayarak hızla toparlanması ve bu kapsamda Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisini de artırması, hem de Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında görülen anlaşmazlıklar, Türkiye tarafından daha çok anlaşılmıştır. Rusya, kendisinden başka hiçbir gücün Orta Asya'da, Kafkasya'da etkili olmasını istemediğinden, yakın çevre politikasını da, bölge politikasını da buna göre şekillendirdiğinden bölgedeki ülkelerin birbiriyle gerilim içinde olmasından da memnundur. Mevcut sorunların devamı, çözümünün engellenmesi veya Rusya tarafından çözülmesi, Moskova'nın nüfuzunu daha da pekiştirmektedir (Rusya'nın dış politikası için *bkz.* Özdemir 2018). Ekonomide en güçlü olduğu alanlar enerji ihracatı, nükleer santral yapabilme yeteneği ve silah sanayisi olan Rusya'ya rağmen, Türkiye'nin Orta Asya'da öne çıkması da, Türk Cumhuriyetleri arasında bir ortak pazar kurulması da mümkün değildir. Türkiye'nin buna öncülük edecek ekonomik, endüstriyel gücü olmadığı gibi, Türk Cumhuriyetleri'nde de bu yönde ortak bir irade yoktur.

Avrasya ve Avrasyacılık

Avrasya; Avrupa ile Asya'yı kapsayan coğrafi bölgenin ortak adıdır. 53 milyon kilometrekare büyüklüğündedir ve dünya nüfusunun kabaca yüzde 60'ını barındırmaktadır. Avrasyacı düşünce ise bu coğrafyanın kendine has tarihsel, kültürel, toplumsal kimliğine, birikimine, derinliğine, özgül ağırlığına vurgu yapar. Coğrafyayı, coğrafyanın yarattığı tarihi, kültürü, siyaseti önemser. Kimlik tanımını ona dayandırır. Bu yönüyle jeopolitikle yakından ilgilidir. Günümüzde ABD başta olmak üzere Batı emperyalizminin bölgeye yönelik müdahalelerine karşıdır. Avrasya ülkeleri arasında yakın işbirliğini savunur. Çok kutuplu dünya düzeninden yanadır.

Avrasyacılık terimini dünyada ilk kullanan Alman coğrafyacı Alexander von Humboldt, Rusçada ise V. İ. Lamanski'dir. Başlangıçta salt coğrafi yönü dikkat çekmiştir. Zamanla, 19. yüzyıl sonlarında yaşanan kimlik bunalımına koştur olarak, Rusya'da felsefi, ideolojik bir akım olarak gelişmiştir. Rus ve Türk aydınlar arasında yayılmıştır. Aydınlanmacıdır, çağdaşlaşma yanlısıdır, dayanışmacıdır. Liberal ve bireyci değildir. Batıcılığa, Batının sömürüsüne, baskısına karşıdır. Batının dayattığı ve evrensel olduğunu öne sürdüğü gelişme şemalarına karşı çıkar. Tarihsel gelişmeyi sadece zaman açısından değil, aynı zamanda mekân açısından da değerlendirir. Tarihe ve topluma toptancı, dışlayıcı ve tek tipleştirici bakmamak, her toplumun ve her kültürün kendi birikimini, deneyimini, geleneğini, dinamiklerini, kendi nesnel koşulları içinde anlamaya çalışmak gerektiğini savunur.

Avrasya coğrafyası ve Avrasyacılık söz konusu olduğunda, ilk akla gelen ülke Rusya, ilk akla gelen düşünürler de Rusya'daki Avrasyacı düşünürlerdir.

Rusya'daki Avrasyacı hareketi bilmek, Türk Dünyası açısından da ayrıca önemlidir. Çünkü hem coğrafi yakınlık, hem tarihsel ilişkiler, hem siyasi rekabet, hem de kültürel etkileşim nedeniyle, Rusya'daki Avrasyacı düşüncenin şekillenmesinde Türklerin özel bir önemi vardır.

Rusya'da Avrasyacılık düşüncesi, bir yandan büyük coğrafyasında yaşadığı yalnızlık, bir yandan da tarihsel ve siyasal olarak, İngiliz emperyalizmine karşıtlıkla gelişmiştir. Avrasyacılığı, ayrıca Slav kültürü, Rusya'daki devlet yönetimi, siyaset felsefesi ve Ortodoks Kilisesi derinden etkilemiştir. 19. yüzyılda Orta Asya'da, Rusya ile İngiltere arasında yaşanan çetin rekabetin (Büyük Oyun) sonucunda, Rusya'nın devre dışı kalması da, Rusları derinden sarsmıştır. Sonrasında Rusya'nın savaşta Japonya'ya yenilmesi, 1917'de yaşanan Ekim Devrimi, Birinci Cihan Harbi'nden çekilmesi, Rusya'da derin toplumsal ve siyasal izler bırakmıştır. Rusya'da Avrasyacılık akımı, tarihsel olarak iki aşamalıdır: İlki, 1920'lerin başında olgunlaşan "Klasik Avrasyacılık" ve ikincisi 1980'lerin ikinci yarısında gelişen "Yeni Avrasyacılık".

Rusya'daki Avrasyacılara göre; hem coğrafi, hem kültürel açıdan iki tipik Avrasya ülkesi vardır: Rusya ve Türkiye. İkisinde de güç, liderlik, karizma, devlet, ordu, merkezi otorite, lidere itaat, otoriteye sadakat önemlidir. İkisinin de toplumsal ve kültürel değerleri, siyasal yapıları, tarihsel gelişme şemaları Batı toplumlarınınkilerle benzeşmez. Batılıların, Rusya ve Türkiye'yi, Avrupa'da toprakları olduğu halde, Avrupalı saymaması yersiz değildir. Rusya ve Türkiye'de de halkın büyük bölümü, kendini Avrupa uygarlığının, Avrupa kültürünün parçası olarak görmez. Klasik Avrasyacılık akımının kurucusu N. S. Trubetskoy'dur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Avrupa'ya başlayan ilk Rus göçüyle ortaya çıkan akım, 1920'lerde Avrupalılaşmaya, Avrupa sömürgeciliğine karşı gelişmiştir. Rusya'yı, Avrasya'nın, bir başka anlatımla eski dünyanın merkezine yerleştirir. Bir ucunda Avrupa, diğer ucunda Asya vardır. Anadolu, İran, Hindistan, Çin, Japonya bu kapsamda ele alınır. Rusya ise ne Avrupa'dır, ne Asya'dır. Kendine özel bir coğrafyadır. Kendine özgü bir dünyadır (Rusya'daki Avrasyacılık tartışmaları için bkz: Dugin 2003; 2017). Rusların sadece Slav kimliği ile tanımlanamayacağını, Slav kimliğinden ibaret olmadığını, başta Müslümanlar ve Türkler olmak üzere, Slav olmayan toplumlarla da güçlü ilişkileri olduğunu savunan Avrasyacılara göre; geniş ve zorlu coğrafya, sert iklim koşulları, düşük nüfus yoğunluğu nedeniyle, Avrasya'da insanların yaşayabilmek için, birlikte hareket etmesi, dayanışma içinde olması gerekir. Bunu başaran devlet ve uygarlıklar tarihe geçmiştir: İskitler, Moğollar, Hunlar gibi... O nedenle Avrasya'da ortaklaşma, birlik, kardeşlik duyguları öne çıkar, herhangi bir ırkın veya kavmin üstünlüğü değil. Rusya lideri Putin, günümüzdeki Avrasyacı çevrelerle (ki başta Aleksandr Dugin olmak üzere bir kısmı kendini "Yeni Avrasyacı" olarak niteler), yakın temas halindedir. Akılcı, gerçekçi ve faydacı bir devlet adamı olan Putin, jeopolitiğe önem veren, Batı'ya eleştirel bakan bu düşünce akımının stratejik ve jeopolitik önermelerinden de yararlanmaktadır. Putin de, Yeni Avrasyacılar da, Rusya'nın geçmişteki tüm

tarıhsel, siyasal, toplumsal, ideolojik birikimini ve mirasını sahiplenirler. Gerek çarlık dönemini, gerek Sovyetler Birliği dönemini, dünya siyasetindeki güçlü konumları nedeniyle saygıyla anarlar.

Avrasya'da Güç Merkezi Olmanın Koşulları

Avrasya güçlerinin dünya ölçeğinde politik ve ekonomik ağırlığı artmakta, dünyada güç dengeleri batıdan doğuya, Atlantik'ten Avrasya'ya kaymaktadır. 2025 yılında Avrasya bloğunun toplam üretimi Atlantik blokunu geçecektir. Halen Rusya, Çin, Hindistan ve İran'dan oluşan Avrasya'nın büyük güçleri, küresel hâsılanın yüzde 31'ini üretmektedir. Küresel dış ticaretteki payları ise yüzde 25'tir.

Avrasya'da hamle yapabilmek, ittifak kurabilmek, hele de güç merkezi oluşturabilmek için, öncelikle Rusya'nın hassasiyetlerini gözetmek, Rusya'yı ikna etmek gerekir. Aksi halde hem başarılı olmak mümkün değildir, hem de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Rusya'nın baskısına maruz bırakılırlar. Dahası, Rusya'nın kendi hayat sahası, yaşam alanı olarak gördüğü bu coğrafyada, yeniden kendi liderliği altında bir yapı kurmak için yoğun çaba gösterdiği de bilinmektedir. Keza Çin de ekonomik gücü, yatırım kapasitesi ve yardım kabiliyetiyle Orta Asya'da nüfuzunu pekiştirmektedir. Rusya ve Çin'in öncülük ettikleri Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), hem son olarak Pakistan ve Hindistan'ı üye yaparak üye sayısını, etkinlik alanını artırmıştır hem de kurumsallaşmaya devam etmektedir. Rusya'nın, güvenlik öncelikleriyle, Çin'in ise ekonomik önceliklerle yaklaştığı ŞİÖ'nün pek çok yorumcu tarafından "Avrasya'nın NATO'su" olarak nitelendiği de unutulmamalıdır.

Avrasya'da güç merkezi oluşturmak için yapılması gerekenlerden biri de, bölge ülkelerini tüm yönleriyle, çok iyi tanımak, aralarındaki işbirliği ve rekabet alanlarını, gerilim konularını çok iyi bilmektir. Anımsatmak gerekir ki, SSCB döneminde Moskova; birliği oluşturan cumhuriyetlerin ekonomilerini ve endüstrilerini birbirlerine sıkıca bağlı olarak yapılandırmıştır. O nedenle SSCB dağıldıktan, birliği oluşturan ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, bu iktisadi bağların koparılması hem zaman almış hem de bir takım gerilimlere neden olmuştur. Bu yüzden, Avrasya'ya yönelik atılacak adımlarda bu gerçeklerin gözetilmesi gerekir.

Rusya lideri Putin, SSCB dağıldıktan sonra kurulan Bağımsız Devlet Topluluğu'nun fazla etkili, işlevsel, cazip olmadığını gördüğünden, savunma ve güvenlik alanında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya, Ermenistan) ve iktisadi alanda Avrasya Ekonomik Birliği (Rusya, Belarus, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan) gibi oluşumlara öncülük etmiştir. Bu sayede hem Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerinin bir kısmıyla ilişkilerini daha da derinleştirip, yoğunlaştırmaya hem de iktisadi bağları güçlendirmeye çalışmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği üyesi ülkeler

arasında malların, hizmetlerin ve emeğin serbest dolaşımının sağlanması, üye ülkelerin enerji, tarım, sanayi ve ulaşım politikalarında birlikte, ortak projeler geliştirmesi amaçlanmıştır. Bu birliğe ilişkin olarak bazı uzmanlar, Rusya'nın SSCB'yi yeni bir ad ve yapı içinde canlandırmaya çalıştığını savunurken, bazıları da bu birliğin, Asya kıtasında, Avrupa Birliği'ni örnek alan ekonomik ve siyasi bir ittifak olduğunu belirtmişlerdir.

Türkiye'nin Avrasya'da etkili olması için bütüncül, kapsamlı, sürekli ve istikrarlı bir politika izlemesi gerekir. Bu konuda batı adına değil, Türkiye nam ve hesabına adım atmak kadar, Rusya ve Çin'in hassasiyetlerini gözetmek, Türk Cumhuriyetleri'ni bu iki büyük güce karşı zor durumda bırakacak siyasetlerden özellikle kaçınmak zorunludur. Söylemlerin ve vaatlerin büyüklüğünün, bunları hayata geçirecek güç olmadıkça etkisiz olduğu, daha vahimi mevcut itibarı daha da azalttığı dikkate alındığında, geçmiş hatalardan ders çıkarılmalıdır. Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattı, Bakü – Tiflis – Erzurum doğalgaz boru hattı, Bakü – Tiflis – Kars demiryolu gibi projeler pek çok açıdan önemli olmakla birlikte, bu alanlarda daha atılacak çok adım vardır.

Avrasya'da güç merkezi olmak için dikkate alınması gereken ülkelerden biri de ABD'dir. Çünkü ABD hem kendi çıkarları açısından hem de en büyük rakibi olan Çin'in gelişmesini engellemek için, Avrasya'da etkili olmaya çalışmaktadır. Çin'in enerjide dışa bağımlı olması, en büyük enerji tedarikçileri arasında da Ortadoğu ve Avrasya'nın öne çıkması nedeniyle, ABD bu bölgelerde konumunu pekiştirmek istemektedir. Orta Asya, Hazar Havzası ve Sibiry'a'nın Çin'in enerji temini açısından önemi dikkate alındığında, ABD'nin buralardaki hamlelerinin hem Rusya'ya hem de Çin'e yönelik olduğu anlaşılır. ABD Karadeniz'de, Kafkasya'da, Hazar Havzası'nda, Baltık Denizi'nde, Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'da ise hem doğrudan, hem de NATO vasıtasıyla nüfuzunu artırmaya ve Rusya'yı çevrelemeye çalışmaktadır.

Sonuç

Rusya da, Çin de, ABD de şu yalın gerçeğin farkındadır: Avrasya'da güçlü olmak için Ortadoğu'da etkili olmak, Ortadoğu'da güçlü olmak için Avrasya'da etkili olmak gerekir. Her üç ülke de hesaplarını buna göre yapmaktadır.

Türk Dünyası açısından bakıldığında ise şu kesindir: Türkiye olmadan, Türkiye inisiyatif almadan, Türkiye öncülük etmeden, Türk Dünyası'nın Avrasya'da güç merkezi oluşturması mümkün değildir. Kaldı ki bu da yetmez. Dünya ve bölge dengelerinin uygun olması, bölge ülkelerinin, rekabet içinde olunan ülkelerin de buna rıza göstermesi gerekir. Bu konuda Rusya, Çin, ABD ve İran'ın tavrı özellikle önemlidir. Şurası açıktır; Türkiye'nin tarihsel birikimi, coğrafi konumu, iktisadi ilişkileri, enerji bağımlılığı, kültür havzası, ittifak ilişkileri, jeopolitik önemi ve stratejik değeri, tek yönlü, tek boyutlu, tek merkezli

bir dış politika izlemesine engeldir. Üç yanı denizlerle çevrili bir yarımada olan Türkiye; hem Akdenizli hem Karadenizli, hem doğulu hem batılı, hem Asyalı hem Avrupalı, hem Balkan, hem Kafkas hem Ortadoğulu özelliklere sahiptir. Bu zenginlik, bu çeşitlilik Türkiye'nin mutfağına, musikisine yansıdığı gibi, dış politikasına da yansımak durumundadır. Mesele dünyanın batıdan doğuya kayan güç dengesini de gözeterek, bu uyumu içeren bir dış politika izlemektir. Ne var ki politik, diplomatik, ekonomik iddialar ile devlet kapasitesi arasındaki ahengi, gerçekler ile niyetler arasındaki uyumu da gözetmek zorunludur. Bu başarılamazsa, hedefe de ulaşamaz. Tersine ciddi tehditlerle karşılaşılır.

Sonuç olarak Türk Dünyası'nın Avrasya'da güç merkezi oluşturabilmesi için, öncelikle Türk Cumhuriyetleri arasında her alanda ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, gerekli stratejilerin saptanması, özellikle de bölgedeki ağırlıkları sebebiyle Rusya ve Çin'le ilişkilerin dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

DUGİN, A. (2017). *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

DUGİN, A. (2003). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları.

Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu. (1992). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013. (2015). (ed: Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz). Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını.

ÖZDEMİR, V. (2018). *Rusya'nın Kodları*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

TÜDEV DENGE

KOCAOĞLU, Timur (2020). “Türk Dünyasında Ortak Alfabe, Ortak Dil ve Ortak İletişim Dili Konularına Bir Bakış”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 17-38.

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK ALFABE, ORTAK DİL VE ORTAK İLETİŞİM DİLİ KONULARINA BİR BAKIŞ

Timur KOCAOĞLU*

Bu yazım ilki 1993'te yayımlanan Türk dünyasında ortak Türk Latin alfabesi konusundaki gelişmeleri ele alan altıncı yazımdır. Bu yazılarımla ilk beşi Bodrum (1993), Ankara (1996), Astana (2010), Ankara (2014), İstanbul (2018)'de alfabe konulu kurultaylarda bildiri olarak sunuldu ve yayımlandılar. Bu altıncı yazımda ise 2018 yılından bu yana son iki yıldaki gelişmeleri de ekledim. Bu yazımda birbirleriyle iç içe olduğu için alfabe birliği yanında dil birliği ve ortak iletişim dili gibi üç ayrı konuyu da ele alacağım. Bunu yaparken, ana görüşümü bu tartışmanın başında belirtmek isterim: Bugün Türk dünyası için ortak Latin alfabesine dayalı “alfabe birliği” öncelikli olarak ele alınması gereken bir konudur. “Dil birliği” veya “ortak iletişim dili” gibi konuları, “alfabe birliği”nin önüne geçirmenin faydası yoktur. Şimdi önce “Siyasi İrade” konusu ile başlamak istiyorum.

Siyasi İrade

Bundan önceki Türk dünyasında alfabeleri üzerindeki yazılarımda yeterince vurgulamadığım bir konu vardı. O da alfabe değişikliklerinin çoğunda devletin ve siyasi iradenin belirleyici oluşudur. Gerçekten de, özellikle Türk dünyasında 20. yüzyılda olan alfabe değişikliklerinde devlet ve siyasi irade belirleyici rolü oynamıştır. 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Arap harfli Türk alfabesinden Latin harfli Türk alfabesine geçişi başta Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, o günkü hükümet ve TBMM sağlamıştır. Sovyetler Birliği'ndeki çeşitli Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının aydınları 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nda tartışılan çeşitli konular arasında Latin alfabesine ayrıca önem vererek onu kurultay gündemine getirip tartıştıktan sonra, büyük çoğunluğun onayıyla SSCB içindeki bütün Türk boylarının yazı dillerinde tek bir ortak Latin alfabesi kullanılması görüşü benimsenmiş, ancak bu alfabe

* Prof. Dr.; Michigan State University (ABD)

değişikliği Sovyet hükümetinin onayı ile SSCB içindeki bütün tam ve özerk cumhuriyetlerle ve özerk bölgelerde 1926 ile 1930 yılları arasında uygulanmıştır. Hatta Türk dili grubundan olmayan Tacikçe ile Kafkasya'daki türlü Müslüman Kafkasya uluslarının da alfabeleri Arap harfli alfabelerden Latin harfli alfabeyle değiştirilmiştir.

Bu alfabe değişikliklerinde devlet ve siyasi irade belirleyici rol oynarken, bazen bir ülkedeki aydınlar arasında tam görüş birliği de olmayabilir, hatta bazı durumlarda aydınların önemli bir bölümü bu alfabe değişimine karşı da olabilirler. Böyle bir durum hem Sovyetler Birliği'nde hem de Türkiye'de görüldü.

Sovyetler Birliği'nde 1926'da çeşitli Türk boyları aydınlarının büyük çoğunluğu Latin alfabesini gönüllü olarak istedikleri gibi, Sovyet hükümeti de bunu uygun görüyordu birbirilerinden ayrı amaçlarda olsalar da. Ancak, Stalin 1930 ile 1940 yılları arasında topyekün aydınlara karşı “temizleme” (yok etme) hareketine başlayıp, Türk uluslarından çok sayıda aydını 1936-1939 yılları arasında öldürdükten sonra, 1938-1940 arasında bütün Türk boylarının ortak Türk Latin alfabesi yerine, her birine ayrı ayrı Kiril alfabeleri uygulamasına geçtiğinde, sağ kalan aydınların görüşüne bile bakılmadı. Yani 1926 yılındaki Latin alfabesinde siyasi irade ile aydınlar arasında tam bir uyum varken, 1938-1940 Kiril alfabeleri uygulamasında ise böyle bir uyum yoktu.

Türkiye'de aydınlar arasında başta Prof. Fuat Köprülü olmak üzere Arap harfli Türk alfabesinden vaz geçilmemesi görüşü hakimdi. Ancak Fuat Köprülü'nün 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nda bazı Türk aydınlarının Latin alfabesinden yana tavırları onu çok şaşırtmış ve bu gördüğü güçlü isteğin etkisinde kalarak Türkiye'ye döndüğünde Latin harfli Yeni Türk alfabesine geçişe eskisi kadar karşı olmamış, ve onun kabulünden sonra, bu yeni alfabeyle ilk övenlerden biri olmuştur.

Köprülü'deki bu değişikliği biz Azerbaycan'da yaşayan Özbek dilcisi Halid Said Hocaev'in Bakü Kurultayı'ndan bir gün önce, Bakü'deki Yeni Avrupa Otel'i'nde Türkiye'den gelen genç konuk Prof. Fuat Köprülü ile yaptığı görüşmesindeki söyleşilerden anlıyoruz. İçinde Fuat Köprülü ile yaptığı söyleşilerin metni de olan Halid Said'in *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım* adlı bu eseri önce 1929 Bakü'de yayımlanmış, sonra bu eser, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 2006'da basılmıştır (Hocaoglu 2006).

Halid Said “Fuad Bey, tabii ki, yeni alfabe meselesinden dolayı teşrif ettiniz. Bu hususta, Türkiye kamuoyuyla siyasi dairelerin fikirlerini şüphesiz biliyorsunuzdur” diye sorar. Fuat Bey kurşun kalemle masadaki bloknota birtakım işaretler koyduktan sonra, şöyle der:

“Efendim, Türkiye'nin bugünkü durumu hepimizce malumdur. Uzun

bir savaştan çıktık, iktisadi durumumuz, bizi memnun edebilecek bir halde değil. Bilhassa büyük bir inkilabi değişim yaşıyoruz. Bununla birlikte ilmi meselelerimiz, Azerbaycan tarafından ortaya atılan yeni alfabe meselesine de zihnimiz kayıtsız değildir. Bu yakınlarda Eğitim Bakanlığı tarafından özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon imla ile harfleri tetkik ile meşgul oluyor. Henüz kesin bir karara varmadılar. Sanırım, bu tetkikat daha birkaç ay devam edecektir.

Halid Said “Şu halde, kurultayda Anadolu Türkleri namına yeni alfabenin lehine veya aleyhine bir fikir bildirmeyeceksiniz.” deyince, Fuat Köprülü şöyle yanıt verir: “Tabii, değil mi? Ancak yeni alfabenin aleyhine oy vermek için herhangi bir bahanemiz yoktur. Lehine vermek için de maalesef henüz hazırlığımız ve hükümet talimatı da elimizde yoktur.”.

Halid Said ise, bu yanıtla yetinmez, Fuat Köprülü’yü biraz daha sıkıştırıp ağzından söz almak için ona şu soruları yöneltir: “Çok güzel efendim, bu husustaki şahsi fikirlerinizi öğrenebilir miyim? Biz Doğu Türkleri yeni alfabeye geçsek, Anadolu Türkleri eski alfabeye devam edebilir mi? Böyle bir ihtimal var mı?”. Fuat Köprülü’nün yanıtı ise şöyledir:

“O halde bütün zorluklara, ekonomik ağırlıklara katlanarak yeni alfabeye geçmeye mecbur olacağız. Bu, benim kendi düşüncem tabii. Hükümet ne düşünür, bilemem... Doğu Türkleriyle kültürel münasebetlerimizi sağlamaya mecburuz. Günümüzün tekniği yeni alfabeye geçmeyi gerektiriyor... [Türkoloji Kurultayı Alfabe Komisyonu] Latin alfabesini uygun görürse, bizim de geçmemiz ihtimal dahilindedir. Ancak, henüz resmi olarak kesin bir şey diyemem.”

Fuat Köprülü’nün Halid Said Hocayev tarafından alıntılanan sözlerini okuyunca, Köprülü’nün Bakü’de çok diplomatik hareket ettiği, oradaki Latin alfabesi heyecanı karşısında kendisinin Latin alfabesine karşı olan gerçek duygularını orada dillendirmedeği anlaşıyor. Oysa değişik kaynaklarda Fuat Köprülü’nün Latin alfabesine karşı olduğu, geleneksel Arap alfabesinin Türkiye’de muhafaza edilmesi gerektiği konusunda yazılar yazdığı bildiriliyor. Köprülü, özellikle, 1 Kasım 1928’de Latin alfabesiyle ilgili yürürlüğe konulan “Harf İnkılabı”ndan 3 ay sonra 9 Şubat 1929’da yazdığı “Hristiyanlaşma Hadisesi ve Kültür Buhranı” adlı yazısında Latin alfabesi konusunda şu olumsuz yorumu yapar: “Çağdaş Avrupa cemiyetlerinin müesseselerini, kıymetlerini –aradaki sosyal şartların çatışması sebebiyle yalnız şekli bir surette – almaya çalıştık. İnkılaplarımızı tamamlamak için artık Arap harflerini de atarak Latin harflerini almak isteyenler, işte bu şekilperestliğin en açık birer numunesidirler.”. Ancak Köprülü daha sonra 1938 yılındaki bir yazısında ise, Latin alfabesinin yarar ve başarısını över: “Hülasa kültür hayatının her sahasında eskisiyle ölçülemeyecek bir ilerleme hasıl oldu... Alfabe inkılabı, memleketin kültür hayatında muazzam hamleler doğurmuş, çok feyizli, müspet neticeler vermiştir.” (Köprülü, 1929;

Durukan, 1991).

Türkiye 1928 yılından bu yana Latin alfabesini kesintisiz kullanıp gelirken, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki 5 bağımsız Türk cumhuriyeti ile, Rusya Federasyonu içindeki özerk Türk cumhuriyetlerinde gerçekten büyük bir alfabe bunalımı yaşanıyor. Bu bunalımın kaynağı 5 bağımsız Türk cumhuriyetlerindeki siyasi iradelerin birbirinden ayrı sorunlarından kaynaklanıyor. Onlar içinde Azerbaycan ilk olarak Latin alfabesine geçen ülke oldu ve bu cumhuriyette kabul edilen Latin alfabesi, 1992 yılında Türkiye'deki Marmara Üniversitesi'nde Türkiyeli ve başka Türk cumhuriyetleri dilcilerinin oybirliği ile kabul edilen 34 Harfli Ortak Türk Latin Alfabesi'ne uyumlu bir Latin alfabesidir. Türkmenistan'da ilk yıllarda bazı harfleri çok değişik bir Latin alfabesi onaylandıysa da, sonradan bu alfabede düzeltmeler yapılarak Ortak Türk Latin Alfabesine uyumlu hale getirilmiştir. Ancak Özbekistan ve Kazakistan'da ise, bu alfabe süreci hem çok yavaş, hem de çok sancılı bir kararsızlık içinde gelişmektedir.

Özbekistan'da önce 1993'te kabul edilen Özbek Latin alfabesi Ortak Türk Latin Alfabesine oldukça yakın olsa da, birden o dönemdeki Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 1995'te daha çok İngiliz alfabesindeki çift harfli sesleri (ch, sh, g', o') andıran ve Özbekçe ses uyumunu bozan bir Latin alfabesi kabul etmesiyle Ortak Türk Latin Alfabesinden bütünüyle uzaklaşmıştır. Oysa, Özbekistan'daki dilciler, yazarlar, şairlerden oluşan aydınların büyük çoğunluğu Ortak Türk Latin Alfabesini uygun görüyordu. Özbekistan'daki siyasi irade ise, Özbek aydınlarının görüşlerine aldırış etmedi. İslam Kerimov'un ölümünden sonra ise, Özbekistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyayev ise, Özbek aydınlarının bu yazımı da, okunması da çok güç olan tek ses için iki harften (ch, sh, g', o') oluşan bozuk alfabenin düzeltilerek yeni bir Latin alfabesi yapılmasını buyurunca, Özbekistan'da Alfabe Komisyonu kuruldu. Ancak, bu komisyonun çalışmalarındaki son nokta bu çift harfler (ch, sh, g', o') yerine Ortak Türk Latin Alfabesindeki (ç, ş, ğ, o) harflerinin alınmasında oy birliğine varılmış olsa da, eksik kalan yan ise, Özbekçeye yeniden ses uyumuna uygun (o, ö, u, ü, ı, i) gibi 6 harfin eklenmesi konusudur. Özbek dilcileri ve aydınları bu konuda ikiye ayrılmış durumda: Bir bölümü Özbekçede ses uyumu olduğunu kabul ederek bu altı ünlü harfin eklenmesini isterken, başka bir bölümü ise Özbekçede ses uyumunu kabul etmeyerek, bu altı ünlü harf yerine, yalnızca üç harfin (i, o, u) eklenmesinde ayak diretmektedir. Bence burada yine siyasi irade karar vermeli, Özbek dilcilerinin büyük çoğunluğu Özbekçenin de Türk dilinin bir kolu olarak bu altı ünlü sese sahip olduğu için, bu altı sesi karşılayacak 6 harfin eklenmesini kabul ediyor. Özbekistan'ın başta Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyayev olmak üzere siyasi iradesi bu altı harf ile (ç, ş, ğ) harflerini onaylamakla Yeni Özbek Latin Alfabesini Ortak Türk Latin Alfabesine uyumlu yapmış olur.

Kazakistan henüz Latin alfabesine geçmese bile son on yıldır Latin alfabesine geçiş konusunda çok sayıda ulusal ile uluslararası toplantılar yapmakta,

alfabe komisyonunu çeşitli ülkelere, bu arada Türkiye'ye göndererek bu konuyu enine boyuna tartışmaktadır. Ancak Kazakistan'da siyasi irade Latin alfabesine geçilmesine karar verdiği halde, Kazakça için nasıl bir Latin alfabe yapılması konusunda tam anlamıyla bir kafa karışıklığı yaşamakta, olmayacak alfabe önerilerini kabul ederken, daha uygun ve 34 harfli Ortak Türk Latin Alfabesine uyumlu bir alfabe önerisine ise önem vermemektedir. Bu yüzden şimdiye kadar öneri olarak kabul edilen alfabelerde Özbekistan'daki alfabeye göre bile daha çok sayıda çift harflerden oluşan alfabeler ileri sürülmüş ve bu alfabeler ise Kazakistan kamuoyunda haklı olarak çok eleştirilmiştir.

Oysa, Özbekistan, Kazakistan ve başka Türk cumhuriyetlerindeki siyasi iradelerin göz ardı ettikleri bir tarihi gerçek var: 1926-1938 arasında Sovyetler Birliği içindeki 20 Türk yazı dilinde tam 12 yıl Ortak Türk Latin Alfabesi kullanıldı ve o alfabe, bugünkü 34 Harfli Türk Latin Alfabesinden yalnızca birkaç harfte değişti. O 3-4 harfte yapılacak ufak bir değişiklik 1926-1938 arasında kullanılan o tarihi Türk Latin alfabesi Özbekçe içinde, Kazakça ve başka Türk yazı dilleri için de en uygun bir alfabedir. Neden yepyeni bir Özbek Latin alfabesi, yepyeni bir Kazak yom Kırgız alfabesi arayışındalar? Eğer 1926-1938 Ortak Türk Latin Alfabesi denemesi olmasaydı, belki o zaman yeni bir Latin alfabe arama içine girilebilirdi. Ancak, bu ulusların kendi yakın tarihlerindeki önemli bir geleneği göz ardı edişinin bir sonucudur. 55 yıllık Sovyet dönemi bu yakın geçmişteki 1926-1938 Ortak Latin alfabesi geleneğini unutturmaması gerekirdi. İşte böyle önemli konularda güçlü bir siyasi devlet iradesine gerek vardır. Kırgızistan'ın da şimdilik bir kişi tarafından ileri sürülen çok güzel bir Kırgız Latin alfabesi önerisi varsa da, bu konuda Kırgızistan'daki siyasi irade daha bir girişimde bulunmuş değildir.

Bu konuda bir ulusun isteğiyle daha güçlü bir siyasi iradenin çatışmasına en iyi örneklerden biri de Tatar Latin alfabesi önerisidir. Rusya Federasyonu içindeki Tataristan Cumhuriyeti ve başka çeşitli Türk cumhuriyetleri ve özerk bölgelerinde de Latin alfabesine geçmeyi arzu eden aydınların sayısı oldukça fazladır. Ancak, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin parlamentosunda alınan Latin alfabesine geçme kararı ise, Rusya Federasyonu idarecileri tarafından engellendiği için, Tataristan'da kabul edilmiş olsa bile bu Tatar Latin alfabesi uygulanamamaktadır.

Türk Dünyasında Ortak Dil

Uzak geçmişe baktığımızda Türk Dünyasında oldukça uzun süreli Ortak bir Türk Yazı Dili geleneğini bulunduğunu görüyoruz. Çeşitli Türk toplulukları birbirinden az ya da çok ayrı "konuşma dil"lerini sürdürseler de, 13.üncü yüzyıldan önce Türk halklarının büyük bir çoğunluğu tek bir Türk "yazı dili" geleneğine bağlıydı. Bu Türk yazı dili herhalde 8.inci yüzyıldan çok önce gelişme evresini tamamlayarak Göktürk yazıtlarında artık oldukça işlek yetkin bir yazın

dili (edebî dil) durumuna gelmişti. Göktürk Devleti'nin geniş topraklarında bildiğimiz gibi çok sayıda Türk boyu yaşıyor, her boyun başka boylardan ayrı konuşma dili vardı. Ancak, Göktürk dönemi yazıtlarında geçen dil ise, bütün o ayrı konuşma dillerine sahip Türklerin ortak yazı dilidir.

Bu aynı durumu daha sonraki “Eski Uygur Türkçesi”, “Karahanlı Türkçesi”, “Eski Kıpçak Türkçesi”, “Harezm Türkçesi” ve “Çağatay Türkçesi” gibi Türkbilimciler (Türkologlar) tarafından değişik adlarla adlandırılan dönemler için de söyleyebiliriz. Türkbilimciler bu dönemleri ayrı ayrı yazı dilleri olarak göstermeye çalışırlar, ancak, o yazı dönemleri ayrı ayrı birer yazı dili değil, Göktürkçeden başlayan Türk yazı dili geleneğinin daha gelişmiş yeni dönemleridir. Süre kısıtlaması dolayısıyla bu tartışmayı uzatmayacağım.

En son Çağatayca 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına dek sürmüş en uzun Türk ortak yazı dili dönemidir, Orta Asya ile İdil-Ural bölgelerindeki çeşitli Türk boylarının, hattaki Mısır'daki Memlûklüler dönemindeki yazı dilini de kapsayan bir yazı dilidir.

Türk Dünyasında tek Çağatay yazı dili yerine 14. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da sonradan Eski Anadolu Türkçesi denilen ikinci bir yazı dili başlanmış oldu. Orta Asya'dan kalan Oğuzlar Çağatay yazı dilini kullanmış olsalar da, yakın doğuya, İran, Kafkasya ve Anadolu'ya yerleşen Türkler orada Karahanlı yazı dilini sürdürmek yerine, Oğuzcaya dayalı yeni bir yazı dili geliştirdiler, daha sonra 15-16. yüzyıldan sonra da Azerbaycan Bölgesinde (Kafkasya ile İran bölgelerinde) Azerbaycan Türkçesi de bu Anadolu'daki Oğuzcadan ayrılarak 3. bir Türk yazı dili gelişmeye başlayarak en son bugünkü Azerbaycan Türk dili oldu, Anadolu'daki Anadolu Türkçesi de 16. yüzyıldan sonra artık İstanbul merkezli bugünkü Türkiye Türk yazı dili oldu.

Eğer Oğuzlar Anadolu ve Azerbaycan'da Oğuzcaya dayalı iki ayrı yazı dili geliştireceklerine, Orta Asya'daki Göktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Kıpçak diye adlandırdığımız Orta Türk Yazı Dilini sürdürmüş olsalardı, 8. yüzyıldan 20. yüzyıla ve günümüze belki Türk dünyasında tek bir yazı dili geleneği yerleşmiş olurdu. Ancak, daha sonra Çarlık Rusyası ile özellikle Sovyetler Birliği dönemlerinde oradaki Türk boyları arasında kimi gönüllü, kimi de Sovyet yöneticilerinin belirlemesiyle 20, Türkiye Türk yazı dilini de kattığımızda bugün 21 Türk yazı dili artık varlar. Onlardan artık kullanımdan bir-iki kişi dışında düşmüş olan Karayca'yı çıkardığımızda, 20 ayrı Türk yazı dili vardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Gaspıralı İsmail Bey 1883 ile 1914 (onun ölümünden sonra 1918'e dek) yılları arasında Kırım Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* gazetesinde “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” uranı ile Osmanlı Türkçesiyle Kırım Tatar Türkçesini birleştiren bir yazı dili kullanarak, bu gazete dilinin Türk Dünyası'ndaki bütün Türk boylarının ortak bir yazı dili olmasını amaçladı.

Gaspıralı'nın bu tasarısına en büyük karşılık özellikle Kazan Tatar aydınlarından, onlar arasında ünlü şair Abdula Tukay da var, geldi. Çünkü Tukay ve başka Tatar aydınları o sıralarda Tatar yazı diliyle yazıyor, bu dili geliştirmek istiyorlardı. Yine de, Gaspıralı'nın bu *Tercüman* gazetesinde denediği ortak Türk dili tasarısı için 19. yüzyıl sonlarında uygun bir ortam vardı, Tatarca, Azerbaycan ile Anadolu Türk yazı dilleri dışında başka Türk boyları arasında eski Çağatayca yazı dili dışında Türk boylarının kendi ağız özelliklerine dayalı yeni Türk yazı dilleri daha gelişmiş duruma gelmemişti.

Ancak, 1917 devriminden sonra 1917 ile 1922 arasında Sovyet Rusya hükümeti başka Türk boylarının yaşadığı bölgeleri de ele geçirerek, 1924'ten başlayarak Orta Asya'nın altı etnik Sovyet Cumhuriyetine bölünmesi, Rusya Federasyonu içinde çok sayıda değişik Türk özerk cumhuriyet ve bölgeleri kurularak her birinde yerli ağızlara dayalı yeni yeni Türk yazı dilleri geliştirmesi Gaspıralı İsmail Bey'in bu büyük tasarısını bitirmiş oldu. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde, yurt dışına çıkmış olan Türkistanlı aydınlar Mustafa Çokay'ın yönetiminde 1929-1939 arasında Paris'te çıkarılan *Yaş Türkistan* dergisinde, sonra da Vali Kayum-Han yönetiminde İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kurulan Türkistan Lejyonunda 1941-1945 arasında çeşitli gazete ve dergilerde, daha sonra 1951-1978 arasında Almanya'da yayımlanan *Milli Türkistan* dergisinde Orta Asya için bir Ortak Türk yazı dilini kullandılar.

Bugün artık 20 değişik Türk yazı oldukça gelişmiş durumda, her birinde o Türk boyunun siyasi konumu ve sayısı ile orantılı olarak edebiyat ve bilim eserleri yayımlanıyor. Gaspıralı İsmail Bey'in Ortak Türk Yazı Dili tasarısı bugün için tarihi önem taşır, ancak onu gerçekleştirmek mümkün değildir. Onun yerine ancak şu önemli iş yapılabilir: Bütün Türk cumhuriyetleri ile Türk topluluklarının sorumlu Dil Kurumları arasında ortak bir kurul kurularak, bu dil kurulu çeşitli alanlarda ortak terimlerin türetilmesi ve ortak olarak her bir Türk yazı dilinde kullanılmasını yaygınlaştırabilir. Böylece 5, 10, 20 yıllık sürelerde bütün Türk yazı dillerinde ortak terimler sayısı artmış olur. Temelde sayılar ve çok temel sözcükler bütün Türk yazı dillerinde ortak olduğu için, terimlerde de ortaklık sağlandığında, Türk yazı dilleri arasında yakınlık ile ortaklık da artmış olur. Bugün için yapılacak en büyük görev ancak budur. Biraz sonra da Ortak Türk Alfabesi konusuna değineceğim.

Türk Dünyasında Ortak İletişim Dili

Bugün toplam sayısı ortalama 250 milyon olan Türk boyları kendi ayrı ayrı daha küçük sayılarıyla kendi yazı dillerini uluslararası düzeye çıkaramazlar. Ancak, 20 üzerindeki Türk boyları ortak bir iletişim dilinde birleşebilirlerse, o zaman 250 milyonluk bir sayıya sahip olacak olan bir ortak iletişim diliyle gerek BMT gerekse Google ve iletişim dünyasında saygın bir yer alabilirler. Bunun için de bu 20 ve üzerindeki Türk boylarının Türkiye Türkçesini yalnızca uluslararası alanda

kendilerinin ortak iletişim dili olarak sayılmasını gönüllü olarak isterlerse, bu olabilir. Belki bu konuda çeşitli Türk boylarından seçilmiş bir kurul kurulup bu konuyu ciddi bir şekilde görüşerek bütün Türk boylarını böyle bir ortak iletişim dilinin yararları konusunda çalışırsa, bu iş başarılabilir. Bu kuşkusuz gönül isteğiyle olabilecek bir iştir, bunda zorlama olamaz. Bizim bu kurultayda böyle ortak iletişim dilinin yararları konusunda başka bildirilerin de oluşu sevindiricidir.

Türk Dünyasında Ortak Alfabe

En son olarak da Türk Dünyasında Ortak Alfabe konusunu ele alacağım. Türkler Göktürk Orhun alfabesi, Eski Uygur Soğud alfabesi ile başka alfabelerden sonra da 9-20. yüzyıllar arasında Arap alfabesini kullandılar. Bütün bu alfabeler Türk dilinin ünlü seslerini tam anlamıyla veremiyordu. Bunlar üzerinde durmayacağım. Orta Asya'da Arap Alfabesinde 20. yüzyıl başında bazı düzenlemeler yapılarak Türk ünlü seslerine uyarlanmış ("Sadeleştirilmiş") bir özel Arap alfabesi yapılarak kullanılmış olsa da (bugün Doğu Türkistan'daki Uygur ile Kazak Türk yazı dillerinde bu alfabe kullanılıyor), 1926-1938 arasında Sovyetler Birliği'ndeki Türk yazı dilleri için kullanılmış olan Ortak Türk Latin Alfabesi ile 1928'den buyana Türkiye'de kullanılmakta olan Türk Latin Alfabesi yalnızca 4-5 harfteki değişiklik dışında aynı idi. 1985 yılından sonra Türkiye'deki kimi aydınlar ve dilciler tarafından önerilen ve TDK kurumu tarafından da desteklenen 34 harfli Ortak Türk Latin Alfabesi bence bütün Türk yazı dilleri için en uygun alfabedir. Burada şu gerçeği de belirtmekte yarar var: Türk dünyasının kültürel ve başka alanlarda birleşerek ortak hareket etmesi için en önemli şartlardan biri ortak bir alfabenin kullanılmasıdır. Bu alfabenin o veya bu alfabe olması önemli değil, önemli olan aynı alfabayı kullanmalarıdır. Bütün diller gibi bütün Türk yazı dilleri istenen alfabede yazılabilir. Günümüzde eski Arap alfabesine ya da Göktürk Orhun alfabesine dönmek mümkün olmadığı için bu 34 Harfli Ortak Türk Latin alfabesi en uygun ortak alfabedir. Özbekistan'ın 1995'ten bu yana kullandığı alfabe maalesef hem Özbek dilinin ünlü sesleri, hem de yazılışı bakımından çok bozuk olduğu gibi, bu Türk dünyasında görmek istediğimiz hiç olmazsa alfabede birliği sağlamak bakımından büyük bir engeldir. Türkmenistan ilk başta çok gereksiz acayip para birimleri işaretleri taşıyan bir alfabe kabul etmişti, ancak kısa zamanda daha uygun harfler aldılar, ancak yine de istediğimiz Ortak Türk Latin Alfabesi değildir. Ortak alfabeye en uygun alfabe bugünkü Azerbaycan Latin alfabesiyle Gagauz Latin alfabesidir. Tataristan da ortak Türk alfabesine yakın bir alfabayı düşünüyorlar, ancak şimdilik Rusya buna karşı çıktığı için uygulayamıyorlar. Kazakistan'daki son gelişme bizi hem sevindirdi hem de üzüyor. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçme girişimini kutluyor, ancak son olarak Kazakistan Parlamentosu'na sunulmak üzere hazırlanmış olan ve çok sayıda ünlü ses ile ünsüz ses harflerinin arkasına kesme (apostrof) işareti konulan bu alfabe çok bozuk bir alfabedir, bunun yerine Kazakistan Milli Dil Akademisinin hazırlamış olduğu alfabenin Kazakistan Parlamentosunda 2018 yılı içinde onaylanmasını diliyoruz. Bu konuda Kazakistan içinde de çok sayıda dilci, yazar, ozan, aydınlar,

akademiler o bozuk Kazak Latin alfabesine karşı olduklarını dile getiriyorlar.

Son söz olarak şunu söylemek isterim: Bugün Türk Dünyası için en önemli konu bütün Türk yazı dilleri için 34 harfli Ortak Türk Latin Alfabesinin onaylanarak kullanılma başlamasıdır. Bundan sonra da, Türk dünyasında hangi Türk yazı dilinin uluslararası düzeyde yalnızca Ortak İletişim Dili olarak onaylanması gelir. Son olarak da, tek bir Ortak Türk Yazı dili tasarısı gibi olmayacak bir işle uğraşmaktan daha iyisi, bütün Türk yazı dilleri arasında ortak terimler sayısının arttırılması gelir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında büyük Türk düşünürü Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) bütün Türkler arasında bir Ortak Türk Dil yaratma amacıyla, özellikle “Tercüman” adıyla çıkardığı gazetede bunu nasıl uygulamalı olarak sergiledi. Ancak gerek onun 1914 yılında erken ölümü, gerekse 1917 Rus Devrimi sonrası 1918-1924 yılları arasında Sovyet egemenliğinin Türklerin yaşadığı bütün bölgelerde kurulması sonucunda, Gaspıralı’nın bu Ortak Türk Dili tasarısı durduruldu, bunun yerine Sovyet yönetimi her bir Türk topluluğuna birbirinden ayrı yeni yazı dilleri yarattı.

Sovyet dönemindeki Dil Siyaseti’nin henüz keskinlikle uygulanmadığı geçiş sürecinde, SSCB’de yaşayan Türk toplulukları iki ortak alfabe deneyimi yaşadılar: Birinci 1921-1926 arasında uygunlaştırılmış (sadeleştirilmiş) ortak Arap alfabesi dönemiyle, ikincisi 1926-1938 yılları arasında ortak Türk Latin alfabesi adlı dönemdir. Birincisinde yalnızca Müslüman Türk boyları Türk dilinin 9 ünlü sesine (a, é, e, ı, i, o, ö, u, ü) uygun 9 ayrı Arap harfinin yer aldığı tam anlamıyla Türk diline uygunlaştırılmış bir alfabe kullandılar 6 yıl boyunca. Bu Uygunlaştırılmış Türk Arap Alfabesi uygulamasına Müslüman olmayan Türk Toplulukları katılmamıştı. Ancak, ikinci Ortak Türk Latin Alfabesi döneminde bütün Türkler (Müslüman olan olmayan) Türk ünlü seslerine uygun ortak tek bir alfabe kullandılar 14 yıl (1926-1938) arasında. Bu Ortak Türk Latin Alfabesi deneyimi bugünkü Türk dünyası için çok önemli bir mirastır. Ancak 1937-1940 arasında binlerce Türk aydını, yazarı, ozanı, siyaset adamı kurşuna dizildikten sonra Sovyet Dil Siyaseti de çok keskinleşerek, bu Ortak Türk Latin Alfabesi kaldırılarak her bir Türk boyuna harfleri birbirinden ayrı Kiril (Rus) alfabeleri o Türk boylarının yazı dilleri için zorla kullandırılmaya başlandı, bu alfabeler bugüne dek geldi.

Bildiride, Sovyet öncesi ve Sovyet dönemi Gaspıralı’nın Ortak bir Türk dili tasarısı ile, bugünkü Türk dünyasında 1992’den sonra başlayan Latin alfabesine geçiş dönemi, onaylanan ile onaylanacak olan birbirinden ayrı Latin alfabelerindeki eksiklikler, sorunlar ele alınacaktır.

Bildiride sonuç olarak, Türk boyları arasında Ortak Bir Türk Dili yaratma çabaları yerine, bugün için en gerekli olanın bütün Türk yazı dilleri arasında

önce bir Ortak Türk Latin Alfabetini onaylatmak olduğu vurgulanacaktır. Eğer değişik Türk boyları birbirinden ayrı ayrı Latin alfabeleri kullanmaya başlarsa, bu ilerde Türk boylarının birbiriyle yazışma, iletişim, bilişim gibi alanlarında büyük sorunlar doğuracaktır. Bugüne dek önerilen, uygulanan değişik Türk Latin alfabeleri ve yazımlarındaki eksiklik, yanlışlıklar da ayrıntılı olarak gösterilecektir. Türk dünyasındaki dil meselesini iyi kavrayabilmek için umumî Türk dilinin tarihine kısaca göz atmamız gerekir. 11. yüzyıldaki Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud **Divanü Lügati't-Türk** adlı eserinde çok sayıda Türk boyunun birbirinden farklı Türk lehçeleri (diyalекtleri) konuştuğunu bize bildirmiştir. Kaşgarlı Mahmud'dan takriben 300 yıl önce, yani 8. yüzyılda bugünkü Moğolistan'da yazılmış olan Göktürk yazıtlarında da çok sayıda Türk boyunun adı geçer. Tarih boyunca bazı Türk boylarının adı bugüne kadar gelse de, bazı Türk boylarının adı ise çeşitli yüzyıllarda ya kaybolmuş veya değişmiştir. Elimizde mevcut yazılı kaynaklara dayanarak bugün şu hususları belirtebiliriz:

1) Türk halkları tarih boyunca birbirinden az veya çok farklı çeşitli Türk “konuşma dil”lerine sahip olmuşlardır ve bu farklılıklar bugün de devam etmektedir.

2) Çeşitli Türk halkları birbirinden farklı “konuşma dil”lerini devam ettirirler de, 13.üncü yüzyıldan önce Türk halklarının büyük bir çoğunluğu tek bir Türk “yazı dili” geleneğine sahipti. Bu Türk yazı dili herhalde 8.inci yüzyıldan çok önce gelişme evresini tamamlayarak Göktürk yazıtlarında artık mükemmel bir “edebî dil” haline gelmişti. Bu umumî Türk yazı dilinin daha sonraki yüzyıllarda “Eski Uygur Türkçesi”, “Karahanlı Türkçesi”, “Eski Kıpçak Türkçesi”, “Harezm Türkçesi” ve “Çağatay Türkçesi” gibi değişik adlarla adlandırılan dönemleri de işte o 8.inci yüzyıldaki “Göktürk Türkçesi”nin tabii bir devamını teşkil ederler. Onlar ayrı birer yazı dili değil, gramer yapısı bakımından aynı Türk yazı dili geleneğinin gelişmiş dönemleri sayılır.

3) Ancak, Oğuz Türklerinin büyük bir bölümünün Selçuklular ve Anadolu Selçukluları zamanında İran ve Anadolu'ya göç ederek oralara yerleşmeleri ve Osmanlı Devleti sırasında Anadolu, İran ve güney Kafkasya'da yaşayan Oğuz Türkleri arasında ayrı bir Türk yazı dili gelişmeye başladı ve bu yeni Türk yazı dili Türkistan ve İdil-Ural bölgesindeki umumî Türk yazı dilinden bağımsız bir Türk yazı dili olmaya başladı.

4) 13. ve 18. yüzyıllar arasında Türk Dünyasında çok sayıda Türk “konuşma dil”leri olmasına rağmen, iki tane Türk “yazı dili” mevcut idi. Biri Osmanlı İmparatorluğundaki “Anadolu Türkçesi” denilen Batı Türkçesi, ikincisi İdil-Ural ve Türkistan'da yaşayan Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Türkmen gibi çok sayıda Türk halkının ortaklaşa kullandığı “Çağatayca” denilen Doğu Türkçesi yazı dili idi.

5) 18. yüzyıl sonunda Türk Dünyasındaki siyasî gelişmeler dolayısıyla, önce Kafkasya'daki Azeri hanlıklarında Anadolu Türkçesinden bağımsız bir Azeri yazı dili, Kazan ve etrafındaki Tatarlar arasında Çağatayca'dan bağımsız Tatar yazı dili, aynı şekilde Çuvaşlar, Yakutlar gibi Rusya çarlığı idaresine altına giren çeşitli Türk halkları arasında da birbirinden bağımsız yazı dilleri gelişmeye başladı.

6) Bu cereyan, 19.uncu yüzyıl sonları ve özellikle 20.inci yüzyılın ilk on yılında daha da artarak, Kafkasya, Türkistan ve Sibirya'daki çeşitli Türk halkları ayrı ayrı yazı dillerine sahip olmaya başladılar. Türkistan'da ilk önce Kazakça, sonra Özbekçe, 1920'lerden sonra ise Türkmence, Kırgızca, Uygurca ve Karakalpakça birbirinden farklı yazı dilleri haline geldiler. Sovyet sömürge siyaseti de bu cereyanı daha da körükledi. Ancak, SSCB'deki her değişik Türk yazı dili için 1938'den sonra birbirinden farklı Kiril alfabesi, farklı imlâ sistemi (orfografya) ve farklı terimler kabul edilmiş olması, bugünkü Türk yazı dilleri arasındaki ayrılıkların daha da artmasına sebep olmuştur.

19.uncu yüzyıl sonu ile 20.inci yüzyıl başında Türk Dünyasında etkili olan büyük aydınlardan biri şüphesiz İsmail Gaspıralı diye de anılan Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)'dir. İsmail Bey dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türk halkları için ortak bir Türk “yazı dili” meydana getirmek istiyordu. İsmail Bey 1883'ten 1914 yılına kadar tam 32 yıl Bahçesaray şehrinde yayınladığı **Tercüman** gazetesinde kendi görüşüne uygun bir “ortak Türk dili” kullandı. İsmail Bey'in ortak bir Türk dili girişimine Musa Akyiğit, Fatih Halidi ve Muhammed Zahir Bigiyev gibi bazı Tatar yazarları da destek verdi. İsmail Bey'in bu girişimine karşı olanlar ise, onun **Tercüman** gazetesinde kullandığı dilin bütün Türk halklarını birleştirecek hiç de yeni bir “ortak Türk dili” olmadığı, onun Osmanlı veya İstanbul Türkçesi olduğunu ileri sürdüler.

Gerçekten, Gaspıralı İsmail Bey'in **Tercüman** gazetesi 19.uncu yüzyılın sonu ile 20.inci yüzyılın başlarında bütün Türk dünyası için ortak bir “yazı dili” yaratma sahasında bilinen tek önemli girişimdir. İsmail Bey'in “Cedid” mektepleri ve **Tercüman** gazetesi Osmanlı Türkleri, Azerbaycanlılar, Tatarlar, Başkurtlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Uygurlar arasında büyük takdir kazanmış olsa da, bu Türk halklarının aydınları 1900 ile 1920 yılları arasında yayınladıkları gazete ve dergilerde İsmail Bey'in arzu ettiği gibi “ortak Türk yazı dili” değil, aksine mahalli Türk yazı dillerini kullanmayı tercih ettiler. Zaten, Sovyet hakimiyeti 1925'te tam olarak yerleştikten sonra, böyle bir “ortak yazı” dili projesi Türk dünyasında artık bütünyle terk edilmiş oldu.

Sovyet rejimine razı olmayarak 1920'lerden sonra SSCB dışına çıkan Azerbaycanlı ve Tatar aydınları yurt dışında çıkardıkları muhacir dergilerinde kendi yerel dillerini, yani Azerice ve Tatarca'yı kullandılar. Türkistanlı aydınlara ise, 1927 yılında İstanbul'da Türkiye Türkçesiyle **Yeni Türkistan** dergisini çıkardılar. Alaş Orda ve Kokand Muhtar hükümetlerinde önemli görevler üstlenmiş olan

Mustafa Çokay (1890-1941) ise, Fransa'nın başkenti Paris'te 1929 ile 1939 yılları arasında tam on yıl neşrettiği **Yaş Türkistan** dergisinde yalnız Türkistan bölgesi için bir Türkistan ortak Türk yazı dili kullandı. Mustafa Çokay'ın çeşitli yazıları incelendiği zaman, onun Gaspıralı İsmail Bey'in bütün Türk halkları için tek bir ortak Türk yazı dili fikrine pek katılmadığı anlaşılır. Mustafa Çokay Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki Türk dilleri arasında önemli dil farkları bulunduğunu belirtir. Ancak, **Yaş Türkistan** dergisinde Türkistanlılar için tek bir ortak yazı dili kullanılmış olması, bu yoldaki ilk önemli girişimdir. Mustafa Çokay'ın bu girişimini İkinci Dünya Savaşı sırasında Berlin'de hem de 1950'lerden sonra Almanya'da çıkan **Milliy Türkistan** ve başka ülkelerdeki bazı Türkistanlı muhacir dergileri sürdürmüştür.

Mustafa Çokay'ın Yaş Türkistan dergisinin Aralık 1929 yılında yayınlanan ilk sayısında yazdığı “Bizning Yol” adlı yazısında, onun bütün Türkistanlılar için ortak bir Türkistan yazı dili kullanmasının siyasi sebeplerini görebiliriz. Mustafa Çokay'ın bu yazısından aldığımız çeşitli parçalar şöyle:

“Biz Türkistan istiqlalçileri elimizning erki ve yurtımız Türkistan'ning qurtuluşı üçün küreşemiz.”

“Bizning ğayemiz ise Türkistan'da şekil itibariyle de, ma'na itibariyle de millî devlet tüzilişidir, çünkü yalğuz bu suretdeğine xalqımız öz yurtında öz muqaddiratıning tam huquqlı egisi bola aladır.”

Yukardaki iki cümlede, Mustafa Çokay'ın Türkistan'da tek bir millî devlet kuruluşunu arzu ettiği açıktır. Bundan başka, Mustafa Çokay yukardaki parçalarda Türkistanlılardan da tek bir “halk” olarak söz ediyor. Ancak, Mustafa Çokay'ın gelecekte Türkistan için tek bir ortak yazı dili düşünüp düşünmediğini kesin olarak bilmiyoruz. Ama Türkistan'ın bağımsızlığı düşüncesini Sovyet idaresi altındaki Türkistan'da ve dışardaki Türkistanlı muhacirler arasında yaymak ve bütün Türkistanlıları ortak bir platformda birleştirmek için, Mustafa Çokay'ın **Yaş Türkistan**'da böyle bir Türkistan Türk ortak yazı dilini siyasî maksat için kullandığını tahmin edebiliriz.

Demek, biz Türk halklarının yakın geçmişinde, yani 19.uncu yüzyıl sonları ile 20.inci yüzyılın ilk yarısında Türk Dünyasında dil meselesinde aslında üç ayrı girişime tanık olduk: Birincisi, Gaspıralı İsmail Bey'in bütün Türk halkları için tek bir ortak Türk yazı dili, ikincisi Mustafa Çokay'ın Türkistan Türk dili örneğinde bölgesel ortak yazı dili, üçüncüsü ise, her Türk boyu için ayrı ayrı Türk yazı dilleri. Bugün çeşitli Türk halklarının aydınları arasında yukardaki üç düşünceden birine yakınlık duyanlar vardır. Bu üç ayrı eğilime mensup olan aydınlara önünde ise, 21.inci yüzyılda hal edilmesi gerekli olan daha büyük bir mesele durmaktadır: o ise, çeşitli Türk halkları ayrı ayrı yazı dillerine sahip olsalar da, dünyadaki en az 20 Türk yazı dili arasında belki de tek bir Latin alfabesinde

imla birliğinin sağlanması meselesidir.

Türk Dünyası İçin Ortak Türk Latin Alfabesi Neden Gerekli?

Alfabe bir yazı düzenidir (sistemidir). Konuşma dilinin önceden belirlenmiş, üzerinde uzlaşmış damgalarla (harflerle) yazılmasıdır. Bu yüzden, alfabe bir bildirişim (iletişim – haberleşme) aracıdır. Yeryüzündeki bütün diller her çeşit alfabeyle (alfabe olmayan yazı düzenleriyle de) yazılabilir! Alfabeler arasında ilerci/gerici (medeni / medeni olmayan) ayrımı yoktur! Bu veya şu alfabe biçimi bir toplumu ne geriletir, ne de ileriye götürür. Ancak, alfabe bir toplumdaki yazı birliğini sağlar, böylece resmi yazı dilinin gelişmesinde çok önemli bir araçtır. Ayrıca, bir toplumda ya ülkede çok sayıda alfabe değişimleri o toplum ve ülkede ciddi kültürel bunalımlar da yaratabilir. Özellikle çok kısa bir sürede yapılan birden çok alfabe değişiminin olumsuz etkileri büyüktür.

Yeryüzünde geçmişte kullanılmış olan ve bugün kullanılmakta olan alfabelerin büyük bir bölümü ortak bir eski kökene, eski Sümer yazı düzenine dayanır: Sümer yazısı, Etrüsk yazısı, Runik (İskandinavya), Orhun (Göktürk), Uygur, Soğut, Latin, Yunan, Kiril (Rus), Fenike yazısı, İbrani, Arap alfabeleri...

Avrasya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan değişik Türk topluluklarında tarih boyunca değişik alfabelerin kullanıldığı dönemler olmuştur. Bu alfabe dönemlerinin bazıları çok uzun sürmüş ve çok sayıdaki farklı Türk boy ve topluluklarını kapsamış olsa da, bazı alfabe dönemleri daha kısa süreli olmuş ve yalnızca az sayıdaki bir veya birkaç Türk boyunda görülmüştür. Bu değişik alfabe dönemleri tarih boyunca şöyle sıralanabilir:

1. **Runik Türk alfabesi:** İskitler (M.Ö. 7-3. yüzyıllar), Hunlar (M.Ö. 3 – MS 1. yüzyıl), Orhun (Göktürk) alfabesi (6-8. yüzyıllar): Göktürk, Uygur, Kırgız Kağanlıkları, ile tarihleri tam belli olmayan Altay-Sibirya bölgesi mezar taşlarında yaygın olarak kullanılmıştır
2. **Mani alfabesi:** Uygur Kağanlıkları (8-9. Yüzyıllar), sınırlı olarak
3. **Uygur alfabesi:** Uygur Kağanlıkları (8-14. Yüzyıllar) oldukça yaygın olarak devlet belgelerinde, dini eserler ve edebi metinlerde. Daha sonraki yüzyıllarda da değişik bölgelerde yazılmış eserlerde de Uygur yazısı kullanılmış: 14. yüzyıldaki Kutadgu Bilig'in Fergana nüshası, Miracname, Emir Timur'un bazı yarlıkları, Osmanlı Sarayındaki evraklarda da.
4. **Brahmi Alfabesi:** Uygur Kağanlıkları (8-9. Yüzyıllar), sınırlı olarak

5. **Soğut Alfabetesi:** Uygur kağanlıklarında (8-9. Yüzyıllar), sınırlı olarak

6. **Tibet yazısı:** Uygur Kağanlıkları (8-9. Yüzyıllar), sınırlı olarak

7. **İbrani alfabesi:** Hazarlar (7-10. yüzyıllar) elde Türkçe yazılı örnek yoktur, Karaylar (?-16-20. yüzyıllar) Kırım, Ukrayna, Polonya, Litvanya bölgelerindeki Karayca dini metinler, resmi belgeler ve halk edebiyatı örneklerinde

8. **Arap Alfabetesi:** Bulgar Kağanlığı, Karahanlılardan başlayarak günümüze dek (10-21. yüzyıllar) coğrafya bakımından ve çok sayıda Türk boyunu kapsama açısından tarihte en yaygın kullanılan alfabedir.

a. 1921-1926 arasında Müslüman Türk boylarının bazılarında (Özbek, Kazak, Tatar, Türkmen, Kırgız) geleneksel Arap alfabesi yerine “sadeleştirilmiş” denilen Türk fonetiğine uygun olarak düzenlemiş bir Arap alfabesi kullanıldı. Bu sadeleştirilmiş (daha doğrusu ‘işlah’ edilmiş veya reform edilmiş) Arap alfabesinde Türk dilinin bütün 9 ünlü sesi (a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü) seslerini karşılayan hareketli harfler eklenmiş ve bütün heceler ve harfler kısaltılmadan tam olarak yazılıyordu (Sonradan bu alfabe Doğu Türkistan (Çin’in Şincan özerk bölgesinde kullanılmaya başlandı).

b. Günümüzde İran’ın Azerbaycan ve Türkmenlerinyasadığı İran-Türkmenistan sınır bölgesi, Afganistan’ın kuzeyindeki Özbek ve Türkmen ve Çin’deki Şincan-Uygur özerk Bölgesi’nde kullanılmaktadır (Şincan’daki Uygur, Kazak, Kırgız Arap alfabesi fonetik olarak Türk diline uygunlaştırılmış bir Arap alfabesidir ve İran ile Afganistan’da kullanılan Arap alfabesinden çok ayırılır. Yukarıdaki a. bölümünde sözü edilen *Sadeleştirilmiş Arap Alfabetesi*).

9. **Latin alfabesi:** (13-21. yüzyıllar):

a. **Yabancılar tarafından:** Yalnızca Venedik-Ceneviz tüccarları ve Alman Fransızkan papazları tarafından 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında derlenmiş olan b *Codex Cumanicus* adlı Kuman dili derlemesinde kullanılmış olan bu özel Latin alfabesi Kumanlar veya başka bir Türk topluluğu tarafından kullanılmış değildir. Burada 15. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarına kadar çeşitli Avrupa ülkelerinde yayınlanan Osmanlı Türk dili için hazırlanmış gramer ve metin örnekleri kitaplarında o ülkelerin Latin alfabesi kullanılmıştır.

b. **Türkler tarafından:** 1926-1938 arasında Sovyetler

Birliği'nde yaşayan bütün Türk boy-toplulukları tarafından tek bir *Ortak Türk Latin Alfabeti* olarak kullanıldı. 1991'den sonra ise, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Moldavya'daki Gagauzya Özerk Cumhuriyeti'nde birbirinden farklı Latin alfabeleri kullanılmaya başladı.

10. **Yunan (Grek) alfabesi:** Osmanlı devletindeki Ortodoks Hristiyan Karamanlı Türkler in eserleri ve yapılarında 18-20. yüzyıllar arasında kullanıldı.

11. **Kiril (Rus) alfabesi:** Çarlık Rusya'sında Rus misyonerleri ve Doğu bilimcilerinin girişiyle 18-20. yüzyıllar arasında, ilk önce Müslüman olmayan Türk boy ve toplulukları arasında kullanıldı (Çuvaşlar, Kreşen Tatarlar, Yakutlar, Altay, Hakas, Tuva). Sovyet döneminde ise, çeşitli Sovyet Cumhuriyetleri, Sovyet Özerk Cumhuriyetleri ve özerk vilayet, özerk ilçe ve özerk bölgelerde yaşayan bütün Türk topluluklarının 1926-1938 arasında kullandığı *Ortak Türk Latin Alfabeti* yerine, 1938-1940'tan başlayarak Türk dilinin 20 değişik koluna birbirinden ayrı Kiril (Rus) alfabeleri düzenlenerek kullanılmaya başlandı.

Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türk boylarının kullanmakta oldukları yazıya baktığımızda, bugünkü son durum şöyledir. Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Balkanlarda (Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Makedonya, Kosova'daki Türkler) tek Latin alfabesi kullanılmakta. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise iki alfabe görülüyor: Birincisi, şu anda en yaygın olarak kullanılan Azerbaycan'ın yeni Latin alfabesi, ikincisi ise, çok dar olarak kullanılmaya devam edilen eski Azerbaycan Kiril alfabesidir. Azerbaycan dışında, Türkmenistan ve Özbekistan da Latin alfabesine geçmişlerdir. Ancak, bu iki cumhuriyette bütün yayımlar yine karışık eski Kiril ile yeni Latin alfabeleri ile dir. Türkmenistan yeni milli parasını Latin alfabesiyle basmış, Özbekistan'da bazı dükkan adları ve yollardaki levhalar da Latin alfabesiyle yazılıyor. Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki okullarda talebelere yeni Latin alfabeleri de öğretiliyor.

Kırgızistan cumhuriyetleri Latin alfabesine geçiş konusunda henüz resmi bir karar almadı iseler de, oradaki Kırgız aydınlarının önemli bir bölümü Latin alfabesine geçmeden yanalar.

Kazakistan'da kurulan alfabe komisyonu bu konuda son 6-7 yıldır önemli çalışmalar yaptılar, Türkiye ve başka ülkelere giderek alfabe konusunda çeşitli akademisyen ve uzmanların görüşlerini aldılar. Benimle de 4 kez İstanbul, Astana ve New York'ta görüştüler, onlara 34 Harfli Ortak Türk Latin Alfabesinin Kazakça içinde çok uygun olduğunu anlattım. Bazı Kazak aydınları ise, Latin alfabesine geçilmesine karşı görüş bildiriyorlar ve şimdiki Kazak Kiril alfabesinde kalınmasını istiyorlar. Kazakistan'da alfabe konusunda 2025 yılında karar

verileceği söyleniyordu.

Ancak, Kazakistan'daki son gelişme bizi hem sevindi hem de üzüyor. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçme girişimini kutluyor, ancak son olarak Kazakistan Parlamentosu'na sunulmak üzere hazırlanmış olan ve çok sayıda ünlü ses ile ünsüz ses harflerinin arkasına kesme (apostrof) işareti konulan bu alfabe çok bozuk bir alfabedir, bunun yerine Kazakistan Milli Dil Akademisinin hazırlamış olduğu alfabenin Kazakistan parlamentosunda 2018 yılı içinde onaylanmasını diliyoruz. Bu konuda Kazakistan içinde de çok sayıda dilci, yazar, ozan, aydınlar, akademiler o bozuk Kazak Latin alfabesine karşı olduklarını dile getiriyorlar. (Bu önerilen alfabe daha aşağıda gösterilecektir).

Demek, eski Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni Türk ülkeleri ve halen Rusya içinde bulunan Türk cumhuriyetlerindeki genel temayül eski Kiril alfabelerinden Latin alfabesine geçmektir. Moldova'daki Gagauzlar ise, 1996'da Gaguz Latin alfabesine geçtiler (Bu Latin alfabesi birkaç harf dışında Türkiye Latin alfabesine yakındır).

Yalnız İran, Afganistan ve Çin'in Şincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk boyları Arap alfabesi kullanmaktadırlar. Şincan'da kullanılan Arap alfabesi, İran ve Afganistan'daki Türklerin kullandıkları Arap alfabesinden çok ayrıdır.

Biz yalnızca Latin alfabesine geçme kararı almış veya geçmeyi isteyen Türk ülkelerini göz önünde bulundurduğumuzda, şöyle bir sorun ile karşılaşyoruz: Buradaki temel amaç Latin alfabesine geçmek midir, yoksa dünyanın çeşitli bölgelerindeki Türk boy toplulukları arasında alfabe ve yazı birliği yaratmak mıdır? Çeşitli Türk boyları şimdiki Kiril alfabelerini bırakıp yerine Latin alfabesini kabul etmeden önce, bu konu üzerinde çok iyi düşünceleri lazım. Çünkü, Stalin devrinde bir kere yaşanmış olan alfabe faciası bugün yeniden yaşanmasına izin vermemek gerekir.

Peki, Stalin devrindeki alfabe faciası ne idi? Biliyoruz ki, 1938 yılından önce Sovyetler Birliği'ndeki bütün Türk boyları ortak bir Latin alfabesi kullanıyorlardı. 33 harften ibaret o Latin alfabesinin adı **Birleştirilmiş** (veya **Birleştirilgen**) **Yeni Türk Elifbası** idi.

Bu Latin alfabesinin ilk önerisini başta Kırım'da aydın Bekir Çobanzade olmak üzere değişik Türk boylarından aydınlar önerdiler. Buna karşı gelenler de oldu.

1926 yılında yürürlüğe giren **Birleştirilmiş** (veya **Birleştirilgen**) **Yeni Türk Elifbası** Azerbaycanlılar, Karaçay-Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar, Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Çuvaşlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Kırgızlar,

Özbekler, Türkmenler, Altaylılar, Hakaslar, Tuvalılar, Yakutlar bu tek Latin alfabesini kullandılar 1938 yılına kadar.

Ancak 1938'den sonra, Stalin'in emriyle Kiril alfabesine geçildi. Ancak, bu yapılırken yine ortak bir Türk Kiril alfabesi değil de, çeşitli Türk edebî dilleri için birbirinden farklı Kiril alfabeleri yaratıldı. Amaç, Türk boyları birbirilerinin yazılarını okuyamaması idi.

Burada yanıtlanması gereken şu önemli soru var: Peki, şimdi bağımsız birer cumhuriyet olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan neden hem birbirinden ayrı, hem de Türkiye'den ayrı Latin alfabeleri kabul ediyorlar? Bundan önce Türkiye'de alfabe konusunda birkaç kere toplantı ve sempozyumlar yapıldı ve onlara katılan çeşitli Türk boylarından bilginler teklif edilen 34 harfli ortak Türk Latin alfabesi kullanılması üzerinde hemfikir oldular ve hatta bu konudaki ortak sonuç bildirimlerine de imza attılar. Ancak, böyle toplantı ve sempozyumlarda alınan kararlar orada kağıt üzerinde kaldı ve hayata geçirilmedi. Bunun sebepleri nelerdir? Bu soruya belki hep birlikte bir cevap arayabiliriz?

Bugün görünen bir hakikat varsa, o da şudur: Latin alfabesine geçerken Türk cumhuriyetlerinde tam bir karışıklık yaşanıyor. Azerbaycan'daki Latin alfabesinde geniş e sesi için acaba üzeri iki noktalı a harfi mi **ä**, yoksa ters e harfi mi **ə** kabul edilmesi konusunda tereddüt var. Bazı yerlerde üzeri iki noktalı **ä** harfi, başka yerlerde ise ters **ə** harfi kullanılıyor. Yine Azerbaycan Latin alfabesinde genel Türk dilindeki kalın **g** sesi için **q** (İngilizce qu) harfi kullanılıyor. Acaba buna lüzum var mı, bunu **g** harfi ile yazmak daha iyi olmaz mı?

Yine de, Azerbaycan'da kabul edilen Latin alfabesi Türkiye'deki Latin alfabesine yakındır. Tabii ki, bugünkü Türkiye Türk Latin alfabesinde 4 eksik harf vardır. Bunlardan biri kapalı **é**, ikincisi gırtlaktan çıkan hırıltılı **x**, üçüncüsü nazal **ñ** ve dördüncüsü arka damak **q** harfidir. Demek, bugün Türkiye'de kullanılan Latin alfabesine 4 yeni harf eklemeye bütün Türk edebî dilleri için bir Ortak Türk Latin Alfabesi hazırlamak mümkündür.

Türkmenistan ve Özbekistan'a geçtiğimizde, durum biraz daha karışıktır. Türkmenistan ve Özbekistan Latin alfabesinin harfleri konusunda bir türlü karar veremiyorlar ve son 5 yıl içinde bu cumhuriyetlerde en az iki kere Latin alfabesinde mühim değişiklikler yapılmıştır.

Türkmenistan'da 1993 yılında kabul edilen ilk Latin alfabesinde Ortak Türk Latin alfabesine aykırı 6 tane harf bulunuyordu. 1995 yılında yapılan ufak bir değişiklikle aykırı harf sayısı 6'dan 5'e indirilmiştir. Onlar şu harflerdir:

Ortak Türk Latin <u>Alfabeti:</u>	1993 Türkmen Latin <u>Alfabeti:</u>	1995 Türkmen Latin <u>Alfabeti:</u>
c	j	j
j	£	£
ş	S c	ş
v	w	w
ı	y	y
y	Y y	Y

Görüldüğü gibi **c, j, ş, v, ı, y** gibi bütün Türk edebî dilleri için ortak olacak harfler yerine Türkmen Latin alfabesinde lüzumsuz yere değişik harfler kullanılmıştır. Eğer Türkmen dil bilginleri şimdiki Türkmen Latin alfabesindeki bu 6 harfi değiştirirlerse, o zaman Ortak Türk Latin Alfabetine ulaşılmış olur.

Özbekistan'da da Latin alfabesi ilk olarak 2 Eylül 1993 tarihinde kabul edilmiş, sonra 6 Mayıs 1995 tarihinde onun harfleri üzerinde tekrar değişiklikler yapılmıştır. Her iki alfabe de Ortak Türk Latin alfabesiyle mukayese ettiğimiz zaman, şu aykırı harfleri görürüz:

Ortak Türk Latin <u>Alfabeti:</u>	1993 Özbek Latin <u>Alfabeti:</u>	1995 Özbek Latin <u>Alfabeti:</u>
a	o	o
e	a	a
é (kapalı e)	e	e
o	o'	o'
c	j	j
ç	ç	ch
ğ	g	g'
j	j	j
ş	ş	sh

1993'teki Özbek Latin alfabesi üzerinde 1995'te yapılan değişiklikler bu alfabe de Ortak Türk Latin alfabesinden hem daha da uzaklaştırmış, hem de alfabenin kendisini karışık ve yazması çok güç bir duruma düşürmüştür. Aynı zamanda, 1995'teki Özbek Latin alfabesi Özbek edebî dili fonetik hususiyetlerine de uygun değildir. Özellikle, bütün Türk edebî dillerinde ortak olan **Ç** ve **Ş** gibi harfler için, Özbeklerin İngiliz dili imlasına uygun olarak **ch** ve **sh** gibi çift harf kullanmalarını ilmî olarak nasıl izah edebiliriz? Ya da, boğazdan çıkan hırıltılı arka damak sesi için kullanılan ve Arap alfabesinde **ğayn** ile yazılan ortak **ğ** harfi yerine **g'** (*g ve apostrof*) çift harfinin ne lüzumu vardır? Özbekistan'daki bazı dostlarımızın ifadesine göre, birisi "Efendim, bilgisayar ile İnternette dünya ile haberleşirken kuyruklu **ç, ş** ve şapkalı **ğ** harflerini yazmak mümkün değildir, çünkü bu harfler İngiliz alfabesine göre esaslanmış **E-mail** (yani Elektronik posta) alfabesinde yoktur. Bu yüzden, Özbek Latin alfabesinde böyle harfleri İngiliz

implâsına uydurmak lazımdır.” demiş.

Özbek alfabesi üzerinde daha fazla durmayacağım. Latin alfabesini kabul etmiş olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistanlı değerli dil bilginlerinden bir ricamız var: Bu üç cumhuriyette eski Kiril alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçilmesi konusunda kanun kabul edilerek yeni Latin alfabeleri hazırlanmış olsa da, henüz Latin alfabesi yüz faiz olarak hayata geçmemiştir, yani neşriyat eskisi gibi Kiril alfabesinde devam etmektedir. Bu yüzden, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’daki Latin alfabelerinde yukarıda işaret etmiş olduğumuz mevcut noksanlıklar, yani bütün Türk edebî dillerindeki müşterek harfler yerine birbirinden çok farklı harfler kullanılması gibi bizi birbirimizden ayırıcı vaziyetin düzeltilmesi için Azerbaycanlı, Türkmen ve Özbek kardeşlerimizin el ele vermelerini rica ederiz.

Ayrıca, Kırgızistan ile Rusya Federasyonu içindeki Tataristan, Başkırdistan ve başka Türk cumhuriyetleri ve muhtar bölgelerinde henüz Latin alfabesine geçme konusunda resmî bir karar verilmediğine göre, oralandaki dil bilginlerinin de kendi edebî dilleri için Ortak Latin Türk Alfabesine uygun millî alfabe hazırlamalarını rica ederiz.

Kazakistan için Parlamentoya sunulmak üzerine şu günlerde bir yasa tasarısı hazırlanırken, önerilen bozuk bir Latin Alfabesi bizi en az Özbekçenin bozuk Latin Alfabesi kadar üzdü. Ancak Kazakça için önerilen bu alfabe Özbek alfabesinden de kötü durumda. Önerilen Kazak Latin Alfabesinin harfleri şöyle (harflerin yanında onların 34 Harfli Ortak Türk Latin Alfabesindeki harflerini de daha iyi anlaşılması için parantez içinde veriyorum):

Tek harfler: A – b – d – e – f – g – h – i – j (j) – k – l – m – n – o – p – q – r – s – t – u – v – y – z

Çift harfler: a’ (ä) – g’ (ğ) – i’ (ı) – n’ (ñ) – o’ (ö) – s’ (ş) – c’ (ç) – u’ (ü) – y’ (uw)

Oysa Kazakistan Dil Bilimi Enstitüsü (Qazaq Til Bilimi İnstitutı) şu Latin Alfabesini önermişti:

a – ä – b – v – g – ğ – d – e – j (j) – z – y – k – q – l – m – n – ŋ – o – ö – p – r – s – t – w – u – ü – f – h – ş – c (ç) – ı – i (Bu alfabe de birkaç harfte 34 Harfli Ortak Türk Latin Alfabesinden ayrılrsa bile, ondan bir önceki kesme işaretlerle dolu Latin alfabesinden çok daha iyidir).

Başta söylediğimiz gibi, 1920’ler ve 1930’larda Sovyetler Birliği’ndeki Türk boylarının hepsi Ortak Türk Latin Alfabesi kullanıyorlardı ve bu alfabe Türkiye Cumhuriyetindeki Latin alfabesine de çok yakındı. Stalin Türk boylarını

birbirinden kültür bakımından ayırmak için her Türk boyu için ayrı ayrı Kiril alfabeleri hazırlattı. Yani Azerbaycanlılar Özbeklerin, Özbekler Kazakların, Kırgızlar Tatarların yazdıklarını kolaylıkla okuyamasınlar diye. Bugün ise, artık eski Sovyetler Birliği'ndeki Türk boyları kendi ulusal kültürlerini iletirmek konusunda bağımsızlar.

Bizim de dünyadaki bütün Türk boyları için Ortak Türk Latin Alfabesi kullanılması konusunda söylediklerimiz sadece bir temenni ve tekliften öteye geçmez. Bu hususta her bir Türk boyu kendisi karar verecektir! Ancak, kabul edilecek olan millî Latin alfabelerinin Ortak Türk Latin Alfabesine uygun olması hepimizin medenî alakaları için şüphesiz faydalı olacaktır.

Şu soruyu soralım: Türk Dünyası için neden tek bir Ortak Türk Latin alfabesi gereklidir?

1. Bütün Türk devletleri ve Türk toplulukları arasındaki kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi iş birliğini artırmak için...
2. Bütün Türk dilleri arasındaki ortaklığı ve yakınlığı zamanla daha da geliştirmek için...
3. Kiril veya Arap alfabesi artık bütün Türkler arasında Ortak Alfabe olamayacağı için...
4. Türk devlet ve toplulukları yavaş yavaş Latin alfabesine geçmeye başladıkları için...

Ortak Türk Latin alfabesi gereklidir!

32 harfli Ortak Türk Latin alfabesi:

9 ünlü (vokal) harfler: a, ä (ə), e (é), ı, i, o, ö, u, ü

25 ünsüz harfler: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, ŋ (ñ), p, r, s, ş, t, v, w, y, z

KAYNAKÇA

AYDIN, K. – Karakılıç, C. (2010). "Azerbaycan'daki Latin Alfabesi Tartışmalarına Türkiye'deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı". *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED), 43: 181-203.

BALDAUF, İ. (1993). "Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Russland und Sowjettürken (1850–1937): Ein Symptom ideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen". *Bibliotheca Orientalis Hungarica*. Vol. XL. xxix, 782 pp. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

BURAN, A. (2009). “Sovyet Türkolojisi be Birinci Türkoloji Kurultayı”. *Turkish Studies*. 4: 430-444.

DEMİRCİ, Ü. Ö. (2011). “Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)” *Türk Yurdu Dergisi*, 31/287: 225-229.

DURUKAN, H. (1991). *Türkiye Nasıl Laikleştirildi*. İstanbul: Şule Yayınları.

HOCAYEV, H. S. (2006). *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [İlk basımı: Bakı: Umum Şuralar İttifakı Merkezi Yeni Elifba Komitesi Neşriyatı, 1929.].

KOCAOĞLU, T. (1985). “Türkistanlı Dilci Halid Said’in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri”. *Türk Kültürü* (Ankara). 266: 28-37.

KOCAOĞLU, T. (1986). “Türkistanlı Bilgin Abdurauf Fıtrat’ın Türkoloji Sahasındaki Unutulmuş Eserleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1982-1983. Ankara: Türk Dil Kurumu: 101-112.

KOCAOĞLU, T. (1987). “Bugüne Kadar Bilinmeyen Bir Türk Lehçesi: Harezm Edebî Dili (1920-1924)” *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)*, 1. Türk Dili (2. Cilt). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Araştırma Merkezi: 77-87

KOCAOĞLU, T. (1992). *Türk Dünyası Konuşma Kılavuzu / Turkish World Phrase Guide*. Türkiye Türkçesi, Azerbaycanca, Türkmençe, Özbekçe, Uygurca, Kırgızca, Kazakça, Tatarca ve İngilizce. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: XXIV-155.

KOCAOĞLU, T. (1993a). “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Münasebetlerde Ortak Alfabe ve İmla Birliğinin Önemi,” *Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci*. Ankara: Yeni Forum: 156-158.

KOCAOĞLU, T. (1993b). “Türk Cumhuriyetlerinde Ortak Alfabe Birliği” *Değişim: Türkiye-Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Demokrasi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci*. Ankara: Yeni Forum: 156-158.

KOCAOĞLU, T. (1997a) “Yaş Türkistan’ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri” *Yaş Türkistan* (Paris). Vol. 1 (1929-1930). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları: 13-30.

KOCAOĞLU, T. (1998). “Özbek Türkleri Edebiyatı” *Türk Dünyası El Kitabı*. Cilt 3 [Genişletilmiş Yeni Basım] Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Yayınları: 179-197.

KOÇAOĞLU, T. (1999a). “Türk Ülkelerinde Latin Alfabesine Geçme Sürecindeki Başlıca Meseleler”. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 675-678.

KOÇAOĞLU, T. (1999b). “Türkistanlı Göçmenlerin Siyasî Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış”, (ed. Dr. Hayit Armagani, Rasim Ekşi, Erol Cihangir). İstanbul: Turan Kültür Vakfı ve Hoca Ahmet Yesevi Vakfı: 159-182.

KOÇAOĞLU, T. (2002). “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliği’nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)” *Türkler*. Cilt 18. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 741-759.

KOÇAOĞLU, T. (2004). “Tercüman Gazetesinin Dili ve Coğrafyası: 1883-1917”. İsmail Bey Gaspıralı İçin. Ankara: Kırım Türkleri Kültür Derneği Yayınları: 215-225.

KÖPRÜLÜ, F. (1991). “Hristiyanlaşma Hadisesi ve Kültür Buhranı”. Hayat. 9 Şubat 1929; Hüseyin Durukan, Türkiye Nasıl Laikleştirildi. İstanbul: Şule Yayınları: 358.

“Latin Yazuvıge Esâsılangen Özbek Elifbasını Cârî Êtiş Toğırısında Özbekistân Respubliqasınıñ Qanunı,” Özbekistan Avazı, 3.9.1993.

Milletlerarası Çağdaş Türk Latin Alfabeleri Sempozyumu (18-20 Kasım 1991). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

“O Vvedenii uzbekskogo alfavita,” Pravda Vostoka, 7.6.1995.

ÖNER, M. (1998). “Ortak Türk Alfabesi Hakkında Bazı Notlar”. *Avrasya Etüdleri*, 13: 71-79.

ŞAHİN, E. (2013). “Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri”. *Yeni Türkiye*, 53: 449-457.

ŞİMŞİR B. (1991). *Azerbaycan’da Türk Alfabesi* (Tarihçe). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ŞİRİN, H. (2015). *Başlangıcından Günümüze Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

“Türkmen Elipbiyi” 13.4.1993; “Türkmen Elipbiyi” Türkmenistan, 3 Ağustos 1995, s. 4.

TÜDEV DENGİ

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2020). “Kültür Politikaları ve Alfabe
(Türk Dünyası ve Kazakistan Örneklemleri)”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 39-92.

KÜLTÜR POLİTİKALARI VE ALFABE (TÜRK DÜNYASI VE KAZAKİSTAN ÖRNEKLEMİ)

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Giriş

İnsan genel olarak dil diye adlandırılan yeteneği sayesinde sesli göstergeler aracılığıyla iletişim kurar. Bütün insanlar özel bir şeyi belirtmek için bir kavramla (gösterilen) bir sesler dizisini (gösteren) bir araya getirir. İnsanların duyup düşündüklerini anlatmalarını, birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan anlamlı ses işaretleri bütününe dil diyoruz. Karmaşık yapısıyla çok yönlü bir varlık özelliği gösteren dilin farklı boyutları, çeşitli bilimlerin yöntem ve teorileri ışığı altında ele alınmaktadır. Dilin tanımında iletişim aracı olduğu vurgulanırken aynı zamanda dil-toplum, dil-kültür ilişkilerinin de çok önemli olduğu belirtilmektedir. Gerçekten de toplumdaki değişmelerin dile, dildeki değişmelerin topluma yansması da dilin toplumsallığının bir kanıtıdır. Bir anlatım aracı olan dil, toplumun bireylerince ortaklaşa yaratılmış birey üstü, toplumsal bir kurumdur. Dil bireyler arasında ortak duygular, kanılar, ülküler oluşturarak ulusal birliği kurar. Bundan dolayı onun, bir topluluğu millet yapan öğeler arasında çok önemli bir yeri vardır. Kültürün ana taşıyıcısı olan dil, ortak kültür değerlerini kuşaktan kuşağa aktararak geçmiş, bugün, gelecek arasında bağlantı kuran bir köprü işlevi görür. Bu da bireylerde tarih bilinci yaratarak onların geleceğe güvenle yürümelerini sağlar. Ulusal benliği dil saklayıp korur. Dil birliğini yitiren uluslar çözülüp dağılırlar. Kültür değerlerinin hem yaratıcısı hem de aktarıcısı olan dilin korunması önemlidir. Dilin bozulması kültürün de bozulup yozlaşmasına yol açar.

19. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi içinde dilin çok önemli bir yeri vardır. Alman Filozoflar Herder ve Fichte, ulusu dil ve kültür çerçevesinde tanımlamıştır. Uluslaşma sürecinde dilin temel iletişim aracı olmasının toplumsal dayanışmaya katkıda bulunduğu inkâr edilemez. Benedict

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale/Türkiye, batsiz@gmail.com

Anderson da dile büyük önem verir ve her dilin uçsuz bucaksız, algılanamaz bir gelişimi olduğunu belirterek çağımız toplumlarında dilin diğer ulusal unsurlardan daha köklü olduğunu savunur. Ayrıca hayalî cemaatlerin fiziksel gerçekliğinin ancak dilde yankısını bulduğunu da vurgular. Dil, toplumsal popülaritesini ulusla birlikte kazanır. Bir toplumun uluslaşma aşamasında dile ilişkin temel sorunu, ülkede mevcut lehçelerden hangisinin standart ve homojen hâle getirilmiş ulusal dilin / resmî dilin temeli olarak seçileceği konusu olmuştur. Bu sorun, hemen her ulus devlette seçilen lehçeyi yeniden inşa sürecini başlatmış, birçok sözcük dilden atıldığı gibi birçoğu da icat edilerek imla standartlaşması çalışmaları yürütülerek ulusal dil inşa edilmiştir. Ulusal dilin inşa edilmesinde ulus devletin halkı idare etme gücüne sahip olma isteğinin büyük etkisi vardır. Ülkede yaşayanları ulusal dil aracılığıyla homojenleştirmek, onları yönetebilmenin en önemli araçlarında olmuştur. K. Deutch, ulusun yaratımında iletişim üzerinde durur. Ulusal semboller, normlar ve mitler iletilbildikçe ulusallaşabilir ve ulusu benzeştirebilir. Milliyetçilik de iletişimle ulaşılan bir ulusal alan üzerinde varlık kazanabilir. Sosyal parçalanmışlıkların ve farklılaşmaların milliyetçilik altında toparlanması, iletişimseldir. B. Anderson matbaanın konuşma dilindeki farklılıkları ortadan kaldırarak çok daha geniş kesimleri iletişim kurabilen ve iletişimle homojenleştirebilen bir yapıya kavuşturduğunu ve böylelikle ulusal bilincin temellerini attığını belirtir. Matbaa, dili homojenleştirirken aslında homojen bir ulusun yaratılmasının en önemli aşamasını yerine getirmiştir. Basın kapitalizminin varlığıyla şekillenen ulusal dil ulusalcılık düşüncesinin de gerekli zeminini oluşturmuştur (Anderson 1995). Bir toplum tarafından konuşulan dil, konuşulduğu toplumun eğitim sisteminin kültür ve kimliğinin özünü oluşturur. Mustafa Kemal Atatürk, ulusal dil olmadan millet olunamayacağını bildiği için Türk dilini ulus bilincinin oluşturulmasındaki en temel unsur olarak seçmiştir. Toplumsal bir öğe olarak kabul edilen dil, bir bütün oluşturan içe ait öğelerin karşılıklı etkileşimi bakımından da dilbilimin alt alanları tarafından incelenir. Dilbilimcilerin çoğu dili tarihî, kültürel ve toplumsal bağlamı içinde ele almışlardır. F. Saussure dilin dış çevresinden kaynaklanan değişimleri “dış dilbilim” alanında toplayarak dilin siyasal tarih, iç siyaset, etnik yapı vs. ilişkileri üzerinde durmuş, kurumlar ile dil arasındaki ilişki, yerel lehçeler arasındaki çatışmalar, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılık, dillerin uzamsal yayılması, dilin lehçelere bölünmesi gibi konu başlıklarıyla dış dilbilimin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır (Saussure 1978:44).

Dil planlamasında dilsel amaçlar yanında “yarı dilsel” ve “dil dışı amaçlar” bulunmaktadır (İmer 1998:19-20). Dıştan gelen bir zorlama ile ya da ülkedeki siyasal iktidarın belli bir amaçla ve devlet gücünü kullanarak yaptıkları kültür değişiklikleri “zorunlu kültür değişiklikleri” adını almaktadır. Dıştan gelebilecek zorlamaların başında ülkenin dolayısıyla toplumun yabancıların boyunduruğu altına düşmesi gelmektedir. Siyasal iktidarın zorlamasıyla gerçekleştirilen kültür değişikliklerine gelince, hemen her ulusun geçmişinde bunun örnekleri bulunabilir (Turan 1990:27). Türk yazı dillerinin 1920’li yıllardan sonra sayılarının hızlı bir

şekilde artması zorunlu kültür değişmelerinin kapsamı içinde ele alınması gereken dil planlamasıdır.

Dil planlaması, daha çok bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerde yapılmaktadır. Bu tip ülkelerde çok dilliliğinin çözümlenmesi, birden bire ortaya çıkan araç dillerin incelenmesi, birliği sağlayacak ve eğitimde kullanılacak olan dillerin önerilmesi, kelime hazinesinin standartlaştırılması, alfabe seçimi, yeni sözcük üretimi vb. çalışmalar dil planlaması çerçevesinde ele alınmaktadır. Söz konusu çalışmaların 1991’de bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde çok geniş bir yelpazede yapıldığını görmekteyiz. (Landau, Heinkele, 2001).

Cooper dil planlamasını, başkalarının dil edinimini, işlevsel kullanımını ve dillerin yapısını etkilemek için bilinçli olarak geliştirilen planların tamamıdır şeklinde tanımlamaktadır (Cooper 1989:45). Kamile İmer ise “ulusal alanda bulunan dil sorunlarını çözme amacıyla yapılan planlama” şeklinde bir tanım yapıp dil planlamasının evrelerini “çok çeşitli etkinlik alanlarını kapsayan dil planlaması, örgütlü, yönetimin onayladığı bir girişimdir. Dil hem konum (status) hem de bütünce (corpus) açısından planlanır. Konum planlaması, toplum; bütünce planlaması, dille ilgilidir. Toplumla ilgili olan süreçte seçim (kararlaştırma süreçleri) ve genişletme (işlevsel gelişme) söz konusudur. Dil planlaması sürecinde biçime yönelik planlama (siyasa planlaması) ile işleve yönelik planlama (dili işleme) da birbirinden ayrılmaktadır. Biçime yönelik planlama kapsamında seçim (sorunu ortaya koyma ve normları belirleme) ve kodlama (yazılaştırma, dilbilgiselleştirme, sözcükleştirme) yapılırken işleve yönelik planlama kapsamında uygulama (düzeltme ve değerlendirme) ve genişletme (terimsel çağcılıştırma ve biçimsel geliştirme) yapılmaktadır” (İmer 1998:28).

(Corpus) bütünce planlaması için Atatürk’ün Türk halkına yeni çağdaş bir kimlik kazandırmak için Arap alfabesi yerine, Latin alfabesini kabul etmesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki dil reformunu, konum (status) planlaması için de İbranice’nin İsrail’de, Fransızcanın Quebec’te resmî dil olarak kullanılması ile ilgili kararlar örnek olarak verilir. (Nahir 1984: 294-327). Sovyet dil planlaması o coğrafyada yaşayan halkların ana dillerini edinmelerini ve kullanmalarını denetim altına almak için geliştirmiş oldukları ve Rusçanın zamanla ana dillerinin yerini alması için bilinçli olarak geliştirdikleri ve uygulamaya koydukları çalışmalardır (Yağmur 2002: 94-95).

Dil planlamasında dilbilimciler çeşitli durumların betimlenmesinde, yazıya geçmemiş diller için alfabelerin düzenlenmesinde, lehçelere ayrılmış dillerin standartlaştırılmasında okul kitaplarının hazırlanmasında görev alırlar. Ayrıca herhangi bir yönetim, sözgelimi sömürge döneminden miras kalmış bir dil yerine yerel bir dile resmî dil statüsü kazandırmaya karar verildiğinde gerekli olan her şeyin sağlanması yine dilbilimcilere düşmektedir. Ancak böyle bir durumda aynı anda varlığını sürdüren çok sayıda dil arasından söz konusu rolü üstlenecek

dili seçmek ve ona uygun bir biçimde donatmak gerekir. Burada dil politikası yani devletin dile ve dilsel duruma müdahale etme konusundaki seçimleri ile dil planlaması yani bu seçimlerin dilbilimcilerin müdahalesini gerektiren somut uygulaması arasında bir ayrım yapmak söz konusudur.

Türklerin Alfabe Serüveni

Dünya üzerinde en eski yazılı abidelere sahip olan dillerden biri de Türk dilidir. Bugün için ilk yazılı eserlerini on üç asır önceye götürdüğümüz bu dile ait kelimelere ise beş bin yıl önce Sümer tabletlerinde rastlamaktayız. Geçmişten günümüze üç kıta üzerinde konuşulması ve yazılması Türkçenin tarihî coğrafyasının ne kadar geniş olduğunu bizlere göstermektedir. Bugün 11 milyon km²lik bir alanda 250 milyon Türk'ün bu dili konuştuğu hakikati ile karşı karşıyayız. Böylesine tarihî derinlikle birlikte coğrafi genişliğe sahip olan dilin birçok problemi vardır. Bunlardan biri, belki de en önemlisi Türklerin kullandığı alfabeler konusudur. Dünyada ve o ölçüde Türk dünyasında görülen hızlı gelişmeler neticesinde Türkler arasında alfabe konusu öne çıkmış, Türklüğün birleşmesi için anahtar rolü oynayacağına inanılmıştır.

Türkler uzun tarihî geçmişlerinde birçok dini kabul etmişler ve beraberlerinde farklı medeniyet dairelerinde yer almışlardır. Bu farklı medeniyet daireleri içinde yer almak alfabe değişiminin belki de en geçerli sebeplerinin başında gelmektedir. İlk kullanılan alfabe Göktürk yazısı dediğimiz ve Türk damgalarından neşet ettiği bilinen runik alfabedir. Bu alfabenin Türk orijinli olması ve dilin seslerini tam olarak yansıtmaması millî alfabe unvanı ile anılmasını sağlamıştır. Türklerin tarihî süreç içerisinde kullandığı alfabeler şunlardır: Köktürk, Uygur, Mani, Soğd, Nasturi-Süryani, Çin, Tibet, Brahmi, Peçenek, İbrani, Eski Latin, Kiril, Ermeni, Arap ve Latin alfabeleri. Uzun tarihleri boyunca Türkler, yurt tuttıkları geniş sahalarda belli başlı dört alfabe kullanmışlardır: Köktürk, Uygur, Arap ve Latin. Günümüzde ise Latin (Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Balkan Türkleri); Kiril (Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldovya Cumhuriyetlerinde yaşayan Türk kavimleri, Kazakistan, Kırgızistan) ve Arap (İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan) alfabeleri kullanılmaktadır.

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin Türklere Yönelik Alfabe Siyaseti

18. asrın ortalarına kadar Türk dünyasında umumiyetle Arap alfabesi kullanılmaktaydı. Rus Kiril alfabesini ilk defa Çuvaşlar 1769 yılında Rusların Hristiyanlaştırma siyasetlerinin bir parçası olarak kullanmışlardır. Okuma ve yazmanın kolaylaştırılması ve eğitimin yaygınlaştırılması gayesiyle Osmanlı Devleti'nde Tanzimat hareketi içinde, öncelikle, kullanılan Arap alfabesinin ıslah edilmesi tartışılmıştır. Bu iki bölgede yaşayan Türkler arasında çok az sayıda aydının Latin alfabesine geçme yanlısı olduklarını da biliyoruz. Alfabe ile ilgili

tartışmaların başladığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat yıllarına rastlar. Yani Batı medeniyetine girme yönünde ilk adımların atıldığı yıllar. Rusya'da yaşayan Türklerde de -bilhassa Azerbaycan ve Tatar Türkleri- gerek Osmanlı sayesinde, gerek Rusya'nın dışa açılma politikasının sonucunda Batı ile temaslar gözlenmektedir. Bu tesirler sonucu 20. asrın başlarında Arap alfabesiyle beraber, Latin alfabesi de kullanılmıştır. Ömrünü Türk dünyasının birliğine adanmış bir Türk büyüğü ve aydını olan İsmail Gaspıralı da, Arap alfabesinin ıslahı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Gaspıralı hareke ve noktaları kullanıp, fazla harfleri tasfiye ederek Arap harflerinin düzenlenmesini savunmaktaydı. Bununla Arap alfabesinin iyi bilinen kısıtlılığının ve onun Türk lehçelerine uygulanmasının doğurduğu zorlukların üstesinden gelineceğine inanıyordu (Lazerini 1986:16-17). Gaspıralı'nın parolası 'dilde, fikirde, işte birlik'ti. Gaspıralı'ya göre dilde birlik yazıda birlikten geçmekteydi. Türk birliğini ortadan kaldırmanın birinci aşaması da alfabe ile ilgili idi. Ruslar; Çarlık döneminde alfabeyi, Hristiyanlaştırmada; 1917 ihtilalinden sonra ise Bolşevikleştirme ve Ruslaştırmada bir araç olarak kullanmışlardır. Rusların yayılma ve Türkleri Ruslaştırma işinde alfabeyi bir silah olarak kullandığı bilinmektedir.

Geçmişte Sovyetler Birliği sınırları içinde, alfabesi bulunan yirmi Türk lehçesi bulunmaktaydı. Bunlar Azerbaycan, Altay, Başkurt, Çuvaş, Gagauz, Hakas, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım Tatarı, Kumuk, Nogay, Özbek, Şor, Tatar, Tuva, Türkmen, Uygur, Yakut lehçeleridir. Çuvaş ve Yakut lehçeleri, lehçe tarifinin sınırlarını zorlamaktadır. Bunda uygulanan politikaların etkisi olduğu kadar Türkçeden çok erken devirlerde ayrılıp, farklı coğrafyalarda gelişmeleri de esas amillerden biridir.

Azerbaycan Türkçesinde Arap alfabesi 1929 yılına kadar kullanılmıştır. 1922 yılında Arap alfabesi ile birlikte Latin alfabesini de kullanan Azerbaycan Türkleri Latin alfabesini 1922-1933, 1933-1938, 1938-1939 yıllarında olmak üzere üç ayrı dönemde, üç ayrı şekliyle kullanmışlardır. Kiril alfabesine 1939 yılının Mayıs ayında geçilmiş ve 1938-1939, 1939-1951, 1951-1958 ve 1958'den sonra olmak üzere dört ayrı Kiril alfabesi kullanmışlardır. 1993 yılından itibaren Ortak Türk alfabesinden alınan 32 harfli Latin alfabesi kabul edilmiştir.

Altay Türkleri 1845-1922 ve 1922-1928 yılları arasında adına misyoner alfabesi denilen Kiril alfabesine dayanan alfabeyi kullanmışlardır. Arap harfleri hiç kullanılmamıştır.

Başkurt Türkleri, 1923-1930 yıllarında Arap, 1930-1939 ve 1930-1940 yıllarında iki dönem Latin, 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Çuvaş Türkleri, 1769-1820, 1820-1866, 1866-1871, 1871-1872, 1872-1875, 1875-1933, 1933-1938 ve 1938 yılından sonra olmak üzere sekiz ayrı dönemde sekiz ayrı Kiril alfabesi kullanmışlardır. Latin ve Arap alfabelerini hiç

kullanmayan Türk topluluğudur.

Gagauz Türkleri, 1875-1909 ve 1909-1932 yıllarında Kiril, 1932-1957, yıllarında Latin, 1957'den sonra yine Kiril alfabesi kullanmışlardır. 1994'te Latin alfabesine geçmişlerdir.

Hakaslar, 1924-1929 yıllarında Kiril, 1929-1939 yıllarında Latin, 1939-1947, 1947-1953 ve 1953'ten sonra Kiril alfabesi kullanmışlardır.

Karaçay-Balkar Türkleri, 1920-1924 yıllarında Arap, 1924-1926, 1926-1936 Latin, 1936-1961, 1961-1964 ve 1964'ten sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Karakalpaklar, 1924-1932 yıllarında Arap, 1928-1932, 1932-1938 ve 1938-1940 Latin, 1940-1957 ve 1957'den sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Kazaklar, 1924'e kadar ve 1924 -1929 yılları arasında Arap, 1929-1938 ve 1938-1940 Latin, 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Kırgızlar, 1924-1928 Arap, 1928-1940 Latin ve 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Kırım Tatarları, 1917'ye kadar ve 1918-1928 yıllarında olmak üzere iki değişik Arap alfabesi, 1929-1938 Latin ve 1938'den sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Kumuk Türkleri, 1921-1928 Arap 1928-1938 Latin ve 1938'den sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Nogay Türkleri, 1928-1931 i 1931-1935, 1935-1936, 1936-1938 yılları arasında Latin, 1938-1944, 1944-1950 ve 1950'den sonra olmak üzere Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Özbekler, 1865'e kadar olan dönem, 1865-1923 ve 1923-1930 yıllarında Arap, 1930-1934 ve 1934-1940 yıllarında Latin, 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır. 1994'te Latin alfabesine geçmişlerdir.

Şorlar, 1885 yılında misyoner alfabesi, 1927-1930 Kiril, 1930-1938 Latin, 1938'den sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Tatar Türkleri, 1905'e kadar olan dönem ve 1906-1920, 1921-1929 Arap, 1927 ve 1927-1939 Latin, 1939'dan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır. Tuva Türkleri, 1930-1943 yıllarında Latin, 1943'ten sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Türkmenler, 1923-1929 yıllarında Arap, 1929-1940 Latin, 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır. 1994'te Latin alfabesine geçmişlerdir.

Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Uygurlar, 1925'e kadar ve 1925-1930 yılları arasında Arap, 1930-1947 Latin, 1947'den sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Yakut Türkleri, 1917-1927, 1924-1929, 1929-1930 yıllarında Latin 1858-1917 Kiril, yine 1939'dan sonra Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Görüldüğü gibi geçmişte Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türklerin kullandıkları alfabeler, (Arap, Latin, Kiril) sürekli değiştirilmekte ve revizyona tabi tutulmaktadır. Ayrıca, yaklaşık on beş sene içinde üç ayrı alfabenin değiştirilmesinin beraberinde getirdiği tahribat çok güçlü olmuştur. Türklerin zorlama sonucu birbirine yakın mesafeler içinde imla ve yazı dili değiştirmeleri toplumdaki farklı statüdeki kişilerin hepsi üzerinde zararlı ve yıkıcı etkilere yol açmıştır. Kiril alfabesine dayanan imlanın gösterdiği aksaklıklar, sonraki düzeltmelerle de giderilememiş, önceden okuryazar olanların, okuma yazma bilmez hale gelmeleri gibi bir sonuçla karşılaşmıştır.

1980 yıllarının sonuna doğru Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türkler arasında, uygulanan "açıklık ve yeniden kurma" politikaları sayesinde Rus alfabesinden vazgeçme temayülleri belirmiştir.

1482'de Altınordu Devleti'nin ve 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılışı Rus yayılmacılığının Türk bölgeleri yönünde olacağının ilk işaretlerini vermişti. Ruslar istila ettikleri yerde asimilasyon işini de ihmal etmemiş, bu faaliyetlerde dini bir koz olarak kullanmışlardır. Önceleri mecburi olarak Hristiyan yapılan Mordva, Udmurt, Mari ve Çuvaş halkına 16. Asırdan itibaren Tatar Türkleri de dâhil edilmek istenmiştir. Hristiyanlaştırma eylemleri Çuvaş ve Tatar Türkleri arasında diğer Türklere göre daha önce başlatılmıştır. Rus alfabesi esas alınarak Çuvaş alfabesi hazırlanmış ve bu alfabe ile 1769 yılında Çuvaş dili grameri yazılmıştır.

Çarlık idaresinin Türklere yönelik siyasetlerinde, Türk diline uygulanan Rus alfabesiyle (1769) Rus hâkimiyetindeki Türklerin hayatlarında özlerini yabancılaştırmaya götüren yeni bir çığır açılmıştır. Çuvaş Türkleri arasında açılan kilise okullarında, yeni alfabeyle öğretim yapılmış, kitaplar basılmış ve Rus alfabesi bu kitaplar vasıtasıyla halk arasına dağıtılmıştır. Rus alfabesinin Türk lehçelerine uygun olmadığını Çuvaşçadaki uygulamalarda öğrenmekteyiz. Çuvaş Türkçesi için ortaya konan Kiril esaslı alfabe 1769 yılından beri 8 dönem geçirmiştir. Bu dönemlerde Çuvaş lehçesiyle yazılmış kitaplarda seslerin yazılışı kitaptan kitaba farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan dolayı Çuvaş Türkçesinin Rus alfabesiyle yazılmış edebiyatından dilin tarihi gelişimini, fonetik ve morfolojik

özelliklerini tespit etmek bir hayli zordur (Tacemen 1994:12). Latin ve Arap alfabesini hiç kullanmayan Türk topluluğu Çuvaş Türkleridir.

Çuvaş Türklerinden sonra sistemli olarak Ruslarca Hristiyanlaştırmaya tabi tutulan Saha (Yakut) Türkleri için ilk olarak 1819 yılında G.Y.Papov tarafından hazırlanan Kiril esaslı alfabe kullanılır. 1922 yılında Novgorodov'un hazırladığı ve bu tarihte çıkarılan bir genelge ile yasallaştırılarak uygulamaya konulan Latin alfabesine kadar Rus Kiril alfabesi 1919-1922 yıllarında üç defa farklı şekillerde uygulanmıştır.

Altay Türkleri üzerinde de yoğun bir Hristiyanlaştırma propagandası yapılır ve bunda başarılı da olunur. Altayları Hristiyanlaştırma misyonunun şefi, A.M.Gluharyov, misyonun Rus alfabesini Altay Türkçesine uygulama hazırlıkları içinde (29 Aralık 1941) olduğunu beyan etmektedir. Aynı yıllarda yayınlanan Rus kilisesi kaynaklarında Altay, Tatar ve Kalmık şiveleri gramerleri hazırlandığı bildirilmekte ve nihayet 1867 yılında Altay Türkçesinin öğretiminde Rus alfabesinin uygulanmasının kesinleşmesiyle, Altay Türklerinin hayatlarında yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Altaylarda 1914 yılına doğru seksen iki kilise okulu vardır. Bu okullarda Rus alfabesiyle yazılan Altay Türkçesiyle eğitim yapılmıştır (Tacemen 1994:15-16). Hristiyanlaştırma misyonunun önde gelen fikir babalarından Georgiy Yakob Ker, Deli Petro'nun fermanı üzerine hazırladığı Doğu Dilleri Akademisi program taslağında Türkleri asimile etmede Türkoloji ilminin önemini Çarlık makamlarına şu şekilde arz etmektedir: “Şarkiyat Akademisi kurulup desteklenirse Rusya'nın hizmetindeki komutanlar, valiler, idareciler, danışman ve hâkimler, Türkiye, Tatariya, Buhara ve Sibiryaya ile olan sınırlara gönderilecek, onlar komşu doğu halklarını lehimize çevirecekler ve bu halkların toprakları aşamalı olarak, hoşnutlukla, Rus İmparatorluğu'na ilhak edilecektir. Bu halkların her zaman Ruslara minnettarlık duymaları, hizmet etmeleri ve itaatkâr olmaları sağlanacaktır” (Tacemen 1994:17-18).

Deli Petro'nun yayılmacı siyaseti doğrultusunda 18.yüzyılın ilk yarısından itibaren Türkistan içlerine ve Sibiryaya araştırma heyetleri gönderilir. Ortaya konulan çalışmalar kitaplar halinde yayınlanır. Aslında Rusların bu politikaları komünist rejim döneminde de devam etmiş, Türklerin eritilmesi yönünde Türkoloji ilminden faydalanılmış, bu doğrultuda hizmet verecek çeşitli araştırma enstitüleri açılmıştır.

Katerina'nın arzuları doğrultusunda Türklerin yaşadığı yerlerde birçok Rus okulları açıldı. Hristiyan ruhani okullarına Türk çocukları alındı. Rus tasarılarının gerçekleştirilmesi yönünde birçok adım atıldı. Kazan'da Sait Hasan Halfin 1778'de Tatar alfabesini yazmış, 1785 yılında II.Katerina'nın arzuları istikametinde Rus alfabesiyle Rusça-Tatarca sözlük hazırlamıştır.

Ruslar, Türklere yönelik siyasetlerinde kendilerine Türkler arasında

yardım edecek insanlar bulabilmişlerdir. Onlar kurulan Türkoloji merkezlerinde kaynak eser tedarikçileri olarak çalışmışlar ve Rus siyasetinin Türkler arasında tatbikinde kılavuz icracı ve araç gibi kullanılmışlardır.

Rusların Panslavist siyasetlerine hizmet veren Sait Halfin'den başka Mirza Kazem Bek, Mirza Fethali Ahundzade, Muhammed Aga Şahtinski, İbray Altınсарin Muhammedhan Sahipgiray Kulaev ilk akla gelen Türklerdir.

Rus Türkolojisinin kurucu isimlerinden biri olan Mirza Kazem Bek (1802-1879) ilmî yazılarında Türklerin aşamalı olarak Ruslarla kaynaşmasını arzulamaktadır. Kazaklar arasında ilk Kazak okuma kitabını yayınlayan İbray Altınсарin'a göre "maksadına uygun olarak bu okuma kitabının Rus harfleriyle yazılması daha doğru bulunmuştur. Çünkü bu kitap, çok zengin ve faydalı Rus kitaplarına yol gösterici niteliktedir."

Rusya idaresinde yaşayan Hristiyan, Ermeni ve Gürcülerin aydınları da zaman zaman alfabelerinin yetersizliğini ileri sürmüşlerdi. Ancak bu şikâyetler Türklerde olduğu gibi Ruslarca İslahat Cereyanları haline getirilmedi. Ermenilerin ve Gürcülerin alfabe problemini Ruslar hiç umursamadı. Bunu Türkleri çok, Ermeni ve Gürcüleri az sevdiklerinden değil Gürcü ve Ermeni alfabelerinin bu milletleri değişik din ve dil ortamlarında, dillerinden sonra, varoluşlarını sağlayan esas faktörlerden biri olduğunu bildiklerinden yaptılar. Hristiyan âlemine ve Ruslara göre Türklerin durumları, Ermeni ve Gürcülerden farklıydı. Türklerin yazılarını kullanmaları dinlerine bağlılık, birbirlerine bağlılık demekti. Bu bağların koparılmasını Ruslar birinci hedef olarak seçmişti.

Ruslar tarafından Türklerin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçirilmesi bir kültür ve eğitim hamlesi olarak sunulmaktaydı. Mirza Kazem Bek 1825'lerde "Rusya genelde diğer devletlerden önce kudretli omuzlarında Doğu halklarına maarif taşımaktan ibaret olan yüce görevini icra edecektir." sözleriyle Rusların niyetlerine ışık tutuyordu (Tacemen 1994:36).

Çarlık döneminden itibaren başlayan çalışmalar Komünist dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Rus emperyalizmi, Türk kavimlerini maddi bakımdan ezmek yanında onların millî kültürlerini yok ederek manevi bakımdan da baskı yapma gayesine yönelikti. Nitekim Çarlık devri bakanlarından Milyatin: "Rus alfabesi, kılıçla başlatılanı bitirmelidir" diyordu. Çarlık, Türklerin kullandığı Arap alfabesi yerine Rus Kiril yazısını getirmek suretiyle onları kültür miraslarından ayırmayı tasarlamış, cebri Ruslaştırma işinde engel teşkil eden geçmişin hatıralarını hafızalardan silmeyi hedef edinmişti. Hadisenin iç yüzü bu idi (Bayçura 1982:218). Çarlık döneminde Türkleri Ruslaştırma politikasının mimarlarından biri de Nikolai İlminskiy'dir. İlminskiy silah olarak alfabeyi ve Türk dilini kullanacaktı. İlminskiy'in metoduna göre Türklerin yazılarına Rus alfabesini zorla sokarak kendi eski alfabelerini unutturma cihetine gidiliyordu (Alukay 1977:19). 1917

Bolşevik İhtilalinden sonra, Türk lehçelerinin geliştirilmesi, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi ve bilahare Latin harflerinin yerine Rus harflerinin zorla kabul ettirilmesi mühim bir unsurdur. Aslında bu Çarlık zamanından kalan Ruslaştırma politikasının devamından başka bir şey değildi.

Türkler yaklaşık on asır Arap harflerini yazılarında kullanmışlardır. Arap alfabesi ünlülerin azlığı sebebiyle Türkçenin seslerini tam olarak yansıtmıyordu. Mamafih bu yetersizlik bir bakımdan iyiydi. Yani muayyen lehçe farkları bir dereceye kadar belli olmuyordu. Arap alfabesi Türk kavimleri arasında dinî ve kültürel bağların idamesi için hem sembolik, hem de pratik bir mana taşıyordu. Mesela Türk lehçelerinde çokluk eki olan -lar, -ler'in; -lor, -lör -nar, -ner, -nor, -nör,-tar, -ter, -tor, -tör, -dar, -der,-dor, -dör,-zar, -zer, -zor, -zör gibi birçok varyantı vardı. Arap alfabesi sayesinde bu ek yazıda tek bir şekilde gösteriliyordu. Fakat konuşma dilinde farklılıklar aynen devam etmekteydi. Yazıdan kaynaklanan bu durum Türk lehçeleri arasında yakınlaşmayı sağlıyordu. Ayrıca o dönemde Türkiye'de hâlâ Arap alfabesi kullanılmaktaydı. Bu faktörler, Türk kavimlerini birbirinden ayırmak gayesi güden Rus emperyalizm planlarına engel oluyordu. Bundan dolayı Sovyetler, millî azınlıklarla, Türk kavimlerinin kendi alfabelerini Latin alfabesiyle değiştirmelerinin teşvik maksadıyla 1920'li yıllarda basında ve 1926 yılında Baküde toplanan I. Türkoloji Kongresi'nde bir kampanya açtı. Kampanyanın hareket noktası bu halkları, daha önceki alfabelerinin (Uygur, Arap vs.) dillerinin ses yapısını karşılamadaki sözde elverişsizliği ve kültürlerinin yetersizliği sebebiyle “daha yüksek” olan Avrupa'nın kültürüne yaklaştırmaktı (Bayçura, 1982:220).

Türlere uygulanacak Latin alfabesi ilk olarak 1917 yılında Yakut Türklerine kabul ettirildi. 1922 yılında Saha Özerk Cumhuriyeti Halk Komiserliği Şurası dört yıldır uygulanan alfabeyi onayladı. 1922 yılından itibaren Türk bölgelerinin hemen hemen tamamında yarı resmî olarak Latin alfabesi Türklerin hayatlarına hızla sokulmağa başlandı. Azerbaycan komünistlerine 1922 yılında Latin alfabesinin Türk diline uygulanması taslağı hazırlatıldı. Azerbaycan'da resmî olarak 1923-1924 öğretim yılında diğer Cumhuriyetlerde güya gayri resmî tarzda, Komünist Partisi ve hükümeti tebliğleriyle, okullarda Türkçe dersleri Latin harfleriyle öğretilmeye başlatıldı. 1926 yılının sonlarında Sovyetler Birliği Rus Devleti'nin çalışmaları sonucu Türk Cumhuriyetlerinde Latin alfabesine geçildi. Ancak Kazakistan, Türkmenistan gibi birçok Türk cumhuriyetinin yöneticileri, bu oldubitteleri imzalayarak, yasallaştırma adımının atılmasını uzun yıllar geciktirdiler. Bu bölgelerin Türk idarecileri, Rus komünist idaresine bağlılıklarına rağmen, bu adımı atmaya Türklükleri önünde cesaret edemiyorlardı. Başlarına gelenden yeni alfabe konusunda getirildikleri durumdan hiçbir kurtuluş yolları da yoktu. 7 Ağustos 1929 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Merkezi İcra Komitesi ve Halk Komiserliği Şurası genelgesiyle bütün Türk Cumhuriyetlerinde Latin alfabesine geçildiği resmen bildirildi. Başkurt, Tuva ve Uygur Türkleri 1930 yılında bölgelerinde Latin alfabesini resmileştirdiler.

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın resmileştirmesi ise 1934 yılını buldu. Alfabe konusunda Sovyet görüşüne aykırı hareket edenler, Pantürkist ve gericilikle suçlanarak ölüme mahkum edildi. Bu facianın acı öyküleri çoktur. 1935-40 yılları arasında “Repressiya Kurbanları” olarak da bilinen binlerce Türk aydını işkencelere maruz bırakılmış ve öldürülmüştür.

Bakü Türkoloji Kongresi ve Türkiye’de Alfabe Değişimi

İlk günlerden itibaren Türk alfabesinin, Latin alfabesiyle değiştirilmesi, Sovyetler Birliği Rus Devleti makamlarınca yakından izleniyor ve devlet büyüklerince idare ediliyordu. Lenin 1922 yılında Azerbaycan’da Latin alfabesine geçiş için yapılanlar hakkında Azerbaycan komünist yöneticilerinden bilgi aldıktan sonra, memnuniyetini belirtmiş: “Latin alfabesinin kabul edilmesinin emekçi kitlelerinin Marksist yönde bilinçlendiklerini belirleyen önemli göstergelerden olduğunu” işaret etmiştir.

1926 yılında Bakü’de Toplanan Türkoloji Kongresi ve Fuad Köprülü’nün kongre sürecindeki faaliyetleri hakkında bilgilere birkaç kaynaktan ulaşmak mümkündür. Bunların başında Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoglu ve Eliheyder Ağakişiyev’in birlikte hazırladıkları 1926 yılı Türkoloji Kongresi’nin tutanakları, (1926-cı İl I. Bakı Türkoloji Qurultayı (Stenoqram materialları, bibliografiya ve foto-senedler) Çınar-Çap, Bakı, 2006.); Kongre faaliyetlerine ağırlıklı yer veren ve kongrede aktif olarak görev alan aslen Özbek Türkü Halid Said Hocayev’in hatıraları (Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım, Hazırlayanlar: Mustafa Toker-Ufuk Deniz Aşçı, TDK Yayınları, Ankara 2006), Theodor Menzel’in kongreyi değerlendiren yazısı (“Der Turgologische Kongresse in Baku”, Der Islam, Nu .16, 1927, s.6-11) ve kongrenin 70. Yıldönümü münasebetiyle Türk Dil Kurumunda yapılan toplantının bildirileri. (1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı, TDK Yay. Ankara, 1999) adlı eserler gelmektedir.

Hüseyinzade Ali’nin kongre ile ilgili notlarında 16 Şubat 1926’da Bakü’ye gitmek üzere yola çıktığını, yolculukta kendisiyle birlikte Köprülüzade Mehmet Fuad, Etnografya Müzesi müdürü Mesaros, Leningrad profesörlerinden Barthold, Strasbourg’dan Profesör Menzel’in de bulunduğunu belirtmektedir (Bayat 1998:63). Halbuki Cumhuriyet gazetesinin 12 Şubat 1926 no.lu sayısında “*Bakü’de toplanacak olan Türkoloji Kongresi’ne iştirak edecek Köprülüzade Fuad Bey dün Rusya’ya hareket etmiştir.*” haberine göre ise, İstanbul’dan hareket tarihinin 11 Şubat 1926 olduğu anlaşıyor. Menzel’in yazdıklarına göre kongre aslında 25 Aralık 1925 yılında toplanacaktı. Ancak bazı gecikmelerden ve davetiyelerin yerine ulaşmamasından dolayı kongre tarihi 26 Şubat 1926’ya alınır. Menzel, Tiflis üzerinden Bakü’ye trenle 03-01-1926 tarihinde ulaşır. O tarihte kongrenin ertelendiği ve yeni tarihi bellidir. Eğer Hüseyinzade Ali’nin notları doğruysa, Menzel İstanbul’a geri dönüp, 16 Şubat’ta tekrar Türk heyeti ile Bakü’ye hareket

etmiş olmalıdır. Kaynaklarda İsmail Hikmet Ertaylan'ın Türk heyeti içerisinde gösterilmesi (Buran 2009) tartışmalıdır. Zira İsmail Hikmet Ertaylan o yıllarda zaten Bakü'de öğretmen olarak görev yapmaktaydı. Türkiye heyetini resmî olarak Köprülüzade Mehmed Fuad ve Hüseyinzade Ali Bey temsil etmekteydi. Menzel kongreye katılanlarla ilgili değerlendirmelerde bulunur. Kongre sonrası yazdığı notlarında Köprülü'yü "*Türkiye'nin temsilcisi olarak Bakü'ye gelen M. Fuad Bey İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin dekanıdır. Türklerin şu anki en iyi edebiyat tarihçisidir. Bütün Türkler, özellikle de Bakü'de kendisini çok seviyorlar*" (Demirel 1999: 56) diye tanıtır.

26 Şubat-5 Mart 1926 tarihleri arasında Azerbaycan'ın başşehri Bakü'de yapılan I.Türkoloji Kongresi'nin haberi Cumhuriyet gazetesinin 5 Mart 1926 tarihli sayısında "Bakü Türkiyat Kongresi 28 Şubat 1926'da çeşitli ülkelerden iki yüzü aşkın murahhasın katılmasıyla açılmıştır." şeklinde duyurulmuştur. Kongrede Türkiye'yi temsilen katılan Köprülüzade Mehmed Fuad "*Türk Kavimlerinin Edebi Dillerinin İnkişafı*" adlı tebliğini sunmuş, Hüseyinzade Ali Bey ise "*Garbın İki Destanında Türk*" adlı bir tebliğ sunmuştur ki aynı yıl tebliğ Bakü'de basılmıştır. Hüseyinzade Ali bu tebliğinde; Ortaçağ Avrupası'nın biri İtalyan (Tasso) (1544-1595) diğeri Portekizli (Camoës) (1524-1580) iki şairin Türklerle Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini, eserlerinden manzum çeviri örnekleriyle ele almıştır. Kongreye toplam 131 üye katılmıştır. 131 kişinin büyük kısmını Türkologlar oluşturmakta olup bazı bilim, fikir ve devlet adamları da kongreye fahri üye olarak katılmışlardır. Fahri üye olarak kongreye katılan Hüseyinzade Ali Bey, N. Marr Lunaçarski riyaset heyetine seçilirler. 17 oturumda Türk kavimlerinin tarih, kültür, edebiyat, etnoğrafya, dil ve alfabe konularına dair 38 bildiri sunulur. Bu tebliğleri sunan bazı kişilerin isimleri ve tebliğ başlıkları şöyledir. V.V. Barthold: "*Türk Halklarının Tarihinin Muassır Vaziyeti ve Öğrenilmesinin Yakın Vazifeleri*"; S.F.Oldenburger: "*Türk Halkları Arasında Ülkesinaslık İşlerinin Metodları*"; A.A. Müller: "*Türk Halklarının Tasviri Sanatı Hakkında*"; A.N. Samoylovich: "*Türk Dillerinin Öğrenilmesinin Muassır Vaziyeti ve Yakın Vazifeleri*"; B. Çobanzade: "*Türk Lehçelerinin Yakın Komşuluğu Hakkında*"; ve "*İlmi Terminoloji Sistemi Hakkında*" H. Zeynallı: "*Türk Dillerinde İlmi Terminolojinin Sistemi Hakkında*", A.R. Zifeldt-Simumyak: "*Türk Dillerinde İlmi Terminolojinin Oluşması Prensipleri Hakkında*"; S.İ. Malov: "*Eski Türk Dillerinin Öğrenilmesi*" F. Ağazade: "*Türk Dilinde Düzgün Yazı*"; N.F. Yakovlev: "*Türk Milletlerinin Sosyal ve Kültürel Durumları ile Bağlı Alfabe Meseleleri ve Alfabe Sisteminin Kurulması Problemleri*"; Ç. Memmedzade: "*Türk Halklarının Alfabe Sistemleri Hakkında*"; İ. Lemanov: "*Türk Dillerinin Öğrenilmesi Metodlarının Esasları*"; L.V. Şerba: "*İmlanın Esas Prensipleri ve Bunların Sosyal Önemi*" ve "*Ana Dili Öğreniminin Metodunda En Yeni Cereyanlar*" R.Y. Açaryan: "*Türk ve Ermeni Dillerinin Karşılıklı Alakası*". I. Türkoloji Kongresinde dile ait alfabe imla, terim ve öğrenim meseleleri müzakere edildi. Yukarıdaki isimlerin dışında kongrede şu isimlerin varlığı da göze çarpar: *Galey Abrahamov, İbad Alparov, Salah Atnagulov, Sibgat Gafurov, Galimcan İbrahimov, Gayaz Maksudov, Gabdurrahman Saadi,*

Galimcan Şeref, Saddam Arifullun, Gaziz Gubaydillin, Neymat Hakimov, Rauf Sabirov, Mecid Osmanov, Şamil Osmanov, Gani Utamişev, İbrahim Yumankulov, S.A. Ayvazov, Guseyn Akçokraklı, Şevbi Bektöre, Mamut Nedim, Habibulla Odabaş, Kemal Yakub, Ahmed Baytursın, Nikolay Katanov, Pavel İvanov, Mihail Petrov, Habibulla Gabitov, Sagit Miyasov, Gabdulahat Vilgadanov, Şerif Manatov, Karim İdilgujin, Zahir Şakirov, Medjit Biryalov. Türk bölgelerinden gelen bu isimlerin dışında Rus ve batılı ülkelerden gelen şu Türkologlar da dikkati çekmektedir: *Nikolay Aşmarin, Nikolay Poppe, Sergey Rudenko, Konstantin Yudahin, Paul Vittek, Teodor Menzel, Yulius Meşarov* (Gökdağ 2015:221).

Kurultay tutanaklarından anlaşıldığına göre açılışta Ebdül Cabbarov'un riyaset heyetine teklif ettiği 22 kişi arasında Köprülü de bulunmaktadır. (Nerimanoglu-Ağakişiyev 2006:19). Ünlü Türkolog Barthold kurultayın başında sunduğu bildiride Köprülü'nün çalışmalarından da söz eder. Barthold; "Profesör Köprülüze Mehmed Fuad'ın eserlerinde Türkistan'ın Türk mistikleri ile Anadolu'nun Türk mistik tarikatları arasında ilişkiyi ispat etmek için yapılan hayırlı bir çaba olarak görüyoruz" demektedir. (Nerimanoglu -Ağakişiyev 2006:38). Yine açılışta T. Menzel I. Türkoloji Kurultayı'nın meşhur Türkolog V. Radloff'un şerefine geçirilmesini teklif eder ve bu teklif başkan S. Ağamalıoğlu tarafından kabul edilir. Bununla beraber Türkiyeli delegeler kurultayın İsmail Bey Gaspıralı'nın şerefine geçirilmesini teklif ederler. Bu teklif de kabul edilir ve kurultayın her iki ismin şerefine geçirilmesi kararlaştırılır.

Köprülü, "Türk Halklarında Edebî Dilin İnkişafı" başlıklı bildirisini, kurultayın 5 Mart 1926 tarihli Ağamalıoğlu'nun başkanlık ettiği 14. oturumunda sunar. (Bildiri özeti için bk. (Nerimanoglu -Ağakişiyev 2006:291-292). Köprülü bildiri özetinde "Türk dilinin İslam'ın kabulünden çok önce lehçelere ayrıldığını ancak yeterli kaynaklar olmadığından onları belirginleştirmenin imkansızlığını ifade eder. Köprülü; "W. Bang'ın Köktürkçe ile Anadolu Türkçesi arasında kurduğu paralelliğe dair de bu durumu belirginleştirecek kesin iddialarda bulunmak imkanı yok." demektedir. İslam'dan önce bazı alfabelerin kullanılmasından hareketle bu alfabelerden istifade eden bazı lehçelerin "edebî diller olarak adlandırılabilceğini, Orhun abidelerinin dili de edebî dildir diyen Köprülü; Sasaniler devrinden itibaren Türk dilinde eserler verildiğine dair tarihi delillerin varlığını "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" ve "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserlerinde ortaya koyduğunu belirtir. Türk lehçeleri hakkında hicrî 5. asra kadar Çin ve İslam kaynaklarında verilen küçük bilgilerden genel netice çıkarılamaz diyen Köprülü'ye göre, Kaşgarlı Mahmut'un eseri çok kıymetlidir. Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere göre doğu ve batı lehçesi olmak üzere iki lehçe o dönemde oluşmuştu ki aralarında da ses, şekil ve anlam bilgisi bakımından bir hayli farklılıklar bulunmaktaydı. Bildirisinde Karahanlı ve Harezmi dönemine ait eserler hakkında bilgilere de yer veren Köprülü sonunda "Muhtelif tarihî amillerin tesiri altında Oğuz lehçesi hicrî 7. asırda şark ve garb olmak üzere iki gruba ayrıldı. Doğru Oğuz lehçesi yahut 'Azeri' bilindiği gibi hicrî 8. asırdan itibaren

formalaşmaya başladı. Batı Oğuz yani Anadolu lehçesi ise Moğol istilasından önce de edebî ürünler vermeye başladı. Bir asır içinde binlerce ilmi ve edebî eser meydana çıkardı ki bunlar hiç de Arap ve Fars dillerinde yazılan eserlerden geri değildi.” diyerek düşüncelerini ortaya koymuştur. Köprülü’nün bildirisinden sonra söz alan Türkmen temsilcisi Berdiyev, Köprülü’nün konuşmasında temas ettiği Türk halklarının edebî dillerinin yeterince araştırılmadığı hususuna dikkat çeker ve bunun edebî dillerin birleşmesinin önünde bir engel olmadığını ifade eder (Nerimanoglu -Ağakişiyev 2006:95).

Kongrenin 6 Mart 1926 günü 16. oturumunda Köprülü’nün “Türk Halkları Edebiyatlarının Araştırılmasının Neticeleri ve Perspektifleri” başlıklı bir bildiri sunduğunu yine tutanaklarda görmekteyiz. (Nerimanoglu-Ağakişiyev 2006:292). Ancak kitapta bildiri metni ve özeti bulunmamaktadır. Köprülü’nün bu konuşmasının ardından “Anadolu-Balkan Türklerinin Edebiyatının Araştırılmasının Neticeleri ve Perspektifleri” başlıklı bildirisini okuyan T. Menzel, Köprülü’nün çalışmalarından övgüyle söz eder (Nerimanoglu-Ağakişiyev 2006: 328). Köprülü’nün Bakü Türkoloji Kongresi’nin bazı komisyonlarında ve sonuç bildirisini hazırlamak için oluşturulan komitelerde görev aldığı da yine kurultay tutanaklarında bulunmaktadır.

Türkistan Türklerinden Halid Said Hocayev; I. Bakü Türkoloji Kongresi’ne katılmış ve “Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatalarım” adlı eserinde kongreye ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kongreye katılan Türk heyetinin tavrını aksettirmesi bakımından önemli olan Hocayev’in eseri, bize birinci elden kaynaklık etmektedir. Hatıratan öğrendiğimize göre kongre başkanı Ağamalıoğlu, Hocayev’i yanına çağırarak Özbek ve Anadolu Türklerinin yeni alfabe ile ilgili görüşlerinin ne olduğunu öğrenmesini ister. Bunun üzerine Hocayev, Köprülüze Fuad ve Hüseyinzade Ali’nin aynı odayı paylaştığı Yeni Avrupa oteline gelir ve alfabe bahsi etrafında aralarında geçen görüşmeleri şu şekilde nakleder: *Nasıl geldiklerinden, yolda eziyet çekip çekmediklerinden bahseden girizgahtan sonra, konuyu yeni alfabeye çevirmeye başladım. Çünkü gelip gidenler çoğalırsa, burada sohbet etmek belki mümkün olmayacaktı.*

-Fuad Bey, dedim. Tabii ki yeni alfabe meselesinden dolayı teşrif ettiniz. Bu hususta Türkiye kamuoyuyla, siyasi dairelerin fikirlerini şüphesiz biliyorsunuzdur.

-Efendim, dedi. Türkiye’nin bugünkü durumu hepimizce malumdur. Yenilgiyle sonuçlanan ağır ve uzun bir savaştan çıktık. İktisadi durumumuz bizi memnun edebilecek bir halde değil. Bilhassa büyük bir inkılabı değişim yaşıyoruz. Zihnimiz henüz daha önemli meselelerle meşguldür. Bununla birlikte ilmi meselelerimiz, Azerbaycan tarafından ortaya atılan yeni alfabe meselesine de kayıtsız değildir. Bu yakınlarda Eğitim Bakanlığı tarafından özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon imla ve harfleri tetkik ile meşgul

oluyor. Henüz kesin bir karara varmadılar. Sanırım bu tetkikat daha birkaç ay devam edecektir.

-Şu halde, dedim. Kurultayda Anadolu Türkleri namına yeni alfabenin lehine veya aleyhine bir fikir vermeyeceksiniz.

-Tabii değil mi? Ancak şurasını da arz edelim ki, yeni alfabenin aleyhine oy vermek için herhangi bir bahanemiz yoktur. Lehine vermek için de –maalesef- henüz hazırlığımız olmadığı gibi hükümet tarafından bu konuya ait bir talimat da elimizde yoktur.

Köprülü'ye göre savaştan yeni çıktığı için iktisadî bakımdan durumu iyi olmayan Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesinin önünde zorluklar bulunmaktadır. Köprülü Hocayev'le görüşmesinde *Avrupa ile mukayese etmiyorum- o kadar fakir değildir. Yeni alfabeye geçtiğimiz takdirde birçok kitabımızı yeni alfabeyle basmaya mecbur olacağız. Bunun için gerekli olan iktisadî durumumuzun uygun olmadığını biraz önce söylemiştim. Alfabe meselesi bizde çok eskidir. Bunun için muhtelif zamanlarda muhtelif komisyonlar teşkil edildi. Hatta Dünya Savaşı zamanında Enver Paşa tarafından da askerî işlerde yeni bir alfabe tecrübesi yapıldı. Ancak hayata geçirilemedi. Ben bütün bunları göz önüne alarak kendi fikrimden ziyade, gerçekçi olmaya ve çok ihtiyatlı davranmaya mecburum* (Hocayev 1999:76). diyerek yeni kurulan Cumhuriyetin meseleye yaklaşımını anlatmaya çalışır. Köprülü; "Biz yeni alfabeye geçsek Anadolu Türkleri eski alfabeyle devam edebilir mi?" diye soran Hocayev'in sorusunu, Türk dünyasının birliğinin önemine de vurgu yaparak şu şekilde cevaplar: *O halde bütün zorluklara, ekonomik ağırlıklara katlanarak yeni alfabeye geçmeye mecbur olacağız. Bu, benim kendi düşüncem tabii. Hükümet bu hususta ne düşünür bilemem. Çünkü asrımız matbuatı, geniş sahalar, çok miktarda okuyucu istiyor. Bundan dolayı Doğu Türkleriyle kültürel münasebetlerimizi sağlamaya mecburuz. Aslında, alfabelerin ayrı olması dil yönüyle münasebeti kesmez. Ancak, çocuklarımıza, gençlerimize ayrı ayrı alfabeleri öğrenmeye mecbur olacağız. Bu da zaman kaybına sebep olacak... Günümüz tekniği de yeni alfabeye geçmeyi gerektiriyor. Arz ettiğim gibi buna şu an bizim ekonomik durumumuz müsait değildir. Bu konuda çalışmakta olan komisyon uygun görürse, bizim de geçmemiz ihtimal dahilindedir. Ancak henüz resmî olarak kesin bir şey diyemem* (Hocayev 1999:76). Köprülü ile alfabe meselesi ile ilgili aralarında geçen konuşmayı Hocayev Ağamalıoğlu'na aktarır. Hocayev hatıratında *Ağamalıoğlu; Köprülü'nün sözlerini tasdik eder gibi oldu ve Ben Anadolu Türklerinin yeni alfabeye geçeceklerine inanıyorum. Bu sebepledir ki, Mustafa Kemal inkılabı keskin bir yolda götürüyor. Bizim için inkılabın en büyüğü de alfabe inkılabıdır. Göreceksin, Mustafa Kemal çok yakın bir zamanda birdenbire yeni alfabe kabul ettirecektir* (Hocayev 1999:78). sözleriyle Ağamalıoğlu'nun şahsında Sovyet makamlarının Türkiye'deki alfabe

konusuna verdikleri önemi yansıtmaktadır.

1926 yılında yapılan I. Türkoloji Kongresi'nde de Stalin'in ağırlığı bütün oturumlarda hissedilmiştir. Kongrede tarih, etnografya, dil ve eğitime ait çeşitli konuların münakaşa edilmesine rağmen temel mesele ve ana gaye, Türk topluluklarının Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul etmelerini sağlamaktır. Bu kongrede Arap ve Latin harflerinin kullanılmasından yana olan kişiler vardı. Kongre sonunda, Latin alfabesinin kullanılması kararı biraz da idarenin zorlamasıyla kabul edildi. Fakat bu alfabenin Türkler arasında kullanılması pek de uzun sürmedi. Zira 1935'li yıllardan sonra ikinci bir alfabe değişikliği gündeme geldi. Latin alfabesi yerine Rus alfabesinin kullanılması, Latin alfabesinden Rus Kiril alfabesine geçiş, hızlı bir şekilde gerçekleşti. Zira bu değişikliğe ses çıkaracak aydınlar Stalin tarafından ya Sibiry'a sürülmüş ya da idam edilmişlerdi (Gökdağ 2015:214). Evvelce kabul edilen Latin alfabesinin Kiril ile değiştirilmesi hadisesi, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sırasında yapılan bütün tartışmaları ortadan kaldırıyor, Latin alfabesini kabulün, Arap alfabesini savunanlarca önceden isabetle görüldüğü üzere, sadece Rus alfabesine geçmeyi kolaylaştıran bir ara safha olduğu ispatlanıyordu. Kongre kararlarında yeni kabul edilen Latin harflerinin okuma ve yazmayı kolaylaştıracığı ifade edilmekteydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yapılan alfabe reformlarının birtakım amaçları vardı. Arap alfabesi, Türkler arasında yazıda (ve dilde) birlik amacını sağlıyordu. İstanbul'da basılan bir kitap Bakü'de veya Kazan'da kolaylıkla okunabiliyordu. Bunun gibi, Kırım'da veya Özbekistan'da çıkan bir kitabın da İstanbul'da okunması kolaydı. Sovyetler Birliği bu iletişim hattını alfabe değiştirmekle keseceğini öngörmekteydi.

1926 Bakü Türkoloji Kongresi alfabeyi esas gündem maddesi yaptığı için Balkanlardan Kaşkar'a bütün Türk illerini yakından alakadar etmekteydi. Alfabe meselesinin tarihinde pek mühim bir merhale oluşturmaktaydı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde Bakü Türkoloji Kongresi'nin yankıları çok fazla duyulmadı. Dönemin matbuatında böyle önemli bir kongrenin çok fazla yer almaması düşündürücüdür. Halbuki bu kongreye Türkiye'yi temsilen Köprülüzade Mehmed Fuad ve Hüseyinzade Ali Turan katılmışlardır. Yine Türkiye'yle bağlantıları olan bazı yabancı bilim adamlarının da (Paul Wittek, Yulius Mesaroş, Teodor Menzel) kongreyi takip ederek raporlar hazırladıklarını bilmekteyiz. Bakü'de toplanan kongreden sonra Akşam gazetesi 28 Mart 1926'da "Lâtin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi?" başlığı altında bir soruşturma açmıştı. Bu soruşturmaya katılanlar arasında Ali Canip, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alâattin, Necip Asım, Avram Galanti, Hüseyin Suat, Halil Nimetullah, Velet Çelebi, İbrahim Necmi, Halit Ziya, Abdullah Cevdet gibi isimler de bulunmaktaydı. Bu isimlerin çoğu Lâtin harflerinin alınması fikrine karşı çıkan görüşler ortaya koymuşlardır.

1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi ile ilgili akisler, özellikle de Köprülü ve Hüseyinzade Ali Bey'in çekimser tavırları, İstanbul'da çıkan *Yeni*

Kafkasya Mecmuası'nın 13 Nisan 1926 tarih ve 11. sayılı nüshasında *Mehmet Emin Resulzade* imzasıyla “*Alfabe Meselesi*” adlı makalede yorumlanır. Resulzade’ye göre kongre kararları sadece Sovyetler dahilindeki Türkleri değil, Türkiye’yi de etkilemektedir. “Yalnız Sovyetler ittifadı nam-ı müstearını taşıyan Rusya tabiyetindeki Türk illerinde değil, bu kongrenin Türkiye üzerinde icra-i tesir ettiği de görülür. Bakü Konferansı’nın Latin harfleri hakkındaki malum kararından kuvvet alan Türkiye Latincileri davalarının ispatı için ikame ettikleri delillere, bir de Türk dünyasının ekseriyeti tarafından kabul ve tatbikine karar verilmiş bir alfabe bu dünyadan ayrılmamak için biz de kabul edelim mülahazasını ilave ettiler” (Resulzade 1926:2). Kongrede Latin alfabesinin kabulünde Türkiye’den giden delegelerin de rolü olduğunu savunan Resulzade; bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Bütün bu manevralara Türkiye murahhaslarının sükutu da az yardım etmiş değildir. Hüseyinzade Ali Bey’in gazetecilere kendisinin alfabede esasen inkılap taraftarı olduğuna ait verdiği mühim beyanatta Latinciler tarafından kendi faidelerine olarak tevil edilmiş: Türkiye’nin de Latine geçeceği propagandası envai şekillerde icra edilmiştir. Bu suretle bin bir türlü dolaplar idari ve diplomasi tesirlerle alınan bir kararı Türkiye haricindeki Türk illerinin hakiki bir karar ve arzusu gibi göstermek Latin mütehassıslarının işine gelse de bu meselede Türk halkının şuur ve iradesine kafi derecede kıymet vermeye lüzum görenler hakikati görmekten zannımızca mahrum bulundurulmamalıdır” (Resulzade 1926:2).

Birinci Türkoloji Kongresinde Tatar aydınları mevcut Arap alfabesini ıslah edilerek kullanılmasını savunmuşlardır. Mehmet Emin Resulzade’nin görüşleri de aynı paraleldedir. “Latin harflerinin tatbiki ile elde edilmek istenilen neticelerin hemen kaffesi mevcut Arap alfabesinin ıslahı ile hasıl olabilir muhittedir. Nitekim Şimal Türklerinin bu husustaki beş altı senelik tecrübeleri çok büyük ve çok müsbet neticeler vermiştir. Türkiye mütehassısları tarafından defalarca ilam olunmuş bir malûmun tekrar ifade edilimi müşkilat harflerden ziyade imladadır. Latin harfleri ile yazdıkları halde İngilizler dünyanın en çetin imlasına maliktirler. Halbuki Arap harfleri ile intişar eden bugünkü Kazan matbuatının imlası ne kadar kolaydır. Şive farkına bakmayarak biz Kazan’da ıslah olunmuş Arap harfleri ile çıkan gazeteleri Bakü’de intişar eden Latince gazeteden daha suhuletle okuyoruz. (Resulzade 1926:2). Resulzade yazısının sonunda Latin alfabesine geçmenin Türk dünyasını parçalanmaya götüreceğini işaret eder. “Latin harflerinin tatbiki ile biz çok seneler boşuna enerji sarf etmekle beraber Türk dünyasındaki alfabe birliğini bozacak, bu dünyanın kısmen Latin, kısmen de Arap harfleriyle yazan kısımlara parçalanmasına sebep olacağız. Bu netice Moskova’dakileri memnun edebilir. Fakat Türk harsına taalluk eden meselelerde Rusya’nın arkasında değil Türk dünyasının yanında gitmek vazifesi ile mevzup olan Türkiye’yi bu ihtimal acaba hiç düşündürmez mi?” (Resulzade 1926:3).

I. Türkoloji Kongresi’nde Latin alfabesine şiddetle karşı çıkanların başında Tatar delegelerinden Alimcan İbrahimov gelmekteydi. Kırımli Cafer Seyit

Ahmet'e göre İbrahimov Bakü Kongresi'nden bahsederken onun en ziyade canını sıkkan şey, Köprülüze Fuad Beyle Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Türk dillerinin eski yeni hallerini tahlillerinde bunların birliğini meydana koyan noktalarını izleyip çıkarmağa tutuşmalarıdır. Bunların canlı Türk dillerindeki ayrılıklara göz yummaları ve kongrenin de gözünü kapamaya çalışmalarını hiç de affedemiyor. Çünkü o zaman Fuad Bey'le Çobanzade'yi Türk birliğini ispat eden esasları arayarak meydana koymak gayretkeşliği ile itham edemezdi. (Kırımlı Cafer Seyit Ahmet 1933:34).

Köprülü'nün kongredeki tutumunu Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı açıklamanın basına yansıyan kısımlarında görmekteyiz. "Kongrede en hararetili müzakerat elifba meselesi üzerinde cereyan etmiştir. Latin harufu büyük bir ekseriyetle kabul edildi. Yalnız Kazan Cumhuriyeti mümessili Arap harflerini müdafaa etti. Biz müstenkif kaldık (Vakit 29 Mart 1926).

Sovyetler Birliği'nin alfabe siyasetini anladıkları için Kongrede Köprülü ve Hüseyinzade'nin sessiz ve çekimser kaldıklarını belirten Azer Turan; Türkiye'nin burada iyi bir siyaset yürüttüğünü, Türkiye'nin Latin alfabesine geçme niyetini delegelerin suskun kalarak örttüğünü, Sovyetler dahilindeki Türklerin Latin alfabesine geçirilişinin ardından Türkiye'nin de 1 Kasım 1928'de aynı değişimi uygulamasını yazıda birlik olarak attığı bir adım olarak görür (Turan 2008:56). Bakü Kongresi'nin arkasında Moskova'nın olması dolayısı ile Türkiye'nin oldukça ihtiyatlı bir tavrı dikkati çeker. Türkiye'deki yayınların büyük bir kısmında Latin alfabesinin karşısında yer alınmaktadır. Bunun siyasi olduğu kadar teknik, kültürel ve ekonomik sebepleri üzerinde durulmaktadır. Atatürk'ün bu konuda ince bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Onun izniyle kongreye katılan Fuad Köprülü başlangıçta Latin alfabesine karşı görüşler ileri sürer, ancak kongre sırasında tarafsız kalır. Daha sonra Latin alfabesini savunur. Sovyetlerden İstanbul'a gelen Türklerin çoğunluğu Arap alfabesini savunurlar (Türkmen 1999: 1179).

Atatürk'ün 1926'da yapılan kongreden habersiz olduğu düşünülemez. Yine bu tarihlerde Fuad Köprülü ve Hüseyinzade Ali'nin yönetimden habersiz kendi başlarına Bakü'ye gitmemiş olsa gerektir. Köprülü'nün İstanbul Üniversitesi bünyesinde 1924'te kurulan Türkiyat Enstitüsünün müdürü gibi bir sıfatının da bulunması bu kişilerin kongreyi takip etmeleri için özellikle gönderildiğini akla getirmektedir. Zaten Köprülü'nün görevlendirilmesi ve yolluk ödenmesi ile ilgili bakanlar kurulu kararı arşiv kayıtlarındadır Şimşir'in (1991:28). 1 Kasım 1928'de Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesinin Sovyetler Birliği içindeki Türkler üzerinde etkili olduğunu ve onların 1931 yılına kadar Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmesine neden olmuştur düşüncesi doğru değildir. Aslında 1926 Bakü Türkoloji Kongresi kararları Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesini hızlandırmıştır.

1 Kasım 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Arap harflerini bırakarak

Latin alfabesine geçmesi işinin perde arkasındaki sebeplerinden biri de hiç şüphesiz I. Türkoloji Kongresi'nde Sovyet dahilindeki Türklerin Latin alfabesine geçmeleri idi. Türkiye kamuoyunda alfabe meselesinin bu yönüyle işlenmesi, daha çok Batı medeniyetine girme çalışmalarının bir sonucu olarak takdim edilmesi normal bir davranıştır. Devrin uluslararası gelişmeleri, Türkiye'nin jeopolitik durumu, Türk birliğine dönük söylemlerin oluşmasına engel olmuştur. Atatürk'ün Türk dünyasındaki gelişmelere kayıtsız kalmadığı, onun Cumhuriyeti kurar kurmaz Türk dünyasına yönelik çalışmalar yapacak kurumları kurması (Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) umum Türklük düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesinin nedenlerinden birini de Mete Tuncay "üstelik 1926'da Bakü'de toplanan bir kongrede Sovyet yönetimindeki Türk halklarının Latin abecesini kabul etmeleri, dış Türklerle kültürel birliği sürdürmek için TC'nin de aynı yolu tutmasını gerektirmekteydi." cümleleriyle Bakü Türkoloji Kongresi'nde Türk halklarının Latin alfabesine geçme kararına bağlamaktadır (Tuncay 1981:230).

Mustafa Kemal Atatürk Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türklerle ilgili düşüncelerini ve uygulanması gereken stratejiyi "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları" sırasında verilen bir kokteylde, genç bir doktorla yaptığı konuşmada ortaya koymaktadır. İsmet Bozdağ'ın kaleminden bu sohbet şu şekilde yansıtılmaktadır. "Doktor Zeki" ismindeki bir genç adam Atatürk'e soruyor:

- *Gazi Paşam, saltanatı kaldırdık, hilafeti kaldırdık, Cumhuriyeti ilan ettik; bunlar yapılanaya kadar idealdir. Fakat yapıldıktan sonra yeni bir düzen kurulur ve bu düzen işler. Onun işlemesi, ideal değildir. Çünkü onun işlemesini sağlamaya mecburuz. Fakat bir de milletlerin, babadan oğula sıçrayan uzun vadeli idealleri vardır. Siz bize böyle bir ideal aşılamadınız yahut ben bilmiyorum, bana bunu açıkla mısınız?*

Bu birbiri peşine sorulan üç soru 1933 yılının 29 Ekim gecesini fikirle şişirmişti. Atatürk genç doktorun yüzüne sevgiyle bakıyor ve susuyordu. Daha sonra "*başka var mı çocuğum?*" dedi. "*Hayır, Gazi Paşam*". Atatürk bir süre daha sustu ve üçüncü sorunun cevabını şöyle verdi:

Üçüncü soruya gelince: Bu nokta önemlidir. Fakat bunlar konuşulmaz yaşanır. Elbette bir milletin ülküsü olacaktır. Ama bunlar devlet tarafından yaşanmaz, millet tarafından yaşanır. Nasıl bakarken, gözlerimizin farkında değilseniz, ülkü de bütün davranışlarımızda, farkında olmadan yaşar. Hareketlerimizi, düşüncelerimizi etkiler; fakat konuşulmaz. Ben devlet başkanıyım. Sorumluluklarım vardır. Bu konuda konuşamam; bu konuda genç arkadaşım ile ayrıca görüşeceğim, dedi ve Doktor Zeki'yi yanına alarak onu müdür masasına götürdü. Atatürk'ün başı üstünde duvarda bir Türkiye haritası vardı. Karşısında oturan Zeki'ye:

Benim başımın üstündeki haritayı görüyor musun? Dedi.

Evet Paşam;

İşte o ağırlık benim omuzlarımda üstündedir. Omuzlarımda üstünde olduğu için konuşmam!

Düşün bir kere, Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya'dan bugün ne kaldı? Demek hiç bir şey kalıcı değildir. Devletler ve milletler bu idrakin içinde olmalıdırlar. Bugün Sovyet Rusya komşumuzdur, bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını hiç kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün, elinde sınıksız tuttuğu milletler kaçabilirler; dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir! Bizim bu dostumuzun idaresinde, dil bir, inanç bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara yardımcı olmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak demek, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köklerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür; inanç bir köprüdür; tarih bir köprüdür. Biz bugün bu kitlelerden çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru onların bulunduğu yer mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz; bizim onlara yaklaşmamız gerekli. Bunu kim yapacak; elbette biz! Nasıl yapacağız? İşte, Dil Encümenleri, Tarih Encümenleri kuruluyor. Dilimizi onun diline yaklaştırmaya ve böylece birbirimizi daha kolay anlayabilmeye çalışıyoruz. Bunlar açıktan yapılmaz. Bunlar devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir. İhtiyorum benim dil ile tarih ile uğraştığımı gören bazı kısa düşünceli vatandaşlar, "Paşa'nın işi yok, dil ile tarih ile uğraşmaya başladı" diyorlarmış! Yağma yok, benim işim başımdan aşkın; ben bugün ileri bir Türkiye kurmaya nasıl çalışıyorsam, yarının Türkiye'sini kurmaya da o kadar özen gösteriyorum. Bunu yapmamız hiç bir millete düşmanlık değildir. Barıştan yanayız, ama durmadan değişen dünyada, yarının muhtemel dengeleri için hazır olacağız. Bunları sana gizlice söylüyorum. Sen bil, çevrenin de böyle davranmasını sağla. İşte senin sorunun karşılığını böylece vermiş oldum (Bozdağ: 1990:168-169).

Atatürk döneminde yapılan dil, tarih, Türkoloji çalışmaları bu düşüncelerden ilham alarak Türklüğün kökenlerini çok eski çağlara götürmekte, mukayeseler çok geniş bir Türk coğrafyası içinde yapılmaktaydı. Atatürk'ün düşündüğü şey, Anadolu'dan ta Atlantik'e kadar uzanan alanda, aynı zamanda Türk unsurlar var ve bunlar çeşitli isimler altında hatta bazıları İslam olmadan, ama Türk kalarak, belli bir düşüncüyü, belli bir insan grubunu temsil ediyorlar. Onların yayıldıkları bu kuşakta bir istikrar unsuru olmaları, dünyaya yeni bir denge sağlamaları mümkündür. Ama o günkü şartlar içinde mümkün değildi. Mümkün olması ihtimali ile hazırlıklar yapıyordu. Yaptığı hazırlıklarda tarihi, Orta Asya'dan başlatarak tarih birliğini sağlamaya çalıştı. Dilde beraberliği de yine Türk dilinde bir takım taramalar yaparak, kullanılmayan kelimeleri dile aktararak, sağlamaya

çalıştı. Sonra bunlar yoldan saptırıldılar ama saptırılmadan önce Mustafa Kemal'in niyeti bu idi. 1928'den önce Sovyetler Birliği bütün Cumhuriyetlerinde Arap harflerini yasaklamış ve Latin harfleri ile yazılmasını mecburi kılmıştı. Bundan yararlanan Mustafa Kemal Paşa, aynı şekilde Arap harflerini bırakarak bunlarla yeni bir bağ daha kurmak ve böylece haberleşme süreçlerini hızlandırmak hevesine düştü ve harf inkılabını yaptı. Türkiye'nin alfabe değiştirmesi Sovyetler Birliğini ürküttü. Bölgesinde bulundurduğu Türk nüfusun Türkiye ve kendi aralarında anlaşabilecekleri korkusu onları yeniden alfabe değiştirme işine sevk etti (Bozdağ: 1990:169).

Türk dili araştırmaları 1940'lı yıllardan sonra Türk Dil Kurumu ve üniversitelerin inisiyatifine bırakılmış, devlet bu konuda Atatürk devrindeki ilgiyi çoğu zaman göstermemiştir. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planından önce hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Türk diliyle ilgili hiçbir değerlendirme yapılmamıştır. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk diliyle ilgili bir komisyonun kurulması ve Devlet Planlama Teşkilatının son yıllarda Türk Dil Kurumunun büyük projelerini desteklemesi olumlu gelişmelerdir. 1990 yılında Kültür Bakanlığının 1.Türk Dili Kurultayını toplaması, ardından daha sonraki yıllarda iki kurultayın yine aynı kurum tarafından gerçekleştirilmesi dil planlaması konusunda devletin bazı adımlar attığını hissettirmektedir. Kültür Bakanlığının 1991 yılında Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünün hazırlanması hususunda verdiği destek de unutulmamalıdır. Devletin 90'lı yılların başından itibaren Türk diliyle ilgilenmesi ve bazı toplantılara imkan hazırlaması umut vericidir. Şüphesiz bu faaliyetlerin gerisinde Türk dünyasında meydana gelen hızlı değişimin rol, de bulunmaktadır. Türkiye-Türk dünyası ilişkilerinde Türk dili önemli bir işlev görmektedir.

Sovyet Birliği Sonrası Türk Dünyasında Alfabe Meselesi

21 Aralık 1991'de Alma-Ata toplantısı ile Sovyetler Birliği resmen ortadan kalkmış ve buna bağlı olarak beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan) bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Bağımsızlığa kavuşan bu ülkelerde alfabe ve yazı dili tartışmaları başlamış ve 1993-1994 yıllarında Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan'da Kiril alfabesi yerine Latin alfabesi resmî olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Moldova Cumhuriyetleri içinde yaşayan Türklerin bir kısmı da (Tatar, Kırım Türkleri ve Gagauz Türkleri) Latin alfabesine geçilmesi yönünde hazırlık yapmışlardır. Gagauzlar Latin alfabesini yirmi yıldan fazla kullanmaktadırlar. Putin Rusya Federasyonu içinde Kiril alfabesinin dışında Latin Alfabesi kullanımına yasak getirmiştir.

Tatar dilcileri ve aydınları da Latin alfabesine geç-me konusunda çalışmalar yapmıştır. Esasen 1926 Bakü Türkoloji kongresinde Arap alfabesinin değiştirilmesi hususunda en fazla muhalefet Tatar aydınları tarafından

gösterilmiştir. 1991 yılından sonra ise Tatarlar, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçtiklerinde, diğer Türk soydaşlarıyla daha sıkı iletişim kurabileceklerine inanmaktaydılar. Tatar Türklerinin Latin alfabesine geçişi, aynı zamanda dünya iletişim sistemine uyumu da kolaylaştıracaktır. Ancak özellikle Vladimir Putin'in 2012'de tekrar devlet başkanı seçilmesiyle birlikte Latin alfabesine geçiş konusu da dâhil olmak üzere Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetlerin haklarının kısıtlanmaya devam edileceği öngörülmektedir.

Gagauz Türkleri arasında dil ve kültürü yeniden canlandırma konusunda bazı görüş ayrılıkları vardı. Bazı önde gelen kişiler, halkın Türk geçmişiyle bağlantısını kurmak isterken, diğerleri Gagauz kültürünün Rus köklerini vurguladı ve Gagauz topluluğuyla Rus Federasyonu arasındaki bağları güçlendirmeye çalıştı. Moldova yönetimi Politik nedenlerden ötürü Türklük bakışına sahip grubu destekledi ve 1993'te Türk Dil Kurumu işbirliğiyle Gagauz dili için Latin esaslı bir alfabe hazırlandı. 1957 yılında Sovyetler Birliği içinde yaşayan Gagauzlar için oluşturulan Kiril alfabesiyle, Latin alfabesinin Moldova Parlamentosunda resmen kabul edildiği 13 Mayıs 1993 tarihine kadar bir roman, birkaç hikaye ve şiir kitabı, Gagauzca-Moldovanca-Rusça Sözlükler ve gazeteler yayımlanmıştır. 1 Eylül 1996 tarihinden itibaren Gagauz Yeri'nde eğitimde resmen Latin alfabesine geçilmiştir. Fakat günümüzde Latin alfabesiyle eğitimde Rusçanın ağırlığından dolayı Kiril alfabesi birlikte kullanılmaktadır. (Argunşah 2007: 282)

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye'de Türk dünyası ile ilgili yapılan sempozyum ve toplantılarda (1990'lı yılların başında Kültür Bakanlığı'nın tertip ettiği Türk Dili Kurultayları, Marmara Üniversitesi'nin düzenlediği Alfabe Sempozyumu, Türk Dil Kurumu'nun düzenlediği Uluslararası Türk Dili Kurultayları) ortak Türk dili ve ortak Türk alfabesi hakkında Azerbaycan temsilcileri hararetle konuşmalar yapmış, bildiriler sunmuşlardır. Türkiye'deki aydınların çoğu da Türk dünyasında tek bir Türk dilinin kullanılması ve yazıda da Latin alfabesinin kabulü yönünde telkinler içeren yazılar yazmışlardır. Türkiye Devleti'nin ve bazı aydınların Azerbaycan ve diğer cumhuriyetler için Türkiye Türkçesinin ve yazısının ortak dil ve ortak alfabe olarak olduğu gibi kabul edilmesi yönündeki görüşleri Azerbaycan aydınlarını Azerbaycan Türkçesinin korunması hususunda duyarlılığa itmiştir. Türkiye'de kullanılan Latin alfabesindeki bazı işaretlerin eksikliği olduğunu bu yüzden Azerbaycan Türkçesinin kendine has sesleri olan kapalı e, hırıltılı he ve Q nun alfabede yer alması gerekliliği ileri sürülmüştür (Celilov 2000:158-161). Bu görüşler etrafında 1993'te Azerbaycan Cumhuriyeti Ortak Türk alfabesiyle uyumlu 32 harfli Latin alfabesini kabul etmiştir.

24 Mayıs 1990'da Türkmenistan'da resmî dilin Türkmence olarak ilan edilmesinden sonra beliren dil politikası Rus mirasını terk etmek ve Türkmencenin kullanım alanını genişletmek şeklinde tezahür etmiştir. 1993 Anayasası'nın 13. maddesine göre, Türkmence Türkmenistan'ın devlet dilidir ve her Türkmen

vatandaşı kendi ana dilini kullanma hakkına sahiptir.

1993'te İngilizce, Rusçanın önüne geçerek ikinci devlet dili haline gelmesine rağmen, Rusça hükümette ve diğer kurumlarda önemli bir dil olarak varlığını devam ettirdi. Aynı yıl Latin kökenli 30 harften oluşan Türkmen alfabesinin kullanımı Türkmenistan Meclisi'nde kabul edildi. Türkmen okullarının Latin alfabesinde öğretime geçişi programına göre 1995-1996 yıllarında 1 ve 5. sınıflar, 1996-1997'de 1.2.5. ve 6. sınıflar; 1997-1998'de 1., 3., 5. ve 7. sınıflar, 1998-1999'da 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflar, 1999-2000'de bütün sınıfların Latin alfabesine geçeceği hesaplanmıştır. 1993-1994 öğretim yılında, Türkmen Türkçesinde eğitim veren okulların 7., 8., 9. ve 10. sınıflarında, Ekim 1993-Mart 1994 döneminde 34 saatlik bir program çerçevesinde Latin alfabesi öğretilmiştir. Söz konusu program Rusça, Kazak ve Özbek Türkçelerinde eğitim veren okullarda Ocak-Mayıs 1994 döneminde uygulanmaya konmuştur. 1994-1995 öğretim yılında Türkmen Türkçesi dil dersi 4. sınıflarda Latin alfabesinde okutulmuştur (Türkmenistan Ülke Raporu 1996:60).

Yeni Türkmen alfabesini seçmek kolay olmamıştır. Bir grup Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabeyi, başka bir grup Kiril alfabesinden önce kullanılan Latin alfabesini, diğer bir grup ise değişik bir alfabeyi kullanma teklifinde bulunmuşlardır (Sarıyev 1999:117-120). Çeşitli simgesel metinlerle Türkmen kimliğinin farklılığını geliştirmek isteyen Niyazov yönetiminin bu tutumu yeni Latin-Türkmen alfabesinde kullanılan değişik karakterlerden de anlaşılmaktadır. Türkmenistan'da kabul edilen Latin alfabesi okullarda öğretilmeden panolarda ve duvar panolarında kullanılmaya başladı. Daha önce kullanılan Latin alfabesi ve Marmara Üniversitesi'nde 1993'te bütün Türk dünyası için önerilen ortak alfabe, Türkmenistan'ın yeni alfabesini hiç etkilemedi. J, c, ı, y, v sesleri için yeni alfabede farklı karakterlerin kullanılması Stalin'in Kiril alfabesini dayatırken diller arasındaki farklılıkları keskinleştiren politikasını hatırlatmaktadır. Milliyetçilikler Moskova'ya karşı olduğu kadar komşulara ve muhtemel tüm bölgesel birleşmelere karşı da inşa edilmektedir. Yalnız Türkmenistan'a özgü bir alfabe konusunda ısrar Türkmenistan'ın bağımsızlığını simgesel düzeyde tescil ettirmenin en çarpıcı örneklerinden biri olarak belirlemektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 7 Mayıs 1993'te yeni alfabe hazırlanması hakkında özel kanun kabul etti. Bu kararı uygulamak için çeşitli toplantılar yapıldı. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 24 Ağustos 1995'te Latin alfabesine dayanan alfabesinde Özbek dilinin temel imla kurallarını onayladı. Ortaokulların ilk sınıfları yeni alfabeyle geçti. Ders kitapları ve kılavuzlar yeni alfabeyle yayınlandı. Daha üst sınıflarda yeni alfabeyle geçmek için hazırlıklar başlatıldı. Devlet ve kamu çalışmalarına yeni alfabeyle öğretmek için kurslar açıldı. Özbekistan'ın kabul ettiği 29 harfli Latin alfabesinin birçok kusuru bulunmaktadır. Bir defa bu alfabe Türk cumhuriyetlerinin kabul ettiği alfabeyle yaklaşmak yerine ondan uzaklaşmaktadır. Başta ş ve ç sesi olmak üzere bazı seslerin İngiliz

alfabesindeki işaretlerle gösterilmesi, o ve g seslerini gösteren işaretlerin yanında apostrof işaretinin (') bulunması, alfabeyi başlangıçta zayıflatan hususlardır. Ünlü uyumunu Özbek Türkçesinde tesis edecek ünlüler bu alfabede de gösterilmemiştir. 6 ünlü bulunmaktadır. Stalin'in Kiril alfabesini dayatırken gözettiği diller arasında keskinliği artırma düşüncesi, bugünkü Özbek alfabesinde de sürmektedir. 2005 yılında Özbekistan'ın tamamında Latin alfabesine geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1995 yılına kadar ortaokul 7. sınıfa kadar kitaplar Latin alfabesiyle yazılmıştır (Abdurrahmanov 1999). Özbekistan'da yaşayan Özbek Türklerinin kendi dilleriyle eğitimi diğer cumhuriyetlere göre çok kısıtlıdır. Özbekistan eğitimde Özbekleştirme çalışmaları içindedir. Semerkant Üniversitesi Tacikçe eğitim yaptığı için kapatılmıştır.

1991'den sonra Kırgızistan hükümeti tarafından Kırgız dilini Latin alfabesine geçirilmesi için karar verilmiş ve Kırgızca resmî dil olarak kabul edilmiştir. Maddi sıkıntılar yüzünden Latin alfabesine geçilememiştir. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi kararının ardından Kırgızistan'da da Latin esaslı Kırgız alfabesi hazırlıklarının yapıldığı, özellikle Prof. Dr. Gülzura Cumakunova'nın ortak Türk alfabesinden esinlenerek hazırladığı taslak dikkati çekmektedir.

Kazakistan'da Latin Alfabesine Geçiş Süreci

Kazaklar arasında Orta Asya'da diğer Türk kökenli topluluklardan farklı bir etnik kimlik üzerine inşa edilen bilinç doğrudan Çarlık Rusya'sının politikalarıyla oluşturulmuştur. Kazak dilinin gelişmesi ve bir alfabeye kavuşması bu dönemde olmuştur. Kazak yazılı edebiyatı İbray Altınсарın gibi Kazak aydınlarının çabalarıyla ilk önce Rus eğitim sistemi içinde Kiril alfabesiyle gelişmeye başlamıştır. Kazakça, Arap alfabesiyle ilk kez 1860'larda yazılmıştır. 1929 yılında Latin alfabesine geçilmiş, 1940 yılından sonra da Kiril alfabesi dayatılmıştır. 1992 yılında Latin esaslı alfabeğe dönme yolunda görüşler ortaya çıktı. Kazakistan'da Rusçanın baskın rolünü kırmak ve Kazakçanın kullanım alanını genişletmek amacıyla Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 2006 yılında Latin alfabesine geçiş konusunda bazı kararlar aldı, kurulan komisyon çalışmalara başladı. Bu durum, ülkede yaşayan Ruslar arasında hoş karşılanmadı. 2008 baharında Nazarbayev, Latin harflerinin benimsenmesi yönünde kurslar düzenlenmesinin önderliğini yaptı. Aslında Latin harflerinin kullanılması 2004 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Kazakistan Ulusal Bilgi Acentesinin (Kazinform) web sayfasında Kazakça haberlerin yurt dışında yaşayan Kazaklara dönük olarak hem Kiril hem de Latin alfabesiyle verildiği görülmüştür. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 14 Aralık 2012 tarihinde yaptığı "Ülkenin Durumu" konuşmasında "Kazakistan'ın 2050 Yılı Stratejisi - Başarılı Bir Ülkenin Yeni Siyasi Yolu" belgesini açıkladı. Daha önceki planlamalarda 2020 yılı olarak hedeflenen Latin alfabesine geçme işi 2050 stratejik planında 2025 olarak değiştirilmiştir. Latin alfabesine geçişi ulus olarak çözülmesi gereken önemli bir mesele olarak gören Nazarbayev, çocukların geleceği için, böyle bir kararı almak zorunda olduklarını ve bu kararın

kendilerini dünyaya entegre edeceğini, çocukların İngilizceyi ve bilgisayarı daha iyi öğrenmelerini sağlayacağını ve en önemlisi de Kazakçanın modernizasyonu için itici güç olacağını ifade etmiştir. Bu çerçevede 2017 yılında bol apostrof işaretli 26 harfli Latin esaslı Kazak alfabesi çok fazla tepki alınca 2018 Ocak ayında 32 harften oluşan apostroflardan arındırılarak güncellenen yeni Latin alfabesi toplumun bütün kesimleri tarafından kabul görmüş gibidir. Kazakistan'da Kirilden Latin alfabesine geçme işi aşamalı olarak gerçekleştirilecektir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan, kendine has özellikleri ile diğer Türk cumhuriyetlerinden ayrılmaktadır. İki milyon yedi yüz on yedi bin kilometrekarelik yüzölçümü, jeopolitik konumu, petrol başta olmak üzere yer altı ve yer üstü zenginlikleri, sosyokültürel ve sosyo-politik alanlardaki hızlı değişim gibi özellikler Kazakistan'ı bölgesel ve uluslararası ilişkilerin merkezi haline getirmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomi Bakanlığı'ndan Kazinform'a yapılan açıklamaya göre, 1 Aralık 2017 itibarıyla Kazakistan'ın nüfusu 18 milyon 137 bin 300 olarak hesaplandı ve 1 Aralık 2016 ile karşılaştırıldığında 231.300 kişi veya %1,3 arttı. Kilometrekareye 6 kişi düşmesinden dolayı Kazakistan, dünyanın en düşük nüfus yoğunluğuna sahip ülkesidir. Yüzden fazla etnik gruptan oluşan nüfusun %63'ü Kazak, %25'i Rus'tur. Diğer önemli gruplar Almanlar, Ukraynalılar, Özbekler, Tatarlar, Uygurlar ve Korelilerden oluşmaktadır. Türk cumhuriyetleri arasında Sovyetler Birliği döneminde Rus nüfusun en fazla artış gösterdiği yer Kazakistan olmuştur. Ülkenin bazı bölgelerinde Rusların önemli bir nüfus çoğunluğuna sahip olduğu görülür. Mesela Doğu Kazakistan Karaganda, Pavlador, Akmola, Astana, Almatı gibi bölgelerde Rus nüfus %30-50 aralığındadır. Atırau, Kızılorda, Mangıstau gibi bölgelerde ise Kazak nüfus %90-100'lük oranla nüfus üstünlüğüne sahiptir (Tolesh 2012:2).

Kazak topraklarının Ruslar tarafından gasp edilmesi Kazak Türklerinin kültür ve dili üzerinde de olumsuz etkiler yapmıştır. Kazakistan'da kendi ana dillerini bilmeyen, konuşmayan Kazak Türklerinin oranı 1992 yılında şehirlerde %37'ye, köylerde ise %17'ye yükselmiştir (Tatimov 1992:20). 1926 yılında ana dili-Rusça yönünde iki dillilik oranı %0,8, 1970'te %41,8, 1989'da ise %60,4'tür (Barutçu Özönder 1999:33). Kazakistan nüfusunun en geniş parçası içinde iletişim için bir kanal temin eden şimdiki dil Kazakça değildir. SSCB'nin Rus olmayan milletlerinin "ikinci ana dili" olarak onlu yıllar için aracılık eden Rusçadır. 1989 nüfus sayımına göre Kazakistan nüfusunun dörtte üçünden fazlası Rusçanın doğuştan konuşucusudur ya da onu akıcı olarak konuşabilmektedir. Kazakistan'da yaşayan Rusların yaklaşık olarak tamamı ve diğer azınlık üyeleri (özellikle Slav olanlar) doğal, doğuştan Rusça konuşucularıdır. Kazakistan Kazaklarının çoğunluğu Rusçayı akıcı biçimde konuşur. Kazakların %64'ü 1989 sayımında akıcı Rusça konuştuklarını iddia etmişlerdir. Bu, diğer eski Sovyet Türk cumhuriyetlerindeki %23 ve %37 oranları ile karşılaştırıldığında şaşırtıcıdır. Doğrusu 1989 sayım sonuçları, doğuştan Rusça konuşan Kazakistan Kazaklarının oranının %2'nin altında olduğunu gösterdiği anlamına gelir. Yine

de bu sayı aldatıcıdır. Kazakistan'ın dil problemleri tartışmasına halk içindeki bu katılımcılar Kazakların en az %25'inin çok az konuştuğu ya da hiç konuşmadığını genel olarak kabul ederler. Bunların çoğu %25-40 arası muhtemelen Rusçayı Kazakçadan daha akıcı biçimde konuşmaktadır (Fierman 1989:2). Ancak geçen yıl, yetkililer tarafından Kazakçayı akıcı olarak konuşanların sayısına dair verilen rakamın bir hayli arttığını göstermektedir. Kazakistan'da, devletin resmi dili konumundaki Kazakçayı akıcı bir şekilde konuşabilenlerin sayısı 2017 yılında %83'e yükseldi. Söz konusu açıklama bugün, Kazakistan Kültür ve Spor Bakanı Aristanbek Muhamediulı tarafından yapıldı.

Hükümet oturumunda konuşan Muhamediulı, "Resmi dil edinimini gösteren yıllık çalışmanın sonuçları oldukça olumlu, Kazakçayı akıcı bir şekilde konuşabilenlerin sayısının 2017 yılında %83'e yükseldiği görülüyor. Üç dilde yetkin olan yetişkin nüfusun oranı ise %22,3 olarak tespit edildi." ifadelerini kullandı. Bahse konu sayıların, 2011-2020 Kazakistan'da *Dillerin Gelişimi ve İşleyişi için Hükümet Programı* çerçevesinde elde edildiği kaydedildi. Bakan Muhamediulı, ayrıca, geçtiğimiz yıl toplamda 610 devlet memurunun, resmi dil kursunu başarıyla bitirdiğini kaydederken, 2016 yılında bu sayının 300 olduğunu belirtti. Yine 2017 yılında, 89 bölgesel dil eğitimi merkezinde 58 bin 348 öğrencinin, söz konusu dil kurslarını tamamladığı aktarılıyor (<http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/kazakistan-nufusunun-yuzde-20-si-uc-dilde-yetkin>).

Çarlık ve Sovyetler Birliği Döneminde Kazakçanın Yazımı

Kıpçak grubu içerisinde yer alan Kazak Türkçesi, Kazak halkının ana dili ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet dilidir. Çin ve Moğolistan gibi ülkelerde de yoğun olarak yaşayan Kazaklar, başka ülkelerde de küçük gruplar halinde bulunmaktadır. Kazak edebi dili, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Kuzey ağzı temeline yazı dili olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Kazak yazı dili oluşturulurken Kazak aydınlarının yazı dili olarak kullandıkları Orta Asya edebî dili Çağatayca kaynak olarak kullanılmamış, Kuzey ve Doğu Kazakistan halk ozanlarının eser verdikleri diyalektler esas alınmıştır. Böylece Kazak Türkçesi yazı diline kaynak olan ağız, klasik yazı dilinden ziyade sözlü Kazak edebiyatına dayandırılmıştır. Ağızlarda yer alan Arapça ve Farsça kelimeler imla yoluyla değil sözlü olarak varlığını sürdürmüştür. Uzun yıllar Arap alfabesini kullanan Kazaklar için 1912 yılında Ahmet Baytursınoğlu tarafından Arap alfabesi temelli hazırlanan alfabe Kazakçanın ses özelliklerini yansıtmaması bakımından önemlidir. 1928-1940 yılları arasında Latin alfabesi, 1940'tan sonra ise Kiril alfabesi Kazakçanın yazımında kullanılmıştır. 1923 yılı sonunda Latin harflerine geçiş konusu Moskova, Orenburg, Taşkent gibi büyük şehirlerde okuyan öğrenciler ve aydınlar tarafından gündeme getirildi.

Alfabe sorununu çözmek için 12-18 Haziran 1924'te Kazak SSR'nin başkenti Orenburg'da Kazak-Kırgız aydınlarının katılımıyla İlk kongre

gerçekleştirildi. Kongreye Ahmet Baytursınoğlu, Alihan Bökeyxanulu, Eldes Omarulu, Nazir Töreqlulu, Khalel Dosmukhameduly, Telzhan Şonanulu, Kanaş Kazangapulu, İşanğali Arabayulu, Mirjakıp Dulatuly gibi Kazak bilim adamlarıyla birlikte Sovyetler Birliği'nde tanınmış eğitimciler, Kırgızistan ve Başkurdistan'dan özel temsilciler katıldı. Kongrede Kazak dili de dahil olmak üzere Türk dillerinin ana konularının önemli sorunları tartışıldı (Maylıqutov 2006:33). 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nde alınan kararlar Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler için Latin alfabesi kullanımı 1929 yılından itibaren Kazakistan'da uygulanmıştır. Kongreye katılan A. Baytursınoğlu, M. Dulatov, E. Omarov, K. Kemengerov, A. Baytasov gibi Kazak delegelerin çoğu Arap; A. Baydildayev, T. Şokanov, A. Zandosov gibiaz bir kısmı Latin alfabesinden yana tavır koymuştur.

1940'tan sonra kullanılan Kiril alfabesi, diğer Türk yazı dilleri gibi Kazakçanın ses, yazım, söz varlığı ve terim sistemini etkilemiştir. Kazakçanın ses sisteminde bulunmayan f, v, ç, ts, hı için harfler Kiril alfabesinde yer aldı. Ortografik kurallara uygun olarak zaman geçtikçe küçük ses uyumu daha da zayıfladı. Milli okulların azlığı nedeniyle yükseköğretimde derslerin Rusça yapılması, toplum hayatında Rusçanın alanını genişletirken Kazakçanınkini daraltmıştır. Kazakçadaki Rusça terimler Kazak söz varlığı içinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Terminolojik söz varlığını, Kazak Türkçesinin türetim imkânları çerçevesinde yeniden ele almak ve geliştirmek bağımsızlık sürecinin en temel dil uygulamaları olmak zorundadır ve bu yolda adımlar atılmaya başlanmıştır. Türk devletleri arasında ortak iletişim dili ve ortak alfabe konusu da Kazak aydınlarının gündemindedir. Latin alfabesine geçildiğinde terimlerin Kazakçaya dayandırılacağına olan inanç kuvvetlidir.

Bağımsızlık Dönemi Dil Siyaseti

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına az bir zaman kala Kazakistan'daki dilsel durumun iyileştirilmesi, dillerin işlevsel statülerinin yasal düzenlemesi ile başlamıştır: Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki Anayasa ve Dil Yasası (22 Eylül 1989), Kazak dilinin devlet dili olduğunu ve Rus dilinin de etnik gruplar arası iletişim dili olduğunu ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da dille ilgili birçok kanun ve yönetmelik hazırlanmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Diller Yasası (11 Temmuz 1997), Kazak dilinin devlet dili olduğunu tasdik etmiş ve Rus dilinin kullanı-mını da, "Hükümet örgütlerinde ve yerel hükümetlerde, Rus dili resmî olarak Kazak dili ile eşit derecede kullanılır" ifadesiyle netleş-tirmiştir. Devlet Dili Kanunu'na ek olarak Rusça da bir "çapraz milliyet dili" olarak iletişim için ihdas edildi. 1995'te ya-pılan referandum ile kabul edilen anayasaya göre Kazakistan Cumhuriyeti'nde devlet dili Kazakçadır. Devlet kuruluşlarında ve yerel yönetim birimlerinde Kazakça ile birlikte resmî olarak eşit şartlarda Rusça da kullanılır. Devlet

Kazakistan halkının dillerinin öğrenilmesi ve geliştirilmesi için uygun şartlar sağlar (Madde 7/1-2-3). Herkes kendi ana dilinde konuşma, kendi kültürünü yaşama, iletişim, konuşma, eğitim ve yaratıcılık dilini özgürce seçme hakkına sahiptir (Madde 19/2). Kazakistan Cumhuriyeti'nde doğmuş, en az 40 yaşını doldurmuş, Kazakistan'da son 15 yıl ikamet etmiş ve devlet dilini serbestçe kullanabilen her bir vatandaş Cumhurbaşkanı seçilebilir (Madde 41/2). Devlet dilini akıcı şekilde kullanabilen milletvekilleri arasından, Senato ve Meclis milletvekili üye tam sayılarının çoğunluğu tarafından gizli oylamayla seçilen Başkanlar Meclisi, yönetir. Senato Başkanlığına adaylık, Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından gösterilir. Meclis Başkanı adayını kamaranın milletvekilleri belirler (Türk Cumhuriyetleri Anayasaları 2012). Anayasanın 7. maddesinde yer alan "Kazakça ile birlikte resmî olarak eşit şartlarda Rusça da kullanılır." hükmü bile Rusları rahatlatmamış, Rus milliyetçileri tarafından kurulan muhalefet partisi "Yedinstvo [Birlik] Partisi" tarafından eleştirilmiş ve Rus dilinin ikinci resmî dil yapılması talebi gündeme gelmiştir. Hatta 1996'da Nazarbayev karşısında cumhurbaşkanlığına aday olan Olcas Süleymanov, kazanması halinde Rusçanın ikinci resmî dil olacağı vaadiyle Rus seçmenlerin oylarını almayı hedeflemiştir. Anayasada yer alan Cumhurbaşkanıyla birlikte Meclis ve Senato başkanının Kazakçaya tam anlamı ile hâkim olması şartı, bu makamlara Kazak Türklerinin gelmesinin önünü açan düzenlemelerdir.

Kazakistan Anayasası'nda Kazakça ile ilgili yer alan hükümlere baktığımızda bağımsızlık sonrası bir Kazaklaştırma sürecinin başladığını söyleyebiliriz. Bu doğrultuda 1997 yılında ikinci bir dil kanunu yapılmıştır. Bu yeni kanun, dille ilgili uygulamaların daha somut olarak hayata geçirilmesini, toplumun iç politikası ve dıştan bağımsız yapısıyla yüce bir devlet olarak genişlemeye başlayan Kazakistan toplumunun psikolojik atmosferindeki bazı değişikliklere saygıyı da kapsar. Kazakistan'da 1998'de Başkan Nursultan Nazarbayev'in emriyle dil politikası kavramı ve yeni dil kanunu çerçevesinde "Dillerin İşlevi ve Gelişmesinin Devlet Programı" kabul edildi. Programın oluşumu, toplumdaki dil probleminin çözüm yönetimi ve bu alanda sosyal hakların restorasyonunda devlet desteğinin gerekliliğine yol açtı. Programın temel hedefi, Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki diğer diller ve devlet dili için uygun koşulları sağlamaktır. Devletin ölçüleri ve bilim, kültür, eğitim, medya alanında diğer dillerin gelişmeleri konusu ayrıntılı olarak açıkça belirtilmiştir. Terminoloji ve yer isimlerinin araştırılmasına ve devlet dili temelinde ülkenin devlet işlerinin dereceli olarak idaresine özel önem verildi. Başbakanın emrine göre Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı tarafından programın geliştirilmesinin kontrolü izlenecek ve üç ayda bir hükûmete mahalli başkanlık ve bakanlıkların hareketleri ve durumları hakkında bilgi verilecektir (Gökdağ 2013:1573-1574).

1999 Haziranının 25. Gün Raporu'ndaki bilgilere göre dil gelişmeleri için bazı somut ölçüler Kazakistan'da görülmeye başlamıştır. Kazakistan'da yaşayan Kazak Türkleri dışındaki halklar kendi dilleriyle eğitim yaptıkları kurumlarda

Kazak Türkçesini de öğrenmektedirler.

Kazak isimleri ve soy isimlerinin tarihî Kazak geleneklerine göre düzenlenmesi işini de bu program çerçevesinde ele almak gerekir. 1996'da Nursultan Nazarbayev imzasıyla yayımlanan kararnameye göre Kazak halkının mensupları aile adlarının ve soyadlarının yazımında Rusça -ov, -ev, -ova, -yeva gibi ekleri bırakıp bunların yerine ulı (oğlu), kızı kelimelerini getirebilirler. Bunun gereği olarak birçok Kazak ismini ve soy ismini değiştirme yoluna gitti. Kazakistan'da bir Kazak'ın kimlik kartında ilk adları, soyadları, babanın adı ve soyadına yer verilmektedir. İsim ve soy isimlerdeki Ruslaştırmanın giderilmesi artık eski hızını kaybetmiştir. Çoğu bilim adamı Kazak dilinin reforme edilmesini istemektedir. Çünkü dilin alt yapısı ve kendisi, Kiril alfabesi kullanımından ve Rusçanın hâkimiyetinden dolayı bilimsel çalışmaların gerisinde kalmıştır. Bilim Akademisi bünyesindeki Dil-Edebiyat Enstitüsü bunun için kurulmuştur. Tasma-gabetov bilimsel çalışma ve eğitimde mevcut kelimelerin yetersiz olduğunu vurgulamıştır (Satpayev 1999:22).

Kazakistan Cumhuriyeti'nde Dil Politikası Kavramı (4 Kasım 1996), Dillerin Gelişmesi ve Kullanılması İçin Devlet Programı (5 Ekim 1998), 2001-2010 dönemi için Dillerin Gelişimi ve Kullanılması için Devlet Programı (17 Şubat 2001) gibi belgeler ülkede dilsel alanın oluşumu ilkesini barındırır ve üç stratejik yönde dilsel planlamayı gerçekleştirmeyi hedefler: Devlet dilinin sosyo-iletişimsel işlevlerinin genişletilmesi ve güçlendirilmesi, Rus dilinin ortak kültürel işlevlerinin korunması ve Kazakistan'daki diğer dillerin geliştirilmesi (Suleimenova, Akanova 2002:410); 2010 yılında ise "Kazakistan'da 2010-2020 Yılları Arasında Dillerin İşlevi ve Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı" kabul edilmiştir. Hem 2001-2010, hem de 2010-2020 Dillerin İşlevi ve Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı'na bakıldığında dil politikasının daha çok "Kazakistanlılık" esasına dayandırıldığı görülmektedir. "Kazakistanlılık" Kazakistan'da yaşayan herkesin etnik kökenlerine bakılmaksızın Kazakça etrafında bütünleşmesi olarak değerlendirilmektedir. 2001 yılında kabul edilen "2001-2010 Yılları Arasında Dillerin İşlevleri ve Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı"nda devlet dilinin geliştirilmesi için hukuki koşulların oluşturulması, her alanda devlet dilinin kullanılması, eğitim ve öğretim alanında Kazakçanın işlevinin artırılması, devlet dilinin geliştirilmesi için bilimsel çalışmaların yapılması hedef olarak belirlenmiştir. Bu programın uygulanması sonucu Kazakçanın yaygınlaşmasında gözle görülür ilerlemelerin olduğu fark edilir. 2011 yılında devlet organlarında Kazakça yapılan yazışmaların bütün yazışmaların %67'sini oluşturması, Kazak dilli okul öncesi kurumların oranının %68'e çıkması, 2001-2011 yılları arasında 163 Kazakça eğitim veren yeni okulun açılması, Kazakça süreli yayınların oranının %68'e yükselmesi Kazakça lehine bir durumun ülkede oluştuğunu göstermektedir. Kazakistan'da "2010-2020 Yıl-ları Arasında Dillerin İşlevi ve Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı"nda Kazakçanın statüsünü sağlamaya dönük, daha güçlü ve gerçekçi hedefler ortaya konmuştur. Ülkenin mevcut etnik

kompozisyonu, Rusçanın ve Rusların ülkedeki etkin pozisyonları göz önüne alınarak Kazakçanın yıllar içinde aşamalı olarak toplumda yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Dil politikası uygulanırken toplumda etnik huzursuzluğa yol açacak davranışlardan kaçınılması vurgulanmaktadır (Garibova 2012:46-61).

Kazakistan Cumhuriyeti'nde uygulanan dil politikalarının bir hedefi de Sovyetler Birliği döneminde değiştirilen Kazak yer isimlerinin tekrar konulmasıdır. Onomastik problemlerin öneminin göz önüne alınmasıyla Kazakistan'da 1990'da Devlet Adbilimi Komisyonu kuruldu. Komisyonun ana hedefi, yerel yönetimlerin tekliflerini tarihi yer adlarının kullanımı ışığında kararlaştırmaktır. Komisyon, yerleşim bölgeleri ile ilgili 134.000 adı kapsayan bir katalog oluşturmuş durumdadır. Yer adları ile ilgili koleksiyon çalışması sürmektedir. Toponimik malzemenin derlenmesi ve bir sözlükte toplanması çalışmaları başlamıştır (Khusainov 1999:3). Dil siyasetinin gereği olarak Rusça yer adlarının birçoğu Kazakçasıyla değiştirilmiştir. Mesela, Gurev-Atrav; Çevşenko-Aktav; Selinograd-Akmola gibi.

Egemenliklerini kazanarak bağımsızlıklarını aldıktan sonra Türkçe konuşan ülkelerin yer adlarına da hürriyet verildi. Coğrafi isimler eski şekillerini alarak, yer ve yerleşim adlarını eski tarihî niteliklerine kavuşturma eylemi hızla ilerledi. Transliterasyonla verme geleneği yerleşti ve transkripsiyonları doğru yazılmamış yer adları incelenerek bir düzene sokulmaya başlandı. 1991-2005 yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti'nde 3 il, 12 şehir, 53 ilçe, 7 ilçe merkezi, 43 demir yolu ve 957 köyün adları değiştirildi ve 3 il, 12 şehir, 13 ilçe, 5 kasaba, 4 istasyon ve 6 köy adının Rusça transkripsiyonları düzeltildi. Aktöbe ilindeki Çelkar şehri, Şalkar; Pavlodar ilindeki Kaçır köyü, Kaşır; Şarbaktı ilçesindeki Şerbaktı, Şarbaktı olarak değiştirildi. Köylerle kasabaların ve başka da yer adlarının transkripsiyonları Kazakça söyleniş kurallarına uygun düzeltilerek eski haline dönüştürüldü. Kazakistan'ın uçsuz bucaksız topraklarındaki her dağ ve taşın, ırmak ve gölün, çukur ve kırın, yayla ve kışlağın kendine has adları olmuştur. Bu gelenek hala devam etmektedir. Bazı çözülmemiş sorunlar da vardır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Kazakistan'da başka halkların çokluğudur. Bunu düzenleyecek "Kazakistan Cumhuriyeti İdari-Bölgesel Yapısı Hakkında" Kazakistan Cumhuriyeti Yasasında "ilgili bölge halkının fikri dikkate alınarak, illerin yerel vekil ve yürütme kurulunun önerisine göre ilin onomastik komitesinin sonucu esasında köyleri, kasabaları adlandırma ve onlara başka ad verme ve onların adlarının transkripsiyonunu (çevriyazısı) kesinleştirme ve değiştirme ile ilgili sorunları çözer" diye yazılmıştır. Yerel halkın çoğunluğu ise, geçen yüzyılın temsilcileri oldukları için değiştirme sürecine değişik açıdan bakarlar (Agabekova 2018:556-557).

Moğolistan ve Çin'den Kazakistan'a göç eden Kazak Türkleri, özellikle Kazakistan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmektedir. Kuzey bölgesindeki Rus nüfus yoğunluğuna karşı ana dillerini iyi korumuş olan Moğolistan ve Çin Kazaklarının

bir arada yaşaması, ülkede kalmayı düşünen Rusların Kazakça öğrenmelerini kolaylaştırmaya yönelik bir harekettir. 1991’de kurulan Kazak Dil Kurumu, her vilayette, hatta ilçelerde bile şubeler açmıştır. Bu şubeler her sene Kazak dili ile ilgili makale, araştırma yarışmaları ve sempozyumlar düzenlemektedir. “Dil milletin namusudur” konusunda birçok kompozisyon yarışması yapılmıştır.

Ana Tili gazetesi Kazak dilinin gelişmesi, yaygınlaştırılması ve Rusçanın hâkimiyetinin kırılması doğrultusunda etkili yayınlar yapmaktadır. Her sene bürokratik kademelerde bulunan kişilerin Kazakçasının ölçülmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Kazakistan’da eğitim sisteminin yanı sıra ana dili eğitimi ve öğretiminde köklü değişiklikler yapıldı. Özellikle ilkokul ana dili ders kitaplarının yeniden yazılıp ortaya çıkması gurur verici bir olaydır. Kitaplarda ulusal ve kültürel değerlere öncelikli olarak önem verilmiştir. Millî kültür ve millî benlik konularını işleyen metinlerin seçimine ağırlık verilmiştir. Abay, Ahmet Baytursınoğlu, Mircakıp Dulatov, Magcan Cumabayev gibi şahıslar kitaplarda yer almıştır.

Ana dili olarak Kazakçanın temel dilbilgisi kuralları verilirken tüm teknikler kullanılmıştır. Kitapta yer alan kavram sayısı ve söz varlığı Kazakçanın zengin bir dil olduğu da dikkate alınarak aktarılmıştır. Rusçadan giren kelimelerin yerine Türkçe kökenli kelimeler kullanılmıştır: *samalyot* yerine *uçak*, *klas* yerine *sınıf*, *helikopter* yerine *dik uçak* vs. (İsmail1998:22). Kazakistan’da son 20 yıldır Rusçanın etkinliğini daraltmaya yönelik genel bir çalışma görülmektedir. Türkmenistan’da da gördüğümüz Rusça ay isimlerinin terk edilmesi bu duruma küçük bir örnektir. Kazaklar Rusça ay isimlerini kaldırmışlardır ve yeni sözcüklerini Türkçe ve Farsça sözcük köklerinden türetmişlerdir (Fierman 2009:12-22): *qañtar* “ocak”, *aqpan* “şubat”, *nawrız* “mart”, *säwir* “nisan”, *mamır* “mayıs”, *mausım* “haziran”, *şilde* “temmuz”, *tamız* “ağustos”, *qırküyek* “eylül”, *qazan* “ekim”, *qaraşa* “kasım”, *jeltoqsan* “aralık”.

Bağımsızlık elde edildikten sonra Kazak dilini daha iyi seviyelere çıkarmayı amaçlayan birçok çalışma yapılmıştır. Bizzat Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in kendisinin bu konuyu içeren birçok çeşitli program hazırlaması ve dille ilgili birçok kanunun çıkmasına öncülük etmesine rağmen, hâlâ devlet kademesindeki üst düzey yöneticilerinin çoğu Rusça konuşmakta, ana dillerini yeterli düzeyde bilmemekte ve konuşamamaktadır. Bu kişilerin çocukları da evde Rusça konuşulduğundan dolayı Kazakçayı bilmemektedir. Kazakçanın yaygınlaştırılması için birçok çalışmanın yapıldığı görülse de, Kazakça eğitim veren okulların sayısında hızlı bir artış olsa da yine de ana dili eğitiminde istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Bu konudaki başarısızlığı, Nazarbayev’in “20 yılda ayı bile Kazakça konuşmaya başladılar” sözü açıkça ortaya koymaktadır. Rusça ve diğer dilleri bilmenin işe girmede bir avantaj olduğu ülkede Rusça eğitim veren okulların prestiji daha yüksektir. 2015 yılından itibaren 12 yıllık kesintisiz eğitime geçen Kazakistan’da Kazakça ve Rusçanın ardından İngilizcenin de birinci

sınıftan itibaren zorunlu olarak okutulacağı kararı alınmıştır. Kazak toplumu içinde bir yanda Kazakça yaygınlaştırılmak istenirken öbür yanda üç dilli bir toplumun oluşturulması hedeflenmektedir (<http://turkdod.com/devlet-dil-hareketinin-guney-kazakistan-eyaleti-sube-baskani-sayin-taljanrayimberdiyev-ile-yapilan-roportaj>). Landau ve Kellner-Heinkele'ye göre Kazakistan'da Kazakça konuşanların sayısında artış görülse de, Kazakların çoğu Rusçayı ana dilleri gibi bilmekte ve Rusça düşünmektedir (Landau, Kellner-Heinkele 2012:95). Abay Üniversitesi'nin 90. yıldönümü etkinliklerinde Alaş hareketi mensuplarının çocukları ve torunlarının konuşmalarını Rusça yapmaları dikkat çeken bir durumdu. Kazakistan'daki büyük şirketlerdeki ana çalışma dilleri Kazakça, Rusça ve İngilizcedir.

2050 Yılı Stratejisi İçinde Dil Planlaması

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 14 Aralık 2012 tarihinde yaptığı “Ülkenin Durumu” konuşmasında “Kazakistan’ın 2050 Yılı Stratejisi - Başarılı Bir Ülkenin Yeni Siyasi Yolu”belgesini açıkladı. Temel amaçlarının, Kazakistan’ın 2050 yılına kadardünyanın en başarılı 30 ülkesi arasına girebilmesi olduğunu söyleyen Nazarbayev,uygulanan dil politikasına dair de net hedefleri ortaya koymuştur. Konuşmada Kazakistan’ın 140 farklı etnisite ve 17 farklı inanç grubunu barındıran etnik, kültürel ve dini çeşitliliğe sahip bir ülke olmasına rağmen ülkede barışın ve istikrarın korunduğuna dikkat çekilmiş, Kazak halkının geçmişte kültürüne ve diline yapılan haksızlıkları gidermeye dönük olarak yapılan çalışmaların tarihi adaleti tesis ettiği vurgulanmıştır. Dil politikası büyük sorumluluk taşıyan bir iştir ve Kazak ulusunu birleştiren en önemli faktörlerden biridir diyen Nazarbayev, bu politikanın esasını şu cümlelerle ifade etmektedir: *Kazakça bizim manevi kaynağımızdır. “Bizim görevimiz, Kazakçayı her alanda etkili bir şekilde kullanarak geliştirmektir. Gelecek kuşaklara, babalarımızın kullandıkları, bizim de büyük katkılarımızla genişleyecek zengin bir dili miras olarak bırakmalıyız. Bu, kendine değer veren her insanın kendi inisiyatifıyla çözmesi gereken bir vazifedir. Devletimiz Kazakçanın devlet dili olarak konumunun güçlenmesi için büyük işler gerçekleştirmektedir. Kazakçayı yaygınlaştırmak üzere gerçekleştirilen geniş çaplı uygulamalara devam edilmelidir.*

(http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan__2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf).

Daha önceki planlamalarda 2020 yılı olarak hedeflenen Latin alfabesine geçme işi 2050 stratejik planında 2025 olarak değiştirilmiştir. Latin alfabesine geçiş ulus olarak çözülmesi gereken önemli bir mesele olarak gören Nazarbayev, çocukların geleceği için, böyle bir kararı almak zorunda olduklarını ve bu kararın kendilerini dünyaya entegre edeceğini, çocukların İngilizceyi ve bilgisayarları daha iyi öğrenmelerini sağlayacağını ve en önemlisi de Kazakçanın modernizasyonu için itici güç olacağını ifade etmiştir. Kazakçanın çağdaştırılması, modernize

edilmesi kapsamında terminoloji meselesine de yer veren Nazarbayev, herkesçe bilinen ortak uluslararası ve yabancı kelimelerin Kazakçaya çevirisi konusunun nihai karara bağlanması ve bu konuda toplumsal uzlaşmaya varılması gerektiğini belirtmiştir. Nazarbayev'e göre tüm dünyada aynı şekilde kabul gören terimler vardır ve onlar dilleri zenginleştiren öğelerdir. Terimler çevrilirken arkaik kelimelerden uzak durulmalıdır. Kazakçanın geliştirilmesinde yüzlerce çağdaş edebi eserin tespit edilerek Kazakçaya çevrilmesini, bu işin de gençler arasında yarışmalar düzenlenerek yapılmasını dile getiren Nazarbayev, Kazakçayı geliştirme politikasının, ondan uzaklaşmaya, hatta Kazaklar tarafından Kazakçanın dışlanması sebebiyet vermemesini, dilin Kazakistan ulusunu birleştiren bir unsur olduğunu ve bu sebeple dil politikasının ustalıklı, Kazakistanlıların konuştuğu diğer dillerden hiçbirinde baskı uygulamadan yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Nazarbayev'in ortaya koyduğu 2050 stratejik planında “2025 yılında Kazakistanlıların %95'inin Kazakçaya hâkim olması” fikri bir hedef olarak belirlenmiş ve bunun için gerekli bütün imkânların yaratılmakta olduğu belirtilmiştir. Kazakistan'da şu anda liselerin %60'ında devlet dilinde eğitim verildiğini, bütün liselerde dil eğitiminin müfredata girmesiyle bu sene ilkökula giden öğrencilerin hepsinin Kazakça öğrenebileceği ve 12 yıl sonra Kazakçaya vâkıf yeni bir nesil yetişeceğinin hedeflendiğini söz konusu plandan öğrenmekteyiz. Kazakistan'ın geleceğini Kazakçada gören ve 2025 yılında Kazakçanın hayatın tüm alanlarında egemen olacağını ve günlük konuşma dili hâline geleceğini söyleyen Nazarbayev'e göre Kazakça, “egemenliğimizi ve bağımsızlığımızı pekiştirecek ve ulusumuzu birbirine kenetleyecektir. Kazakça, devletimizin egemenlik tacındaki en güzel pırlantadır (http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan__2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf). Ülkenin en önemli meselelerinden biri olan Kazak nüfusunun sayısının artırılmasına dair yapılan çalışmaları, Bağımsızlığını kazandığı tarihte ülkedeki Kazakların sayısı 6,8 milyondur ya da toplam nüfusun %41'ine tekabül ediyorken, günümüzde bu rakam 11 milyona ulaştı ve nüfusun %65'ini geçmek üzere. Ülkedeki Kazak sayısı 4 milyon artmış bulunmaktadır.” diye açıklayan Nazarbayev'e göre, “her Kazak vatandaşı ana dilinde konuşma çabasını göstermiş olsaydı, Kazakça çoktan Anayasadaki statüsünü layıkıyla pekiştirmiş olurdu. Milli çıkarlara hizmet etmek için her Kazak diğer ulusları değil, önce kendini “kamçılmalıdır”. Kazak ile Kazak, Kazakça konuşmalıdır. Kazakça ancak bu durumda her Kazakistanlı tarafından geniş alanda kullanılan bir dil statüsü kazanabilecektir. Dile olan bakışın aslında ülkeye olan bakışı yansıttığı aşikardır. Dolayısıyla Kazakçaya olan ilgi asla yitirilmemelidir. Kazak dili tamamen kullanım diline dönüşüp, gerçek anlamda devlet dili statüsüne ulaştığında, ülke o zaman tam bir Kazak devletine dönüşecektir. (http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan__2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf).

2050 yılında Kazakistanlıların eğitimi ve üç dilli olacağının hedeflendiğini

ve bu yolda çalışmaların sürdüğünü belirten Nazarbayev: *Rusçaya ve Kiril alfabesine, aynı Kazakçaya yaklaştığımız özenle yaklaşmalıyız. Herkes tarafından açıkça görülmektedir ki, Rusçaya vakıf olmak, ulusumuzun tarihi bir avantajıdır. Göz ardı etmememiz gereken bir olgu da, şüphesiz, Rusça sayesinde Kazakistanlılar yüzyıllardır ek bilgilere erişebiliyor, dünya görüşlerini genişletiyor, ülke içinde olduğu gibi ülke dışındaki çevrelerini de geliştiriyorlar. İngilizce öğrenimi konusunda atağa geçmeliyiz. Çağdaş dünyaya ortak bu (lingua franca'ya) dile hâkim olmak, ülkemizin her vatandaşına hayatta sınırsız fırsatlar sunacaktır* (http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan_-_2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf) sözleriyle Rusça ve İngilizceye de önem verdiğini göstermektedir. Tek halk, tek ülke olmaya vurgu yapan Nazarbayev'e göre ortak Kazakistanlı kimliğinin birleştirici çekirdeği Kazak halkı ve devlet dilidir. Nazarbayev'in sık sık vurguladığı Kazakistanlılık kimliğinde dilin çok belirleyici olduğu ve toplumu bir potada eriteceği öngörülmüştür. 2025 yılında Kazakların değil, Kazakistanlıların %95'inin Kazakça konuşacağını planlanması bunu göstermektedir. Bu konuşmada Kazak Türklüğü merkeze alınmıştır. Ülkedeki milliyetçi Kazaklar, Nazarbayev'i Kazak Türklüğünün dilini, kültürünü ve tarihini geliştirici cesur adımları atmamakla suçluyorlardı. Bu zamana kadar uyguladığı politikaları diğer etnik grupları ürkütmemek esasına göre belirleyen Nazarbayev, onların sevgisini kazanmıştır. Bu konuşmayla özellikle milliyetçi Kazak Türkleri arasında kendisine dönük oluşan muhalefeti de kırmış olmayı hedeflemiştir.

Latin Alfabesine Geçiş Süreci

Türk cumhuriyetleri arasında Latin alfabesine geçemeyen iki cumhuriyet Kırgızistan ve Kazakistan'dır. Kazakistan'da alfabe değişimi konusu toplumda tartışmaya açılmıştır. Bazılarına göre Kiril alfabesi Kazakları Ruslaştırma aracıdır. Latin alfabesine geçme konusunda tartışmaların bu yıllarda başladığını biliyoruz. Kazak Türklerinin büyük bir kısmı Latin alfabesine geçmeyi benimserken, bir kısmı Arap alfabesinin kullanılmasını önermiştir. Aralarında Muhtar Şahanov, Olcas Süleymanov gibi bazı tanınmış yazarların olduğu bir kesim ise Kiril alfabesinde kalınması gerektiğini, sık alfabe değişiminin toplumu gerileteceğini belirtmişlerdir. Çok küçük bir azınlık ise Köktürk alfabesinin kullanımını önermiştir (Söylemez 2018:382). Latin alfabesine geçme konusunda öncü isimlerden biri olan dilci Türkolog Prof. Dr. Ebduali Kaydarov, Türkiye ve Kazakistan'da katıldığı toplantılarda ve 1991 yılından itibaren gazetelere yazdığı bir kısmı da Nazarbayev'e açık mektup şeklinde olan yazılarda Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi gerektiğini ve bütün Türk dünyası temsilcilerinin kabul ettiği 34 harfli ortak alfabeden harflerin seçilmesinin en uygun yol olduğunu belirtmiştir. Nazarbayev, Kaydarov'un çağrılarını dikkate alarak alfabeyle ilgili komisyonların oluşumunu 90'lı yılların ortasında başlatmıştır (Kaydorov 1997:191-193). *Zaman* gazetesinin 9-16 Nisan 1999 tarihli Kazakistan nüshasında Prof. S. G. Akatayev, Latin alfabesinin dili kurtaracağını ve millî özelliklerini koruyacağını ileri sürerek bu alfabenin kullanılması ile ülkenin kültür emperyalizminden

kurtulacağını belirtir. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 13 Aralık 2000'de kızı Darigha'nın yönettiği haber TV ajansında gazetecilere Kazakçanın Latin alfabesiyle yazılacağını, ama aynı zamanda Kiril alfabesinin de kullanımının devam edeceğini söyledi. Kazak uzmanların Latin alfabesi hazırlığı yaptığını, geçilmesi düşünülen Latin alfabesinin Türkiye ve Özbekistan'da kullanılan Latin alfabesinin kopyası olmayacağını daha farklı olacağını söyledi. Yine Radyo Liberty'nin haberine göre 16 Haziran 2000'de yapılan sempozyumda Kazak dilinin geleceği ve Latin alfabesinin Kazak dili için kullanılması konuları da gündeme geldi. Kazakistan'da 22 Eylül "Diller Günü" olarak kutlanmaktadır. 2002 yılında Kazak milliyetçilerinin partisi olan "Alaş" başta olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütlerinin bir an önce Latin alfabesine geçilmesi yönünde görüş açıkladıklarını görmekteyiz. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, 2006 yılında Latin alfabesine geçiş konusunda bazı kararlar aldı, kurulan komisyon çalışmalarına başladı. Bu doğrultuda komisyon üyeleri tarafından Türkiye ve Latin alfabesi kullanan diğer Türk cumhuriyetlerinin deneyimleri ve uygulamaları hakkında yerinde incelemeler ve toplantılar yapılmıştır. Bu komisyonun temel işlevi, Kazakistan'da kullanılan Kiril yazısını Latin harflerine geçirme sürecini yönetmek, yazı sistemi konusunda reform yapan ülkelerin deneyimlerini incelemek, Latin harflerinin Kazak diline uygunluğunu araştırmaktır. Latin alfabesine geçiş yönünde oluşan kararlılık ülkede yaşayan Ruslar arasında hoş karşılanmadı. 2008 baharında Nazarbayev, Latin harflerinin benimsenmesi yönünde kurslar düzenlenmesinin önderliğini yaptı. Aslında Latin harflerinin kullanılması 2004 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Kazakistan Ulusal Bilgi Acentesi'nin (Kazinform) web sayfasında Kazakça haberler yurt dışında yaşayan Kazaklara dönük olarak hem Kiril hem de Latin alfabesiyle verilmeye başlanmıştır (Fierman 2009:1221).

Nursultan Nazarbayev'in 12 Nisan 2017 tarihli *Egemen Kazakistan* gazetesindeki "Bolaşakka Bağdar: Ruhani Janğıru"(Geleceğe Doğru: Manevi Uyanış) isimli makalesinde toplumsal hafızanın eski anlayıştan temizlenmesi gerektiğini ve ülkenin 2018 yılından itibaren aşamalı olarak 2025 yılına kadar Latin alfabesine geçebilmesi için hazırlıkların şimdiden başlatılacağını duyurmuştur. Konuyu "21. Yüzyıldaki Millî Bilinç Hakkında" ve "Yakın Gelecekteki Vazifeler" şeklinde iki ana bölümde ele alan Nazarbayev, ikinci bölümde Kazakistan'ın 2025 yılına kadar tamamıyla Latin alfabesine geçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda uzmanlara çağrıda bulunarak 2017 yılı sonuna kadar bilim adamları ve bütün sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle yeni Kazak Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, 2018 yılından itibaren de yeni Latin alfabesini öğreten uzmanların ve okullara yönelik ders kitaplarının hazırlanması talimatını vermiştir. Nazarbayev'in bu talimatı doğrultusunda Kazakistan'da bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllardan itibaren sürekli gündeme gelen ve daha önceleri sözde kalan Latin alfabesine geçiş meselesi artık eyleme dönüşmüş durumdadır (Kabadaýı 2018:39).

3 Eylül 2017'de Qabar 24 kanalına yaptığı açıklamada Nazarbayev yeni Kazak Latin alfabesine dair bazı ipuçlarını vermiştir. Kazakistan'da kullanılacak

Latin alfabesinin diğer Türk cumhuriyetlerinden ve Türkiye'ninkinden farklı olacağını, harflerin altında veya üzerinde çengel, nokta türü işaretler olmayacağını, bilgisayar klavyesine uygun bir alfabe tercih edeceklerini ifade eden Nazarbayev ne yazık ki alfabe konusunda yanlış adımla doğru yolda ilerlemeye çalışıyordu. 11 Eylül 2017'de duyurulan Latin alfabesinin ilk taslağı şu şekildedir (Tablo 1):

Aa - Aa	Hh - Хх/hh	Oo - Oo	Vv - Bv
Bb - Бб	Ii - Іі / Ии	Pp - Пп	Ww - Уу
Cc - Цц	Jj - Ый	Qq - Ққ	Yy - Ыы
Dd - Дд	Kk - Кк	Rr - Рр	Zz - Зз
Ee - Ee	Ll - Лл	Ss - Cc	
Ff - Фф	Mm - Мм	Tt - Тт	
Gg - Гг	Nn - Нн	Uu - Уу	

№	Латын таңбасы	Дыбысталуы	Транскрипциясы	Мысалы
1	Gh/gh	Ғғ	[ɣ]	ghylym
2	Ch/ch	Ңң	[ɟ]	champion
3	Sh/sh	Шш	[ʃ]	shyndyq
4	Zh/zh	Жж	[ʒ]	zhazw

№	Латын таңбасы	Дыбысталуы	Транскрипциясы	Мысалы
1	Ae/ae	Әә	[ə] [æ]	aelem
2	Oe/oe	Өө	[ø]	oerken
3	Ue/ue	Үү	[ʏ]	uekimet

№	Латын таңбасы	Дыбысталуы	Транскрипциясы	Мысалы
1	Ng/ng	Ңң	[ɲ]	tangba

Tablo 1. 11 Eylül 2017 Tarihli Kazak Latin Alfabeti

Kaynak: <https://egemen.kz/article/158164-latyn-alipbiinin-ulgisi-tanystyryldy>
(Erişim Tarihi: 14-11-2018)

Bu taslakta bir ses bir harf kuralına uygun 25 işaretin yanında 8 ses için iki harften oluşan işaretler yer almaktadır. Bu alfabe taslağının izlerini taşıyan

işyeri tabelalarına halen de rastlamak mümkündür: Kazakça сәбіз (havuç) saebiz (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. 11 Eylül 2017 tarihli Kazak Latin alfabesiyle yazılmış işyeri tabelası.
Kaynak: Bilgehan Atsız Gökdağ

26 Ekim 2017'de Nazarbayev, apostroflu yeni Kazak Latin alfabesini kabul eden kararnameyi imzalamıştır. Bu kararnameye göre Latin harflerine geçiş süreci 2025 yılına kadar devam edecektir. Bu alfabenin ilk taslaktan farkı, çift harfle gösterilen harflerden ikisi korunmuş, diğerleri üzerine apostrof işareti konmuştur (Tablo 2). Alfabe bu tür işaretlerin fazlalığı hem gözü yormakta hem de okumayı güçleştirmektedir.

1	A a	[a]	17	N' n'	[n], [nr]
2	A' a'	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	O' o'	[ə]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[k]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[r]	23	S s	[c]
8	G' g'	[ɣ]	24	S' s'	[w]
9	H h	[x], [h]	25	C' c'	[ɟ]
10	I i	[i]	26	T t	[t]
11	I' i'	[u], [ü]	27	U u	[ʏ]
12	J j	[ʒ]	28	U' u'	[y]
13	K k	[k]	29	V v	[b]
14	L l	[l]	30	Y y	[ɣ]
15	M m	[m]	31	Y' y'	[y]
16	N n	[n]	32	Z z	[z]

Tablo 2. 26 Ekim 2017 Tarihli Kazak Latin Alfabesi

Kaynak:<http://ult.kz/post/nazarbaevka-zhana-latyn-alipbii-tanystyryldy-foto1> (Erişim Tarihi:14-11-2018)

Kazak Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Ekim 2017’de imzaladığı Kiril alfabesinin yerini alan Latin kökenli alfabede dilbilimcilerden ve toplumun değişik kesimlerinden gelen sert eleştiriler sonucu apostroflu harfleri kaldırmaya karar vermiş, 20 Şubatta yayınlanan bir Cumhurbaşkanlığı emrinde, Kazak dilinde bazı harfler için kullanılan kesme işaretlerinin çıkarılıp aksan işaretleri ile değiştirildiği Latin kökenli bir alfabenin yeni bir versiyonunu onaylamıştır (Tablo 3). Kazakistan, Kiril alfabesini Latin kökenli bir alfabeye değiştirmeye çalışırken aslında Kazak Türkçesinin Kazakistan’ın her bölgesinde yaygın kullanımının önünde engel gördüğü Rusya ve Rusçanın Kazakistan’daki hâkim rolünü kırmayı hedeflemektedir.

Bilgi ve İletişim Bakanı Dauren Abayev 20 Şubat’ta Astana’da basın mensuplarına verdiği demeçte, Nazarbayev’in dil uzmanları ve diğer uzmanların tavsiyelerini takiben apostrofları kaldırmaya karar verdiğini söylemiştir. Kültür Bakanlığı’nın Dil Komitesi Başkanı Quat Boraşev, yeni versiyonun “Kazakça yazmayı ve okumayı çok daha kolaylaştıracağını” belirtmiştir.

Tartışmaya katılan Senato Başkanı (şimdi Cumhurbaşkanı) Kassym-Jomart Tokayev, aceleyle apostroflu alfabeyi kullanan gazeteleri uyararak “Ulusal komisyon, Kazak dilinin Latin alfabesine aktarılmasına ilişkin nihai kararını

henüz vermedi. Bu nedenle, gazete ve diğer yerlerde kesme işaretli harfleri kullanmak için çok erken” dedi.

Bilgi ve İletişim Bakanı Dauren Abayev, değişikliğin arkasındaki sebepleri “Konu üzerinde çalışan uzmanların kesme işaretleriyle ilgili kaygıları vardı, çünkü bu işaret, özellikle de bilgisayarda özel durumlar yaratıyor; web aramasını karmaşıklştırıyor, hatta bazı finansal sorunlar yaratıyor” dedi. Başkan toplumun sesine kulak vererek alfabenin güncelleneceğinin işaretini verdi. “Bu versiyon (apostrofsuz biçim) daha etkili olacak” diye ekledi.

Ebeveyn ve öğretmenler topluluğunun sorularını yanıtlayan Eğitim ve Bilim Bakanı Yerlan Sağadiyev, Bakanlığın pedagoglarla açık tartışmalar düzenlemeyi planladığını ve yeni bir alfabe kitabının taslağını çıkaracağını ve pilot bölgeler oluşturulacağını söyledi. Latin alfabesine geçişin, 6 yaşındaki öğrencilerle başlayacağını vurguladı. “Ancak o zaman yeni alfabeyi tanıtmak için bir programa gelebiliriz” dedi.

Nur Otan Partisi Birinci Başkan Vekili Maulen Ashimbayev, yeni versiyona verdiği desteği dile getirerek Latin alfabesine geçme kararının dili modernleştirmede ve küresel eğitim, bilim ve bilgi alanına uyarlamada önemli bir adım olduğunu söyledi. Latin alfabesine geçişi “Ulusun geleceği için çalışmayı amaçlayan stratejik bir karar.” olarak niteleyen Ashimbayev, “Değişiklikler Kazak dilini daha pratik ve işlevsel hale getiriyor” dedi.

Başkent Belediye Başkan Yardımcısı Yermek Amanshayev, kent sakinlerine Latin alfabesinin öğretilmesinde Kazak bilim adamlarını ve dil uzmanlarını bir araya getiren sistemli bir çalışma yapacaklarını söyledi. “Konuyla ilgili tüm fikirler ve öneriler her zaman durum tespiti ile dikkate alınacaktır. Bugün herkese uygun bir versiyon görüyoruz. Ama en önemlisi, halkımızın geleceği için çok önemli” dedi.

№	Написание	Звук	№	Написание	Звук
1	A a	[a]	17	Ń ŋ	[ɲ]
2	Á á	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	Ó ó	[ø]
4	D d	[ɗ]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[k]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[g]	23	S s	[s]
8	Ġ ġ	[ʃ]	24	T t	[t]
9	H h	[x], [h]	25	U u	[ʉ]
10	I i	[i]	26	Ú ú	[y]
11	I ı	[ɯ], [ɨ]	27	V v	[v]
12	J j	[ʒ]	28	Y y	[ɣ]
13	K k	[k]	29	Ý ý	[ɣ]
14	L l	[l]	30	Z z	[z]
15	M m	[m]	31	Sh sh	[ʃ]
16	N n	[n]	32	Ch ch	[tʃ]

Tablo 3. 20 Şubat 2018 Tarihli Kazak Latin Alfabeti

Kaynak: <http://ult.kz/post/latyn-alipbii-boyynsha-zhana-usynys> (Erişim Tarihi: 14-11-2018).

Fotoğraf 2. 20 Şubat 2018 tarihli Kazak Latin alfabesiyle yazılmış kurum adı.
Kaynak: Bilgehan Atsız Gökdağ

Alfabe de i ve y büyük yazılırken I harfi her ikisi için de kullanılmaktadır (Fotoğraf 2). Y sesi için hem ı, hem de ý harfinin kullanılması bu alfabenin öğretimde sorun çıkaracak yanlarından biridir. ş için sh, ç için ch gibi iki karakterden oluşan harflerin tercihi öğretimi zorlaştıracak gibi, Kazakistan'ı Azerbaycan ve Türkiye'de kullanılan Latin alfabesinden de uzaklaştıracaktır. *Egemen Kazakistan* gazetesinin 18 Ekim 2018 tarihli nüshasından aldığımız aşağıdaki metinde bu sorun açıkça görülmektedir.

Ózge elde sultan bolǵansha...Áı, qaıdam... Ózge elde sultan bolýqazırqıyn-ay. Sebebi ózeliniń Sultandary turǵanda shetten kelgen «bótenderdi» kim jaqyraqaıar dersiz?! Soǵan qaramastan túrli sebepter men shetelaýyp, «jumaq» araldarynızdeýge bel býǵandar qaras yazamaı tur. (<https://www.egemen.kz/article/176316-o%CC%81zge-elde-sultan-bol%C7%B5ansha>)

Kazakistan'da kişi ve kurumların önerdiği 500 civarında alfabe taslağı bulunmaktadır. Bu taslaklar içinde en makul ve bilimsel olanı Dil-Bilimi Enstitüsü'ne aittir. Latin alfabesine geçiş sürecinde rol alan kurumlardan Kazakistan Bilimler Akademisi Ahmet Baytursınoğlu Dil Bili-mi Enstitüsü, daha önceki ve mevcut Latin harflerine karşı çıkmaktadır. Enstitü, 1991 yılında kabul edilen 34 harfli ortak Türk alfabesinin esas alınarak hazırlanacak alfabenin en doğru karar olduğunu savunmaktadır. Enstitü Başkanı Prof. Dr. Erden Kajıbek, bu düşüncesini Almatı'da kendisini ziyaret ettiğimiz 3 Ekim 2018 tarihinde ifade etmiştir. Kendilerinin teklifi şu harflerden oluşmaktadır: a-b-c (ç)-d-ä-e-f-g-ğ-h-ı-i-j-k-q-l-m-n-ŋ-o-ö-p-r-s-ş-t-w-v-y-z. Ahmet Baytursınoğlu Dil Bilimi Enstitüsü Latin alfabesine geçiş sürecinde önemli görevler üstlenen sorumlu kuruluşlardan biridir. Bu süreçte ülkenin değişik bölgelerinde toplantılar düzenleyerek halkın bilgilendirilmesi sağlanırken, bir yandan da diğer Türk cumhuriyetleri ve Latin alfabesi kullanan ülkelerin tecrübeleri araştırılarak geçişin bilimsel temeller üzerine oturtulması hedeflenmektedir. Enstitü tarafından yazdırılan *Jana Ulttıq Elipbi Negizinde Kazak Jazuwın Reformalaw: Teoriyası men Praktikası* (Almatı 2016) adlı eser bu doğrultuda hazırlanmıştır. Hükümet daha önce Latin alfabesine aşamalı geçişi detaylandıran bir eylem planı yayımladı. Bu belgeye göre, üç ardışık aşamada alfabenin yerleşmesi sağlanacaktır: 1) Düzenleyici-yasal çerçeve (2018-2020); 2) Öğretmenler ve yetişkin nüfus için eğitimler, kimlik belgeleri gibi resmi kayıtların düzenlenmesi (2021-2023) ve 3) Latin alfabesinin kamu ve devlet dairelerinde günlük kullanımının yanı sıra devlet medyasının yeni alfabe de yayınlanması (2024-2025). Kasım 2018'de Latin alfabesine geçiş planı çerçevesinde kütüphane ve eğitim kurumlarında toplanan 1,5 milyon kişinin aynı anda katıldığı Latin alfabesinde toplu yazım etkinliği düzenlendi. Aynı zamanda radyolardan seslendirilen "Manevi Yenilenme" konulu Kiril alfabesinde yazılı 80 kelimelik metin, etkinliğe katılanlar tarafından 30 dakikada Latin alfabesinde yazılmaya çalışıldı (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Kasım 2018 tarihli Latin alfabesinde toplu yazım etkinliğinden bir kare Kaynak: www.haberturk.com/1-5-milyon-kisi-ayni-anda-ve-ilk-kez-latin-alfabesinde-yazdi-2220469[Erişim tarihi:14-11-2018].

Kazakistan Kültür ve Spor Bakanlığı bünyesinde Nisan 2018’de kurulan *Til Qazına* “Dil Hazinesi Ulusal Bilimsel Uygulama Merkezi” ağırlıklı olarak Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçildiğinde karşılaşılabilecek sorunları belirleyip çözüm yolları üzerinde çalışmaktadır. 12 profesör ve 15 uzmandan oluşan kadrosuyla özellikle Kazakçaya Rusça üzerinden geçen Batı dillerine ait özel isimler ve terimlerin nasıl yazılacağı gibi konuları önceleyen kurum, daha önce Kiril alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçen Türk cumhuriyetlerinin tecrübelerini öğrenmek için yerinde incelemeler yapmakta, amaca yönelik toplantılar düzenlemektedir. Merkez dilleri geliştirme ve uygulamadaki Kazakistan Cumhuriyeti devlet programını gerçekleştirme işini üstlenen kurum, resmi devlet dilini öğretmek, gelişmesini ve her alanda doğru, güzel ve etkili kullanılmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Merkez yeni Latin alfabesiyle ilgili milli komisyon tarafından kurulan imla, terminoloji, metot ve teknik destek gruplarının işlerini belirleyip organizasyonunu sağlamaktadır. Kurum uzmanlarından oluşan bir heyet Kasım ayında Azerbaycan ve Türkiye’de üniversite ve bazı kurumları ziyaret etmiş, görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Toplumu ve kamuoyunu Latin alfabesine hazır hale getirmeye yönelik olarak tamamen Latin alfabesinde *Til-Qazyna* adlı gazetenin Kasım ayında ilk sayısı yayımlandı (Fotoğraf 4). Kazakistan Kültür ve Spor Bakanlığı ve Milli Bilimsel Merkezi’nin iki ayda bir ortaklaşa çıkaracağı gazetenin tanıtım törenine, Kazakistan Kültür ve Spor Bakanı Aristanbek Muhamediuli, milletvekilleri, yazarlar ve uzmanların yanı sıra çok sayıda davetli katıldı. Muhamediuli, burada yaptığı konuşmada, 90 yıl sonra Kazakistan’ın yine Latin alfabesi ile gazete çıkartmaya başladığına dikkati çekerek, “Bu tarih, Kazakistanlılar için önemli bir tarihtir. Gazete, toplumda önemli yer kazanacak ve sadece haberleri değil, aynı zamanda Latin alfabesi ile okumayı ve yazmayı öğrenme imkanı sağlayacaktır.” (<http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/kazakistan-da-90-yil-sonra-bir-ilk-latin-alfabesi-ile-gazete/174678>) dedi.

Fotoğraf 4. *Til – Qazyna* gazetesinin Kasım 2018 tarihli ilk sayısı

Kaynak:<https://drive.google.com/file/d/107tt8xGtypeTYklA5fmKoiqG2c-gdna7/view> (Erişim Tarihi:25-11-2018)

Nursultan Nazarbayev ve Kazak Türkçesi

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ülkesi ve halkı hakkındaki düşüncelerini kitaplarıyla ve internetteki web sitesiyle dile getirmektedir. Nazarbayev'in *Tarihin Akışında ve Yüzyılların Kavşağında* adlı iki kitabı Türkiye'de yayımlanmıştır. Her iki kitapta da Nazarbayev Kazak Türklerinin tarihi, bugünü ve geleceği ile ilgili düşüncelerini ortaya koyar. Kazakça ile ilgili tespitlerine ağırlıklı olarak “Tarihin Akışı” adlı kitabında yer vermektedir. Nazarbayev'in ulus devlet modelinde Kazakça merkezdedir. Kazak etnik bilincinin Kazak dili olmadan gerçek-leşmeyeceği, geçmişte Kazakçanın uğradığı tehlikelerin Kazak Türklüğünü az kalsın yok edeceğini düşünmektedir. O, Kazak dili-Kazak Türklüğü ilişkileri hakkındaki düşüncelerini “Tarihin Akışı” adlı eserinin birçok yerinde zikretmiştir. Kazakistan'da uygulanan ve gelecekte de sürecek olan dil planlamasına şüphesiz Nazarbayev'in aşağıda sunduğumuz görüşleri damgasını vuracaktır. *Kazak ulusal bütünleşmesinin üzerine oturduğu belli başlı düşünsel yapılar genel olarak bağımsız devletin korunması ve geliştirilmesi, Kazakçanın devlet dili olarak geliştirilmesi ve işlevlerini gerçekten yerine getirmesi, Kazakistan'ın toprak bütünlüğüdür* (Nazarbayev 2000:20).

Sözlü halk dilinin oynadığı büyük rol Kazakları etno-kültürel bir bütün

olarak anlamak için ilkesel önemdedir. Ama bu sıradan bir iletişim düzeyindeki gündelik dil biçiminde değil, insan iletişiminin biçimine özgü akılcı niteliktedir. “Kazaklığın” yaratıcı merkezi sözlü dil olmuştur (Nazarbayev 2000:23-24).

Dil yaratısı üzerinden gerçekleşen Kazak bilincinin özelliği büyük ölçüde kendi öz kültür sahasında yaşayan her Kazakın Kazak dilinin edebî heyecanlarının tüm renklerini ve gizli semantik derinliklerini değerlendirebilecek durumda olmasında yatmaktadır. Bu yüzden Kazak dilinin belli bir ölçüde yazınsallığı ulusal düşünce biçiminin bir özelliğidir de aynı zamanda. Hiç Kazak, istihzalı tenkitler ve lirik buluşlar, felsefi düşünceler ve soya düzülen methiyeler için keskince veciz ve engin, ironik ve ihtiraslı, “sonsuz yeni ve eski” dilini kaybedebilir mi? Elbette hayır. Dil yüzlerce yıl ulusu kültürel bütünlük olarak korumuştur (Nazarbayev 2000:24-25).

En zor yıllarda Kazakça güçlü bir şekilde ulusu bütünleştirici rol oynamıştır. Günümüzün bağımsızlık koşullarında ulusal bütünleşmenin bir aracı olmaması düşünülemez (Nazarbayev 2000:47). Kazak kültürü 20. yüzyılda az daha yok olma sınırına gelmişti. Dil, etno kültürel kimlik gibi ulusal günlük yaşamın anahtar özelliklerinin varlıklarını sürdürmeleri şüpheliydi. Dili yaratanlarla, onu yok edenler arasında dili pasif olarak kullanan kuşak yer alır. Yığinsal düzlemde hacimli ve plastik gibi şekillendirilebilir olan dil, işlevsel gerileme sınırına gelmiştir (Nazarbayev 2000:47-48).

Nazarbayev Kazak Türkçesinin yeniden işlevsel olarak kullanılmasının sadece Kazaklarla ilgili olmadığını, bütün insanlığı ilgilendirdiğini, şu cümlelerle dile getirir: *Kazakistan’da Kazakçanın diriltilmesi konusu gündeme geldiğinde bu sorun sadece Kazak halkının sorunu olamaz. Kazakça dünya dil yelpazesini oluşturan bir parçadır. Kazakçanın gelişmesi genel insanlık düzeninin güçlü bir aracıdır. Bizi çevreleyen dünyanın kavranmasında ve değerlendirilmesinde kullanılan araçlardan birinin mükemmelleştirilmesidir* (Nazarbayev 2000:49).

Dilin ulusal bütünleşmenin temel araçlarından biri olduğunu bilen Nazarbayev, her bir Kazak Türkünü ana dillerini hakkıyla kullanmaya davet eder: *Kazak diline Kazakların bir kısmının tam anlamıyla hâkim olmamaları Kazak bilincinin uydurulmuş değil, gerçek arzularından biridir. Etnik bütünleşmenin temel elemanı olan dil olmadan ulusal birlik olmaz. Bugün henüz ana dilini yeterince özümseyememiş o küçük Kazak azınlığın hiçbir suçu yoktur. Mesleki hareket olanakları, enformatif olanaklar çoğunlukla Rus dilinin bilinmesiyle belirlenmekteydi. Bu durumsa kısaca söylemek gerekirse geçmiş dil çağının izleridir. Ancak bugün ana dilini özümseyerek kullanmak her Kazak için ahlaki ve millî bir zorunluluktur* (Nazarbayev 2000:49). İnsanlar ana dillerini çok iyi bilmelidir. Nitekim devlet, Kazakçanın gelişmesi için en önemli şey olan kurumsal ön koşulları oluşturmuştur. Bu, Kazakçanın statüsünün anayasal olarak teminat altına alınmasıdır. Bunların hiçbirisi doksanlı yılların başlarında yoktu. *Babalarımız neredeyse tüm halkın hemen hemen bir eşi bulunmaz iki dilliliği konusunda ender bir örnek oluşturarak Rusçayı*

öğrenmişlerdir. Bugün sorun daha basittir. Kazakların bir kısmının Kazakçayı günlük yaşam düzeyinde değil de, her yönüyle bilmeleridir. Dilin hava kadar doğal ve gerekli olduğu Kazak ulusunun temel çoğunluğunun sabırlı olması ve çoğunlukla tam olarak kendilerine bağlı olmayan değişik durumların gereği kendini ana dilinde rahat hissetmeyenlerinse gerçekten gayret göstermeleri gerekmektedir (Nazarbayev 2000:50).

Kazak Türkçesi sadece Kazakları değil ülkede yaşayan bütün etnik grupları bir arada tutacak, onları Kazakistanlılık bilincine ulaştıracak araçlardan biridir. Kazakçanın yaygınlaştırılması sürecinde karşılaşılabilecek zorlukların farkında olan Nazarbayev, bu konudaki düşüncelerini şu cümlelerle aksettirmektedir. *Kazakça tüm ülkede etkin olan dildir. Tüm Kazakistan vatandaşlarının Kazakçayı bilmeleri için ana kuramsal ön koşullar oluşturulmuştur. Kazakistan nüfusunu oluşturan tüm halklardan Kazakçayı ana dilleri gibi bilmelerini istemek yanlış olurdu. Ama adım adım gerçekleşecek olan devlet dilinin ana hatlarıyla bilinmesi de genel ulusal kaynaşma araçlarından birisidir. Ancak sorun sadece yasal düzenlemeyle bitmemektedir. Bu zor konuda yasal yaratıcılıkla çok fazla uğraşmamak gerekmektedir. Pratik planda önemli olan başka bir şey var. Avrasya'nın en zengin kültürlerinden biri olan Kazak kültürünün ve dilinin bilinçli bir şekilde benimsenmesine hazır olmak* (Nazarbayev 2000:50). Tüm tarihî derinliğiyle çok zengin Kazak kültürü, Kazakistan'daki diğer etnik grupların temsilcileri için yedi kilit altında kalan sır olmaya devam etmektedir. Kazak dili asırlık doğaçlama geleneğine, halkı, halkının derinliği ve bilgeliği hakkında sonsuz konuşabilir. “Bu durum başka bir dilin çıkarlarını zedeleyebilir.” Şeklinde uydurulmuş bir gerekçeyle böylesi bir zenginlikten vazgeçmek kültürel süreçlerin doğasını anlamamak demektir. Maddi nimetlerden farklı olarak kültürel nimetler şaşırtıcı bir özelliğe sahiptir. Tüketicilerinin sayısında çoğalma olduğunda onlar bölünmek yerine çoğalmaktadır. Kazak dilinin serbestçe ve saygıyla öğrenilmesine yönelik ancak böylesi bir yaklaşım tüm ulusal bütünleşmesini sağlayabilir (Nazarbayev 2000:85-86).

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dil politikalarının Kazakçayı çok geriletliğini, bunun da toplumsal ve kültürel alanda çok büyük hasarlara yol açtığını ifade eden Nazarbayev, kendi uyguladıkları dil politikalarının aslında geçmişteki hasarlı alanı restore etmeye yönelik olduğunu belirtmektedir. Her şeyden önce bizi politik değerlerin toplayıp birleştirebileceğini görmek gerekmektedir. Aslında Kazakça gibi bir kültürel birleştiricinin daha önemli bir rol oynaması gerekmektedir. SSCB deneyiminde her şeyin tek bir dile indirgenmesindeki tarihi başarısızlığı gördük. Demokratik devlet modelinde de asimilasyon mekanizmaları şüphesiz geçerlidir. Ancak bu baskı gücüyle değil, doğal evrim yoluyla gerçekleşmektedir (Nazarbayev 2000:132).

Ulusal bilinç için etnik kültürü, dili koruyan ve geliştiren toplumsal kurumlar sistemine yaslanmak olağanüstü önemlidir. Özellikle bu, eğitim ve kitle iletişim sistemlerini ilgilendirmektedir. Biz “Kazakçanın yetersizliği” ilkesine

göre yapılandırılan eğitim sistemini ve daha mobil ve rekabet yeteneği fazla olan mesleklerin ve uzmanlık alanlarının Kazak dilinde öğrenilemeyeceği zamanları gördük. Bunun sonucu olarak da özellikle ulusun elit grupları arasında dilini profesyonelce bilme konusundaki motivasyon azalmıştır. Bu da direkt olarak ulusal bilinç üzerine yansımıştır. Buradaki yasallık çok basittir: Ulusal “ben”in kurumsal korunmasında minimalleşme. Bugün Kazakistan Devleti “minimalize” olanı restore etmektedir. Bu restorasyon eşyanın doğası gereğidir ve doğru şekilde kavranmalıdır (Nazarbayev 2000:135).

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu ortaya çıkan 5 Türk Cumhuriyeti öncelikle ulusal egemenliklerini tahkim etme yoluna gittiler. Devlet yapılarını güçlendirerek ekonomik ilerlemelerini sağlayan Cumhuriyetler Sovyet kimliğinden ulusal kimliklerine dönüş yolunda da dil politikalarına önem verdiler. Kazakistan bu cumhuriyetler arasında en fazla zorluğu olan ülkeydi. Geniş arazi yapısı, ülkedeki çok güçlü Rus nüfusu ve nüfuzu, etnik ve dini grupların çeşitliliği politika geliştirmeyi zorlaştıran unsurlardan bir kaçıdır. Bu süreçte ülkenin başında bulunan bilge lider Nursultan Nazarbayev bir taraftan Kazak Türk kimliğini Kazak Türkçesi merkezli oluştururken, diğer taraftan yerel kimlikleri de yine Kazakça üzerinden “Kazakistanlılık” fikriyle Kazak ulusal kimliğine entegre etmeye çalışmaktadır. Herhangi bir etnik çatışmaya yer vermemek için bu süreci uzun bir zaman diliminde gerçekleştirmek istemesi de Nazarbayev’in bilge liderliğinin göstergelerinden biridir.

Sonuç

Yazı dili olarak Kazakçanın 150 yıllık bir tarihi vardır. Bu kısa sürede Arap, Latin, Kiril ve yeni Latin olmak üzere dört farklı alfabede yazılı eserlerin verilmesi Kazak halkının kültürel sürekliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkenin etnodemografisi bağımsızlığın ancak 35. yılında zorla dayatılan ve Kazakçayı olumsuz etkileyen Kiril alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçişi olağan sayacaktır. Kazakistan lideri Nazarbayev reformları zamana yayarak gerçekleştiren bir anlayışa sahiptir. Alfabe konusunda aynı zamanda halkın tepkilerini de dikkate alan Nazarbayev, demokrat bir tutumla Ekim 2017 tarihinde kabul edilen ve herkesimin tepkisini çeken bol apostroflu Latin versiyonundan vazgeçerek nispeten daha makul bir alfabeyi Şubat 2018’de kabul eden kararnameyi imzalamıştır.

Diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kazakistan’da da son 25 yıl içinde bir ulus devlet yapılanmasına adım adım geçilmektedir. Aynı zamanda piyasa ekonomisine geçişte mesafe alan Kazakistan’da dil konusu en siyasi ve en tartışmalı konuların başında gelmektedir. Kazak Türklüğünün zırhı durumundaki Kazakça, sosyolengüistik açıdan incelenmesi gereken bir dildir. Özellikle Sovyet dönemi, dilbilimini tamamen siyasallaştırmıştır. Kazak Türkçesinin dil içi ve dil dışı alanlarında bağımsızlıktan bu yana çok önemli değişimler olmuştur. Alfabe değişimini Rusça karşısında Kazakçanın statüsünün yükseltilmesinde

birincil amaçlardan biri sayan Nazarbayev, uyguladığı milli siyasetin gereğini yerine getirmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası siyasi anlayışı *bengü el* "milletin sonsuza kadar yaşaması" terimiyle ifade edilmektedir. Eski Türk yazıtlarından ilham alınarak oluşturulan bu kavram Türkoloji ilmini Kazak siyasetinin merkezine yerleştirir. Bu anlayış, ortak Türklük ruhunu, ortak Türklük vatanseverliğini Türk devletlerinin işbirliği ve etkileşimini sağlamanın önemli etkeni olarak görmektedir (Tüymabayev, Yeskeyeva 2017:27-28). İlmi Türkçülük olarak da görülen Türkoloji ilminin geliştirilmesi için Kazakistan'da Türk Akademisi gibi kurumlar kurulmuştur.

Türkçülük ve Yeni Avrasyacılık teorisinin devlet siyaseti anlamında önde gelen uygulayıcılarından Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in himayesinde hazırlanan *Turan Atlası'nı* [*Atlas Turanna Starinnih Kartah* (Eski Haritalarda Turan Atlası), Moskova - Almatı 2008] ve bazı Kazak Türkologların oluşturduğu Turan-Dil Birliği Teorisi (Tüymabayev, Egerov 2009:13-14), Kazakistan'da Türkoloji bağlantılı devlet siyasetine yönelik örneklerden ikisidir. 2019 yılında Kazakistan'da yapılacak olan Uluslararası Türkoloji Kongresi'nin en önemli gündem maddelerinden birinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş süreci olacağı ihtimal dahilindedir. Kongrenin Devlet Başkanı Nazarbayev'in emirleri doğrultusunda düzenleniyor olması önemini artırmakta, tarihi kongreler arasına gireceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu çerçevede Nazarbayev'in de Dil Bilimi Enstitüsü'nün 34 harfli ortak Türk alfabesinden hazırladığı Latin taslağını kabul edeceği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Haziran 2019 yılında Nazarbayev'in yerine Cumhurbaşkanı seçilen Kasım Cömert Tokayev kabul edilen Latin alfabesindeki eksiklerin giderilmesi talimatı verdi. Tokayev, sosyal medya üzerinden 21 Ekim 2019 tarihinde yaptığı açıklamada, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararının iki yıl önce alındığını hatırlatarak, alfabede hala eksikliklerin bulunduğunu, dilbilimcilerin alfabeyi iyileştirmesi yönünde çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Kazakistan dilcileri çok kısa sürede alfabadeki aksaklıkları tespit etmiş ve Kasım ayında yeni bir alfabe taslağı hazırlamışlardır. Dilbilimcilerin hazırladığı taslak alfabe ortak Türk alfabesinden seçilen harflerden oluşmaktadır.

**Латын әліпбиінің
жаңартылған нұсқасы
ұсынылды**

Aa	Ğğ	Ll	Ss
Ää	Hh	Mm	Şş
Bb	Ii	Nn	Tt
Çç	İi	Ŋŋ	Uu
Dd	Yy	Oo	Üü
Ee	Jj	Öö	Vv
Ff	Kk	Pp	Ww
Gg	Qq	Rr	Zz

Türk dünyasında bütünleşmenin en önemli araçlarından biri olan Latin alfabesinin Kazakistan'da kabulüyle Nazarbayev ve onun izinden giden yeni cumhurbaşkanı Tokayev tarihî görevlerinden birini daha yerine getirecektir. Alfabe değişiminde Kazakistan'ı Kırgızistan takip edecektir. 2021 yılında tamamen Latin alfabesine geçecek olan Özbekistan'da önümüzdeki zaman diliminde ö, ğ, ş, ve ç seslerinin Türkiye'nin kullandığı Latin alfabesindeki aynı harflerle karşılanacağı yönünde görüşler ortaya konmuştur (<https://kun.uz/uz/09412166>). Kazakistan'ın "mengilik el siyaseti", Orhun Yazıtları'ndan ilhamını alır ve ülkeyi ve milleti sonsuza kadar yaşatacak bir ruhu yansıtır. Türk dünyasının bütünleşmesi noktasında Kazakistan'ın ortak Türk alfabesiyle uyumlu bir tercih yapacağı beklenmeli ve Türkiye bu konuda gerekli kültürel diplomasiyi yürütmelidir. Türk dünyasında dil birliğinin sağlanmasında en önemli öncelik, *alfabe birliği* yanında *yazı ve yazım birliği*nin oluşturulmasıdır. Bu hususta büyük adımlar atılmıştır. Bu bakımdan alfabe ile ilgili çalışmaların tekrar gözden geçirilmesinde ve özellikle ortaklıkların desteklenmesinde büyük yarar vardır.

Bugün bir problem olarak karşımızda duran alfabe meselesi, mutlaka ilmi esaslar dâhilinde umum Türklüğü hayrına olacak bir çözüme kavuşturulmalıdır. Özellikle ortak bir Türk alfabesi söz konusu ise, bu bütün Türk ilim adamlarının ortak katılımları sonucu hazırlanmalıdır. Bunun için vakit geçirmeden bir kongrenin toplanması ve bu konuda karar alması gerekir. Daha önce yapılan zoraki ve gayri ilmi uygulamalardan ders alınmalıdır. 18-20 Kasım 1991 günleri Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen 'Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'nun sonuç bildirisinde Türk boyları için Latin asıllı 34 harfli alfabenin ortak Türk alfabesi olarak esasa alınması tavsiye edilmiştir. Şimdilik bu alfabenin kullanılması Türkler arasında iletişim ve kültür birliğinin sağlanması için önemlidir.

Türk dünyasının gözleri Türkiye Cumhuriyeti'ndedir. Bir ümit kaynağı haline gelen Türkiye, kardeş Türk boylarındaki gelişmelere karşı hazır ve teçhizatlı olmak zorundadır. Bunun için vakit geçirilmeden bu sahada araştırmalar yapacak uzmanların yetiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinin problemleri de bir an evvel giderilmelidir. Dünyadaki ve Türk nüfusunun yaşadığı yerlerdeki gelişmelerin ışığı altında millî stratejinin ne olduğu ortaya konulmalıdır. Bilgisayar alanında gördüğümüz çok hızlı gelişmeler Latin alfabesine geçme yönünde bütün Türklere harekete geçirmelidir. İnternet, Network gibi sistemler iletişim ve haberleşme birliğini sağlayacaktır. Teknolojik yenilikler de Türklerin yazıda birliğinin gereğini işaret etmektedir.

Türklerin tek bir alfabede birleşmeleri kültürel ilişkileri arttıracak gibi büyük bir homojen birlik de oluşturacaktır. Fakat şu husus hiçbir zaman gözden uzak tutulmamalıdır. Ortak bir edebî Türk dili etrafında birleşmek esas gayedir. Bizi bu gayeye götürecek ilk vasıta da şüphesiz ortak bir alfabedir. Türk dünyasının ortak alfabe kullanması esas gayeye yönelik olursa daha faydalı olacaktır. 20.

asrın başlarına kadar ortak alfabe -Arap alfabesi- kullanan Türk dünyasında yeni yazı dilleri oluşmuş, Gaspıralı'nın önderliğinde ortak edebî dile matuf, "dilde birlik" yolunda önemli adımlar atılmıştır. Şu anda ise alfabe üzerindeki çalışmalar yoğunlaşmış, esas gaye olan ortak edebî Türk dili konusu arka planda kalmıştır. Aslında gaye, ortak edebî Türk dilinin oluşturulması olursa, alfabe meselesi kendiliğinden çözüme kavuşacaktır. Alfabe meselesinin ve lengüistik değişikliklerin incelenmesi bu bölgelerin gelecekteki gelişme imkânlarını biraz olsun aydınlatacaktır. Türk dünyasında değişik zamanlarda ve yerlerde *Ortak Türk dili ve Latin esaslı ortak Türk alfabesine* geçilmesi yönünde alınan kararlar bu zamana kadar gerçekleştirilemese de Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan ve Gagauz Eli gibi Türk ülkelerinde ortaklıklara kapalı Latin esaslı alfabelerin kabul edilip uygulandığını görmekteyiz. Latin alfabesine geçme hususunda Kazakistan'da da güçlü bir irade belirmiştir. Bizzat Devlet Başkanı Nazarbayev, en geç 2025 yılında ülkesinin Latin alfabesini kabul edeceğini açıklamıştır. Kırgızistan'da da alfabe değişimi konusunda tartışmaların başlamış olması sevindiricidir. Türk dünyasının kültürel bütünleşmesi yönünde çalışan kurumların başında Kazakistan'daki Türk Akademisi gelmektedir. Ortak dil ve alfabenin oluşturulması için araştırma-lar ve toplantılar yapan Akademinin faaliyet-leri kısa vadeden ziyade uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede Nazarbayev'in de Dilbilim Enstitüsünün 34 harfli ortak Türk alfabesinden hazırladığı Latin taslağını kabul edeceği kuvvetle muhtemeldir. Türk dünyasında bütünleşmenin en önemli araçlarından biri olan Latin alfabesinin Kazakistan'da kabulüyle Nazarbayev tarihî görevlerinden birini daha yerine getirecektir. Alfabe değişiminde Kazakistan'ı Kırgızistan takip edecektir. 2021 yılında tamamen Latin alfabesine geçecek olan Özbekistan'da önümüzdeki zaman diliminde ö, ğ, ş, ve ç seslerinin Türkiye'nin kullandığı Latin alfabesindeki aynı harflerle karşılanacağı yönünde görüşler ortaya konmuştur.

Son yıllarda kitle iletişim araçlarının ülke sınırları dışına Türkçeyi taşıması ortak dil oluşumunda en önemli işlevi görmektedir. Uydudan yapılan radyo ve televizyon yayınları, ağ ortamındaki yayıncılık, yurt dışında da yayımlanan gazeteler ve dergiler, yabancı ülkelerde açılan öğretim kurumları ve kurslar aracılığıyla bugün Türk dili geniş bir coğrafyada, etkin bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Türkiye televizyonlarında gösterilen dizilerin Türk dünyasında rağbet görmesi Türkiye Türkçesinin de ortak dil olarak yayılmasını ve benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Azerbaycan ve İran'da Türkiye Türkçesinin varlığı gittikçe daha fazla hissedilmektedir.

Özellikle 1991 senesinde Türk dünyasında dil birliğinin önemli bir adımı olarak, 34 harfli Türk alfabesinin kabulü önemli bir başlangıçsa da henüz bunun hiçbir Türk cumhuriyetinde uygulamaya konulmaması da üzücüdür. Bununla beraber yavaş yavaş bütün Türk cumhuriyetleri Latin alfabesine geçmektedir ki bu sevindirici bir durumdur. Ayrıca Türkiye'nin başta Türk bölgelerine olmak üzere Afganistan, Arnavutluk, Belarusya, Ukrayna, Polonya, Romanya, Bosna-Hersek,

Kosova, Letonya, Litvanya, Moğolistan ve Tacikistan gibi ülkelerle Türkoloji Projesi çerçevesinde eğitim ve kültür alanında münasebetleri söz konusudur. Bunlardan başka Türk cumhuriyetlerinin gençleri, kadınları, ilim adamları, sanatçıları, sporcuları düzeyinde bir araya gelerek ortak etkinliklere imza atmaları mühim çabalarlardır. Türkiye'nin eğitim ve kültür alanının yanı sıra onları tarım, sanayi, turizm, sağlık vs. konularda da desteklediğini unutmamak gerekir.

Türk dünyasında ortak bir alfabe, dil ve terminolojinin oluşturulması konusunda fikir alışverişi sürdürülmektedir. Ortak bir terminolojinin üye ülkelerdeki yayınlarda kullanılmasının günlük yaşamın yanı sıra eğitim, bilim ve sanat alanlarında da daha fazla paylaşımı mümkün kılacağına inanılmaktadır. Ortak Terminoloji Kurulunun ilk toplantısı 16 Kasım 2012 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda bilimsel amaçlarla kullanılmak üzere 34 harfli bir ortak alfabe de kabul edilmiştir. Türkiye ile aynı dilin farklı biçimde konuşulduğu bu ülkelerde lehçe sorunu kısa sürede aşılabiliyorken, özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da hâlâ Kiril alfabesinin kullanılmasından kaynaklanan sorunlar, iletişim açısından zorluklar çıkarabilmektedir. Buna rağmen, bu iki ülkenin hem Kazak ve Kırgız nüfus açısından diğer ülkelere göre daha düşük homojenliğe sahip olması hem de daha liberal bir rejim izlemeleri nedeniyle Türkiye kaynaklı faaliyetlere kucak açması iletişim sorunlarının neden olduğu (Rusçanın da resmî dil olması ve Rusça konuşmanın yaygın ol-masından kaynaklanan) dezavantajları gidermektedir.

Bugün Türk dünyasının önünde çözülmesi gereken birçok problem durmaktadır. Bilim, kültür, sanat, ekonomi, teknoloji vs. alanlarda kurulacak iş birliği için temel şartlar gerekmekte olup, bunların başında da ortak dil gelmektedir. Ortak dil; birlik ve bütünlüğün temel unsuru olup, Türk dünyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki kültür köprüsünü kuracak, bu köprüünün üzerinden diğer alanlarda da (iktisadi, ticari, askerî, siyasi) bütünleşmeler oluşacaktır. Tarihte kurduğumuz medeniyetimizin yeniden canlanması için eğitim iş birliğinin artırılması gelecekte büyük faydalar sağlayacaktır. Kültür, sanat ve edebiyat alanında temasların artırılması ve ortak projelerin oluşturulması, lehçeleri birbirine yaklaştıracak ve ortak dil birliğinin tesis edilmesinde büyük yararı olacaktır. Türk dünyasının ortak tarih ve Türklük bilinciyle yoğrulması, gelecekteki siyasi bilincin de bu yönde şekillenmesinde önemli rol oynayacaktır. Dilde ve fikirde birlik, ortak algının geliştirilmesiyle güçlenecektir. Türk dünyasının düşüncelerini birbirlerine yakınlaştırmak, iş birliği ve ortak iş yapma kültürünü artırmak suretiyle kültürel uyumun sağlanması çalışmalarına hız verilmelidir. Türk dünyasında yüz binlerce insanın Türkiye Türkçesi ko-nuşması, Türk dizilerini izlemesi, Türk müziğini dinlemesi, Türk gazetelerini okuması ve Türkiye'nin iç ve dış politikada neler yaptığını yakından takip etmesi, gelecek adına heyecan veren gelişmelerdir. Bölge ile Türkiye arasındaki bu etkileşim, artık başlangıçta olduğu gibi sadece devletten devlete veya hükümetten hükümete değil, halktan halka, sokaktan sokağa, üniversiteden üniversiteye gelişmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDURAHMANOV, G. (1999). “Özbek Türkçesine “Devlet Dili” Statüsünün Verilmesi”. *VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi’ne Sunulan Basılmamış Tebliğ*. İstanbul.
- AGABEKOVA, Z. (2018). “Türk Dünyasının Çağdaş Adbilim Alanı”. *Yeni Türkiye*. 99: 555-560.
- ALUKAY, Ş. (1977). “Çarlık Rusya’nın ve Sovyet Rejiminin Ruslaştırma Politikası”. *Kazan*. Yıl VII, 120: 19-22.
- ANDERSON, B. (1995). *Hayali Cemaatler* (Çev: İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. - H. ARGUNŞAH (2007). *Gagauz Yazıları*. Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. (1999). “Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu, İle-riye Dönük Bakış ve Yaklaşımlar”. *KÖK Araştırmalar*. I/1: 31-40.
- BAYAT, A. H. (1998). *Ali Bey Hüseyinzâde (Prof. Dr. Hüseyinzâde Ali Turan) Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- BAYÇURA, U. (1982). “İçtimai-Tarihi Amillerin Alfabeler ve İmlalar Üzerindeki Tesiri”. *Türk Kültürü*. 226: 218-222.
- BOZDAĞ, İ. (1990). “Bir İnsan, Dinini, Dilini, Milletini Değiştirebilir Ama Irkını Asla...!” *Dış Politika*. 9: 168-169.
- BURAN, A. (2009). “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”. *Turkish Studies* 4/3: 430-444.
- CELİLOV, F. (2000). *Azər xalqı. Seçmə yazılar*. Bakı: Çarşıoğlu.
- COOPER, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DEMİREL, Ö. F. (1999), “I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel” 1926 *Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FIERMAN, W. (1989). “Glasnost in Practice: The Uzbek Experience”. *Central Asian Survey*. VIII/2: 1-45.

FIERMAN, W. (2009). "Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia". *Europe-Asia Studies*. 61/7: 1207-1228.

GARİBOVA, J. (2012). *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*. IV. Kitap, (ed. Sema Aslan – Rena Salehova). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

GÖKDAĞ, B. A. (2013). "Kazakistan'da Dil Uygulamaları". *Yeni Türkiye*. 54: 1569-1585.

GÖKDAĞ, B. A. (2015). *Türklerin Dünyası*. İstanbul: Kübak Yayınları.

Halid Said Hocayev (2006). *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*. (Haz.: Mustafa Tokar-Ufuk Deniz Aşçı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İMER, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İSMAİL, Z. (1998). "Kazakistan'da İlkokul Ana Dili Ders Kitaplarının İncelenmesi". *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*. 19: 20-28.

KABADAYI, O. (2018). "Kazakistan'ın Yeni Latin Alfabesine Geçiş Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". *Yeni Türkiye*. 101: 394-406.

KAYDOROV, E. (1997). "Kazakistan'da Latin Alfabesi Meselesi". *Bilig*. 5: 191-193.

KHUSAINOV, K. (1999). "Defining of Identity and Language Policy in Kazakhstan. VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi. İstanbul. Yayınlanmamış Bildiri.

Kırımlı Cafer Seyit (1933). "Dil Meselesi ve Bolşevikler". *Azerbaycan Yurt Bilgisi*. 2/13: 32-36.

LANDAU, J. M.; B. Kellner-Heinkele (2001). *Politics of Language in the ex-Soviet Muslim States*. Anu Arbor. The University of Michigan Pres.

LANDAU, J. M.; B. Kellner-Heinkele (2012). *Language Politics in Contemporary Central Asia. National and Ethnic Identity and the Soviet Legacy*, I. B. Tauris&Co. Ltd., London.

LAZERİNİ, E. (1986). "Kırım Tatarcası: Tecrid Edilmiş Bir Dilin Kaderi". *Emel*. 152: 16-17.

MAYLIQUTOV, M. (2006). *Qazaq jazuvı tarixınan: Oquw quralı*, Qazaq Üniversitesi, Almatı.

- Mehmet Emin Resulzade (1926). “Elifba Meselesi”. *Yeni Kafkasya*. 3/11. İstanbul.
- NAHİR, M. (1984). “Language planing goals: A Classsification”. *Language problems and language planning* 8/3: 294-327.
- NAZARBAYEV, N. (1997). *Yüzyılların Kavşağında*. Ankara: Bilig Yayınları.
- NAZARBAYEV, N. (2000). *Tarihin Akışında*. İstanbul: Om Yayınları.
- NERİMANOĞLU, K. V. - E. Ağakışiyev (2006). *1926 yılı Türkoloji Kongresinin tutanakları, (1926-cı il I. Bakı Türkoloji Qurultayı (Stenoqram materialları, bibliografiya ve foto-senedler)*. Bakı: Çınar-Çap.
- SARIYEV, B. (1999). “Türkmenistan’da Alfabe ve Bugünkü Gelişmeler”. *Atatürk’ün Harf Devrimi ve Türk Dünyası Yansımaları Sempozyumu*. KTÜ. Trabzon 27 Ekim 1998: 117-120.
- SATPAYEV, D. (1999). “Osobennostinatsio-nal’nogo Lobbizma”. *Saiasat*. February: 22.
- SAUSSURE, F. De (1978). *Genel Dilbilim Dersleri I.* (çev. Berke Vardar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SÖYLEMEZ, O. (2018). “Nursultan Nazarbayev’in “Geleceğe Doğru: Manevi Uyanış” Bildirisinde “Millî Kimlik ve Yeni Alfabe”. *Yeni Türkiye*. 101: 377-384.
- SULEIMENOVA, E. - D. K. Akano-va (2002). “Kazak Dili ve 1990’lardaki Yeni Dil Politikası”. *Türkler*. C 19. (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 408-414.
- ŞİMŞİR, B. N. (1991). *Azerbaycan’da Türk Alfabesi Tarihçe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TACEMEN, A. (1994). *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmesi 1769-1940*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- TATİMOV, M. (1992). *Halık-Nama Nemese San Men Sana*. Almatı.
- TUNCAY, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- TURAN, Ş. (1990). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TURAN, A. (2008). *Əli bəy Hüseynzadə*. Moskva: SALAM press.
- TÜRKMEN, F. (1999). “1926 Bakü Türkoloji Kongresi ve Akisleri”. *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. 1996, Ankara, 1175-1180.

Türkmenistan Ülke Raporu (1996) TİKA, Ankara.

TÜYMABAYEV, J. - M. Yeskeyeva (2017). *Türkolojinin Tarihi-Dil Bilimsel Esasları*. (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: A. Mayemerova, E. Kaljanova), Almatı: Kazıgurt Yayınevi.

TÜYMEBAYEV, J. K., N. İ. Egerov - A. A. Çeçenov (2009). *Aktual'niye problemi issledovaniya yazıkov tsentralnoy Azii*. Turanskiy yazıkovoy soyuz. Kökşetau.

YAĞMUR, K. (2002). “Başkurdistan’da Anadili Bilincinin Uyanması ve Ulusal Kimliğin Canlandırılması”. *Türkler*. C. 20: 94-102.

Elektronik Kaynaklar

<https://pdf.egemen.kz/pdf-s/2017/04/12042017-web.pdf> [Erişim tarihi: 22-07-2018].

<https://pdf.egemen.kz/pdf-s/2017/10/27102017-web1.pdf> [Erişim tarihi: 22-07-2018].

<https://egemen.kz/article/158164-latyn-alipbiinin-ulgisi-tanystyryldy> [Erişim tarihi: 14-11-2018]

<http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/kazakistan-da-90-yil-sonra-bir-ilk-latin-alfabesi-ile-gazete/174678/> [Erişim tarihi: 5.11.2018].

<http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/kazakistan-nufusunun-yuzde-20-si-uc-dilde-yetkin/168301/> [Erişim tarihi: 25-04-2018].

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan_-_2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf [Erişim tarihi: 25-04-2018].

<https://kun.uz/uz/09412166> [Erişim tarihi: 28-10-2018].

<https://www.egemen.kz/article/176316-o%CC%81zge-elde-sultan-bol%C7%B5ansha> [Erişim tarihi: 19-10-2018].

<http://turkdod.com/devlet-dil-hareketinin-guney-kazakistan-eyaleti-subebaskani-sayin-taljan-rayimberdiyev-ile-yapilan-roportaj> [Erişim tarihi: 20-01-2013].

<http://ult.kz/post/nazarbaevka-zhana-latyn-alipbii-tanystyryldy-foto1> [Erişim tarihi: 14-11-2018].

<http://ult.kz/post/latyn-alipbii-boynsha-zhana-usynys> [Erişim tarihi: 14-11-2018].

<https://drive.google.com/file/d/107tt8xGtypeTYklA5fmKoiqG2c-gdna7/view> (Erişim tarihi: 25-11-2018)

Tolesh, Fariza A., “ThepopulationHistory of Kazakhstan”, April 2012, 16 sayfa,

<http://epc2012.princeton.edu/papers/120586> [Erişim tarihi: 12-08-2018].
www.haberturk.com/1-5-milyon-kisi-ayni-anda-ve-ilk-kez-latin-alfabesinde-yazdi-2220469 [Erişim tarihi: 14-11-2018].

TÜDEV DENGE

KALAFAT, Yaşar (2020). “Kültürel Kimlik Stratejisti Nazarbayev’e Halkbilimi Penceresinden Bakarken”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 93-100.

KÜLTÜREL KİMLİK STRATEJİSTİ NAZARBAYEV’E HALKBİLİMİ PENCERESİNDEN BAKARKEN

*“Milli Sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür, birbirinden ayırlamaz”
Atatürk*

Yaşar KALAFAT*

Çağımız Türk kültür coğrafyasının strateji lideri Kazakistan Kurucu Devlet Başkanı Sayın Nazarbayev merkezli görüşlerimizi açıklamamıza, “Büyük Bozkırın Yedi Özelliği” başlıklı açıklamaları ve faaliyetleri ile tasarılarını da tanıtan etkinlikler vesile olmuştur (Akar 2019). Tespitlerimiz, evvelce incelenmesi imkanının bulunmuş olduğumuz “Nazarbayev’in Tarihi Kararı ve Kazakistan’ın Geleceği”¹ isimli çalışmanın bizde bıraktığı intibaa dair görüşlerimizi teyit etmiştir. Nazarbayev Kazakistan’ını ASAM yayınlarından tanıyorduk (Somuncuoğlu 2003). Türklüğün kültürel kimliği konusunda Nazarbayev döneminde gelişen ümit ve heyecan verici uygulamalar kültürel kimlik çalışmalarımız itibarıyla bizim için farklı bir önem arz ediyordu. Atatürk’ün ulus devlet inşası uygulamaları ile Nazarbayev’in uygulama ve tasarıları arasındaki paralelliklere ayrı bir çalışmamızda ele alacağız. Bu yazımızda daha ziyade ‘Büyük Bozkır’ın Yedi Özelliği’ isimli açıklamaya dair görüşlerimize ve düşündürdüklerine yer vereceğiz.

Kazakistan Türk halk inançlarını, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırgızistan’da ardı sıra yapılan Türk Dünyasının Dünyu Bugünü ve Geleceği Uluslararası Sempozyumları münasebetiyle uzmanları, araştırma merkezleri, yayınları ve izlenilen metot bakımından büyük ölçüde tanıyorduk. Kazakistan’da halk inançları konusunda farklı vesilelerle alan çalışmalarımız da olmuştu (Kalafat 1997a; 1997b). Türkiye’de yapılan uluslararası sempozyumlar münasebetiyle alanımızla ilgili ilişkiler doğal olarak yoğunlaşmıştı (Kalafat 1994; 1995). Bu etkinliklerde Doğu Türkistan Uluğ Türkistan’ın asli parçalarından

* Dr.

¹ Nevruz Bayramı Münasebetiyle Sayın Büyükelçi 22 Mart 2019 tarihinde yaptıkları konuşma ve 30 Mayıs 2019 da Kazakistan Büyükelçiliği’nde Kazakistan Büyükelçiliği, Türkiye Kazakistan Dostluk Derneği ve Ahmet Yesevi Vakfı tarafından düzenlenen, “Nazarbayev’in Tarihi Kararı ve Kazakistan’ın Geleceği” konulu toplantı.

birisi olarak muhakkak yer alıyordu. Biz ilk Uygur halk inançları çalışmamızı Bakü'de yapmıştık (Kalafat 2008).

Yazımızda Nazarbayev'in Türk ve Türklük anlayışlarına, ülkesindeki demografik yapılanmadan doğan ve doğması muhtemel etnik hareket karşısındaki tavrına yer vermeye özen gösterdik. Bize göre Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin İstanbul'dan Ankara'ya alınışı ile Kazakistan'daki başkent değişiminde aynı stratejik hassasiyet vardır. Millî devlet-etnik yapılanma bağlantılı stratejik açıklamalarımızda yer verdiğimiz görüşlerimizi bu çerçevede daha geniş çaplı ele aldık. Yazımıza taşıdığımız hususlar arasında Türk Dünyası Bilimler (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Akademisi'nin Kazakistan'da olmasından hareketle bu akademi kapsamında çözümlenebilecek hususlara da yer verdik. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk tarafından belirlenen hedefler ve muayyen dönemlerde yapılan değerlendirmeler ile Kazakistan'daki millî devletin inşası dönemine dair kısa karşılaştırmalar yaptık.

Ayrıca emperyalizmin birlikte yaşamakta olan ulus devletlerin sosyo-kültürel yapılarından hareketle, yeni sömürü alanları oluşturmak için uygulamakta oldukları stratejilere kısaca değindik. Mevcut gelişmelerden bahisle, Türk dünyasının kimlik konusunda olduğu gibi bu konuda da ortak strateji geliştirmesi gerektiğine dair görüşlerimize yer verdik.

“Mekân her şeyin, zaman tün olayların ölçüsüdür. Mekân ile zamanın keşiştiği yerde millî tarih başlar. Bu sıradan bir özdeyiş değildir.” (Akar 2019).

“Eski Hindistan ile günümüzdeki Hintlileri tarihin kesintisiz akışında gelişimini sürdürmekte olan özgün bir uygarlık olarak incelemek mümkündür. (...) Bu tarihe karşı sergilenen doğru yaklaşım olmakla birlikte köklerimizi tanımaya, millî tarihimizi derinden inceleyerek çözülmemiş düğümlerini aydınlatmaya imkân sağlar.” (Akar 2019).

Biz muhtelif vesileler ile belirttiğimiz gibi Türklüğü Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür, vecizelerinden de hareketle kültürden yola çıkarak tanımlıyoruz. Geçmiş binlerce yılla açıklanabilen Türklük dört kıta üzerindeki yaşamından süzülerek kökleri ile günümüze gelmiştir. Her büyük çınar gibi, Türk kültür coğrafyasını oluştururken, bu coğrafyada dalları ve kökleri de yaşamaktadır. Bu çınar, kök saldığı her kültür ikliminde kültür akrabalıkları da tesis etmiştir. Bize göre Türklük geçmişte ve halde olduğu gibi gelecekte de kültür akrabası olduğu toplumlarla birlikte var olacaktır.

“Kazakistan tarihi de ayrı ayrı parçalar hâlinde değil, çağdaş bilimin yöntemleriyle bütün olarak anlaşılmalıdır. Bunun için net delillerimiz vardır. Protodevlet birliklerinin büyük bir kısmı bugünkü Kazakistan topraklarında kurulup Kazak milletin etnik köklerinin temel unsurlarını oluşturmuştur. (...)”

Kazak etnoniminden Kazak milli tarihinin bugüne kadar söylenilegelen dönemden çok daha öncelere dayandığına işaret eder. Avrupa merkezli bakış açısı, Sakalar ile Hunlar ve eski Türk boylarının milletimizin tarihî köklerinin ayrılmaz bir parçası olduğu olgusunu görmemizi engellemiştir.” (Akar 2019).

Nazarbayev’in vurguladıkları bu husus önemli stratejik tespitlerden birisidir. Avrupa merkezli bu neviden stratejik yönlendirmeler, dünya dillerinin gruplandırılmalarında yapıldığı gibi mitoloji çalışmalarında da yapılabilmektedir. Eski Türk İnanc Sistemi’ni çok tanrılı gösterme adına saygı duyulup kutsal kabul edilen birçok varlığa bu neviden bazı çevrelerce tanrı tahsis edilmektedir. Bu çevreler, Türk kozmik kültüründeki mitolojik birçok varlığı tanrı olarak kayda geçirmektedirler. Pervin Ergun’un da belirttiği gibi Türklerde ağaç kültü vardır ama ağaç tanrısı yoktur (Ergun 2012).

Her büyük millet gibi Türk milletinin de Türklük genel adının yanı sıra bir de özel adı vardır. Uluğ Türkistan’da, Kafkasya’da, Ortadoğu’da Balkanlar’da Türklük doğal olarak özel adlar da alabilmiştir. Anadolu Türklüğünde ise özel ve genel ad tarihin bir şuuru olarak bir kelimeye birleşmiştir. Bu hal isim almaktan hareketle Türk kesimlerinden birisine diğerlerinden daha fazla üstünlük kazandırmış olamaz. Türklüğe mensubiyette kıvanç payı ona yapılabilen hizmetle anlatılabilir.

Büyük strateji ustası ile bu konuda da hemfikiriz. Açıklamalarında; *“Niyetimiz diğer halkların rolünü küçümsemek suretiyle kendimizi yüceltmek değildir. En önemlisi net bilimsel olgu ve verilere dayanarak küresel tarihteki rolümüzü soğukkanlı ve objektif bir biçimde algılamaktır.*” (Akar 2019) demektedir.

Bizim tanımımızda; Anadolu Türklüğü birlikte yaşanan halklarla beraber Anadolu Türklüğünü, Kazakistan Türklüğü birlikte yaşanan halklarla beraber Kazakistan Türklüğünü, Azerbaycan Türklüğü beraber yaşanan halklarla birlikte Azerbaycan Türklüğünü giderek Türk kültür coğrafyası halkları dünya Türklüğünü meydana getirirler.

Milleti birlikte yaşanan diğer halklarla beraber bir bütün olarak algılama anlayışının, tüm Türk elleri yönetimlerince benimsenmesi, kimlik konusunda ortak stratejinin benimsenmiş olmasını sağlayacak, stratejide ortaklığın sağlayacağı avantajı getirecektir.

Bu konuda Nazarbayev, *“(…) Uzun zamandan beri yaşamlarını topraklarımızda sürdüren etnik gruplar için ortak olan Kazakistan tarihidir. Bu tarih farklı etnik grup temsilcilerinin katkıda bulundukları ortak tarihtir.*” demektedirler. (Akar 2019).

Bize göre, büyük kültür stratejisti bu açıklamaları ile Türkiye’nin

başına tebelleş edilen kardeş kavgası konusuna da ışık tutabilecek stratejik bir vurgu yapmaktadır. Türkiye'de muhakkak terör bitirilecek, güdenler de güdülenler de Türk milletinden gerekli dersi almış olacaklardır. Açılan yaraların tedavisinde, geride bıraktıkları bu yurdun evlatlarına büyük hizmetler düşecektir. Yaşanılanlarla, emperyalizme karşı birlikte yaratılan destanda, Anadolu Türk tarihinin acı dolu günleri olarak hatırlanacaktır.

Sayın Nazarbayev'i Türk dünyasının yaşayan en büyük kültür stratejisti olarak tanımlamamız da bundandır.

Yaşanılmakta olan bu kültür savaşında biz, kültür savaşının halkbilimi cephesinde yer almaya çalıştık. Yapılan çalışmalarımızın amacı; Türklerin eski inanç sisteminden, halen mensubu oldukları İslâm dinine nelerin taşındığını, bu iki inanç objesinin (İslam Dini ve Eski Türk İnanç Sistemi) karşılaştırılmasından hareketle yaşayan halk inançlarını anlayabilmeye çalışmak ve böylece, halk inançlarında yaşamakta olan bazı inanç kodlarının anlaşılabilirliğine katkıda bulunmaktır. Bunların bilinmeleri, halk inançlarında varlığını sürdüren birtakım inançların mahiyetini daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayabilir kanaatindeyiz. Eski Türk İnanç Sistemi ile İslâmiyet'e giriş dönemi arasında Türkler tarafından başka dinlere de girilmiş ise bunların da bu arayışa dâhil edilmeleri gerekebilecek, amaç devam ettiği sürece de yeni projelere gereksinim duyulacaktır (Kalafat 2001; 2008).

Komşu ülkelerin farklı ana dile ve dine mensup olmalarına rağmen halk kültürlerindeki ortaklıklar, onların antiemperyalist bölgesel güç olmalarında onlara avantaj sağlayabilir. Bu strateji için yönetimlerin ülkelerindeki halklara karşılıklı demokratik hakların sağlanması yetecektir. Bu uygulama, emperyalizmin, hedef olarak seçtiği ülkelerde ihtilaflı bölgeler oluşturma imkanını elinden alır. Komşu halklarda, uzak geçmişten gelen kökler üzerinde oluşturulmuş kültürler, halklar arası yeni dayanışma ortamları için kodlar oluşturabilir (Kalafat 2019). Kültür stratejisti Nazarbayev'in formatı esas alınarak atılacak kültürel kimlik algılayışında, bu gelişmeye ikinci aşama gözü ile bakılabilir.

Antiemperyalist olmak Türk milletinin kültür genlerinde vardır. Göktürklerin budun döneminde Tanrıya aç halkı doyurdum çıplak halkı giydirdim hesabını veren Hakan budunu oluşturan ve her fetihle çoğalan halklar arasında etnik tefrik yapmıyordu.

Çağının mazlum milletlerine mücadelesi ile örnek olan genç Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün önderliğinde antiemperyalist bir mücadele tarzı sergiliyordu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu dönemindeki millî şahlanışı anlatırken Attila ilhan, "Emperyalizm, diğer kavimleri etnik olarak tahrir edince,

Türklerin de kendi kavimleri için araştırmalara girmelerine yol açtığını görüyoruz. Daha evvel Rusya'da başlamış olan Türkçülük hareketi Türkiye'ye sirayet etti. Onlar daha önce Türkçü hareketin içindedirler. Şimdi pek çok insanın unuttuğu veya hatırlamak istemediği bir şey var; Kuvayı Milliye'yi ve Müdafaa-i Hukuk'u örgütleyenler Türkçülerdir. Türkçü ne demektir? Türkçü, Batılı emperyalizme karşı ayağa kalkan ve ona karşı çıkan adam demektir. Türkçü, Türk kimliğini açığa çıkarıp, Batılının ona olan baskısına karşı koyan adam demektir. Türkçü, ülkesinin tam bağımsız ve özgür bir ülke olarak devam etmesini sağlayan adam demektir.”² Şeklinde ifade ederken, günümüzde emperyalizm sadece batıdan değil batının da batısından dört koldan harekete geçmiş, geçirilmiştir.

Metinde Büyük Bozkırın Yedi Özelliği münasebeti ile Ata binme Kültürü, Madencilik Kültürü, Sanatta Hayvan Stili, Altın Elbiseli Adam, Türk Dünyasının Beşiği, Büyük İpek Yolu Projesi, Kazakistan'ın elma ve lalenin vatanı olduğu hususlarına da vurgu yapılmaktadır. Tarihî Zihni canlandırma konusunda, Arşiv, bozkırın büyük isimleri, Türk dünyasının kökeni, sanat ve teknoloji müzesi, folklor ve müzik, tarihin sinema sanatı ile televizyona yansıtılması konularındaki görüşlerine yer verilmektedir (Akar 2019).

Bu heyecan verici ana başlıkları okurken 11-12 yıl üst üste yaşanan Türk Devletleri ve Topluluklar Dostluk, Kardeşlik ve İş birliği Kurultay çalışmalarının kararlarını hatırladık. Yakalanan tarihi fırsat karşısında, “hazırlıksızlık” mazeretinin ardına saklandık. Yeteri kadar tempolu olmasa da onların çeyrek asır sonra kısmen hayata geçirilmekte olduklarını görebilmek millî bir heyecan veriyor.

“Tarihî zihni canlı tutma” noktasında Türk kültüründe toponomi ve onomastikle göç etme gibi inançla göçün de önemli yeri vardır. Türkistan tarihî yer adlarının yaşayan kültürde yer almalarını sağlamak suretiyle Doğu Türkistan davasına sahip çıkabilmek de bir millî şuur bilincidir. Ordurdos sorununa çözüm getirmiş olmak, mevcut şartlar itibarıyla bize göre önemli bir başarıdır. Milyonlarca Doğu Türkistan Türkü için 165 milyon Türk dünyası,

“Bu elleri boş çevirme Allah'ım!

Bir sabah ağarırken tan,

Azad olsun artık,

Doğu Türkistan!..” duasını yapmaktadır.

Türk kültür milliyetçiliğinin nazarında emperyalizmin geliş yönü onu masum göstermez. İster batıdan ister batının batısından ister kuzeyden veya uzak

²Attila İlhan (1925-2005, Şair-Yazar)

doğudan gelmiş olsun ona karşı olunur.

“Tarihî zihni açık tutma” konusunda yapacağımız bazı açıklamalar olacak;

3 Ekim 2009 tarihinde Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde düzenlenen Türk Dili Konuşan Devlet Başkanlarının 9.Zirvesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Türk dünyası ile ilgili araştırmalar yürütmekle görevli uluslararası bilimsel merkez kurmayı önermiş ve Türk Akademisi 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan Barış ve Uzlaşma Sarayı'nda kurulmuştur.

Kuruluş amacını **“Türk dünyasının eski çağlardan günümüze kadarki tarih, dil, edebiyat ve kültürünü araştırmak, Türk devletlerinin insanlık medeniyetindeki yeri ve katkısını orijinal kaynaklar temelinde tespit etmek ve Türk dünyasıyla ilgili bilimsel araştırmaları koordine eden eşsiz bir merkez haline gelmek.”** Ve misyonunu da **“Türk halklarının bilimsel kuruluşlarına bilim ve eğitim konusunda yardımcı olmak, Türk dilini konuşan ülkelerdeki aydınların girişimlerine destek vermek ve onları düzenli olarak bir araya getirmek”** şeklinde açıklamıştır.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu (AYK) nın kuruluş mevzuatında yer alan, Türk Dünyası Türkolog Bilgi Bankası mümasili bir kuruluşun Türk Akademisi bünyesinde olmayışı, Türk kültürünü alanında çalışan ilgili araştırmacının iletişim kurmasına imkân vermemektedir.

Tuncer Gülensoy'un “Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler (2015) isimli eseri ile başlayan ve Ahmet Buran'ın “Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları - Dileciler” (2019) gibi çalışmaları Türk Akademisi planlayıp gerçekleştirmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Kendinizi bilmemeniz, hasmınızı bilmemeniz ve her iki kesimi de bilmemeniz sizi sürekli yenilgiye götürür.

Keza Türk dünyası araştırma enstitüleri, uyguladıkları metotlar, varsa yayın organları, bunlara ulaşma ve bunlardan yararlanma imkanları konusunda da başvurulabilecek bir kaynak yoktur. Kuruluş şaması bile yeterince bilinmemektedir.

Türk dünyası sosyal bilimcileri aralarında kuracakları iletişim için, sınırlı şahsi imkanlarını harekete geçirme durumunda bırakılmıştır. Tarihçilerin, dil bilimcilerin, sosyologların, halkbilimcilerin vb. yeni çalışmalardan haberdar olma, izlenilen metotlar konusunda bilgi edinme gibi konularda koordinasyon imkanları oluşturulamamıştır.

Sonuç

Türk millî kimliğinin kültürden hareketle tanımlama dönemine girilmesi Türk kültür milliyetçileri açısından övünç ve heyecan verici bir husustur. Bu algılayış biçiminin Türk devletleri arasında resmi politika düzeyinde ele alınması bu istikamette kurumlaşmaya gidilmesi ve kurumların faaliyete geçirilmiş olmaları da keza fevkalade bir gelişmedir.

Yaşanmakta olan dönem kurumların kuruluş amaçlarına uygun etkinliklerinin takip edilebilmesi dönemidir. Türklüğün kültürden hareketle tanımlanması, bu tanımlamanın öntürklük döneminden başlatılmış olması, kimliği tanımlayıcı ilmi disiplinler arası koordineye yer vermiş olması, Uluslararası Türk Akademisi” (ITA-International Turkic Academy)’den Türk millî kültürel kimliği meselelerinin çözümü konusunda beklentileri artırmıştır.

KAYNAKÇA

- AKAR, M. (Aktaran), (2019). “Kazakistan Cumhurbaşkanı Ekselansları Nursultan Nazarbayev’den Ulusa Sesleniş: Büyük Bozkırın Yedi Özelliği”. Kasım 2018. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. 8: 1-13.
- BURAN, A. (2019). *Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları -Dilciler*. C. I. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN, P. (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2015). *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KALAFAT, Y. (1994). *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazaralar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- KALAFAT, Y. (1995). *Manas’ın Bininci Yılında Ulug Türkistan Notları (Özbekistan-Türkmenistan-Kırgızistan)*. Ankara: Ecdat Yayınları.
- KALAFAT, Y. (1997a). *Abay’ın 150. Yılında İpek Yolu Güzergahları: Bayır-Bucak, Nabcıvan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Kuzey Afganistan (Güney Türkistan)*. Ankara: Ecdat Yayınları.
- KALAFAT, Y. (1997b). *Avrasya Türk Halk Sufizmi-1 (Kırgızistan-Özbekistan-Türkmenistan)*. Ankara: Türk Devletleri ve Topluluklar Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı Yayınları.

- KALAFAT, Y. (2001). “Kazakistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları” *El-Farabî Felsefesi Mirası ve Dünya Kültürü Sempozyumu* (28-29 Ekim 2000, Almatı). Almatı/Kazakistan 2001.
- KALAFAT, Y. (2008). “Kazakistan’da Türk Halk İnançları” *Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları-Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Sultan*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KALAFAT, Y. (2008). *Dedem Korkut Yukarı Eller/Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları*. Ankara: Lalezar Yayınevi.
- KALAFAT, Y. (2008). *Mitostrateji 2, Ata Yurt’tan Anayurt’a Türk Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KALAFAT, Y. (2015). *Güney Türkistan’dan Türkiye’ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- NAZARBAYEV, N. (2003). *Kritik On Yıl*. (Çev. S.Arıkan-F.Arıkan). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- SOMUNCUOĞLU, A. (2001). *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri*. Ankara: ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi).

TÜDEV DENGE

NERİMANOĞLU, Kamil Veli (2020). “Kafkasya’ya Etno-Politik Bir Bakış”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 101-130.

KAFKASYA’YA ETNO-POLİTİK BİR BAKIŞ

Kamil Veli NERİMANOĞLU*

Çok Toplumlu Kafkasya Fenomeni Üzerine

Bazı araştırmacılar, “Kafkas” kelimesinin eski Yunancada “tanrıların tahtı” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Rivayetler, söz konusu yorumu sadece yükseklik anlamında değil, ayrıca muhteşem sakinlik, kâmil ihtişam ve yüksek anlam şeklinde de kabul etmektedir. Bu yorum boşuna değildir, görünüşe göre Nuh’un gemisi, Prometheus, güzel Amazonlar ile ilgili antik efsaneler öncelikle Kafkasya ile ilgilidir. Ne yazık ki, bu güzelim “tanrılar tahtını” devletler kendi aralarında paylaşmıyor, onun “bünyesinde” her gün daha fazla idari sınırlar oluşuyordu. Gerçi herkes için bunun medeniyet anlamında tek bir varlık olduğu düşüncesi açık olmalıdır. Başka uygarlıkların ve kültürlerin etkisiyle burada bin yıllarla oluşan birlik, sürekli olarak dağılmaya başlamıştır. Kafkasya, Kafkas uygarlığı ve bu bölgede yaşayan halklarla ilgili farklı yazarların anlattıklarını göz önünde bulundurursak, bunların binlerce yıllık bir birikimin ürünü olduğunu anlarız.

Eski kaynaklarda Kafkas halkları ile ilgili yeterince bilgi mevcuttur. Bu bilgiler kaynakla Kafkasya her zaman Avrupa, Asya ve Afrika arasında aktif ve kültürel bir göç bölgesi olmuştur. Homer (M. Ö. 8. yüzyılda) *İlyada* eserinde sadece Termodant (Termeçay da olabilir) nehri civarında yaşamış Amazonlardan değil, Gargarlar, Gargareyalar ve İskit kabileleri ile ilgili bilgi vermiştir. Kafkasya’nın çeşitli kabile ve halkları olan Korakslar, Kollar, Dandarinler, Meotlar, Psesler, Tuballar, Kolhlar, Taregetler, İskitler, Savromatlar, Legler, Kerketler, Aheyler, Geniohlar, Moshlar, İksibatlar, Hettler, Alanlar, Antlar, Afoslar, Avarlar, Sirakiler, Zincler, Helenler, Nevrler, Toretler, Zigler, Soanlar, Ortitler, Avrunlar, Koitler, Tindarlar, Amarantlar, Hiantlar, Nasklar, Agoritler, Manrallar, Sakasanlar, Didoyetler, Toharlar, Lazlar, Tavrlar, Budinler ve diğerleri bu kaynaklarda geniş şekilde anlatılmıştır. Belirttiğim gibi, Homer, Herodot, Aeschylus (Aiskilos), Euripides, Hippocrates, Platoon, Polybius, Strabon, Çiçero, Plutarkhos, Tacitus gibi yazarların eserlerinde bu topluluklardan bahsedilmiştir.

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi

Söz konusu antik eserlerde bulunan bu bilgiler, Bizans kaynaklarında da tekrar edilir. Burada biz İskitler, Sarmatlar, Kimmeriyler, Meotlar, Kafkaslar, Sindler, Karastesler, Arimasphalar, İssidonlar, Massagetler, Hinkakular, Melanhlenler, Agafırsler, Helonlar, Alanlar, Avsgahlar, Kolhahlar, Lazlar, Hunlar, Uzlar, Sakslar, Hetler, Daklar vb. hakkında bilgiler ediniyoruz. Kafkasya'nın söz konusu toplulukları, esasen tarihsel olarak Kafkasya odaklı İskit – Sarmat, eski Türk ve diğer kabilelere aittirler. Strabon, eserinde “Kafkasya İskitleri” ile ilgili direkt bilgi vererek, Sarmatların çoğunluğunun özünde “Kafkasyalılar” olmasına ilişkin ilave kayıt da düşmüştür. Kafkasya, harika coğrafi ve iklim koşulları ile burada asırlarca yaşamış ender özgün halkları bulunan müthiş bir bölgedir. Kafkasya bölgesinde günümüzde Rusya Federasyonuna ait 10 yerleşim mevcuttur. Bunlar, Krasnodar ve Stavropol olmak üzere iki bölge: Dağıstan, Çeçen, İnguş, Kabardey – Balkar, Karaçay – Çerkez, Kuzey Osetya, Adıgey olmak üzere yedi cumhuriyet ve bir Rostov Eyaletidir. Burada ayrıca bağımsız cumhuriyetlerden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da yer almaktadır.

Bir bütün olarak düşündüğümüzde Kafkasya ve kısmen de Kuzey Kafkasya'nın polietnikliğinin nedeni, buranın Avrupa ve Asya'ya (Tanaıs'ten Don nehrinden, Hazar ve Derbent'e kadar) açılan kapılar olmasıyla açıklanabilir. Antik tarihçiler ile Bizans tarihçileri, tarihî dönemlerde Kafkasya'nın Avrupa ve Asya arasında etnik göç, faal oluşum ve polietniklik bölgesi olduğunu belirtmektedirler.

Zamanla Kazaklarda özgün bir etnik uygarlık görünmeye başlamıştı. Fakat bu o kadar da etnik değil, alt kültürel topluluk, sınıftır. 20. yüzyılın başlarında Ter bölgesinde dört Kazak alanı - Pyatigorsk, Mozdok, Sunjen, Kizlyar mevcuttu. 1916 yılında Kuban Kazaklarının sayısı 1 milyon 367 bin, Ter Bölgesinin nüfusu ise 250 bin kişi idi. Günümüzde bu bölge Don, Kuban, Stavropol, Ter olarak dörde ayrılmıştır. Gerçi Ter'de Kazaklığın oluşumu ev sahibi gibi görünse de kanımca bunun geleceği yoktur. Bu alt kültürel oluşumdur.

Şunu da belirtmek gerekir ki sadece Kazaklar değil, bu bölgenin tüm halkları Sovyetler Birliğinin parçalanmasından sonra allak bullak olmuştur. Bağımsızlık coşkusu kast gelenekleri ışığında ve hiçbir siyasi beraatı olmayan kaybedilmiş ulusal geleneklerin yeniden oluşum sürecini aktifleştirdi. Hatta tarihsel olarak modası geçmiş gelenek ve göreneklere aşırı dikkat verildi.

Hâlihazırda Kafkasya halkları lisan açısından birkaç etnik buduna, Kuzey Kafkasya ailesinin Abaza – Adıgey, Nah- Dağıstan dil grubuna, Altay ailesinin Türk grubuna, Hint-Avrupa ailesinin Ermeni, İran ve Slav gruplarına ayrılmıştır. Burada Abazalar, Abazinler, Şapsuglar, Adıgeyler, Çerkezler, Gabardinler, ayrıca Çeçenler, İnguşlar, bazen birlikte genel olarak “Vaynahlar” olarak isimlendirilen Avarlar, Dargiler, Lezgiler, Laklar, Tabasaranlar, Tsahurlar, Rutullar, Agullar ve Dağıstan'ın diğer ulusları yaşamaktalar. Yaklaşık 26 bağımsız halk tarihsel olarak Avar grubuna katılmıştır. Bunlar Andis Koysu boyunca ve ayrıca Kafkas

sırtı boyunca yerleşmişlerdir. Andis ve Dido ulusları tarihî açıdan Kubaçların ve Kaytagsların Darginslere yakın olduğu gibi Avarlarla yakınlardır. Agullar, Ritullar, Sahurlar ve başkaları Lezgi grubuna yakın olmuşlardır.

Tarihsel açıdan Kafkasya her zaman etnik kökenlerini ayırt etmenin zor olduğu çok sayıda kabile ve halkı barındıran bir bölge olmuştur. Söz konusu bölgede çok sayıda esatirler ve farklı yazarların basmakalıp düşünceleri mevcuttur. Kafkasya'nın ayrıca Türk kökenli halkları da mevcuttur. Bunlar Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar, Türkmenlerdir. Burada Farsça konuşanlar ve Tatlar da dikkat çekmektedir. Kafkasya'da çok eskilerden beri Yunanlar da yaşamaktaydılar. Bir zamanlar Türkiye'den buraya göç etmişlerdir. Kuzey Kafkasya'ya Ermenilerin her zaman aktif göçü söz konusudur. Ermenilerin bazıları eskiden Kuzey Kafkasya'ya yerleşmiş diğerleri daha sonra Dağlık Karabağ'da yaşananlar nedeniyle buraya göç etmişlerdir. Fergana'dan göç ederek Kuzey Kafkasya'da yaşamaya başlamış Ahıska Türklerinin sayısı da az değildir. Burada Kürtler de yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri tarihsel olarak Güney Dağıstan'dadırlar.

Kafkasya her zaman Rusya, Türkiye ve İran arasındaki egemenlik mücadelesinin arenası olmuştur. Orta Doğu ülkeleri buradaki Müslüman nüfusun olması nedeniyle Kafkasya'daki gelişen olaylarla ilgililer. Çeşitli fatihlerin girişimi, diğer dinlere ait ritüellerin uygulanması, Kafkasya'daki halkların yaşam birikimlerini imha etmiştir. Siyasi rejimler, bu bölgenin halkına adaletsizliği ve aşağılanmayı miras bırakmıştır.

Ayrıca Kafkasya'daki anlaşmazlıkların nedeni, bu bölgede Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya götüren doğal yolların olmasıdır. Bütün bunlar kriminolojik durumu daha da keskinleştirerek uluslararası ihtilaflara neden olmaktadır. Bölge halkının sosyal – ekonomik durumunun ağır olması söz konusu süreçlere etnik siyasi renk katmaktadır. Böylece, Kafkasya'da birçok ülkenin karmaşık olan iç ve dış politika ve güvenlik sorunları iç içe yaşanmaktadır.

Kafkasya'da ekonomik kalkınma için yeterli miktarda maden ve mineral kaynakları mevcuttur. Fakat buradaki durum refahtan çok uzaktır.

Kendi jeopolitik konumu, tarihsel olarak oluşmuş sıkı ilişkileri, ekonomik ve manevi topluluğu, dayanıklı tarihi oryantasyonu nedeniyle Kafkasya'nın yerli nüfusunun çoğunluğu şüphesiz ki, Rusya'nın yaşam çıkarlarının olduğu dünyanın bir kesimini oluşturmaktadır. Elbette Rusya kendi bin yıllık tarihiyle sanki Kafkasya gerçeğine takılı kalmıştır. Günümüzde bu ilişkilere şüpheyile yaklaşmak mümkün değildir, fakat bunları Rusya ile Kafkasya arasındaki mevcut karşılıklı ilişki potansiyelini güçsüzleştirerek aşırıcı güçler ve milliyetçi – bölücüler, milliyetçi şovenler yapmaktadır.

Rusya'dan başka 30'dan fazla devlet Kafkasya'daki kendi çıkarlarını belirterek, olası uyuşmazlığın çözümünde Rusya'nın herhangi bir müdahalesinin "emperyalist sendromun yeniden canlanması" gibi anlaşılabileceğini söylemektedirler. 6 Ocak 1994 tarihinde "Boston Glob" Gazetesinde yayımlanmış makale de aynen şu şekilde isimlendirilmiştir. Yabancı "sempatizanların" Kafkasya'dan çekilme çağırısı Moskova'dan olan bazı milliyetçi-şovenlerin Rusya'nın vücudundan "Kafkasya apandistini" kesip atmak çağırışları ile örtüşmektedir. Söz konusu durum özellikle Çeçenistan'daki facialarda aktif şekildedir. Bazıları da Kafkasya'nın etnik savaşlarla baş başa bırakıp yorgun düşmesini ve kurtuluş için sürünerek Rusya'ya gelmesinden yanalar.

Rusya ve Kuzey Kafkasya – artık bir ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca Rusya'nın Kafkasya'daki çıkarları müzakere ve tartışma konusu değildir. Bir ailenin içerisinde birbirine olan ilgiden konuşmamak imkânsızdır.

Rusya ve Kafkasya genetik olarak ilişkilidir. Rusya, Kafkasya'da siyasi değil, hayati boyutta öneme sahiptir. Bu nedenle de ilk sıraya Kafkasya'da daha anlaşılır, daha yeterli daha sistemli ve bütünlükte bir devletin daha sivil politikası gelmelidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra birçok parametrelerde Kafkasya'da Kafkas benzersizliği dağılmaktadır, bu da Kuzey Kafkasya'nın Rusya'daki yerine doğal olarak etki etmektedir. Asırlardır mevcut olan bir dizi entegre yolları dağılmakta, Rusya-Kafkasya ilişkilerine olumlu etki edebilecek uygar-kültürel, sivil olmayan, egemenlik amaçlı askeri politik yöntemli devlet politikası devam etmektedir.

Eski dönemlerde olduğu gibi, hâlen Kafkasya'da "böl ve yönet" politikası devam etmektedir. Burada "bölmek" gerekmiyor; etnik, dinî ve diğer sınırlar genelde daha faal şekilde Kafkasya'nın tarihî bütünlüğüne olumsuz etki ederek parçalanma süreçlerini aktifleştirecek, bu da Rusya devletinin, Rus toplumunun bütünlük girişimlerini indirgeyecektir. Ayrıca Kafkasya'da radikal ıslahatların baskı yöntemleriyle gerçekleştirilmesi girişimleri Kafkasya'nın bütünlüğüne ve onun ayrı birimlerinin yaşama birliğine olumsuz etki edecektir. Ne yazık ki, bu olaylar her zaman Rusya devletinin stabil gelişim çıkarlarına uygun, halkların refahı ve güvenliği, söz konusu bölgenin ve kısmen de kendisini Rusya ile bir bütün olarak gören Kuzey Kafkasya halkının hak ve bağımsızlığı yönünde ele alınmamaktadır.

Kafkas halkları son yıllarda kendi kaderlerini belirleme anını yaşamaktadırlar. Bu da yerel kültür, dünya görüşü ve genel tarz süreçleri ile ilintilidir. Bunun sonucunda uygarlık açısından ehemmiyetli olan önemli boşluklar oluşmaktadır. Bu da Rus, Gürcü, Azerbaycan devletlerinin toprak bütünlüğü sorusunu ortaya çıkarabilecek çok derin süreçtir. Olayların bu şekil

gelişimi bu devletlerin, onların ulusal-devlet yapısı, federal ilişkilerinin gelişimi kendiliğinden oluşmaktadır. Bunu Sovyetler Birliğinin çöküşü de anlatmaktadır. Kafkasya'nın bu etnik sorunları ile ilgili olarak konuyu Kafkasya, hatta Azerbaycan, Gürcistan, Rusya genelinde değil, devletlerarası, uygarlıklar arası ilişkilere etki edebilecek jeopolitik sorunlar şeklinde ele almalıyız. Ayrıca şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, bu büyük ölçüde bölgenin Rusya'ya olan sosyal ekonomik ve manevi politik gelişim bağımlılığı gösteren özellikle de Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde gelişen olaylardır. Söz konusu bölgede etnik etken o kadar önemlidir ki, bu durumu dikkate almadan hiçbir sorunu çözmek mümkün değildir.

Yine de bu an son dönemlerde Kafkasya'da politik oluşumda belirleyici olamadı. Bunu fiili olarak Kafkas kimliğini ve Kafkas katılımı sorununu göz ardı eden Kuzey Kafkasya'da Federal Bölgenin oluşumu da onaylamaktadır. Federal Bölge ne isim ne de kadro terkihi açısından Kafkasya Bölgesinin polietnikliği ile adaptasyon sağlıyordu. Bu durum, son iki asırdaki trajik hatalardan sonra gerçekleşmiştir. Deneyim ve hatalar ender durumlarda göz önünde bulundurulur.

Terkinde yedi cumhuriyeti bulunduran federal bölgenin yönetiminde Kuzey Kafkasya kökenli birinin olmamasına sadece şaşırarak gerekir. Halen, Rusya politikasında, diğer cumhuriyetlerle ilişkilerinde Kafkasya'da olduğu gibi Kafkas polietnikliğinin yeri ve rolü bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bölgedeki sosyal ekonomik ve manevi politik süreçlerine geleneksel sosyokültürel ve benzer yapıların etkisini fark etmemek mümkün değildir. Yönetimin tarihsel kültürel gelenekleri, ayrıca farklı halkların bölgesel olarak sınırlandırılması onların tarihi belleğine, ulusal farkındalığına ve esenliğine etki etmektedir. Son yıllarda bunlar orta Rusya tahmin parametrelerini aşarak özellikle derin sosyal ekonomik kriz kapsamında keskinleşmiştir.

Unutmamak gerekir ki, Kafkasya halklarından her biri yalnız spesifik kültürel çıkarlarına sahip olmakla birlikte bölgede siyasi ilişkilerde yeterince aktif bağımsız özne konumundadır. Bu etkenin dikkate alınmaması bölgenin sosyal politik ve etnik politik bütünlüğünün farklı yönlerde bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, geçen yüzyıl zarfında etnik demografik yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Tarihsel olarak burada oluşan halkların toplumları devlet rejimlerinin, çarlık otokrasisinin, Sovyet yönetiminin kaba baskısıyla travma almış durumdadır. Halkların kendi yaşadıkları geleneksel bölgenin dışına yapay ve hatta zoraki yerleştirilmesi onların oryantasyonundaki ve hayati faaliyetindeki birçok parametreyi mahvetmiştir. Sürgünler, göçler, dağ nüfusunun ovalığa yerleştirilmesi, politik baskılar ve birçok politik düzenin neden olduğu başka olaylar Kafkasya'nın patlamaya hazır olan hislerini depreştiriyordu. Halkın sakinleşmesi, yeni etnik demografik yapıların, bölgelerin oluşumu, yeni geleneklerin gelişimi ve farklı toplulukların birbirlerinin kültürlerine uyumu için çokça sabır ve bilgelik gerekmektedir. Bazı yeni cumhuriyetlerin Rusya karşıtı politikaların yürütülmesi

girişimleri, Kafkasya ve Kafkasyalıların sorunlarını daha da derinleştirmektedir. Kafkasya'da Rus nüfusun keyfinin bozulduğunu da unutmamak gerekir. Şu durumda bu veya diğer düzeyde merkezî yönetimin baskısında kalan Rus nüfusun yaşam faaliyetinin teşkili için birtakım sorunların çözüme kavuşması gerekmektedir. Tabi ki, her şeye rağmen daha da kuvvetlenen topluluklar arası ilişkiler modern koşullarda yeni entegre aşaması ve iş birliği ile uyumlu olmalıdır. Bu da Kafkasya için yeni hukuk kurallarının yapılmasını gerektirir. Yeni olayların etkisiyle benzer yapıların dağılmasını dışarıdan işlere karışmak gibi değerlendirmemek gerekmektedir. Anlamak gerekir ki, muhafazakâr Kafkasya ve Kafkasyalı için, birçok halklar için olduğu gibi dostluğun, iş birliğinin olumlu geleneklerinin korunmasıyla maddi ve manevi kültürün daha evrensel şekline, yaşam değerlerine, eğitimsel, kültürel, yerel standartlara geçiş, ayrıca modernleşme olanakları ilerici özellik taşır. Ayrıca Kafkaslarda yaşayan her bir halk, fiili olarak kendisini özbeöz, tam tamına geleneksel Azerbaycanlı, geleneksel Ermeni, geleneksel Gürcü, geleneksel Rus olarak tanımlamalı, manevi ve politik uygarlığına kendi özgünlüğünü, onurunu koruyarak entegre olmuş gibi kendini hissetmelidir.

Böylece, görünen o ki, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya gibi söz konusu politik, politnik ve çok dinli ülkelerde bu sorunlar öncelikli olamamaktadır. Anlatılan noksanların olmasına rağmen ilgili devlet birimlerinin ve Rusya'nın bilimlerinin ve Rusya'nın bilimsel kesiminin söz konusu sorunların optimizasyonu amacıyla bir dizi girişimlerde bulunmuşlar. Resmî belge niteliğinde "Rusya Federasyonu Devlet Ulusal Politikası Konsepti" hazırlanmış ve onanmıştır. Uluslararası ilişkilerin hukuksal açıdan düzenlenmesi için bir dizi kanunlar, öncelikli olarak da "Ulusal – kültürel özerkliğe ilişkin" Federal kanun onanmış bulunmaktadır. Gerçi söz konusu alanda durumların tamamen iç açıcı olduğu söylenemez. Halen de okullar, özel eğitim kurumları ve yükseköğrenim kurumlarında geçerli olan etnik kültürel "eğitim programı" mevcut değildir. Bu özellikle etnik uyuşmazlıkların olduğu Rusya bölgelerinde gündem konularındandır. Burada da tabii ki, Kuzey Kafkasya lider konumundandır.

Kafkasya bölgesi günümüzde dünyanın birçok ülkelerinin dış politikasının önemli jeostratejik yönünü oluşturduğunu göz önünde bulundurursak onun gelenek ve göreneklerinin çeşitliliği ile seçilen benzersiz etnik dinsel özelliklerinin altını çizmek gerekmektedir. Kafkasya toplumu modernleşme süreci ile karşılaşsa da bir sıra geleneksel yapısını da koruyabilmiştir. Sadece dayanışma garantisi Rusya devletine Kuzey Kafkasya halklarının tam şekilde entegresine olanak sağlamaktadır. Tüm anlatılanlar Kafkasya'nın etnik kültür özelliklerini çok iyi bilmeyi ve anlamayı gerektirmektedir.

Söz konusu eserde üç tarihî yorum yer almıştır. Bunlardan birisi Kuzeybatı, diğeri Kuzeydoğu, üçüncüsü ise Güney Kafkasya ile ilgilidir. Gerçi onlar özünde bilinen tarihi topluluğu oluşturmaktadır. Fakat her bir alt bölge

kendi özelliğini barındırmaktadır. Kafkasya'nın her bir kesiminin tarihsel özelliği onun Rusya İmparatorluğundaki gelişim aşamasında ve Sovyet yönetiminin ilk yıllarında etkilenmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ise durum radikal şekilde (kökten) değişmiştir. Kafkasya çeşitli yapıdaki yeni gerçekliklerle yüklenmiş durumdadır. Fakat onlar çeşitli kimliğe sahip Kafkasya toplumunun özünü aramamalıdır.

Yazarların fikirleriyle okurlara etnik bölgesel kılavuz sunulmaktadır. Söz konusu kılavuz olmadan zorlu etnik kültürel Kafkasya mekânında düzgün yönelme fiilen mümkün olmamaktadır. Bu eser geniş çaplı sosyal projenin bileşenlerinden biri konumundadır.

Eserde daha sonra çok sayıda ünlü tarihçi, etnograf, dilbilimci, folklor araştırmacısı ve antropoloji uzmanının bu işe katıldığını görmekteyiz.

Kafkasya Araştırmaları Metodolojisine İlişkin Sorunların Ele Alınması

Tarih sadece delilleri değil, ayrıca tarihi sürecin etkili kişilerini (aktörlerini), sүйelerini öğrenmektir. Bu nedenle tarihi farklı şekillerde yorumlamak mümkündür. Birçok şey yazarın bakış açısına, önyargısına, yorumlamasına bağlıdır. Olayları daha gerçekçi öğrenmek için genel, temel bulguları, tarihi sürecin stabil ve hareketli güçlerini ortaya çıkarmak çok önemlidir. Tarih felsefesi, bu tarihi süreçlerin mahiyetini idrakine, onları incelemek için mevcut olan metodolojiye yönelmiş yöntemdir. Bununla ilişkili olarak söyleyebiliriz ki Kafkasya tarihini araştırmalar zamanı karşılaşılan en büyük noksan tarihi olayların anlatılması zamanı mevcut eksiklik ve “bölünme”dir. Burada çoğu zaman zengin diyalektiğe ve tarihsel süreç boyunca mantığa uygun derin felsefi yansıma eksikliği mevcuttur. Dolayısıyla Kafkasya halklarının tarihinin “bölünmesi” sadece coğrafı olarak değil, aynı zamanda doğası, ruhu, tarihi kader bakımından da yakındır. Kafkasya'da asırlardır aynı ruh, kültür ve psikoloji dolaşmaktadır. Fakat şimdiki koşullarda bu “bölünme” söz konusu bölgedeki anlaşmazlıklar, çatışmalar ve yeni siyasi bölünmelere bağlı şekilde artışların yanı sıra, hâkim olan tarihsel materyalizmden skolastisizme ani geçişler olarak, sistemsizlik dalgasıyla tarihsel süreci anlamaya doğru artmaktadır. Yani şöyle söyleyebiliriz: Kafkasya tarihi bir kez daha onun haklarını felsefeden yoksun bıraktı. Burada halen de esatirler, Kafkasya halklarına ilişkin tarihsel, kültürel toplumlarının anlatıldığı yarı tarihsel anlatımlar mevcut idi.

Eğer bir taraftan metodolojinin öğrenme yöntemi olduğu dikkate alınırsa diğer taraftan amaca doğru sürükleyen, belirli görevleri yerine getiren amaca yönelik eylemler kombinasyonu da olduğundan Kafkasya bilimciliği de metodolojisiz olamaz. Kafkas uygarlığının derin oluşum süreçlerinin anlattığı gibi genellilik, iş birliği ilkeleri temelinde var olan Kafkasya toplumunun bütünlüğü doktrininin kaybolması söz konusudur. Bu nedenle de Kafkasya'da genel uygarlık

özelliklerinin genel felsefi tahlilinin yapılması ve sentezi çok önemlidir. Kafkasya bilimciliği metodolojisinde mantık ve lehçe fenomenolojisine nazaran henüz duygular için daha fazla iş mevcuttur. Burada tarihi gerçekleri anladıktan sonra “Yeni Organon’a (Novum Organum scientiarum)” (F. Bacon) geçmek zordur. Belki de bu nedenle Kafkasya toplumu, yani Kafkasya bilimciliği, özellikle de son yıllar “dağılmış” durumdadır.

Yerli halkların, Kafkasya’ya özgü tarihi mevcudiyetinin, kültür, etiket, psikoloji ve hatta dünyaya bakış açısının mahiyetini anlamamanın akıllı, rasyonel metotlarını aramak gerekmektedir. Üstelik bunlar zaten mevcuttur. Önemli olan “en doğru metodun, mevcut fikir çerçevesine uygun olarak ruhu ne kadar ileri götürme” olduğunun anlaşılmasıdır. Fikrimce, Kafkasoloji metodolojisinin belirlenmesi yolunda rehber rolü oynayacak fikir, Kafkasya uygarlığının ve hatta Kafkasya üst-etnosunun ortak gelişim kurallarının, Kafkasya halklarının dünyayı algılama ve dünya görüşü, gelenek, görenek ve etiket birliğinden yola çıkılarak ortak olanın aranması şeklinde olmalıdır. Kafkasya, ruhen birbirine yakın halklar ve kültürlerin dayanışma içindeki birliğidir ve Rus halkı, Rus kültürü de burada hiç de az önemli değildir.

Çeşitli etno-kültürel köklerin tarih boyunca birbiriyle kaynaşması sonucunda meydana gelen uygarlık açısından bir bütünlük arzeden Kafkasya üst-etnosunun ortak yönü çıplak gözle görülebilmektedir. Çoğu zaman bahsettiğimiz bu akraba halklar ve kültürler bulundukları iç uygarlık düzeyinin farklı olmasından dolayı değil, bu topraklara Rum işgalcilerinin, Moğol-Tatar, Türk, Fars istilacılarının, daha sonra Kafkasya halklarına yaklaşımda her şeyden önce bu halklara karşı tarihi kriterilere nispetle yoğun bir biçimde dini kriterileri kullanan Çarlık Rusya hükümetinin izlediği politika sonucunda bölgeye dışarıdan getirilen anlaşmazlıklarla birbirlerine karşı koyulmuşlardır. “Parçala, hükmet” politikası, gerçekten de Kafkasya’yı, onun birliğini parçalamış oldu. Aynı zamanda artık siyasi görüşler de Kafkasya halkları arasındaki ilişkilerde önem kazanmış oldu. Böylece Kafkasya’nın tarihinin araştırılması, çoğu zaman siyasi spekülasyonların yararına olan önyargı ve yaşananlara dayalı tarihi kanıt arayışına değil, Kafkasya toplumunun mahiyetine uygun meydana gelme ve gelişme evrelerini bir araya getiren hususların arayışına odaklanmalıdır. Kafkasya halklarının tarihini, ortak köke bağlılık ilkesinden yola çıkarak ortak uygarlık açısından değerlendirmek gerekir. Bunun tersini yaparak bu tür bağları artık etnosların birbirleriyle rekabet ettiği alışlagelmiş akıma yönlendirmemek çok önemlidir. Bilindiği gibi bu akımın etkisiyle Kafkasya’nın birliği olarak algılanan tarihi yapıyı içten aşındıran çok sayıda zıt ve hatta yanlış tarihi mitler olmuştur.

V. A. Şnirelman, *Hafızanın Savaşı: Mitler, Aynılıklar ve Transkafkasya Politikası* kitabında haklı olarak şöyle yazıyordu: “Erken orta çağ veya daha erken dönemlerde yaşayan ecdatların tüm bunlarla ne ilgisi vardı?”

20.yüzyılın sonlarında Abhazistan Çarlığının ilk hükümdarlarının milli mensupluğu konusu ve Tamara'nın oğlu olması meselesi neden bu kadar ilgi çekmeye başladı? Antik dönem Kolhida Çarlığı hakkındaki belirsiz bilgiler neden çağdaş politikacıların dikkatini çekmeye başladı? Bizans kriterlerine uygun olarak Karadeniz kıyılarında yapılan ilk Hristiyan kiliselerinin ilgili olduğu mimari ekol meslesi neden bu kadar siyasi anlam kazanmaya başladı?" Bu tür tarihi "gerçekler", tarihi araştırmalarda siyasi konjoktür ve politik mücadeleler için kullanılırken bir yandan da Kafkasya ve Kafkasya halkları siyasi rehin durumuna düşürülüyor. Ayrıca Kafkasya'da, Hazar kıyısında ve Ermenistan dağlarına kadar olan geniş topraklarda birçok etnosun meydana gelmesinin, bir dizi karşılıklı bağların bulunduğu ve birbirine bağlı süreçler sonucunda gerçekleştiği göz ardı edilmemelidir.

Günümüz koşullarında "sözde tarihi eserler yalnızca bilgisiz veya en iyi halde amatörler tarafından değil, ilmi payesi ve saygın olanlar, hatta tarihçiler tarafından da yazılmaktadır." Bu tür değerlendirme, büyük bir ölçüde Kafkasya bilim adamlarını da kapsamaktadır. Onlar, anlık hizmet düşüncesiyle "kendini" halklarının yararına bazen tarihi süreç mantığını yanlış olarak ait olduğu halka bağlamaya çalışıyor, bu zaman birbirine yakın halkların tarih ve kültürlerini karşı karşıya getirerek onların tarihi birlik yapısını yıpratmaya hizmet ediyorlar. 1950'li yıllarda biyoloji ve genetik alanında "lysenkovshchina" öncelikli bir konuma sahipken bugünkü tarih ilminde de en iyi halde "basitlik" öncelik kazanmıştır. Dolayısıyla Kafkasya'nın çok sayıda halklarının tarihi, ortak tarihi bölge, "birbiriyle bağlantısı olmayan çok sayıda düzensiz rastlantı birikimlerine" dönüşmektedir. Bu birikimler de "tarihçi" ve "politikacılar" tarafından halklar vekültürler arasında oluşturulan barikatlarla dönüşmektedir. Hata daha ileri giderek onlar arasında beton engeller oluşturmaktadır.

Bazen da farklı görüşlere yer verilerek "Çarlık rejimi yüz yıl daha ayakta kalabilseydi, etnik ve çokuluslu yapı ortak vatandaş potasında eritilerek Ruslaşmış yeni bir toplum oluşturulabilirdi. Bu toplum içinde ise Kafkasya, Sibiry, Orta Asya gibi etnik-millî özellikler artık önemli bir rol oynamayacaktı. En kötü ihtimalle onların rolü, örf ve adetler ile kültürle sınırlı kalacak, hiçbir sosyal-politik yapıya, sosyal-politik kimliğe sahip olmayacaklardı", deniliyor. Bu görüş, Kafkasya'nın bir kısmının Rusya'dan kopmasının temelinde duran yaklaşımlardan biriydi.

19. yüzyıl Avrupasında artık etnik mensupluğun en yakın tarihlerde ortadan kalkacağına iddia edildiği teoriler gündeme geliyordu. Bugün de böyle düşünenler vardır. Ancak arzu edilen, gerçekle zıtlık teşkil etmekte, beraberinde bir sürü ihtilaf ve sorunlar getirmektedir. Sık sık Sovyetler Birliği'nin izlediği millî politika eleştirilerek "hıyerarşik etnopolitik idari düzen oluşturularak millî mensupluk siyasileştirilmiştir" denilerek Sovyetler Birliği suçlanıyor. "Sovyet sistemi olmasaydı, millîlik de olmazdı, dolayısıyla tarihi Rusya halkları da

olmazdı” gibi varsayımlar inandırıcı gözükmemektedir. Bu halklar Sovyetler Birliği döneminde, hatta Rusya İmparatorluğu döneminde meydana gelmemiştir. Etno-milliyet, son derece muhafazakâr bir gerçekliktir. Üstelik bu tür görüşler, görevi özgünlüğün güzelliğini övmek ve ilgi uyandırmak olan etnolog-bilimadamlarına özgü olmamalıdır. Benzer “Eski Avrupa” klişesi, bugün Etnoloji ve Antropoloji adlandırılan Etnografi Enstitüsü dâhil Rusya etnopolitikasında zaman zaman hâkim konuma geliyor. Bu Enstitülerde etnosların yok olması, ancak kökü olmayan tek bir milletin, siyasi ve sivil bir milletin var olması fikirleri dolaşmaktadır. Varılan kanaat ise şöyledir: “İdari yapı, etno-milliliği her bir düzeyde iç politikanın sürekli etkeni haline getirmiştir.” Tüm bunlar kurnaz değerlendirmeler olup etnopolitik patlamalara yol açabilecek özellikte olan görüşlerdir. Bu tür fikirler ışığında bazan belli bir etno-milliyetin katılımı olmaksızın Rusya Federasyonu üyelerinin idari sınırları yeniden yapılandırılıyor.

Marksizmden uzaklaşma, bazı bilim adamları için tarihî sürecin etnik ve etnopolitik tezahürlerinin teorik ve siyasi açıdan anlaşılması için ileri bir adım olmaktan ziyade, Çarizm, şövenizm ve bunların alternatifi olarak milletçiliğin Rusya halklarının tarihinin yorumlanmasında geriye bir adım olmuştur. İşte Sovyetlerden sonraki dönemde yaşanan çok sayıda trajedinin temelinde bu tür bir yaklaşım durmaktadır. Birileri barikat kurarken, diğerleri “farkları silmekte”, özgünlükle, etno-millilikle mücadele etmekte, bir kısmı da mitoloji peşinden koşarak gerçek toplumları soyutlaştırmaktadır. Tüm bunlar bir arada Kafkasya toplumunu parçalamakla kalmıyor, onu Rusya ile tarihi birlikten uzaklaştırmaya çalışıyor. Bu tür yaklaşımlar Kafkasya'daki çok sayıda ihtilafların, Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasındaki sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur. Burada eski ve yeni iddialar çatışmıştır. Ancak devletler ve halklar kendi çıkarları arasında uyum sağlayarak var olmalarını sürdürmelidirler.

Etno-milliyetçilik tam olarak anlaşılmamakta, bu hatta etno-milli olanla, sosyal-politik teşkilatlanmanın ayrı ayrı şekilleriyle karıştırılmaktadır. Fakat her bir etno-milli olan etno-milliyetçilik değildir. Dolayısıyla onun ideolojik ve sosyal-politik teşkilatlanmasını yıpratıcı bir biçimdir. Bizim algıladığımız etno-milletçilik, büyük bir ölçüde agresif, aşırı, etnik olanın, etno-milli olanın tasdikinin en aşırı biçimi olup bunun sonucunda da etno-milli olanda gerçek özgünlük kaybolur. Dağıstan halkları örneğinden de görüldüğü gibi etno-milliyetçilik aslında saldırgan bir milletçilik değildir. Tabii ki, etno-milli olan, tarihi süreçte üstün bir konuma sahip oluyor, kendini doğrulamaya, korumaya çalışıyor. Ancak bu, çoğu zaman doğal yollarla kendini doğrulama imkânı kısıtlı oldukça milletçi özellik kazanmış oluyor. Şüphesiz, etno-milli olan her zaman kimlik hedefleri, kimliğin ve birliğin kendi kendini tasdiki, özgünlüğün tanınması için kullanılmamış, zaman zaman belli bir milletin avantajlı olması, geniş haklara sahip olması, görevler almasına hizmet etmiştir. Bu açıkça bilinmemektedir ve muhtemelen her zaman böyle olacaktır. Ancak grup halinde bir dayanışmaya örnek olarak aynı üniversitede eğitim almak, aynı sınıfta okumak, aynı takımda

oynamak vb. gibi durumları gösterebiliriz. Toplu çıkarlar da kısıtlı, kapalı, korporatif olabilir. Tüm bunlar “sırf” etnik, etno-millî mahiyetli olmayıp bu veya diğer ölçüde belli bir mücadele alanında daha çok avantaj sağlamak, daha üstün durumda olmak için kullanılmaktadır.

Ayrıca etno-millî olanın başlangıçtan mevcut olduğunu kabul eden primordialist yaklaşımla tarihî gelişimin benimsenilmesi süreci olarak gerçekliğin yaratıcı bir biçimde anlaşılması olan yapıcı yaklaşım birbiriyile karıştırılmamalıdır. Bu yeterince şartlı bir ayırım olmakla birlikte, özellikle farklı şekilde yorumlanır. Bunların her birinin üstünlüğü ve eksikliği de vardır. Asimilasyon, gayr-ı resmî “Ruslaştırma” ideolojisiyle aslında Çarlık Rusya’nın ve Sovyetler Birliği’nin etno-millî politikası hedefleniyordu. Bugün bilim adamlarımızın bir grubu, etno-millî olanı, özgünlüğü göz ardı ederek bu ideolojiyi takip etmekte, diğer grup ise etnik, etnik-millî faktörleri abartarak tarihi süreci kendi kendine yeterli olan faktör olarak değerlendirmektedir. Etnologların ifade ettikleri aşağıdaki görüşe şaşıp kalıyorum: “Özgünlük konseptini Sovyetlerde büyük siyasi anlama haizdi ve halk geleneklerini suni şekilde muhafaza etmeyi gerektiriyordu, sanayi ve post sanayi uygarlıklar döneminde bunu muhafaza etmek şansı son derece azdı.” Bu bir eleştiri olmayıp SSCB’ye yönelik bir iltifattır. Neden devletin, sosyal grupların özgünlük ve gelenek görenekleri değil de, halkların özgünlüğü muhafaza faktörü oluyor? Şunu hatırlayalım, «gelenek ve göreneklerle mücadele» SSKP’nin ideolojik faaliyetinin başlıca bölümünü oluştuyordu.

Aslında hâkim siyasi irade sayesinde değil, tam tersine hâkim olan siyasi iradenin zıddına olarak etno-millî gelenekler korunabildi. Bunların tarihi gücü işte bundadır. Bu geleneklere karşı etno-millî hususları yok etmeye kararlı olanlar yeni mücadele başlatmışlardır.

Etnologların Sovyet sistemini etnik olanı, etnik-millî olanı korumakla suçlamaları şaşırtıcıdır. Bu bağlamda büyük kayıplarımızın olduğunu tekrar ediyorum. Sovyetler döneminde halk gelenek ve göreneklerine karşı “geri kalmışlığın göstergesi” olarak büyük bir mücadele başlatılmıştı. Hatta insanları “Komsomol düğünü” yapmaya, cenazeleri dualar okunduktan sonra değil, mitinglerden sonra toprağa vermeye zorluyorlardı. Acaba Etnoloji Enstitüsünün bazı araştırmacıları o zaman neredeydi, evet, sovyet halkı ile birlikte olanlar millî olanı, halk gelenek ve göreneklerini suni şekilde kimsenin korumadığını anlıyorlardı. Ayrıca halk gelenek göreneklerine yaklaşım her bir halkta farklı bir şekilde, bir başka deyişle daha çok şehirleşmiş ve az şehirleşmiş olarak kendini gösteriyor. Burada etno-millî gelenek ve göreneklerin durumunu etkileyen birçok etkenler mevcuttur. Halklar, kültür ve gelenek görenekler olmazsa, Kafkasya olmayacağı gibi Rusya da olmayacaktır. Ancak Kafkasya’da yerli kanun yaratma geleneği son derece güçlü ve gelişmiş durumdadır. Bunlar toplum yaşamının kendi kendini düzenleme faktörü olarak bilinmektedir.

Kafkasya-sembollerin belirleyici bir rol oynadığı halk gelenek ve göreneklerinin, örf ve adetlerinin derin köklere sahip olduğu geleneksel bir toplumdur. Kafkasya halkları özgün ruha ve özel psikolojiye sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Kafkasya halkları hatta Sovyetler döneminde de büyük zarar görmüştür. Perestroyka, glasnost döneminde, demokrasinin ilk günlerinde daha önce ezilen etniklik, etnik-millilikte bir patlama görüldü. Bu husus, her bir kilometrekaresinde milletler arasında, halklar arasında rekabetin güçlü olduğu bölgede etnik olanın, etnik-milli olanın ezilmesinin son derece tehlikeli olduğunu göstermektedir. Tüm Kafkasya genelinde tarihi süreç boyunca biçimlenen metotlarla kendi kendine düzenlenen milletlerarası denge bozulmuştur.

Ayrıca etno-milli özgünlük özgürce ve doğal gidişatıyla geliştikçe, halklar daha yüksek derecede ve daha hızlı bir şekilde birbirine uyum sağlayabilirdi. Etno-millî farklılıklar, aslında milletlerarası ihtilafların nedeni değildir. Fakat politikacılar kendi siyasi hedefleri ve görüşlerinde bencil amaçlarının gerçekleşmesi, nüfuz ve belli avantajlar kazanmak için her zaman bu faktörü kullanmış ve kullanmaya devam ediyorlar. Ancak bu alan etno-millî olmayıp burada etnopsikolojik ve etnopolitolojik konular devreye giriyor. Etno-millî ilişkiler alanı bu durumda insan bencilliği ve övgüler yağdırılan dar milletçi çerçevedeki bireyselliğin konumu şeklinde veya insanların ve diğer millî birliklerin etno-millî özgünlüğünün ihmali hedefine dönüşüyor.

Bir halkın meydana gelmesi, beraberinde değişik mitlerin de yaranmasına yol açmaktadır. Günümüz araştırmacıların tarihi kavramlarının büyük çoğunluğu, ne yazık ki dar çerçeveli millî yaklaşıma dayanmaktadır. Bu kavramlarda halkın geçmiş, tarihi sürecin bir bütün olarak benimsenilmesi yerine kendi çıkarlarına uygun şekilde anlatılır.

Nadiren uygun araştırmacı görüşlerine rastlanmaktadır. Tarihçilerin büyük çoğunluğu hatta kendi halklarıyla doğrudan doğruya bir ilişkisi olmayan diğer halkların tarihi köklerini araştırmakta, bunu yaparken de kendi etno-millî gururu ve kendini ispat etme kaygılarını gidermeyi düşünmektedir. “Tarih, geçmişin bir ürünü olmayıp, bugünün sorularına verilen bir cevaptır”, fikri tamamen haklı olarak söylenmiştir.

Birbiriyle rekabet eden millilik, etno-milliliğin etnopolitikadaki rolünün arttığı bir ortamda kimlik arayışı, aslında ilmi olarak adlandırılmaya çalışılsa da birbiriyle rekabet eden sözde tarihî kavramlardır. Tarih, bu anlamda sanki anlık taleplere tabidir, bu tür bir tarih, geçmişe tarafsız bakmayı engellemektedir. Bu durumda tarih, gerçekleri öğrenmeye, geçmişte meydana gelen bu veya diğer olgu ve süreçleri öğrenmeye hizmet etmemekte, geçmişe istinat eden önceden bilinen kavramları esaslandırmaya hizmet etmektedir. Günümüz şartlarında tarihi araştırma metodolojisi daha çok bu veya diğer tarihi hedefin, tarihi geçmişin yorumlandığı ve yönlendirildiği bir kavramdır.

Günümüz koşullarında milli tarih, dünyagörüşü, ideoloji ve eylem düzeyine çıkarılıyor. Bu tür bir tarihe büyük ihtiyaç duyuldukça, etnopolitik rekabet ve etnopolitik savaş da güçlenecektir. Etnopolitik ihtilaflar, tarihi hafızayı öylesine bir aktif hale getiriyor ki, bu artık insan faaliyetinin “kendine” ait olanın büyüklüğünü, “diğerlerine” ait olanın küçüklüğünü iddia eden tüm özelliklerini eritme gücünde oluyor. Bu durumda tarih, tamamen mitik, yalana, şiddete dayalı, tarihi gerçekleri değil, ihtilaf ve trajedileri yansıtan bir kavram kazanmış oluyor. Şöyle bir kural da geçerlilik kazanmış oluyor: halk, bugünkü şartlarda kendini ne kadar rahatsız hissediyorsa, durumunun iyileşmesi ve uyum sağlayabilmesi için de o kadar mitolojik tarihi ilaçlara ihtiyaç duyuyor. Zarar gören durum ve gururun “suni şekilde” düzeltilmesi içgüdüğü devreye girmiş oluyor. Bu gelişmelerin, ahlak kriterlerinden yola çıkarak belli olduğu iddia edilse de etno-milli gururun gerçek nedeninin henüz bulunmamasından da kaynaklandığı söylenebilir.

Günümüz şartlarında etno-milli ortam bu veya diğer halkın tarihi geçmişini arama yönünü büyük bir ölçüde belirlemektedir. Gerçek etno-milli anlamda diğer halklarla iş birliği, dar etno-milli anlamda ise kendi geçmişini istisnai olarak yaratıcılık ve kahramanlık tarihi olarak mitikleştirir. Önemli olan, bu tür arayışın geleceğinin olmasıdır. Halkları sonu olmayan ihtilaf girdabına iterken onların geleceğini de ellerinden almak mümkündür. Bu tür tarih, yıkıcı karakterli bir tarihtir.

Etnopolitik rekabetin ve ihtilafların söz konusu olduğu bölgelerde tarihi gerçeklik bir kural olarak on yıllar boyunca arzu edilmeyecek şekilde kalmaya devam ediyor. Üstelik bu, yıkıcı mitolojiye dönüşüyor, sahte delillere dayalı yeni yeni yalanlarla zenginleşiyor. Tarihin derinliklerine inmeden, etno-milli tarihi uyuşmazlık konusuna dönüştürüyor. Bunun sonucunda tarihi geçmişin algılanması, rengârenk olması mümkün hale geliyor. Çağdaş etnopolitolojinin gereksinimlerine uygun olarak tarihi gerçeklerle manipüle edilmesi Kafkasya halklarının Sovyetlerden sonraki gelişiminin en olumsuz noktalarıdır. Hatta bu iddiaların yüzyıllarca yaşının olmasına rağmen halkların gerçek belgelere dayalı tarihi de mükemmellik derecesine erememiştir.

Yalan, tarihi hesaplamalarda bile gerçeğe dönüşmüyor. Ayrıca yaratılan (çoğu zaman sipariş edilerek) değişik tarihi emanet ve efsaneler de her zaman anlaşılın olmuyor. Tarihçi, günümüz şartlarında ne yazık ki daha çok gerçeklik için değil, konjonktür ihtiyaçları için ideolojik ve siyasi siparişleri yerine getiriyor. Özel “etno-milli” kaprisler ve nefret, tarihçinin öğreneceği konu değildir. Buradan da alelacele şekilde “milletlerin sonu” fikri doğmuştur. Ancak her defasında da kendi milliyetiyle değil, diğer milletlerle hesaplaşmıştır.

Arkeolojik araştırmalarda hangi belgeyi ve hangi eşyayı bulmak değil, bulunan belge ve eşyayla ilgili nasıl yorumlanacağı önemlidir. İşte bu yüzden de ortak tarihi süreci parçalayan irtibatsız fikirler değil, Kafkasoloji kavramını

birleştirecek fikirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bizim insanlar çoğu zaman tarihi gerçeği belirlemekle uğraşmamakta, tam tersine tarihçilerin iyi ve kötü masallar düşünüp ortaya çıkarma istidadıyla ilgilenmektedirler. Tarihçi, bir kural olarak her zaman somut şartlarda yaşamakta, etnopolitik rekabet, etnopolitik ihtilaf, iddia, itiraz ve kendi etno-millî kimliğiyle ilgili ortama “uygun hale getirilmiş” durumdadır.

Böylece, bireyi olduğu halkın büyüklüğünü ispatlarken bir yandan da kendi kimliğinin büyüklüğünü sağlamış oluyor. Bu özelliği de ait olduğu halkın büyüklüğü ile aynılaştırılır. Bu da her şeyden önce diğerlerinin, tarihen komşu olan ve akraba toplulukların rolünün küçümsenmesi şeklinde ortaya çıkmış oluyor. Tarihin her bir devresinde ideolojik açıdan gerçeğe nazaran yüzlerce defa daha sık şekilde ikiyüzlülükle karşılaşılıyor. Tarihi geçmişin yorumlanması tarzı köklü bir şekilde insanların davranışını etkiler. Bu tür yorumların sonuçlarının nasıl olacağını önceden düşünmede fayda vardır. Aslında etnopolitik rekabet tarihine dayalı tarih metodolojisi, insanları yıllarca süren etnopolitik ihtilaflara itmekte, çatışma ve potansiyel çatışmalardan kurtulma yolunu kapatmaktadır.

Millîliği, etno-millîliği kabul etmeyen devlet adamları ve akademisyenler bile sonuçta kendi tarihlerinin kökünü millilikte, etno-millî tarihte arıyorlar. Burada dikkat çekmek istediğimiz konu, diğer etno-milliyetlerin gerçek durumlarının göz ardı edilerek mahvolmalı, asimilasyona uğramalı olan halkların daha az gelişmiş ve daha az layık olmaları gerekçesiyle diğer etno-milletlerin tarihi gerçeklerinin kabul edilmemesidir. Tarihin felsefe, olgu ve olayları daha derinden ve daha kapsamlı şekilde ele almalı, geçmişini anlamalı, geleceği önceden görmeli, bu zaman bunlar arasında diyalektik bağ kurmalı ve ortak kuralların birbirini şartlandırmasını dikkate alarak tüm halkların gelişim kurallarını belirlemelidir.

Bir devletin tarihinin resmi versiyonu çoğu zaman üstün konuma sahip olan milletin tarihine göre düzenlenir. Bu yolla Kafkasya ve Kafkasya halklarının tarihi kısaltılmış ve belli şemalara oturtulmuş durumdadır. Bugün de benzer yaklaşımlar yeni bağımsız devletlerde gündeme gelmekte, yine de tarih üstün mevkide bulunan milletin tarihi olarak yorumlanmaya devam ediyor.

Benzer durumlarda tarihi gerçeklik değil, taraflı bir şekilde seçilen tarihi olgular esas alınır. Bunlar ise, günümüz şartlarında bu veya diğer siyasi rejimin, bu veya diğer etnopolitik elit tabakanın ihtiyaç duyduğu olgulardır. Doğal olarak bu tür bir tarih, onlar arasında eskiden var olan, ulus ve kültürlerin birliğini yansıtamaz. Bu eğilim, özellikle de Kafkasya halklarına aittir. Bu bölgede değişik köklerden gelen etnoslar bile tarihi gelişim sürecinde bölgeye, toplumsal kavram olarak karşılıklı etkileşim ve bağlılık sürecinin eşzamanlı olarak yaşandığı Kafkasya uygarlığına çok sayıda ortak değerler kazandırmışlardır.

Tarihin etnosantrik versiyonu, birbirleriyle yarışma yerine, birbiriyle ihtilaf etmekte, çatışmaların veya çatışmalara hazırlığın sonuçları olarak meydana çıkmaktadır. Bu bağlamda yalnızca ideolojiden bahsedilmemeli, benzer tarihi araştırmaların temeline döşenen etnik, etno-milli ihtilafların metodolojisinden bahsedilmelidir. Eskiden bu süreç az veya çok derecede tek bir akıma yönlendirildiği ve politik rejimler tarafından takdir edilmeyen “yolunu sapan ideolojilerin” sayısı az olduğu halde, günümüz şartlarında “yolunu sapan ideolojiler” ve buna uygun metodoloji, tarihi araştırmaların temelini oluşturmaktadır. Biz hatta bunu araştırma adlandırmak istemezdik, çünkü bu büyük bir ölçüde bugünkü tarihi ihtiyaçlara uygun olarak tarihin sahteleştirilmesi, tarihin yorumudur.

A.Y. Gureviç haklı olarak “sosyal hafıza, olguların depolandığı bir yer değil, yaratıcı, gelişen bir süreçtir” diyordu. Dolayısıyla bu da o kadar «yaratıcı bir süreçtir» ki, tarihi olgulara yer bırakmıyor. Bugün itibariyle siyasi şartlardan yola çıkarak hangi tarihi olguların tarihte kalacağı, hangilerinin ise silineceğini belirlemek son derece zordur. Bu yüzden de Kafkasya halklarının tarihini, geçmiş hakkında yeterince hayalet gibi izlenimlerin olduğu, daha çok gelecek hakkındaki bugünkü düşüncelerin konjonktürüne odaklanan tarih olarak karakterize etmek mümkündür. Dar çerçeveli etno-milli yöndeki bu tür yaklaşımlar, Kafkasya ve Kafkasya halkları açısından mahvedici özellikli yaklaşımlardır.

Tarih, bir ilim olarak pratikte daha yoğun bir şekilde siyasi tarihe dönüşmektedir. Bu eğilim, kendini özellikle etnopolitik konulu siparişlerde göstermektedir. Tarih, ayrı ayrı etnosların, etno-milliyetlerin geleceğinin yönü ve tanımlanması durumu olarak insanlar tarafından algılanmaktadır.

Bu veya diğer etnos, etno-milliyet, günümüz ihtilaf ve etnomilletçilik şartlarından yola çıkarak çevredeki etno-milli dünya hakkında izlenim oluşturmaya başlıyor. Böylece, tarihi olguların da asılsız fikir ve yorumların ağır bastığı bir sırası olmuş oluyor. Bu zaman bizim dönemin metodolojisinin değerli yönü, halkların uzak geçmişini anlamaya hizmet ediyor, bu durumda da insanların etno-milli açıdan kendini anlama tarzını ve onların birliğini yıpratıyor.

Tarih, ayrıca geçmiş hakkında bireysel değil, toplu halde olan bir izlenimdir. Sovyetler döneminde tarihçiler, sınıflararası mücadele metodolojisini net bir şekilde yorumlamak zorunda idi. Bu yüzden de halkların tarihi büyük bir ölçüde sömürücüler aleyhine milli, halk mücadelelerine odaklanmış durumdaydı. Rus ve Başkurt halklarının birleştiren başlıca neden, Yemelyan Pugaçyov ve Salavat Yulayev’in sömürücülere karşı mücadelesiydi. Halkların kendi cumhuriyetleri veya etnik grupların saygınlık versiyonu V.A. Çnirelman’ın da yazdığı gibi arka plana geçmişti. Gerçekten de tarihin etno-milli versiyonu, sadece halkın etnojenezi hakkında tarih olmayıp milletlerarası iş birliği, dostluk ve halkların yakınlığı tarihidir. Fiilen halkın katkısı ve tarihi, tarihi geçmişin halklar arasında iş birliği ilişkilerinin kurulması yönünde kullandığı yerde başlar.

Bundan farklı olan her bir yol muhakkak çıkmaza girecektir. Bu yüzden de tarihi olguların, fikirlerin etno-millî anlamda birbiriyle rekabet halinde olan güce dönüşmemesi gerekir. Bugünkü şartlarda çözüme kavuşturulmayan etnopolitik ihtilaflar, şimdilerde sık sık rastladığımız kışkırtıcının kahraman, bilgenin korkak adlandırıldığı, geçmişte çözümlenmeyen etnopolitik ihtilafları (hatta olmayan ihtilafları) yeniden gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda tarihi sürecin konusu, bir başka deyişle birey, toplum, sosyal veya etno-millî, kültürel veya dini cemaat, sınıf veya parti grupları şeklinde de gündemi işgal etmektedir. V.Solovyov şöyle yazıyor: “Gelişmenin konusu, insanlıktır, toplu bir organizma olsa bile”. Bu durumda bizim insan organizmasının ve onun öğelerinin yapısını tarihin bu veya diğer döneminde, belli bir bölgede, halkların, devlet ve bireylerin yaşamında oynadığı rolü iyi bir şekilde bilmemiz gerekir. Öyle bir yerde ki, “Her bir toplum kendi kendine dayanışma içinde bir bütün oluşturuyor.”

Tarihi geçmiş değişmemekte, zamana yansımış haldedir. Ancak bizim yaşam şartlarımızın yararına olarak bizim düşüncelerimiz daim değişmektedir. Bu yüzden de eski ve yeni mitler birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Bu da en farklı görüşlerin dile getirilmesine olanak sağlamaktadır. Bunlar, etno-millî kimliğin oluşum yönünü etkilemekte, dolayısıyla milletlerin yaşam ve faaliyetlerinin geçmişten, bugüne ve geleceğe taşınmasını şartlandırır. Bu alan, halkların ve ülkelerin ilkel gelişim dönemindeki kültürül katmana nazaran daha güçlü cehaletle yüklüdür. Bu yüzden de tarihi geçmişten bahsederken dayanışma içinde olan toplumun yeniden yapılanması üzerinde odaklanmak gerekir. Bu tür bir dayanışma sağlanmadıkça, gelişme ve insanların birliği söz konusu olamaz. Halklar, sürekli ihtilaf durumunda yaşayamazlar, aslında yaşamamışlar bile. İhtilaflar, tarihin ayrı ayrı parçalarıdır. Halklar, genelde birbiriyle omuz omuza yaşarlar.

Halkların tarihi her şeyden önce insani ilişkiler tarihidir, asla istilacılar ve fatihler tarihi değildir. Önemli olan, bizim etno-millî düşüncemizin, halkların tarihi yaratıcılığı ve ortak yaratıcılık örneklerinden esinlenmesi ve mobilize olmasıdır. İnsanları etno-millî kimliğine bakmaksızın şeref ve liyakatla, vicdanlı bir şekilde ve iyi niyetle korumak gibi. Sadece primordiyalistler değil, konstrüktivistler de etnosların tarihi kimliği arayışlarına odaklanmışlardır. Özellikle de etnopolitik rekabet, etnopolitik ihtilaflarda her bir etnos, etno-milliyet tarihi geçmişin konfliktojen (uyuşmazlık) potansiyelinde devrelere ayrılıyor. Herkes ait olduğu halkın tarihini kahramanlık tarihi olarak göstermeye çalışıyor. Bunu yaparken de, ne hikmetse, komşu halklara karşı istilacı olmasına çalışıyor.

Bazıları, halkının istilacı, sömürücü olmasında gurur duyarlar. Bu, aslında içimizdeki bir köle haykırısıdır. Kendi ülkende bu kölelik sayesinde diğerlerinin de şeref ve özgürlüğünü ayaklar altında çiğnemek mümkündür. Bugüne kadar bile diğer toprakların ve halkların uygar bir biçimde karşılıklı etkileşimi yerine,

istila edilmesini konu alan uyduruk kahramanlık sahneleri yazılmaktadır.

Eski Yunan kaynaklarında tüm halkların bu veya diğer ölçüde İskit ve Sarmatlara bağlılığından bahsediyordu. Galiba söylenecek her şey söylenmiş, herkes de durumdan memnundu. Ancak bugün Ryazan vilayetinden Dağıstan'a ve İstanbul'a kadar herkes İskit olmak istiyor. Yapacak birşey yok, "Hayırlı olsun!" Ancak başkalarının bu tür tarihi bağ ve köklerden yoksun olduğunu da iddia etmeyi hiç ihmal etmiyorlar! Çoğunluk, etnosu bir rivayet, uyduruk bir şey olarak algılıyor. Evet, mitolojik temellerden yazarken gerçekten de geçmişteki etnos, bir mitolojik tezahürdür. Bugün de etnik birlikle ilgili geçerli olan çok sayıda gerçek olgular, insanların etnik birlik hakkındaki düşüncelerinde efsane karakteri olabilir. Ancak bu etnosun, milliyetin kendisi değildir, sadece bir üstyapıdır ve bu diğerlerinin aynısı değildir.

Denis Dragunski "bir devletin vatandaşlarının gerçek birliği olan milliyet, er geç "yok olacaktır" diye yazıyor. Hemen de milliyet içinde, kan bağına dayanan yarımmitik birlik olan etnosun meydana geleceğinden" kaygılanarak bahsediyor. Öncelikle «meydana gelmiştir» söylerken siyasi milliyet veya etno-milliyetten önce meydana geldiğini göz önünde tutmamışlardır. İkincisi, neredeyse yüz yıllardır etnos ve üstelik etno-milliyet artık «kan bağına» değil, sosyal-politik, kültürel gerçeğe dayandırılmaktadır.

Siyasi milliyetçilik, etnik-milliyet 20 yüzyıl trajedisi faşizmi beraberinde getirmemiştir. Tarihi geçmişin, bugünün ve geleceğin analizi yapılırken etno-millî gerçekler dâhil sosyal birliğin tüm gelişim gerçeklikleri ile hesaplamak gerekir.

Günümüz şartlarında etnik olandan uzaklaşmadan, etnik-millî olandan kaçmadan bahsederken aslında geçmişin en iyi sayfalarının özelleştirilmesi, geçmişte yaşanan etnik soykırımı ise başkalarının malı etmek şeklinde tarihi sürecin etnikleştirilmesini görüyoruz. Tam tamına bütün halkların tarihi geçmiş, örnek olacak yaşam ve faaliyetleri görmezlikten gelmekte, halkların ve kültürlerin tartışmasız özgün ve eşsiz manevi dünyasını anlamak yerine, onlar geride kalmış, uygarlıktan uzak olarak tanımlanmaktadır. Bu, özellikle de Avrupa değerlerinin üstün, diğer halk ve kültürlerin ise orta çağ seviyesinde olması iddiaları şeklinde görülmektedir. Bunu ifade ederken de aslında çok sayıda hakların ve dünyanın birçok ülkelerinin geride kalmışlığının, «orta çağ'da yaşıyor olmasından dolayı emperyalist düşünceli Avrupa siyasi kavimlerinin hükümlerinin sorumlu olduğunu görmüyorlar. Şimdi de onlar "uygarlıktan uzak" olarak nitelendiriliyorlar. Bu tür yaşamanın izlerini Kafkasya halkları da kendi üzerlerinde hissetmişlerdir. Onlar da bu hipertrofinin yerini kendi tarihleri, kendilerinin uygar olduklarını iddia etmekle doldurmaya çalışıyorlar. Bunun sonucunda hem Helenler'in hem de İskitler'in onlardan geldiği kanaati oluşuyor.

Tarihin etnosantrik kavramı hem çok sayılı hem de az sayılı milletlere

özgüdür, bu yüzden de bizim yöre tarihçilerinin kendi halklarının tarihinin etno-millî tezini nasıl geliştirdiklerini açıklamaya gerek kalmıyor. Bu aslında böyledir ve Rus etnosu etrafında da aynı şekilde eminlikle bu iş yapılmış ve hala yapılmaya devam ediyor. Fomenko, Nosovski vb. gibi tarihi rekonstrüksiyon konularının çağdaş “sözde ustalarının” eserlerini okurken ülkemiz tarihinin etnosantrik kavramını bulabilirsiniz. Bugün benzer yaklaşımın etnosantrik kavramları Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kabarda-Balkar, Osetya, Çeçenistan vb. yerlerde de mükemmel bir şekilde gündeme getiriliyor. Tabii ki bunun sonucunda da etno-milliyet aleyhine protestolar meydana geliyor.

Hâkimiyet, her zaman kendi büyüklüğünün tarihi açıdan esaslandırılmasını ister, Politika, halkın yaratıcı gücünü doğru bir şekilde yönlendirmek, diğer halklara yardım etmek ve geride kalmışlığını ortadan kaldırmayı desteklemek yerine halkın büyüklüğünü ideolojiye bağlamak istiyor. Acaba Büyük Petro’nun yaptığı işleri devam ettirmeyi Rusya’da kim istemez ki?

Aslında tarihi gerçekliklere bakarsak Korkunç İvan belki de Rus etnosunun, Rus ulusunun, Rus devletçiliğinin tarihi gelişmesine daha büyük katkıda bulunmuştur. Korkunç İvan döneminde ilk defa Rus ulusu meydana gelmiş, devlet merkezileşmiştir. Ancak bilinmeyen nedenlerle Korkunç İvan’ın büyük manevi gücü görmezlikten gelmekte, onun hayatının son dönemleri, artık psikolojik sorunlarının ciddi şekil aldığı, artık hasta olduğu dönemler daha kabarık bir şekilde takdim ediliyor. Büyük coşkuyla yazıldığı gibi, değil Sovyetler döneminde, hatta Sovyetler’e kadar da tarih, somut siyasi gereksinimlere tabi olmuştur.

Devlet adamlarının büyük çoğunluğu, kendi halkı ve kültürüyle ilgili menfaatleri değil, kendi siyasi menfaatlerini göz önüne alarak kendi halkı ve devletin tarihini gözden geçirmeyi ve bazı düzeltmeler yapmayı son derece önemli görev olarak görmüşlerdir. Solomon döneminde de, Büyük Petro döneminde de, Stalin, Brejnev döneminde de böyle olmuştur. Bundan sonra da böyle olacağı tahmin ediliyor. Rusya tarihi ders kitaplarına göz atıldığı zaman Tatarlar, Kafkasya halkları, Ugro-Finliler ve diğer halkları neredeyse unutulmuş gibidir. SSCB’de ise tarihin, Urart devletinin öğretilmesinden başlatılması, aynen Kafkasya’da Ermeni, Gürcü, Azerbaycanlı, Dağıstanlı, Çeçen, Çerkeslerden bahsedilirken dünyanın uygarlık açısından eşsiz bir bölgesi olan Kafkasya ve Kafkasyalılardan bahsedilmemesi gibidir. Bazı halkların büyük, bazılarının küçük, birinin uygar, diğerini uygarlıktan uzak gösterilmesi ise kendi menfaatlerine hizmet etmektedir.

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliğinde tarihin etnosantrik versiyonu Rus halkı yolunda büyük engeller çıkarmıştı. Tarih, yoğun bir şekilde sınıflar arasındaki iş birliğine, dayanışmaya, insanların sınıfı birliğine etnik dayanışma ve etnik birliğe nazaran daha çok önem vermeye odaklanmıştı. Peki, siyasi bir milliyet olarak Sovyetler Birliği şimdi nerede? Bir etno-milliyetin kültür, gelenek

görenek ve dil birliği muhafaza edilmiştir. Tarihin tektaraflılığı, olaylara sınıf düzeyinde yaklaşım, sınıf düzeyinde yaklaşımın diktatörlüğü sonucunda mümkün olmuştur. Daha sonra belli bir sınıfın diktatörlüğünün yerini etnosantrik yaklaşım almaya başlamıştı. Özellikle 1980'li yılların başlarında meydana gelen ihtilaflar zemininde başlamış bu tür yaklaşımlar Sovyetlerin çöküşünün ardından gerçekçi bir şekil almıştır.

Hayretlendirici bir benzerliği de belirtmemiz gerekir. Aslında Sovyetler döneminde çeşitli cumhuriyetlerin tarihinin değişik etno-milli varyantlarının, onların eşit olmadığını vurgulayan bu kavga, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Rusya vb. ülkelerde benzer etno-milli fikirler şeklinde “yabancı olan” herkese karşı yönelmişti. Bu “yabancılar” sanki yeni devlet-milliyetin tarihinde yaşayabilir etno-milliyet olmamıştır şeklinde gösterilmiştir. Bunun sonucunda Kafkasya, tarihsiz olarak kalmış, halklar birbirlerine düşürülmüş, birbirlerine karşı konulmuştur. Bilim adamları ve aydınlar, gelişmenin mevcut aşamasında inanç ve iradede yola çıkarak kendi halkı ve diğer halkların tarihinin yeterince öğrenilmemiş sayfalarını esas alarak kendi halklarının tarihi geçmişini göklere yükseltirken, diğer halkların tarihini yok saymaya çalışmışlardı. Onların iddia ettikleri gibi kendi halklarına karşı yapılan haksızlıklar en yükseklerle çıkarılırken bu haksızlıklara neden olan siyasi rejimlerin işlediği suçlar halkın sorumluluğu olarak tanımlanıyordu. Tarihe sadece bu açıdan, etnosantrik açıdan bakarken, bir yandan da Kafkasya halklarının tarihini yanlış yorumlanıyor, mahvediliyordu.

Bugün etno-milli ihtilaflar ve savaşların kökü kitaplar ve tarih ders kitaplarına kadar uzuyor. Sovyetlerin çöküşünün ardından egemen milletlerden oluşan siyasi milletler, kendi ülkelerindeki etno-milliyetlerle hesaplaşmak istemediler, siyasi milliyetlerin içinde yurttaş olarak kendini ispat etme olanağı sağlayamadılar. Bundan da protesto, aşırıçılık doğmaya başladı. Bu da pek takdir görmemektedir, ancak gerçek budur.

Uzmanlar arasında etnos, etno-milliyet, siyasi millet kavramlarının tanımında ortak bir görüş ifade edilemiyor. Birileri için bunlar «aynı kabileden gelenler» demek “kan birliği” demek, diğerleri için kültür, dil, özdeşlik, bir başkaları için din birliği, sosyal ve siyasi faaliyet birliği vb. demektir. Bu konudaki görüşler son derece farklıdır.

Ermeniler ve Ermenistan, Azerbaycan ve Azerbaycanlılar büyük bir ölçüde tarihsel açıdan birbirlerine en yakın olmuşlardı. Onların karşılıklı etkileşimi, iş birliği derin tarihi köklere sahiptir ve bunlar birbiriyle kaynaşmış gibidir. Çiçeklerin açtığı bir çayırda her bir çiçeğin kökünü, yanı başındaki çiçeğe hasar dokundurmadan ayırmak zordur. Her birine dikkat etmek gerekir ve Gürcistan, Gürcüler dediğimizde de onlarca kabile ve diğer birliklerin (Gürcülerin kendileri dâhil) ülke içinde genelleştirilmiş bir anlayıştan bahsediyoruz. Bunlar da tarihin belli dönemlerinde değişik kısımlardan oluşmuştur. Örnek olarak Gürcü ve

Abhaz köklerinin kaynaştığı Abhaz çarlığını inceleyelim. Aynı şeyleri Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Çeçenistan, Osetya, Karaçay, Balkar, Kabarday, Kalmıkya, Adıge, Krasnodar ve Stavropol diyarı halklarının etnik ve tarih kökleri hakkında da söylenebilir. Bu bölgelerde yeterince birbirine bağlı olan, ancak değişik kültür ve gelenek göreneklerin vb. etkenlerin etkisiyle köklü şekilde birbirinden farklılık gösteren çeşitli halk ve kabilelerin mükemmel entegrasyonu da gözlenmektedir. Ayrıca Kafkasyalılar, birbirine yalnızca fiziksel özellikleri ve antropoloji tipleri açısından değil de, aynı zamanda zihniyet açısından da çok yakın benzerlikler göstermektedirler.

Bazı halkların tarihi maddi ve manevi kültür şeklinde, diğerlerinin tarihi ise mitoloji ve halk yaratıcılığı şeklinde izlenebilmektedir. Burada trajik olan hiçbir şey yok. Çok şeylerin mahvolması halkın suçu değildir. Önemli olan, Kafkasya halklarının binbir bağlarla birbiriyle kaynaşmış olmasıdır. Bizler ise her defasında, olduğu gibi 21. yüzyılda da bu bağları bugün hangi etnik ve etno-milliyetçi kimliğin yorumuna ihtiyaç duymamıza bağlı olarak niçinse farklı yönere çekiyoruz. Bir halı bu şekilde dokunamaz, ipler kendiliğinden düğümlenerek dağınık şekilde sallanacaktır.

Kafkasya'da tüm imkânların olmasına rağmen, tarihî olayların tam, ideolojik açıdan sistemli ve ilkel duruma kadar varan yorumlanmasının belgelere dayalı mantığı oluşturulmamıştır. Dolayısıyla her şeyden önce her bir ulusun kendine özgü bir şekilde oluşması, belli insan gruplarından, belli kabile ve diğer birliklerden meydana gelmesi, yine her zaman aynı menşeli, aynı dili konuşmayan, farklı karşılıklı etkileşim ve kazanımlardan oluştuğu fikri oluşmalıdır. Fakat onların karşılıklı adaptasyonu, ortak yaratıcılığı, asimilasyonu, kazanımları, kaynaşmaları sürecinde birlikleri, yani kendine özgü kültür değerleri, dili, gelenek ve görenekleri, aynılıkları şeklinde daha geniş birlikleri meydana gelmiş oluyor. Bu, tarihi açıdan uzun bir süreç olup, içinde barındırdığı öğeler etnik açıdan salt «tek menşeli» değildir. Bazıları bu tür bir tek menşeliliğe ulaşmış, diğerleri ise bu aşamaları geçememiştir. Bu yüzden de bazı halkların tarihinin az veya çok derecede uzun süreli bir yol geçmesi, aslında tarihin kendisinin yorumunun gücü ve inandırıcılığının bir ürünüdür. Bu hatta tarih de değil, tarihi iradedir.

Burada her şeyden önce tarihî sürecin yakından takip edildiği Ermeni tarihi kastedilmektedir. Ermenilerin tarihi kültürü, Ermeni kilisesinin rolü, aynı zamanda Müslüman çevresi böyledir. Artaşt Çarlığı topraklarında sadece Ermeniler mi yaşıyordu? Aslında Strabon'un söylediklerini temel alarak böyle bir sonuca varılmıştır. Ancak bu veya diğer halklar ayrı ayrı liderlerin veya lider konumundaki etnik grupların, karşılaştığı ve bulunduğu bölgedeki insanların mevcut dil, kültür ve etnos olduğunu iddia eden bir gezginin verdiği adlarla tanınmadığı bellidir. Siyasi milliyetin oluşumu, sadece bir etno-milliyetin iradesi olmayıp hem de onu bu yola iten bir olay, bir durumdur.

Bir daha vurgulamakta fayda olduğunu düşünüyorum, Kafkasya halklarının tarihinde halkların göçü ve yer değiştirmesi olayları aşırı derecede çok olmuştur. Bundan başka değişik nedenlerle etnik birlikler bir yerden başka yere göç etmişlerdir.

Çoğu etnik topraklarını, dilini ve hatta maddi ve manevi kültürlerini tamamen değiştirmiştir. Halkların tarihi farklı şekilde gelişmiştir. Bunu, tarihi az veya çok derecede kaynaklar üzerinden izlenebilen Yahudi, Ermeni, Alan, Alban, Avar vb. halkların tarihi hakkında söyleyebiliriz. En azından halkın faaliyetinin tarihi manzarasının çizilmesine dikkat edilmiştir. Fakat ne veya kimse malum değilse, böylesi mevcut olmamış veya mevcut değildir anlamına gelmemelidir. Çok sayıda kabilelerin ve kültürlerin tarih boyunca karşılıklı etkileşiminden ayrı ayrı halkların, etnosların, etno-milliyetlerin tarih ve kültürü meydana gelmiş oluyor. Strabon, Kafkasya'da çok sayıda farklı halklardan bahsederken şu satırları yazıyor: "Onların hepsi farklı dil konuşuyor. Dolayısıyla birbirinden ayrı ve kendi gurur ve vahşi yaşam tarzlarına kapanmış olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Çoğunluk Sarmatlardır, fakat onların hepsi Kafkasyalıdır." Bu, Kafkasya halklarının birliği sorusuna verilen bir başka yanittir.

Her bir halkın tarihi, tarihsel açıdan etnik gelişme bölgesinde izlenen, etnosların manevi ve resmi karşılıklı etkileşiminin gözlemlendiği karşılıklı ilişki, karşılıklı bağlılık, alınmalar ve göç potansiyeli üzerinde kurulur. Etno-tarihin efsaneleştirilmesi, aslında tarihçilerin işi olmayıp, insanların bilinci ve tasavvurlarına hâkim olan yazarların işidir. Tarihçiler ise daha sonra siyasi siparişleri yerine getirerek yazarların yazdıklarını, bazen da kendi halkının tarihini sanatsal olarak tasvir ettikleri bu veya diğer "icatlarını" kanıtlamakla görevli olurlar. Belki de günümüz tarihçileri gitgide yazara dönüşüyorlar. Herhalde yazarların esnekliği hoşlarına gidiyor. T. Natroşvili şöyle yazıyor: "Araştırmacı, tarihi gerçekliğin kölesi iken, yazar ağasıdır". Acaba kim ağa olmak istemez? Doğru olarak etnos ve etno-milliyetlerin tamamlayıcı birlik olduğu, yazarların ise kendi halklarına iltifat gösterme yoluyla yaratıcılıkla iştigal ettikleri fikri yaygındır.

Karmakarışıklık, metodolojik ve ideolojik hercümerçlik, etnosantrik fıkirlere bulaşmış kimyacı, fizik, biyolog, askerden emekli olanların tarih yazmalarıyla başlar. Tabii ki onlar tarihi fıkirlere sahip değillerdir, sadece sahip oldukları kısıtlı teknokratik fikirlerle silahlanarak kısıtlı fikirleriyle tarih yaratıyorlar. Bu bir trajedidir, onlar diğerlerini sürekli reddederek kendi halklarını övmekle ilerlemekte kararlılar. Bir zamanlar Transkafkasya ve Kafkasya halklarının ortak tarihini yazma girişimleri gündemdeydi. Bu, fikir tarihi araştırmalar ve tarihi yorumlara sınıfların çıkarları açısından yaklaşılacak araştırmalarda sert bir çizginin uygulandığı Sovyetler döneminde bile gerçekleşmedi.

Bugünkü tarihçiler ise kendi halklarının ve diğerlerinin tarihini tahrif etmektedirler. Bu yolda bazan o kadar ilerliyorlar ki S.L.Tihvinski'nin yazdığı

gibi “tarihi bilgileri mahvediyor ve milletlerarası ihtilafı körüklüyorlar.”

Etnosantrik görüşlerini dile getiren tarihçiler, bölge halklarının tarihinde birbirine karışmış olanları kopararak kendi adına, kendi halkının adına yazmaya çalışırken, yaptıkları bu girişimlerle halkları etno-milli özellikleri dolayısıyla birbirinden ayırmakta, farkına varmadan kan akıtılmasını teşvik etmektedirler. Bunun sonucunda kültür ve tarihleri açısından çoğu zaman aynı menşeli, bazen de yakın tarihi köklere sahip Kafkasya halkları arasındaki dayanışma bağları, karşılıklı etkileşim ve karışıklık olarak birbirini zenginleştirme bağları kopmaktadır.

Tarihen Kafkasya aynı kökten çok sayıda yeni dalların büyüdüğü dev bir ağacı anımsatmaktadır. “Kendi” kökünü “diğerlerinden” kesip ayırma girişimleri, pratikte kendi kökünü kesmekle sonuçlanır. Ağaç, artık meyve vermez oluyor. Akıllı insanlar bunu yapmaz. Bunun nedeni, tekrar ediyorum, primordiyalist ve konstrüktivist yaklaşımlarda aranmamalı, belli görüşlere yaranmak için tarihi geçmiş i tahrif eden politik sipariş ve politik faaliyetlerde aranmalıdır. Tarihe yönelik şu soruyu aktarıyorum; biz neyi miras olarak alıyoruz, kendi halklarımız, ülkemiz, insanların ve halkların dostluk ve birliği için ne yaratıyoruz? Kendi halkının büyüklüğünü, diğer halkların tarih ve geleneklerine karşı düşmanca yaklaşım sergilemekle ispatlamak imkânsızdır, bu girişim başından başarısızlığa mahkûmdur. Ebedi olacak hiçbir şey yok, ebedi olan artık olmuştur.

Yanlış görüş ve yanlış yaklaşım son derece tehlikelidir. Bu zaman dostluk ve yaratma gücü, dayanışma ve karşılıklı etkileşim değil, tarihi geçmiş te yaşanan ihtilaf lar halkların yaşamında ebedi tarihi çağırışa dönüşüyor. İşte bunun gibi yanlış yaklaşımlar sonucunda devletler, ülkeler yıkılıyor, insanların birlik ve beraberliğine son veriliyor.

Sovyetler döneminde yaşanan trajedi ve baskılara rağmen halklarımız, Sovyetler Birliği içerisinde etnopolitik konsolidasyon modeline doğru adım adım ilerleyerek hedefe yeterince yaklaşmışlardı. Etno-milliyetlerin hakları en azından eşitlik ilkesi gereğince mümkün olduğu kadar sağlanmıştı. Çoğunluğu oluşturan halk, ülke genelinde veya özerk cumhuriyetlerde doğal olarak onaylanan durumlar haricinde her şeye sahip olan halk konumunda değildi. Egemen etno-milliyet, hatta akraba olan etno-milliyetleri bile tamamen kendi etnik potasında eritme gücünde değildi. Tarihi konsepsiyon şöyledir; her şeyden dolayı Sovyetler Birliği’ni suçlamak doğru değildir. Diyelim ki Didoylar, Gunzipler, Bejtinler, Ahvahlar, Çumadinler, Çamalalı vb. yalnızca Sovyetler döneminde değil, tarihen de kendilerini Avar etnosuna, Dağıstan birliğine ait etmişlerdir. Bu süreçler doğal seyriyle, sâkin bir tarzda gerçekleşiyordu, burada bir tek KGB’nin faaliyetinden bahsetmek doğru değildir. Sovyetlerin izlediği etno-milli politikayı eleştirmeye kalkışanlar, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki egemen halkların yaptıklarına baksınlar ve bundan sonra her şey belli olacaktır.

Rusya'da her zaman Kafkasya tarihçiliğine büyük önem verilmiştir. Kafkasya tarihi üzerine yazılan birkaç eseri hatırlatmakta fayda vardır. K. Gan'ın 1884 yılında Tiflis'te yayınlanan "Eski Yunan ve Roma Yazarları Kafkasya Hakkında" kitabı, V.V. Latışev'in yazdığı ve 1947-1949 yıllarında "Eski Tarih Habercisi"nde yayımlanan *İskitler ve Kafkasya Üzerine* eseri, 1960 yılında Moskova'da yayınlanan "Kafkasya Halkları" monografisini bunlardan sadece birkaçıdır. Bu kitaplardan birinde kendisinin Kafkasya kökenli olduğunu belirten Bizanslı İohann Çeça'nın bahsediliyor. Anne taraftan akrabalık bağının Gürcü Çarı IV. Bagrat'ın kızı Mariya "Aloşkaya"ya kadar uzayan İohan Çeça'nın büyük büyükannesi Abhaz olmuştur. Kaderlerin bu kadar karmakarışık olduğu bir durumda kimin hangi nesilden geldiğine açıklık getirmek mümkün müdür? Binlerce bu tür örnek sayabiliriz.

Sovyet tarih kitaplarında Urart devleti ülkede mevcut olan en eski devlet olarak biliniyordu. Bu da ortak devletin ortak tarihiydi. Kafkasya Albanyası da Kafkasya'nın geniş topraklarında meydana gelen aynı şekilde ortak tarih, ortak birlik demektir. Ermeni ve Alban kiliseleri birbirine çok yakındır. Bu süreç yeterince rengârenktir. Ermeni inşaatçılar bugün Mahaçkale'de çalışıyorlar. Bu, tahminen bin yıl sonra yapılan kazılar sonucunda Ermeni mimarlık örneklerinin bulunmasıyla bu bölgede Ermenilerin yaşadığı anlamına gelmemektedir. Bunun tersini düşünelim. Bugün Gürcü ve Azerbaycanlı inşaatçıların okuduğunuz bu kitabın ortak yazarlarının birinin akrabalarının oturduğu köyde çalışmaları, acaba daha sonra Dağıstanlılar tarihen Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında yaşamışlar gibi iddialara yol açar mı?

Kafkasya halkları doğal olarak birbirine bağlı tarihe, mimari ve diğer anıtlara sahipler. Bu anıtlar yalnızca etno-millî olanları değil, aynı zamanda dışarıdan alınan, karşılıklı şekilde mübadele edilenleri de kapsamaktadır. "Salt" etnik topraklar, tarihin geç dönemlerinde görülen bir kavramdır.

Kafkasya halklarının tarihi, günümüz tarihçilerinin tutumundan farklı olarak kısa, kapalı, dar etno-millî hudutlarla sınırlı değildir. Bu tarih, çok mu çok sayıda milletin temsilcisi olan, bir kısmı zaman zaman Kafkasya'ya gelip yerleşen, bir kısmı ise bölge içerisinde bir yerden başka bir yere göç eden insanların yarattığı veya ortaklaşa şekilde yarattığı bir eserdir. Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı, Alban, Hazar, Hun-Sabir etkisinin izlerine bu satırların yazarının doğup büyüdüğü, dağın en yüksek zirvesinde yer alan küçük bir köyde rastlamak mümkündür. Baba evinin balkonunun altından akan çay Ermenice bir kelime olan "Curmut", bir kadar uzakta Çar hanımı Tamara'nın adından alındığı iddia edilen Tamara Maydan talası, karşıdaki dağın Türkçe bir kelime olan "Beşt" adlandırılmasından yola çıkılarak çevrede tüm Kafkasya'yı Kafkasya'nın her parçasında görmek mümkündür.

Halklara "biri daha eski tarihe sahip, diğeri böyle bir tarihe sahip

değildir”, gibisinden yüzeysel yaklaşım adaletli bir yaklaşım tarzı değildir. Tekrar söylüyorum, eski veya eski olmayan halklar mevcut değildir. Bazı halkların tarihi yazıya aktarılırken, tarihçilik, tarih felsefesiyle ilgili sistem oluşturulurken, diğerlerinde bu tür bir gelenek kopmuş, hatta belki de mahvedilmiş durumdadır. M.Ö. ilk binyıllık dönemdeki Ermenistan'dan bahsederken Azerbaycan ve Azerbaycanlıların yalnızca 20. yüzyılda tarih sahnesinde görüldüklerini iddia etmek doğru değildir. Alban kabileleri dâhil çok sayıda Sarmat, İskit, Bulgar-Hazar, Hun-Türk menşeli diğer halklar daha sonra geç dönem Türk halklarıyla kaynaşan çok sayıda kabile birlikleri mevcuttu. Kafkasya halkları birliğine çeşitli etkiler oluyordu, fakat nitelik bakımından onlar kültür-dil birliği ve menşe birliğine doğru adımlıyordu. Örneğin, Ermenilerin hayatta kalmalarında, kimliklerini belirlemelerinde tabii ki Ermeni kilisesinin müstesna rolü olmuştur. Azerbaycanlıların yaşamında tarihsel olarak İran'dan gelen Şiiğin büyük rol oynadığı söylenebilir. Azerbaycan, dil menşei bakımından Türkiye'ye odaklanmış durumdadır, ancak kültürü büyük bir ölçüde Kafkasya geleneğine dayalıdır. Bu yüzden de Azerbaycan halkının kimlik arayışı süreci yeterince yavaş şekilde ilerliyor. Azerbaycan halkının bölgedeki diğer etnos ve kültürlerle karşılıklı ilişkisi kendine özgü bir şekilde gerçekleşmiştir.

Azerbaycan, büyük bir ölçüde Türkiye, İran ve diğer yakın coğrafyadaki Kafkasya halklarıyla karşılıklı bağlara sahiptir. Provoke edilen Ermeni-Türk ihtilafından, soykırımdan sonra, Ermeniler kimlik duygularına, kendi tarihlerine daha büyük önem vermeye başladılar. Hatta Ermenilerin yaşadığı en uzak ülkelerdeki Ermenilerle kimlik arayışlarına ve kimliklerini koruma girişimlerini hızlı bir şekilde sürdürmeye başladılar. Tabii ki, hem Azerbaycanlılar hem de Ermeniler için vatan kavramı son derece hassas bir noktadır. S.V. Lyezov Ermeni ve Azerbaycan esatirlerini incelerken şu husus dikkatini çekmiştir. Lyezov, Ermeni esatirlerinde üç öge üzerinde durmuştur. Birincisi, eski mirasa sahip olmaya dayanan “uygarlık yaratıcı” görev; ikincisi, Doğu'da Hristiyanlığın temelini atanlarla kendi kimliklerini özdeşleştirme; üçüncüsü, “seçilmiş bir halk” olarak ve en yüksek bilgelik özelliğine sahip olmakla birlikte daim “vahşi” halklar tarafından işkenceye uğratılan “mağdur millet” olarak kendini tanıtmak. Azerbaycanlılar ise büyük bir ölçüde Ermenilerden farklı olarak Türklerin şanlı geçmişinden bahsetmeyi, dünyanın yarısını işgal eden atalarının manevi güç ve kudretini övmeyi tercih ediyorlar. Birisi Turan komplosundan, diğeri dünyadaki Ermeni komplosundan söz etmektedir. Bunlar tarihsel açıdan ayrı ayrı siyasi lider ve fikir adamlarının faaliyetleri dışında, halkın büyük bir kesimi arasında hiçbir zemine dayanmayan iddialardır.

Fakat Türkiye'de gerçekleşen Ermeni soykırımı, Ermenilerin Azerbaycanlılara yaklaşımını da etkilemiş durumdadır. Bu güvensizliği ortadan kaldırmak gerekiyor. Komşuyla iyi ilişkiler kurulmadan kimse için rahat yaşam garantisi söz konusu olamaz. Bu gerçeği anlamak, karşılıklı tövbe ve af yolunda yürümek gerekir.

Kafkasya'da, tarihsel olarak Kafkasya ötesi ve Kuzey Kafkasya olarak bir ayırım yapılmamıştır. Fiilen böyle bir ayırım mevcut değildi. Güney ve Kuzey Kafkasya arasında bu veya diğer tarafta hâkim bu veya diğer istilacının hükümranlığına bağlı olarak güney-kuzey yönünde daim göç dalgaları yaşanmıştır. Bu engellenemeyecek tarihi bir süreçti. Kafkasya'ya kimin ne zaman, hangi bölgeye geldiğini belirleme girişimleri anlaşılan değildir ve bunu net bir şekilde belirlemek asla mümkün değildir. Kısa veya uzun süreli olarak mevcut olan ve kendi adını taşıyan etnoslar, onlarca diğer etnoslardan oluşmuştur. Bu, aynı ölçüde Adıge, Vaynah, Dağıstanlı, Osetya ve bölgenin Türk kökenli halklarını vb. kapsamaktadır. Tarihen burada çok sayıda etnik, dil ve diğer faktörler birbirine karışmış durumdadır. Kafkasya halklarına karşı 1920 ve 1940'lı yıllarda yürütülen politika, bu halkları ve onların tarihini birbirinden ayırmaya hizmet etti. Dolayısıyla siyasi cinayetler, halkları ve devletleri parçalamak gücündedir.

Kafkasya'nın tüm halkları çeşitli menşeli olup, değişik kültür ve dinlere bağlıdırlar. Ancak onları birleştiren tek nokta şudur: Onların hepsi Kafkasya üst-etnosu (superethnos) topraklarında yaşamakta ve karşılıklı etkileşim halindedir. Bu süreç fiilen tüm Kafkasya coğrafyasında izlenmekte, özellikle de Hitit-Hurrit, İskit-Sarmat, Türk kökenli, derinlere inen akrabalık ilişkilerine sahip çeşitli halkları birbirine bağlamaktadır. İskit-Sarmat kültürü daha çok Kuzey Kafkasya çizgisinde kendini göstermektedir. Ancak etnojenezin İskit-Sarmat çizgisinin etkisinin sadece Kuzey Kafkasya'yı değil, Güney Kafkasya'yı içine aldığı tartışmasıdır.

Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabartay, Karaçay, Balkar, Osetin, Abhaz ve diğer halkların maddi kültürleri Urartu, Hitit-Hurrit, İran, Sarmat, İskit, Türk ve diğer etnik süreç çizgileriyle sıkı bağlı olup bunlar az veya çok derecede Kafkasya toplumunun birliğinin sağlanmasında katkıda bulunmuştur. Burada önemli olan birlik faktörüdür, hiç de komşuyu, kardeşi küçümseyerek kendini uygarlığın merkezinde görmek, akıl dünyasının merkezinde görmek, felsefenin, dinin vb. beyni adlandırmak değil. Bu durumda Kafkasya'nın gerçekten de dünya uygarlığının merkezlerinden biri olarak saygın bir konuma sahip olması mümkün olabilecektir.

Aslında Kafkasya'nın dünya uygarlığının, halkların karşılıklı etkileşimi ve karşılıklı faaliyeti, değişik etnosların meydana gelme merkezi olması kuşkusuzdur. Halkın yerli halk olması faktörü her anlamda Kafkasya için, Kafkasya toplumu için bir öncelik ifade etmektedir. Dolayısıyla bu coğrafyada yaşayan tüm halklar eski uygarlığın yaratıcılarıdır, kahramanlık tarihine sahipler ve atalarının şanını koruyup yaşatmaktadırlar. Ernest Renan bu hususu, milli fikrin oluşmasında başlıca etken olarak görüyordu.

Bu bağlamda Kafkasya'nın bir etnosunun öğrenilmesi, aslında onun diğer etnoslarla karşılıklı ilişkilerinin, etkileşiminin öğrenilmesi olarak algılanmalıdır.

Kafkasya'nın herhangi bir etnosunun kültürünün öğrenilmesi, geçmişte ve günümüzde büyük bir coğrafyaya yayılan halkların kültürlerinin karşılıklı etkileşim halinde öğrenilmesini zorunlu kılmaktadır. Nihayet, bu yolla kendine özgün kültür, gelenek ve görenekler vücuda getirme devletin çöküşüne yol açmayacaktır. Devlet kurma, çok sayıda kabile ve halkların karşılıklı faaliyetinin bir eseridir. Böyle bir tarih, araştırmacısını bekliyor. Böyle bir tarihe doğru ilerlemek gerekir.

“İlmi sosyoloji, ayrı ayrı milli organizmaları hareketsiz «tipler» olarak görmüyor. Bu bilim dalı, her bir organizmanın ayrılıkta gelişim evrelerini incelerken diğer gelişim evreleriyle benzer çizgiler buluyor.” Böyle bir yaklaşım, Kafkasya'daki tarihî süreç (etnogeneze) gerçeklerine uygundur. Belli bir arazide görünen üst-etnik, etnografik ve diğer gruplar karşılıklı etkileşim sonucunda gitgide etnos, etno-milliyet olarak bütünleşiyorlar. Bu süreç Kafkasya'da her zaman yaşanmış ve neredeyse hiç bitmemiştir. Kafkasya halkları tarihen kültür, maneviyat ve gelenek görenek birliğine örnek teşkil etmişlerdir. Biz burada “kültür yayılmasını” (Ratçel) kastediyoruz.

Bu görüşü Kafkasya'nın feodalizm döneminde kendine kapanmış olmayan, ancak 19. ve 20. yüzyılda siyasi ve milli açıdan ayrı durumda olan Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı, Vaynah, Dağıstan, Türk ve diğer etnik tarihleri de ispatlamaktadır. Kafkasya halklarının gelişim tarihi versiyonu etnosantrik yoğunluklu olduktan sonra, bu eğilim fiilen gerçek tarihi altüst ederek Kafkasya'nın yüzyıllardır omuz omuza, beraber yaşayan tüm halkları için uygun olmayan şartların oluşmasına yol açmış oldu. Bu yüzden araştırmaların başlangıç noktasının, tarihi gerçeklerin anlaşılması gerekir. Tarihi olguların analizi metodolojisini köklü şekilde değiştirmek, tarihi, bir tarihi, karşılıklı etkileşimin yaratıcı süreci olarak ele almak, zaman ve mekân açısından kapalı değil, açık bir şekilde araştırmak gerekmektedir.

Tarihî yaratıcılığın kendisi, etnik çerçeveye sınırlı olmayan, toplu yaratıcılığdır. Bu zaman birbiriyle karşılıklı ilişki ve mübadeleler yoluyla arayış içerisinde karşılıklı etkileşim mekânını genişleterek tarihini değerlendiren etnik komşuların durumunu anlamak son derece önemlidir. Tarihi hafızanın seferber edilmesi, kendini yeniden canlandırmaya hizmet etmeli, asla diğerini yıkmaya hizmet etmemelidir. Tarihî hafızanın seferber edilmesi, parçalanmaya, savaşa neden olmamalı, tam tersine birliğe, ortak yaratıcılığa yol açmalıdır. Dolayısıyla birlik ve ortak yaratıcılık sayesinde etnoslar, üst-etnoslar, kültürel bağlara dayanan toplumlar, bölgesel birlikler ve ayrı ayrı devletler meydana gelir. Özellikle de etnik azınlıklara karşı savaş açılarak onların “yıkıcı etnik fikir” taşıyıcıları olarak tanıtılmaları kabul edilemezdir. Etnosantrik fikirler, fiilen vatanseverliği mahvediyor, vatanseverlik duygularını aşılamıyor. Dolayısıyla böyle bir “vatanseverlik” devleti parçalıyor.

Dış etkenler, hiç şüphesiz Kafkasya'nın Rusya, Türkiye, İran'la politik, dini, kültürel ilişkilerini önemli derecede etkilemiştir. Bunun doğal sonucu olarak Kafkasya etnosunun birliği yok olmuş, herşey çatışma ve savaşlara kurban gitmiş, tarih konjöntür amaçlar doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Kafkasya'nın etnik tarihinin her zaman rengârenk olduğu dikkate alınmalıdır. Bu coğrafyada geniş etnik çok çeşitlilik, değişik etnik adlara rastlamak mümkündür. Çeşitli gruplar, farklı dönemlerde bahsettiğimiz coğrafyada herşeyi etkileme şansına sahip olmuşlardır. Burada tarihen uygar bir birliğin oluşması, en büyük eser sayılabilirdi. Tezatl bir hususla karşılaşyoruz; Kafkasya tarihen mevcut olmuştur, fakat Kafkasya'nın genel tarihi yoktur. Tarihi eserler de çoğu zaman bu veya diğer istilacının işine yarayacak şekilde, daha sonra da sahte vatanseverlik ihtiyaçları, dar milletçi ilkelere hizmet edecek şekilde yazılmıştır. Bu son eğilimler büyük bir ölçüde bu coğrafyada 20.yüzyılda, özellikle de son yıllarda görülmeye başlamıştır. Hatta Sovyetler döneminde de Transkafkasya'nın ve Kafkasya'nın ortak tarihi yazılmasının imkânsız olmasının sebeplerini bu eğilimlerde aramak gerekir. Neden "Transkafkasya" tabiri kullanılıyor, bu da bilinmemektedir.

Biz "Güney Kafkasya" terimini kullandık. Dâhili birliğin olmadığı dönemde A.P. Novoseltsova'nın başkanlığında iki ciltte *Kuzey Kafkasya Halkları Tarihi* yazıldı. Bununla birlikte Kafkasya coğrafyası büyük bir ölçüde bu topraklarda yaşayan Kartvel, Mosh, Hitit, Hurri, Urartu, Kaspi, Ermeni, Kaşk, Alban, Vaynah, İskit, Hun-Savir, Bulgar-Hazar, Hazar ve "Oğuzlaşmış" Kıpçak, Türk ve İran dili konuşan Alan, Avar, Lak, Sarmat vb. kültür akrabalığı olan değişik halkların üst-etnik sisteme sahip toplumun faaliyet alanı olmuştur. Bölge halklarının Kafkasya sosyo-kültürel birliği, Dağıstan, Kuzey Kafkasya üzerinden geçen Kür-Araz kültür çizgisinden de görülmektedir. Maykop kültürü, Küçük Asya, Balkanlar, Transkafkasya, Kafkaslar, Hazar çeşitli üst-etnik oluşumların meydana gelmesinin başlangıç aşamasında etkili olmuştur.

Hitit kaynaklarında M.Ö. 16.-11. yüzyılda Hititlerle Kaspiler arasında sürekli savaş çıktığı, dolayısıyla karşılıklı etkileşimin söz konusu olduğu, hatta farklı gelişim evrelerinde bulunan Hititlerle Kaspiler arasında anlaşma imzalama şeklinde ilişkilerin olduğu yazılıdır 27. Prof. B. Groznı "Kas" adında "Kaspi" (Latince-caspioni) adının saklı olduğunu yazıyor. Kaspioni, bir etnoslar birliği olup Hazar kıyılarında yaşamışlardır. Büyük bir ihtimalle Hititlerin eski başkentini Kussar olarak adlandırmışlardır. Çoh kültürünün menşei meselesinin öğrenilmesi sırasında (Dağıstan-mezolitik dönem) bunun Kafkasya'nın diğer bölgelerinin mezolitik kültürüyle ilişkili olduğu, üstelik Ön Asya mezolitik kültürüyle bağlarının bulunduğu belirlenmiştir. Bu tür sonuçlara Kafkasya genelinde yapılan arkeolojik araştırma verilerine dayanılarak varılmıştır.

İ. M. Dyakonov halkların tarih öncesi etnik kimliğini belirlemenin pratik açıdan imkânsız olduğunu, çeşitli terimlerin ses benzerliklerinin köklü bir anlam ifade etmeyeceğini yazıyordu. Bunun, herbir karşılaştırılan terim, ad, adlandırma

için siyasi kurallara uygunluğun dikkate alınmasını, bize belli olmayan dil ve tarihî olguları karşılaştırmayı gerektirdiğinden mümkün olmayacağını ortaya koymuş oluyor. Hititlerle birlikte bazı Gürcü araştırmacılar, kendi etnoslarının başlıca unsuru olarak Muşkilerden de bahsederken, Muşkiler'i bir de Kuzey Kafkasya'da görüyoruz. Dağıstanlı araştırmacılar, Hitit devletinin başkenti Hatusa'sın (Hatuşas) Muşk kabileleri tarafından yıkıldığını yazıyorlar. Aynı zamanda V.V. Bartold, Hazar kıyılarında yaşayan Albanlar, Gürcüler, Kafkasya dağlıları, bir başka deyişle tüm Kafkasya halklarının İber ve Kafkasya dilleriyle, Hind-Avrupa dilleriyle, Hurrit, Urart, Vaynah, Dağıstan vb. dilleriyle bağlarının olduğunu izlendiğini yazıyordu. Urart ve Alban dillerinin ortak Kafkasya özellikli olması fikri de herkesçe kabul edilmiştir. Ermeni, Gürcü, İnguş, Çeçen ve Kafkasya'nın diğer halkları da onlarla adapte edilmiştir.

Yazarların, kendi etnoslarının tarihini esaslandırırken aktardıkları binlerce olgu ve koşul, bizlere Kafkasya halklarının ve kültürünün tarihen sıkı karşılıklı bağlılık, karşılıklı iletişim ortamında mevcut olduğunu, Kafkasya toplumunun, isterseniz Kafkasya üst-etnosu veya Kafkasya uygarlığı da diyebilirsiniz, insan, etnos, kültür birliği fenomeninin tarihsel açıdan mevcut olduğunu anlatmış oluyor. Böyle bir birlik olmadan, hatta Kafkasya'nın en çok nüfusa sahip bir halkının mantıki bakımdan tarihini gün ışığına çıkarmak imkânsızdır. Bunu anlamak çok önemlidir ve Kafkasya halklarının tarihini araştırma metodolojisini köklü bir şekilde değiştirmek gerekir. Bunu yaparken de aynı zamanda tarihsel olarak biçimlenen Kafkasya uygarlığının birlik ve beraberliğinin doğal-jenetik, tarihi-kültürel zemin ve köklerini güçlendirmek gerekir. Bunlar yapılmadan Kafkasya halklarının tüm tarihi «yel değirmeniyle» savaş tarzında bir mitolojiden başka bir şey olmayacaktır.

Evet, toprağın üzerinde gurur duyduğumuz gövde ve dallarımızla göklere doğru uzanmak için acele ediyoruz. Çoğu zaman rüzgâr ve fırtınanın etkisiyle acımasızca birbirimizi kırbaçlıyoruz. Ancak altta, bizden aşağıda, topraktaki köklerimiz tarihi açıdan birbirine sıkı şekilde bağlıdır. İşte Kafkasya uygarlığının gerçekleri bunlardır. Halklarımızın menşei orada, köktedir. Bizim ortak yaşamımız, oradadır, dolayısıyla bizim beraber büyümemiz, çiçeklenmemiz ve gelecekte verimli olmamızın gerçekleri kökümüzdedir. Ortak kökleri korumak gerekir, yalnızca “kendi” kökümü arayayım, diye, onları birbirinden ayırarak verimli toprakları kumlara dönüştürmemek gerekir. Kuru kumlar üzerinde, bilindiği gibi, ağaç yetişmez. Hem de köksüz ağaç hiç verimli olmaz. Kafkasya halkları rengârenktir, özgündür, her birinin özel huyu vardır, özel rengi, özel kokusu, güzel meyveleri, özel kültür ve gelenek görenekleri vardır, ancak hepsi ortak bir köke sahiptir. İşte halkların ve kültürlerin bu birliğini «Kafkasya», diye doğuştan gelen bir adla adlandırıyoruz.

Zaman zaman ortaya çıkan “Kafkaz Evi”, “Kafkaz Paktı” gibi anlayışlar gerçek bir zeminde ortaya çıkmıştır. Gerçekleşme ihtimaline bağlı olmayarak

bu tür birlik fikirleri hep olmuştur ve olacaktır. Taraftarların yarattığı muhtelif problemler, sorunlar ve savaşlar (Karabağ, Osetya, Abhazya sorunları, Çeçen savaşı vb.) Kafkasya'nın bağımsızlık yolunda çok çetin yaralar açmıştır. Ancak bu tarihi kendi yolundan saptırmamıştır. Çağdaş Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın talihi ve tarihi vaziyeti bunu açıkça ortaya koymuştur. Kafkas araştırmaları Kafkasya'nın hudutlarını çoktan aşmıştır. Türkiye'de, Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da ilmi merkezlerde öğrenilen ve öğretilen Kafkas sorunu bütün boyutları ile Azerbaycan'da da araştırılmaktadır.

Bu arada bir kavrama da açıklık getirmek gerekmektedir. Kafkaslarda Türk kökenli halklar (Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Karaçay- Malkarlar vs.) ile Türk zihniyeti taşıyanlar (Çeçenler, Çerkezler, Lezgiler, Avarlar) aynı kültürün taşıyıcıları olarak bilinmektedir. Türkiye'de Kuzey Kafkasya'dan gelenlere (19. ve 20. Yüzyıldaki göçler) Çerkez denilmesi görecelidir ve yalnız Çerkezleri bildirmemektedir. Türkiye'de kullanılan Azeri terimi de yanlıştır. Azeriler, İran'da Fars dilli bir grubun ismidir. Azerbaycan Türkü veya Azerbaycanlı demek doğru sayılmaktadır.

Kafkaslarda Türk olan ya da Türk zihniyetinde olan halkların tarihinin, folklorunun, etnografisinin, inancının derinden derine araştırılması politik ve sosyolojik olarak önemli bir vizyon kazandırmış olur.

Son olarak biz Prof. Dr. Ramazan Abdulatifova'ya yararlandığımız kıymetli araştırmalarından dolayı teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz.

KAYNAKÇA

ARIKLI, E. (2008). *Kafkas. Bakü.*

DEGOYEV, V. (2003). *Kafkaslarda Büyük Oyun: Tarih ve Çağdaş Zaman.* Moskova.

GÖKDAĞ, B. A. (2015). “Kafkasya, Türklük ve Türkiye”. *Yeni Türkiye.* 71:131-141.

Kafkas: Tarih, Halklar, Kültür ve Dil (Makaleler Toplusu). (2007). Moskova.

Kafkas'ın Bugünü ve Geçmişi Üzerine Genel Risaleler (1883). “Bizim Vatanımız Manzaralı Rusya” (Toprak, Tarih, Etnik, Ekonomik, Günlük Ağırlıklı). 10. Cilt, St. Petersburg-Moskova.

KILYOKİN, (2002). *Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti.* St. Petersburg.

NACAFOV, E. (2005). *Güney Kafkasya.* Moskova.

TAVKUL, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya.* İstanbul.

.

TÜDEV DENGE

GÜLENSOY, Tuncer (2020).
“İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü'l-Hakayık”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 131-135.

İLK DÖNEM TÜRKÇE İSLAMİ ESERLER VE ATEBETÜ'L-HAKAYIK

Tuncer GÜLENSOY*

İlk Dönem Türkçe İslami Eserler

Orta Asya'da gelişme gösteren Türk yazı dilinin XI-XV. yüzyıllar arasındaki dönemine yaygın olarak “Orta Türkçe” adı verilmektedir. Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık gibi eserlerin yazıldığı ve Orta Türkçenin “Müşterek Orta Asya Türkçesi” diye adlandırılan bu döneminde, yeni Türk şivelerinin teşekkül etmiş olduğu anlaşılmakla birlikte, yazı dili olarak henüz bir dil kullanılmaktadır ve bu da Hakaniye (Karahanlı) Türkçesi olarak kabul edilmektedir. Türk yazı dili 13. yüzyılda ikinci bir kol olarak Batı Türkçesi adıyla Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Oğuz Türklerinin Orta Asya'dan Sır Derya boylarını ve Maveraünnehir'i geçerek Azerbaycan ve Anadolu sahasına gelmeleri Türk dili tarihini şekillendiren önemli olaylardan biri olmuştur. 11. ve 13. yüzyılda gerçekleşen bu göçler sonucunda Türk yazı dili Doğu ve Batı Türkçesi olarak iki kola ayrılmıştır. Oğuz Türklerinin oluşturdukları yazı dili Batı Türkçesinin doğuşu demektir. Aynı dönemde Doğu Türkçesinde bir taraftan Eski Uygur Türkçesi devam ederken bir taraftan da Harezmi Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi kolları devam etmektedir.

İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde bu kültür dairesi çerçevesinde meydana getirilen eserler, farklı içeriktedirler. Bu eserlerin ilki olan Kutadgu Bilig bir tür siyasetnamedir, bunun yanı sıra bir mutluluk kitabıdır. İnsanlara İslam dini merkezli iyi davranışların nasıl olması gerektiği konusunda bilgi verir, bunun iç huzuru arttırdığını insanı mutlu ettiğini vurgular. *Divânü Lügati't-Türk* Araplara Türkçe öğretmek amacıyla ele alınmış Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Dönemin sözcük dağarcığı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan bu eser aynı zamanda dilbilgisel birçok özelliği öğrenmemizi de sağlamaktadır. *Atebetü'l-hakâyık* ise Kutadgu Bilig tarzında yazılmış dini, tasavvufi öğütler veren bir ahlak kitabıdır. Dönemin önemli diğer eserleri ise, Kuran Tercümeleridir. Kabul edilen dinin kutsal kitabı olan Kuran'ın Türkçe ilk çevirileri Karahanlı Türkçesiyle yapılmıştır. Bunlardan Türk İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan nüsha ile John

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

Rylands Kitaplığındaki nüsha döneme ait en önemli tercümelerdir.

Harezmi Türkçesi, XI-XIII. yüzyıllarda Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmeleriyle Türkçenin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı Türkçesi temelinde Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin bu bölgede iyice karışıp kaynaşmasından oluşan dile verilen addır. Bu dönemin eserleri genellikle Arap harfli olup çok az kısmı Uygur harflidir. *Kıyasü'l-Enbiya*, *Mi'rac-name*, *Mu'inü'l-Mürid*, *Muhabbet-name*, *Nebcü'l-Feradis*, *Satır Arası Kur'an Tercümesi* Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış Türkçe İslami eserlerdendir. Karahanlı Türkçesinden sonra XIII-XV. yüzyıllarda Altın Ordu devleti içinde ve XIII-XVI. yüzyıllar arası Mısır ve Suriye'de konuşulmuş ve yazılmış olan Kıpçak Türkçesine ait İslami eserler fıkıh ağırlıklı; *İrşadü'l-Müluk ve's-Selatîn*, *Kitab fi'l-Fıkıh bi-Lisani't-Türki*, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi*, *Kitab fi'l-Fıkıh'tır*.

Yüzyıllardır kullanılan geleneksel yazı dili olan Karahanlıcanın yaygın olarak kullanıldığı merkezlerden uzaklaştıkça, kuzeye ve batıya giden Türk boyları kendi lehçeleri esasında Türkçenin yeni yazı dillerini oluşturmaya başlamışlardır. Anadolu sahasında Oğuz Türkçesi esasında XIII. yüzyılda oluşan yeni Türk yazı dilinin ilk eserlerinde "Karışık Dilli Eserler" diye de adlandırılan *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izetü'l-Halâik*, *Kudûri Tercümesi*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Güzide*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitab-ı Feraiz Süleymaniye Kütüphanesindeki bir Kur'an tercümesi* gibi eserlerde hem geleneksel yazı dili olan Karahanlı Türkçesi özellikleri, hem de yeni oluşturulan yazı dilinin esas alındığı Oğuz Türkçesinin özellikleri görülmektedir. Oğuz Türkçesinin ilk dönemlerinde dinî-tasavvufî tarzda eserler veren Hoca Ahmet Fakih'in *Çarh-nâme ve Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi's-Serîfe* adlı eserleri, Yunus Emre'nin *Divanı ve Risaletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisi; Şeyyad Hamza'nın *Yusuf'u Züleyha* mesnevisi ilk dönem Türkçe İslami eserlerin başlıcalarıdır. Türkler 8. yüzyıldan itibaren İslam dinini küçük gruplar halinde benimsemeye başlamış olsalar da esas kabul kitlesel olarak 10. yüzyılda gerçekleşmiştir. Karahanlıların Müslüman olmasıyla İslamiyet, bozkırlarda yaşayan Türk boylarına kadar yayılmıştır. Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı Karahanlılar ve Gazneliler döneminde Gazne ve Kaşgar kısa zamanda bu bölgenin önemli kültür ve fikir merkezlerine dönüştü. Kaşgarlı Mahmud ve Kutadgu Bilig'i, Buğra Han'a (1074-1103) ithaf ederek kaleme alan Yusuf Has Hacib bu dönemde yetişmişlerdir. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Oğuz Türkçesiyle 11. yüzyılda Gazne ve Kaşgar'da; sonraları 14. yüzyıla kadar Harezmi, Altınordu, Mısır ve Anadolu'da çok sayıda Türkçe İslami eser yazılmıştır. Yeni girdikleri İslam medeniyeti dairesine ait temel eserler Türkçeye tercüme edilmiş veya çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur. Bu yüzyıl aralığında yazılan eserler Türk milletinin farklı kollarının ortak eserleridir.

Atebetü'l-Hakâyık ve Edib Ahmed Yükneki

İslâmî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci eseri olan Atebetü'l-hakâyık'ın nerede ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak doğuştan kör olan müellifi Edib Ahmed'in Yükneki nisbesine dayanılarak Türkistan'da Taşkent civarında, günümüze kadar yeri tam olarak belirlenemeyen Yüknek şehrinde yazılmış olabileceği ileri sürülmektedir. Eserin adı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necib Âsım Hibetü'l-hakâyık, M. Fuad Köprülü Aybetü'l-hakâyık, başka bazı edebiyatçılarla dildiler Gaybetü'l-hakâyık şeklinde okumak istemişlerse de Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın Atebetü'l-hakâyık (hakikatlerin eşiği) şeklindeki okuyuşları eserin muhtevasına uygun bulunarak yaygınlaşmıştır.

Atebetü'l-hakâyık aruzun mütekârib (feûlün feûlün feûlün feûl) bahriyle yazılmış manzum bir eserdir. Dinî ve içtimâî ahlâk esaslarını cemiyette yerleştirmek için çok defa âyet ve hadislerle desteklenen fikirler, kolaylıkla anlaşılabilir tarzda oldukça sade bir dil ile ifade edilmiştir. Bu özellikleriyle esere bir nasihat kitabı olarak da bakmak mümkündür. Kitapta yer alan âyet ve hadislerle, bu iki ana dinî kaynak İslâmî Türk edebiyatı sahasında bu ölçüde ilk defa kullanılmış ve bunlardan faydalanılmıştır. Bu tercümeler aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin Türkçe'ye çevrilmesi yolunda atılmış ilk önemli adımlardır. Eser, İslâmî kitap tertibi geleneğine uygun olarak on beyitlik bir tevhid ile başlar. Daha sonra sırasıyla beş beyitlik bir na't, dört halifenin methi için yazılan beş beyitlik bir manzume, eserin sunulduğu Dâd Sipehsâlâr Beg'i metheden on dört beyitlik bir gazel ve altı beyitlik "sebeb-i te'lif" manzumesiyle devam eder. Bu beş bölümden sonra, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı (on iki dördlük), dilin kötü sözlerden korunması (on iki dördlük), dünyanın dönekliliği (on iki dördlük), cömertliğin methi ve hasisliğin yerilmesi (on dördlük), alçak gönüllülük ve kibir (yedi dördlük), dünya malına düşkünlük (altı dördlük), iyi huylar (on altı dördlük), devrin bozukluğu (yirmi bir dördlük) ve kitap sahibinin özür beyan etmesi hakkında (beş dördlük) olmak üzere toplam dokuz bölüm bulunmaktadır. Eserin tamamı on dört bölüm ve 101 dördlükten ibarettir. Kitabın sonunda kimin olduğu bilinmeyen aynı vezinle yazılmış bir dördlük, Emîr Seyfeddin'in Edib Ahmed'i "edipler edibi, fâzıllar başı" diye öven bir dördlüğü ile Emîr Arslan Hoca Tarhan'ın yine Edib Ahmed'i öven on beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır. Eserin dördlükleri *aaba* şeklinde kafiyelenmiştir.

Atebetü'l-hakâyık'ın üçü tam, biri eksik dört nüshası bilinmektedir. Ayrıca yazma bir mecmua ile Türkçe Uygur metinleri arasındaki bir varakta da esere ait birer dördlük bulunmaktadır. 848'de (1444) Semerkant'ta Uygur harfleriyle yazılmış Semerkant nüshası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012), yine aynı yerde 884'te (1480) İstanbul'da Abdürrezzak Bahşı eliyle Uygur ve Arap harfleriyle yazılmış bir diğer nüsha (nr. 4757) ile, Arap harfleriyle ve muhtemelen İstanbul'da yazılmış nüshalar (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr.

35552) tamdır. Uzunköprülü Seyid Ali'ye ait eksik nüshanın ise bugün nerede olduğu bilinmemektedir (bk. R. R. Arat neşri, s. 32). Eserle ait birer dörtlük ihtiva eden yazma mecmua Ankara Maarif Kütüphanesi'nde (bk. R. R. Arat neşri, s. 34), Türkçe Uygur metinleri arasındaki varak ise Berlin'de Prusya İlimler Akademisi'ndedir (T. I. TM 287).

Eser ilim âleminde ilk defa 1906 yılında Necib Âsım (Yazıksız) tarafından tanıtılmış, bu tanıtımdan sonra eserin faksimile, metin, tercüme ve açıklaması yine Necib Âsım tarafından neşredilmiştir (1918). Bunu aynı yazarın Semerkant ve İstanbul nüshalarını karşılaştıran bir makalesi takip etmiştir. Daha sonra F. Köprülü, W. Radloff, J. Deny, T. Kowalski gibi Türkologlar tarafından da ele alınıp işlenen eser, son olarak Reşit Rahmeti Arat tarafından bilinen ve elde olan bütün nüshalarından istifade edilerek kitap halinde (önsöz, giriş, metin, tercüme, notlar ve izahlar, tahlilî fihrist, faksimile) neşredilmiştir (İstanbul 1951). Eserin yazarı Edib Ahmed'in yaşadığı dönem ve çevreyle ilgili yeterli bilgi yoktur. Eski kaynaklarda hakkında sadece menkıbevî mahiyette bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre Edib Ahmed Arapça ve Farsça bilen, tefsir ve hadis gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiş, takvâ sahibi, âlim, fâzıl bir şairdir. Onun hakkındaki menkıbeler, şöhretinin XV. yüzyıl sonlarına yani Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) zamanına kadar sürdüğünü göstermektedir. Nitekim Nevâî'nin Nesâyimü'l-mahabbe adlı eserinde Edib Ahmed'in aslen Türk ve doğuştan kör olduğu, dindar ve zeki bir insan olarak tanındığı, Bağdat'ın dışında uzak bir yerde oturduğu, her gün yürüyerek gelip İmâm-ı Âzam'ın (ö. 150/767) derslerine devam ettiği ve İmâm-ı Âzam tarafından çok takdir edildiği belirtilmektedir. Gerçekle ilgisi bulunmayan bu rivayet, Edib Ahmed'in dinî kimliğinin ve bilgilerinin halk arasında İmâm-ı Âzam'a talebe olacak kadar yüksek görüldüğü şeklinde değerlendirilebilir.

Atebetü'l-hakâyık'ta Edib Ahmed'in adı, hayatı ve şahsiyetiyle ilgili bazı bilgiler vardır (DİA, IV, 50-51). Ayrıca eserin sonunda, Emir Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan on beyitlik bir manzumede Edib Ahmed'in doğuştan kör ve babasının adının Mahmud olduğu kaydedilmekte, doğum yerinin bugünkü Türkistan'da Taşkent civarında, mevkii kesin şekilde tesbit edilemeyen Yüknek kasabası olduğu belirtilmektedir. Yine aynı manzumede eserin "Kâşgarî til" ile yani Karahanlı Türkçesi'yle yazıldığı ifade edilmektedir. Bütün bu bilgilere göre Edib Ahmed'in XII. yüzyılda yaşamış bir Türk edip ve âlimi olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. Atebetü'l-hakâyık'ı yazmadan önce de "Edib" sıfatını taşıdığı anlaşılmakta, ancak başka herhangi bir eseri bilinmemektedir. Güçlü bir şair olmayan Edib Ahmed'in eserini yazarken büyük ölçüde Kutadgu Bilig'in resirinde kaldığı belli olmaktadır. İslâmî bilgileri öğretmek amacıyla yazılmış mısralarında daha çok didaktik bir üslup hâkimdir. Ağzdan ağıza yayılan şiirlerinde ise hikmetli ifadeler göze çarpar.

KAYNAKÇA

GÖKDAĞ, B. A. (1989). *Atebetü'l Hakayık Grameri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÜLENSOY, T. (1991). “Atebetü'l-hakāyık”. DİA, C. IV: 50-51.

GÜLENSOY, T. (1994). “Edib Ahmed Yükneki”. DİA, C. X: 421-422.

GÜLENSOY, T. (2009). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TÜDEV DENGE

KAYIPOV, Süleyman Turduyevič (2020). “Kitab-ı Dedem Korkud ve Manas”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 137-152.

KİTAB-I DEDEM KORKUD VE MANAS

Süleyman Turduyevič KAYIPOV*

Günümüzde, yaşadığı ülke ve bölge, mensup olduğu ırk ve din, benimsediği rejim ve çeşitli siyasal etkenler tesirinde kalmaksızın, nesnel (objektif) fikirler ortaya koyabilen, mahallî düşüncelerin esiri olmayan, tarafsız Türkologlara ihtiyaç duyulmaktadır. Tabii ki, Türk dilleri, edebiyatları, tarihi, felsefesi, etnografyası ve folkloru üzerine çağdaş araştırmalar ortaya koyan ve koyabilecek kapasitedeki araştırmacılar Türk dünyasında az değildir. Fakat, Türkoloji'nin temelli bir akademik geleneğinin oluştuğu, ciddi ekollerinin ortaya çıktığı söylenemez. Türk dünyasının her yerinde, yabancı Türkologların çalışmalarının daha değerli sayılması, yurt dışında yetiştirilen Türkologların “daha bilgili” kabul edilmesi gelenek hâline gelmiş durumdadır. Böylece ana dilin, ana kültürün bilimsel incelenmesini yurt dışında öğrenmek ve bunu makbul görmek bütün Türk dünyasında hâkimdir.

Bilim adamlarınca denenmiş, verimli metot ve teorileri tanıtmak, özellikle genç bilim adamlarını yetiştirmekte onları tek kuramlı görüşlerin esiri olma durumuna düşürmeden, sağlam, güvenilir kaynaklara dayalı nesnel görüşler ortaya koyabilecek seviyede yetiştirmeyi amaç edinmek de bugünkü önde gelen Türkologların vazgeçilmez misyonlarından. Bu kutsal vazifeyi yerine getirmekte milleti millet yapan kutsal kaynakların detaylı, objektif incelenmesinin önemi çok büyüktür.

Bu makalede, Türk sözlü geleneğinin vazgeçilmez eserlerinden olan Kitab-ı *Dedem Korkud* ile *Manas*'ın arasındaki bazı ortak noktaları, Türk dünyasının birçok yerinde daha bilinmeyen *tarihî-karşılaştırmalı metot* ışığında inceleyerek, bu iki eserin *tarihî-genetik ilişkileri* üzerinde durmak esas amacımızdır.

Türk destanlarının muhtevası ve şeklinin herhangi bir ilmî problemini ele aldığımızda, şu anda çeşitli ülkelerde yaşamakta olan onlarca Türk halk ve toplumlarının “millî” kültürlerinin aynı kökten geldiğini gösteren çok değerli bilgiler elde etmemiz muhakkaktır. Bunların dışında, bu halkların genetik birliğine

* Manas ve Cengiz Aytmatov Milli Akademisi

dayalı olmayan, *tipolojik benzerlik* adı verilmesi gereken olguların mevcudiyeti de söz konusudur. Böylece, tarihî-karşılaştırmalı metodu “devreye sokmayan” deneyimsiz araştırmacının çekici örneklerle, ampirik bilgilere boğularak, yanlış hükümler verme durumuna düşme ihtimali oldukça yüksektir. Bu bakımdan Kitab-ı Dedem Korkud ve Manas destanlarının durduğu yer çok farklıdır.

Yazılı iki nüshası bulunan *Kitab-ı Dedem Korkud*, asırlar boyu Oğuz ve Kıpçak boylarının arasında yaşatılagelen şifahî, çok varyantlı, oldukça yaygın olan, *Dede Korkut* ve/veya *Korkut Ata* tipinin etrafında yoğunlaştırılan destansı motif ve süjelerin, eğitilmiş bir Oğuz Türkü tarafından derlenmiş, belli bir derecede ve ustaca “edebileştirilmiş” şeklidir. Araştırmalar, *Kitab-ı Dedem Korkud*’un sözlü gelenekte yaşayan Oğuz hikâyelerinin bir Türk yazarı tarafından derlenip sistemleştirilerek bir kompozisyon hâline getirilip edebî geleneğe yaklaştırıldığını ispatlamıştır. Bundan dolayı *Kitab-ı Dedem Korkud*’u yarı folklorik, yarı edebî eser olarak vasıflandırmışlardır (Koroglu 1987; 1997). Bilim adamları tarafından kabul edilen bu özelliğin metodik ve metodolojik bakımdan önemi büyüktür.

Şunu da belirtelim ki, Prof. Dr. Halık Guseynoviç Koroglu’nın araştırmalarına göre eserin isminin aslı *Kitâb-ı Dedem Korkud*’dur. H. G. Koroglu, destanın Drezden nüshasının iç kapağındaki adlandırmasında eserin yazıya geçiriliş tarihinin ABCD sistemiyle şifrelendiğini ve aynı sayfadaki kayıta yazarın isminin yansıtıldığını konu alan bir makale yayınlamıştır (Koroglu 1987). Gerçekte de, âbidenin yukarıdaki ismi, onun sadece adlandırması değil, tarihî gerçekleri içeren kaynakça olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı, *Kitab-ı Dedem Korkud* ismini çağdaş Türkçeye uydurmaksızın, orijinalindeki gibi kullanmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Batı Türklerinde Dede Korkut, Doğu Türklerine ise *Korkut Ata* ile ilgili gelişmiş olan epik gelenek, elimizde olan *Kitab-ı Dedem Korkud* metninden çok daha geniştir. *Korkut* hakkındaki sözlü anlatıların Kitab-ı Dedem Korkud’un -kağıt üzerine dökülmeden önce de, sonra da- Türk boyları arasında çok meşhur olduğu bilinmektedir¹. Oğuz Türklerinden olan günümüz Türk halkları tarafından her ne kadar “özeleştirilmişse” de, *Kitab-ı Dedem Korkud* destanı, umûmî Türk kültürünün ortak yazılı kaynağı olarak sayılmalıdır.

Manas ise, XX. asrın başına kadar sadece sözlü gelenekte yaşayagelen destandır. XVI. asırda yaşayan **Seyfeddin Aksikentî**’nin *Mecmuat-üt-Tavarih* adlı el yazması kitabında, Manas tipi hakkında bilgi verilmesine rağmen bu

¹ Bu konuda ilk araştırmacılarından biri olan V. V. Bartold eserin bir bütün olduğunu ifade eder (Bartold 1994:204). Fakat, sonra bu görüşünden vazgeçerek, Kitab-ı Dedem Korkud’un yalnız bir âşğın oluşturduğu eser olmadığını belirtmiştir (1962:112). Bilginin son görüşü A. Y. Yakubovskiy, V. M. Jirmunskiy, H. G. Koroglu, Ş. İbrayev vb... bilim adamları tarafından da tespit edilmiştir (A. Yakubovskiy: 123; Jirmunskiy. 1974: 523-524; Koroglu 1976: 187; İbrayev: 6-7).

bilgiler Manas destanının muhtevasını yansıtmaktan uzaktır². Kazak bilgini Çokan Valihanov'un 1856 yılında Sanktpeterburg'a getirdiği 3304 mısralık Köketey Hannın Erteğisi adlı el yazması da Manas'ın sadece küçük bir parçasıdır³. V.V.Radlov'un 1860'lı yıllarda Kırgız manasçılarından derlediği ve 1885 yılında Kırgızca ve Almanca yayınladığı metin de destanın özetlenmiş, kısaltılmış, birkaç anlatıcıdan derlenip birleştirilmiş bir örneğidir⁴.

Manas'ın en mükemmel sayılan varyantları XX. asırda, 1920'li yıllardan sonra derlenmeye başlamıştır. Altmışa yakın varyant içerisinde Sayakbay Karalayev'in (1894-1973) 500 553 mısralık ve Seginbay Orozbekov'un (1867-1930) 180 378 mısralık varyantları da bulunuyor. Manas destanında sadece Kırgız Türklerinin değil, tarihte bilinen başka Türk boylarının da inançları, felsefi düşünceleri, kültürü, tarihi, istekleri, hayalleri yansıtılmaktadır⁵. Demek ki, Kitab-ı Dedem Korkud umûmî Türk destan geleneğinin yazıya geçen bir kaynağı ise, Manas da, XX. asrın ortasına kadar ömrünü sözlü olarak devam ettiren bir kaynaktır. Her ikisi de yerli ve yabancı destan araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve insanlığın kültür hazinesine katkısı olan eserler arasında yerlerini almıştır⁶. Buna

² Macmuat-ut-Tavarih, Seyfaddin Aksikenti'nin ve onun oğlu Nooruz Muhammed'in XVI. asrın başında yazdığı tarihi eserdir. El yazmada Kırgızların IX-XV. asırlar arasındaki tarihi, efsane, masal, destan, rivayet ve seçmelere dayalı olarak anlatılır. El yazması kitaptaki Manas ile ilgili olayların beyan edilmiş bölümleri, Manas tipi hakkındaki ilk yazılı kaynak olduğu için çok değerlidir. Bu tarihi eserin üç nüshası vardır. İlk bulunan el yazması kitap Sanktpetersburg Üniversitesi'nin Şarkiyat Bölümü'nde (No: 963) saklanmaktadır. Bu nüshayı tarihçi A. T. Tagirjanov Rusçaya çevirmiş ve yayınlamıştır (Sobranie istorii: Macmu at-Tavarih.- Leningrad, 1960). İkinci nüsha Rusya İlimler Akademisi'nin Asya Halkları Enstitüsü'nün Sanktpetersburg'daki Bölümünde 667 numaralı dosyada bulunmaktadır. A. T. Tagircanov'un yazdığına göre; el yazma "Cami at-Tavarih" olarak yanlış adlandırılmıştır. Tarihçi V. A. Romodin bu nüshanın eksiksiz olduğunu belirterek, Rusça özet tercümesini yapmıştır ve Kırgız Milli İlimler Akademisinin El Yazmalar Arşivine, el yazması şeklinde teslim etmiştir (İzvlçeniye iz Macmu at-Tavarih. No: 887, 108 s.). Kırgız folklorcuları bu iki nüshanın Rusça tercümelerini Manas destanı araştırmalarında kaynak olarak kullanmışlardır. Üçüncü nüshayı 1968 yılında Cayloobayev Nazarmat Kırgız İlimler Akademisi'ne sunmuştur (T. Kasimbekov. Nazarmat saktıgan kazına, Kırgızstan Madaniyati, 1968, No: 4 (24). Bu son nüsha da Farşadan Kırgızcaya M. Dosbolov ve O. Sooronov tarafından çevrilerek yayınlanmıştır (Tarih-tardın cıynagı: Macmu atut tavarih.- Bişkek, 1996). Ancak bu el yazmalardaki tarihi gerçek olarak anlatılan olayları - Manas destanının muhtevasıyla her ne kadar çağrışımlı olsa da - yazıya geçirilen ilk varyant olarak saymak yanlış olur.

³ Bazı yazılarda 1856 yılında Ç. Valihanov'un eline geçen bu el yazması abartılı olarak, tam bir varyantmış gibi anlatılıyor. El yazmasının Ç. Valihanov'un şahsına ait olmadığı, yansıtılan metnin Manas destanını başından sonuna kadar kapsayan bütün bir varyant değil, sadece meşhur olan bir epizodu olduğu Kazak ve Kırgız araştırmacıları tarafından açıklanmıştır (Margulan 1971; Botoyarov İbrayev 1979; Botoyarov 1996:192b.). Bu el yazması üzerindeki akademik araştırmaların yabancı devletlerde de yapıldığını belirtmeliyiz (Hatto 1977 vb.)

⁴ (Radlov 1885). Bu kitap, Manas destanının temel epizodlarını kısaca özetleyen ilk yayındır.

⁵ Destanın bu özelliği etnograf, tarihçi ve folklorcuların akademik araştırmalarında tartışılmaz seviyede açıklanmıştır: (Bernstam 1942a; 1942b; Abramzon 1977; Jirmunskiy 1948; Kızırbayova 1980; Abdırakunov 1990; Karayev 1988).

⁶ Kitab-ı Dedem Korkud üzerine yazılmış araştırmaların geniş bibliyografisini (Ergin 1994: 56-64)'te ve Koroğlu'nın "Oğuzskiy geroičeskiy epos" adlı monografisinde bulabiliriz. Manas destanı hakkındaki çalışmaların bibliyografisi 1995 yılında Bişkek'te yayınlanan "Manas Ansiklopedisi"nin ikinci cildinde verildi. Fakat, Kitab-ı Dedem Korkud ve Manas'ı karşılaştırmayı gerçekleştiren araştırmaların sayısı çok değil: Kızırbayeva 1980; Abdırakunov. 1990; Yıldız 1988.

rağmen bu destanların, millî kültür mirası olarak araştırılmasında metodolojik eksikliklerin bulunduğu son yıllarda açıkça görülmektedir. Fakat *Kitab-ı Dedem Korkud* ve *Manas*'ın araştırılma tarihindeki metodolojik eksikliklerin veya doğrulukların eleştirilmesi de ayrı bir konudur. Bu yazımızın amacı, yukarıda belirtildiği gibi, Türk destan geleneğinin doruklarından olan *Kitab-ı Dedem Korkud* ve *Manas*'ın *tarihi-genetik bağlantılarını* kısaca belirtmektir.

Kitab-ı Dedem Korkud ile *Manas*'ın karşılaştırılması aslında yeni bir konu değildir. Bu iki destandaki bazı tiplerin, motiflerin ve yansıtılan eski inançların ortak noktaları, aynılıkları son bir asır içerisinde birçok araştırmacı tarafından çeşitli ilmî eserlerde ele alınmıştır. Fakat Oğuz Türklerinin epik geleneği ile Kırgız-Kıpçak epik geleneğinin ayrı olduğunu savunan metodoloji çerçevesinde yazılan bilimsel araştırmalarda bu iki destanın tarihi-genetik bağlantılar arz ettiği anlatılmamıştır. Bundan dolayı, destanda beyan edilen tarihi olayların, düşüncelerin, estetik güzelliklerin, yaratıcılık yeteneğinin Türk halklarından sadece birine ait olduğu düşünülmektedir. Benzer düşüncelerin günümüzde de var olması, bu destanların çıkışı, kökü, umumî Türk kültürü tarihindeki yeri hakkındaki konuyu yeni metodolojik bakış açısından araştırmayı gündeme getirmektedir. Sadece *Kitab-ı Dedem Korkud* ve *Manas* değil, *Alpamış*, *Koroğlu* vb. eserlerin bütün insanlığın ortak kültüründe onurlu bir yeri bulunduğunu, ayrıca bunların umumî Türk estetik ürünlerinden olduğunu dikkate almayan görüşlerin canlılığını bugün de görmekteyiz. Ayrıca Azerbaycanlı araştırmacıların eserlerinde *Kitab-ı Dedem Korkud*'un sadece "Azeri Milletine" ait bir destan olduğu önemle vurgulanır. Zamanında *Alpamış*, *Manas*, *Bamsı* epik tiplerin isimlerinin aynı kökten oluştuğunu kabul eden E. Demirçizade de *Kitab-ı Dedem Korkud*'un Azeri Millî Destanı olduğunu söylemiştir (Demirçizade 1959:13). Şimdi de monografik araştırmalarda *Kitab-ı Dedem Korkud*'un sadece Azeri kültür sahasında oluşturulduğu kabul ediliyor (Veliyev 1989:13-14).

Prof. Dr. H. G. Koroglu destanın çıkış ve "aitlik" alanını, başka araştırmacılara göre, geniş tutmuştur. *Kitab-ı Dedem Korkud*'un muasır Türk halklarından Türkmen, Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin ecdatları olan Oğuzlar tarafından söylenmiş olduğunu göstermeye çalışarak *Kitab-ı Dedem Korkud* hakkındaki monografisini "Oğuz Kahramanlık Destanı" adıyla yayınlamıştır (Koroglu 1976). Asrın en önemli Türkoloji uzmanlarından biri olan V. M. Jirmunskiy ise, daha 1940'lı yıllarda, yukarıda ismi geçen destanların hepsine "Türk Kahramanlık Destanları" adını vermişti (Jirmunsky 1974)⁷.

⁷ XX. Asrın ünlü Türkologlarından birisi olan bu bilgin, 40'lı yıllardan itibaren *Manas*, *Kitab-ı Dedem Korkud*, *Alpamış*, *Alp Manaş*, *İdige* vb. Türk destanlarını tarihi-karşılaştırmalı metodu kullanarak araştırmaya başlamıştır. Türk halk destanlarının aynı geleneğe bağlı olduğunu, onlarda ortak Türk anlayışları, tarihi tecrübeleri, mitolojisi ve felsefesinin yansıtıldığını derin ilmî-teorik temelde anlatmıştır. Onun bu eserleri şimdi de metodolojik bir kaynak rolünü oynamaktadır.

Oğuz lehçesiyle yazıya geçirilmiş ve düzenlenmiş olan *Kitab-ı Dedem Korkud*'un sadece Oğuz Türklerinin değil, Orta Asya'da yaşayan Kıpçak Türklerinin de geleneksel destan kültürünün değerli bir kaynağı olduğu şüphesizdir. Bilim adamlarının araştırma sonuçlarına göre, 1482 yılına⁸ kadar sözlü gelenekte yaşayan bu eserin temel motifleri ve tipleri Türk tarihinin en eski dönemine -şimdi ayrı ayrı devletler kurmuş Türk boylarının aynı manevî, kültürel ortamda yaşadığı devirlere- aittir. Destanın bu özelliği Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak ve Sibirya Türklerinin destanlarıyla karşılaştırılarak araştırıldığında daha açık görülecektir.

Araştırmalar, *Korkut Ata*'yla ilgili çeşitli efsanelerin, hikâyelerin Orta Asya Türklerinin sözlü geleneğinde hâlâ yaşaması onun en eski zamanlardan beri ortak Türk sözlü eseri olarak yaşayageldiğini⁹ ve *Kitab-ı Dedem Korkud*'un derleyip düzenleyeni *Abdullah bin Faraj Kethoda*'nın (Koroglu 1987) temel olarak, Oğuz boylarında söylenen varyantları aldığını göstermektedir.

Etnogenezine Kıpçakların etkisi çok olan Kazakların sözlü anlatılarında İslâm dinini ilk kabul eden ve Kazaklara kopuz çalmayı ilk öğreten insan olarak *Korkut Ata* anılır ve *Korkut Ata* hakkındaki efsaneler hâlen sevgiyle söylenir¹⁰. Kazak efsanesine göre *Korkut*'un babası Oğuz Türklerinin Bayat boyundanmış, annesi ise Kıpçak kızı imiş. *Korkut*'un doğumu hakkındaki epizot, Orta Asya Türklerinin epik geleneğine uygun olarak şu şekilde anlatılır: Annesi *Korkut*'u karnında üç sene taşımış, dokuz gün sancı çekmiş, o zaman dünyayı üç gün üç gece karanlık basmış, kara yağmur, şiddetli fırtına olmuş, dünya, insanların birbirini görmediği korkunç bir hâle gelmiş. *Korkut*'un doğduğu yer *Sır* ile *Karatau* arasında, Karaasman adlı bir yermiş. Korkunç bir durumda doğduğu için çocuğa "Korkut" ismini vermişler. *Korkut* dünyaya konuşarak gelmiş (Berdibay 1996:49). Bu gibi örnekler Kıpçaklar ile Oğuzların *Sır Derya* sahilindeki *Karatau*'da komşu yaşayıp, sıkı ilişkiler içerisinde bulunduklarından ötürü, bu Türk boylarının asırlar boyu

⁸ Son zamanlara kadar Türkolojide *Kitab-ı Dedem Korkud*'un yazılış tarihi belli değildi. Fakat, Prof. Dr. H. G. Koroglu'nun bu konuyu ele alan makalesindeki görüşleri dikkat çekicidir. "Ben bu Oğuz Destanı'nın adlandırılmasındaki üç kelimeli, birinci (esas) kısmını ebced sistemine göre inceledim. Birinci sözü *كوركوت* - KİTÂB'dır. Bu kelimede, kısa "ı" sesi harfle belirtilmemiştir. Şimdi harflerin yerini sembollerle değiştirelim. ك: 20; ت: 400; ل: 1; ب: 2. Sonuçta KİTÂB kelimesinin sayısal değeri 423 olarak ortaya çıkmaktadır. Eserin isminin ikinci kelimesi *ددم* - DeDeM (kısa vokal e yazılmamış ve sayısal değeri yoktur). Neticede ۴: 4; ۴: 4; ۴: 40. Toplam 48'dir. Son kelime *دوقروق* - KURKUD'dur (Korkud şeklinde de okunabilir). Bu kelimedeki harflerin hepsinin sayısal değeri vardır. ق: 100; و: 6; ر: 200; ق: 100; و: 6; ۴: 4. Toplam 416'dır. Bütün kelimelerin sayısal değerlerini topladığımız zaman aradığımız tarihi buluyoruz: 887 h. yılı veya Miladî takvime göre 1482 yılına karşılık geliyor" diye yazan H.Koroglu, bu fikrini başka kaynaklar ile de kanıtlamaya çalışmıştır (H.Koroglu, Kogda i kem...; Bu makalenin tarafımızdan yapılan Türkçe tercümesi: Dede Korkut Bilgi Şöleni (1 Nisan 1998, Van). - Van, 1998 kitabında yayınlanmıştır (s. 19-23).

⁹ Bu konu Kazak folklorcusu Şakir İbrayev'in Kazakça ve Rusça yayınladığı kitap ve makalelerinde açıklanmıştır: *Korkut Ata Kitabı*.- Almatı, 1986; *Poetika oguzskogo geroičeskogo eposa...* vb.

¹⁰ Kazak bozkırlarında söylenegelen *Korkut Ata* hikâyelerinin derlemeleri ve incelemeleri yapıldı. Bunların en önemlileri şunlardır: *Korkut* 1987; Konratbayev 1987; Kaymaldin 1990; Berdibay 1996; Şişman 1998.

aynı dili konuşup, aynı kültürel, manevî ortamda yaşadıklarının ve ortak epik geleneğe sahip olduklarının delilidir. Kazak folklorcusu Prof. Dr. *Rahmankul Berdibay*'ın: "Korkut ismi bütün Türk halklarının manevî birliğini sağlayan, onların geçmişte aynı yerleri ve kaderi paylaştığını, amaçlarının aynı olduğunu hatırlatan ve bizim bilmediğimiz pek çok sırlar saklayan bir olgudur. Yani bütün Kıpçak halkları destanlarının önemli olaylarının Dede Korkut kitabıyla derin bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz." (Berdibay 1996) şeklindeki sözleri yeni bir bilimsel görüş olmakla birlikte metodolojik önem taşıyor.

Dede Korkut hakkındaki efsaneler Orta Asya'nın başka Türk halkları arasında da çok yaygındır¹¹. Sadece Kırgız sözlü geleneğinde *Korkut Ata* merkezli bir epik eserin bulunabilmesi çok zordur. Fakat *akın*ların şiirlerinde Korkut'un Sır Derya kıyısında yaşayan, ölümsüzlüğün yolunu arayan olağanüstü bir adam olduğunu yansıtan mısralar vardır. Örneğin, XIX. asrın ünlü şairi *Arstanbek Buylaş uulu*'nun "Kereez" ("Vasiyet") adlı felsefi şiirinde şöyle denilir:

Bul dünüyö şum calgan,
Alladan buyruk kelgende,
Andan kaçıp kim kalgan.
Korkut Ata daanışman,
Kutulam dep ölümdön,
Tört taraptı kızırgan,
Sırdın boyun sızırgan,
Kırdın başın kızırgan,
Andan ayla bolbogon,
Akırı acal somdogon. (Buylaş uulu 1994:14-15).

(Bu dünya fâni, yalan,
Allah'tan buyruk geldiğinde
Ondan kaçıp kim kalmış.
Korkut Ata düşünür,
Kurtulayım deyip ölümden,
Dört tarafı hep gezmiş,
Sır'ın sahilini gezmiş,
Dağ zirvelerinde gezmiş,
Ondan da çözüm olmamış,
Sonuçta ecel [onu da] yıkmış).

¹¹ Korkut Ata efsanelerinin Türkmenler arasında da yaygın olduğu bilinmektedir. Bu konudaki bilgileri: Özkan 1995: 263-314 ve Akgül 1997 gibi yayınlarında bulabiliriz.

Arstanbek Buylaş uulu'nun bu şiirinde görüldüğü gibi *Korkut Ata*, Kırgızlarda da olağanüstü zeki, danışment insan olarak anılagelmiştir. *Korkut Ata*'nın tip olarak katıldığı epik eserin olmadığından hareketle "Kırgız Türklerinde Korkut efsaneleri söylenmemiş" diye sonuç çıkarmak doğru değildir. Kırgız epik yaratıcılığında *Korkut* ile ilgili epik motifler, *Manas*'ın da içinde yer aldığı yüzlerce meşhur Kırgız destanına sinmiş, dağılmış, sonuç olarak epik tip olan *Korkut*'un isminin unutulmaya yüz tutmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Demek ki, *Kitab-ı Dedem Korkud*, çok varyantlı, Türk boylarının hepsinde meşhur olan, şu andaki *Manas*, *Alpamış*, *Alp Manaş*, *Ay Manis* vs... destanlarıyla kökü aynı olan ve onlarla motif, tip, stil ve muhteva ortaklıklarını taşıyan, eski Türk epik mirasının bir varyantıdır.

Kitab-ı Dedem Korkud'un, etno-genetik, tarihî-kültürel bağlantısı olmayan halkların folklorunda da paralellikleri bulunan epizodu *Basat*'ın *Depegöz*'ü öldürüşü hakkındaki bölümdür. Araştırmacıların ilk dikkatini çeken bölüm de budur (Diez 1811-1815). *Manas*'ta, *Er Töştük*'te, Kazak *ertegilerinde* (masallarında), Özbek ve Karakalpak destanlarında, Kafkasya'da yaşamakta olan Türk halklarının *Nart* destanlarında, Altay *çörçöklerinde* (masallarında) ve Sahaların *oloñholarında* (destanlarında) yaygın olan, insan eti yiyen, tek gözlü mitolojik tipin Orta Asya'da oluşturulup, daha sonra İskitler tarafından Yunan destanına aktarıldığı birçok araştırmacı tarafından ispatlanmıştır (Koroglu: 39-46). Demek ki, Oğuz Türkleri ile Kıpçak Türklerinin yukarıda sayılan epik eserlerindeki *Depegöz* tipi ve onunla ilgili vakaları anlatan motifler, tarihî-genetik temeli bir olan, aynı kökten oluşan, ortak kültür fenomeni olarak algılanmalıdır. Bu mitsel epizot, hâlâ Türk halklarının sözlü anlatılarında güncelliğini yitirmemiştir. Söz gelimi, Van ili Erciş ilçesine bağlı Ulupamir Köyünde 1986'dan beri ikamet etmekte olan Kırgız topluluğu arasında folklor derlemesi yaparken, *Calgız göz* (Tek gözlü) isimli -genel hatlarıyla adı geçen dünya destanlarında görülen tek gözlü kahraman hakkındaki epizoda benzeyen- bir mitolojik hikaye derlediğimizi de belirtelim.

Manas, *Alpamış*, [Alp] Bamsı tiplerinin aynı kökten geldiğini bir tarafa bıraktığımızda, *Manas* destanında Oğuz Türkleri ile ilgili birçok örnekler buluyoruz. Onların en ilginçlerinden biri *Manas*'ın atalarından birinin *Oğuzkan* ismini taşımasıdır. **Saginbay Orozbekov** varyantının ilk sayfasında *Manas*'ın babalarının şeceresi şu şekildedir: "Türk elinen Türkstan cerinen Karakan (anın uulu) Oğuzkandan kiyin Alançakan urugunan Baygur... degen eken... Baygur baldarı Babırkandan Tüböy, Tüböydön Kögöy, andan Nogoy... Nogoydon... Cakıp." (Orozbek uulu No 209: 2-b) (Türk halkından, Türkistan yöresinden Kara Han oğlu Oğuz Han'dan... Baygur oğlu Babır Han'dan Tüböy; Tüböy'den Kögöy, ondan Nogay... Nogay'dan Cakıp doğmuştur.) *Manas* da, Cakıp'ın evlatsızlıktan dolayı Tanrıya yalvarması sonucunda doğan çocuğudur.

Manas'ta ayrı bir epizotla anlatılmamasına rağmen *Kitab-ı Dedem Korkud*'daki *Salur Kazan* tipi *Kazan Alp* ismiyle ünlü alpler arasında sayılır (Manas: Ensiklopediya 1995: 254-b). Muharrem Ergin: "Kırgız destanı Manas'ta Korkut'un adı geçmekte ve Dede Korkut kitabındaki Kazılık Dağı zikredilmektedir" (Ergin 48) diye belirtmiştir. *Kitab-ı Dedem Korkud*'daki Uzun Koca'nın iki oğlu *Segrek* ve *Egrek* tiplerinin *Manas*'ta bahadır kardeşler olarak anlatılan *Serek* ve *Sırgak* tipleri ile aynı köke dayandığı gelecekte yapılacak olan tarihî-genetik araştırmalar ayrıntılı bir biçimde gösterecektir. *Manas*'ta yansıtılan Ala-Too, Kökçö-Too, Kara-Too, Kara-Deniz, Urum gibi yer isimleri *Kitab-ı Dedem Korkud*'da Ala Dağ, Gökçe Tağ, Kara Dağ, Kara Deniz, Rum şeklinde geçmektedir. Motif ve epizotlarındaki fonksiyonları farklı olmasına rağmen *Kitab-ı Dedem Korkud* ile *Manas*'taki birçok tiplerin isimlerinin benzerlikleri de dilciler ve folklorcular tarafından dikkatle incelenmelidir. Örneğin:

Yagrınçı – Coorunçu,
Karaca, Karacuk – Karaça,
Yigenek – Caynak,
Kıyan – Kıyaz,
Salur – Salor,
Kazan Bey – Kazan Alp,
Uşun – Üysün (Uzun) vb.

isimlerin aynı kökten geldikleri ve eski Türk epik geleneğinde aynı fonksiyonu taşıdıkları şüphesizdir. Tabii ki, bunların hepsi ilk bakışta görülecek özelliklerdir. En önemli olanı, *Kitab-ı Dedem Korkud* ile *Manas*'taki derin estetik prensiplerin, ideallerin yani genel olarak, epik geleneğin aynı olmasıdır. Ama bu ilmî teorik problem, *Manas* ve *Kitab-ı Dedem Korkud*'un süje ve motiflerini; kompozisyon ve muhtevalarını; leksik ve stilistik yapılarını; yansıtılmış olan tarihî ve fantastik vakalarını titizlikle incelemekle birlikte, bu eserlerdeki tabiat ve insan, kavim ve din, mitoloji ve gerçek, ölçü ve sayı, ışık ve renk, iyi ve kötü gibi soyut ve somut –çoğunlukla poetik-sembolik- anlamlarda kullanılan kavramları *sistemli-analitik* usûl ile tarihî-karşılaştırmalı olarak incelemeyi geçirdikten sonra çözülmeye başlayacaktır. Maalesef *Manas*'ın yayımlanmış metinleri sistemli araştırmalar yapmak için sağlam bir kaynak olabilecek nitelikte değildir. Yayına hazırlarken redaktörler "düzelttikleri" için "akademik" süs altında gerçekleşen ciltlerde bile destanın orijinal metni doğru yansıtılmamıştır.

Asırlar boyu yaşayan eski Türk millî gelenekleri, Türklerin yaratmış olduğu ilk estetik ürünlerinden olan *Manas*'ta Türklerin mitolojik, dinî, felsefî ve epik düşünceleri en açık biçimde görülür. Destanın muhtevasında Türk boylarının birliği, kan kardeşliği, bir inanca sarılarak bir bayrak altında yaşama arzusu hakkındaki konular önemli bir yer tutar. Bundan dolayı, *Manas*'ın da

sadece Kırgız manasçıları tarafından söylenmesine rağmen, umûmî Türk tarihinin ve kültürünün mükemmel kaynağı olarak kabul etmek ve yeni bir teorik bakış açısından yola çıkarak araştırmak, bugünkü Türk folklorcularının mukaddes vazifesidir. *Manas*'ta sadece Kırgızların ve onlarla komşu yaşayan halkların değil, şimdiki Türk halklarının etnik yapısında derin izler bırakmış olan Hun, Göktürk, Uygur, Kıpçak vb. eski etnik toplumların da tarihi, kültürü, estetik tecrübeleri yansıtılmıştır. *Manas*, kültür kaynağı, anıt eser, estetik ürün olarak, asırlar öncesi aynı kültür, dil ve dini paylaşan Türk boylarının izlerini taşımaktadır. Kırgız tarihçisi **Anvarbek Mokeyev** “*Manas*'ta gösterilen tarihî olayların yalnız Kırgızların değil, bütün Merkezî Asya halklarının tarihini kapsadığını” ifade etmiştir. Âbidenin dil özelliklerini araştıran **İris Beybutova**: “*Manas* destanı sadece Kırgızların edebî sanat âbidesi değildir. *Manas* bütün dünya medeniyetine ait ortak bir yadigârdır. Böyle düşünüldüğünde gururum bir kat daha artmaktadır” diye seslenmiştir. Anvarbek Mokeyev, meşhur şarkiyatçı V. B. Kotviç'in: “İktidarlarını kesintisiz olarak devam ettiren Türk ve Moğol halkları, geriye kendi ruhlarını ve tarihlerini yansıtan büyük bir kültür mirası bırakmışlardır. VIII. asırda Göktürkler kendi tarihlerini teferruatlı bir biçimde anlatan Orhun Âbidelerini; onların yerine geçen Uygurlar Oğuz Kağan Destanını; daha sonraki Kırgızlar ise, bahadır *Manas* ve onun oğlu ile torununu anlatan dünyanın en büyük destanını tarihe mâl etmişlerdir. Nihayet Moğollar da kendi tarihlerini yansıtan trilogiyalarını meydana getirmişlerdir. Kuşkusuz ki bu eserler ismi geçen halklar arasında edebî bir geleneğin olduğunu gösterir” demesine dayanarak, yukarıdaki fikrini daha da derinleştiriyor: *Manas*'taki hikmetli sözler sadece Kırgızlara ait değil, bütün Türk Milletine aittir. Diğer Türk topluluklarının söylediği hikmetli sözler de Kırgızlara aittir¹².

Manas sadece Kırgızların *manasçıları* tarafından söylenir. Başka Türk boyları arasında onun varyant veya versiyonlarının var olduğuna tarihte rastlanmamıştır. Destanın bu özelliğine göre: “Onun oluşmasında başka Türk boylarının estetik tecrübesinin katkısı olmamıştır” demek yanlış bir bakış açısidir. *Manas* bütün Türklerin güçlü kuvvetli, bir bayrak altında yaşama hayâlini yansıtan bir epik hazinedir. 1950'li yıllarda ve daha sonra komünist ideolojinin güçlü etkisinden kurtulamayan folklorcular *Manas* destanında Pantürkizm, Turancılık, Panislamizm düşünceleri söylendiği için onun yasaklanması gerekliliğini

¹² *Manas* destanı üzerine yazılarak gazete ve dergilerde yayınlanan makalelere bakıldığında ilginç bir olguyla karşılaşmak mümkündür. Bugüne kadar Türkoloji sahasında çalışan bilim adamlarının hiçbiri *Manas* isimli destanın Kırgızlardan başka bir Türk boyunda var olduğundan söz etmemiştir. Bu destanın başka bir Türk boyuna da ait olabileceği kimse tarafından zikredilmemiştir. Sadece XIX. asrın ikinci yarısından itibaren bazı Türkologlar *Manas*'ın eski Türk kültüründen kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Buna rağmen bazı Kırgız yazarlarının *Manas*'ı “yabancıardan”, başka bir Türk boyunun “özellemesinden” koruma gayreti içerisinde bulunması hayretle izlenmektedir. Bu durum, 1972 yılında Kazak tarihçisi E. Margulan'ın, 1856'da Ç. Valihanov tarafından Sanktpeterburg'a götürülen “Kökötay hannın ertegisi” el yazması hakkında “Şokan jane *Manas*” kitabını yazdıktan sonra daha da şiddetlenmiştir.

talep eden fikirler yayınlamışlardır¹³. Bu tür fikirlerin *Manas* metinlerini derleme ve epik eser olarak araştırma faaliyetlerini olumsuz etkilediği ve son zamanlara kadar etkinliğini yitirmediği görülmektedir¹⁴. Bazı araştırmacılar bu metodolojiye ayak uydurarak, *Manas*'ı Türk, Türkçülük gibi kavramlardan “temizlemeye”, onun sadece Kırgız, “sosyalist milletin” kahramanlık destanı olduğunu kanıtlamaya ve başka bir Türk veya Türk olmayan halka ait olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. *Manas*'ı Kırgızlaştırmak, güya Türkçülük ve İslâmcılık düşüncelerinden kurtarmak, sosyalizm ideolojisine uygun hâle getirmek gayreti, en çok metin yayınlama faaliyetlerinde görüldü. Destandaki Türk, Müslüman, Kâfir vb. kelimeler yayınlarda uygun görülen başka kelimelerle değiştirilmiş veya bu kelimelerin geçtiği kısımlar metinden çıkarılmıştır. Meselâ, Sagınbay Orozbekov'dan derlenmiş varyantın metni Kırgız folklorcuları tarafından baskıya hazırlanıp, Moskova'daki “Epos Narodov SSSR (“SSCB Halklarının Destanları”) serisi içinde yayınlanmıştır. Bu 4 cilt kitap, *akademik yayın* olmasına rağmen, epik metin düzenleyiciler tarafından sadeleştirilip, kısaltılmıştır. Sonuçta eser kendi orijinalinden uzaklaşmıştır. Yayınlanan metni Kırgız Millî Akademisinin El Yazmalar Arşivinde saklanmakta olan, İbrayım Abdırâhmanov'un derlediği orijinal metinle karşılaştırarak kontrol ettiğimizde, araştırmacıların destan metnini *akademik yayına* hazırlarken bilimsel prensipleri dikkate almadıkları ortaya çıkmıştır. Konumuzla ilgili olan birkaç örnek daha sıralayabiliriz. Türk kelimesinin değiştirilişini sadece *Manas*'ın çocukluk ve gençlik zamanını anlatan epizotta nasıl uygulandığına bakmak yeterli olacaktır. Sayfanın sol kısmına mısraların orijinal metindeki şeklini ve Türkiye Türkçesindeki mânâsını, sağ kısmına yayındaki şeklini ve Türkçesini yerleştirdik¹⁵.

¹³ Kırgız edebiyatçıları G. Nurov, P. Baltin, C. Samaganov Kırgız folkloru ve edebiyatındaki ideolojik problemler hakkındaki makalelerinin etkisiyle *Manas*'ta reaksiyon (gerici) anlamlar çıkarmaya çalıştılar. 1952 yılında düzenlenen *Manas* kongresi bu gibi ideolojik bakışlara son vermiştir (*Manas: Entsiklopediya*, 2-t., Bişkek, 1995, 399-400 -b).

¹⁴ *Manas*'ın komünist sisteminin “millî siyasetine” uygun olmayan tarafları hakkındaki konu 1980'li yılların sonunda da açılmıştı. Kırgızistan Madaniyatı gazetesinde senelerce süren tartışmalarda *Manas*'ın sosyalizm ideolojisinin taleplerine göre tarif edilmesi doğru mu, yanlış mı şeklindeki soru tekrar ortaya çıkmıştı. (Tokombayev 1987; Asanaliyev 1987; Borbugulov 1988; Tokombayev 1988).

¹⁵ 1984 yılında Moskova'daki “Epos Narodov SSSR” serisi içerisinde yayınlanan I. ciltteki metni Kırgız Millî Akademisinin El Yazmalar Arşivindeki Sagınbay Orozbekov'dan derlenen orijinal metinle karşılaştırarak incelediğimizde, yayına hazırlayan bilim adamlarının destanı ateizm, sınıf ideolojisi, beynelmillelik bakış açısında kısaltma ve düzeltmeler yaptığı ortaya çıktı. Türkiye'deki okuyuculara tanıtmak için sadece birkaç örnek göstermek istedik (*Manas*, T. I. Moskova: Nauka, 1984).

Aslında:

Calpı Türktün curtuna
(*Umûmî Türk halkına*)
(s. 98)
Kılım Türük curtunun
(*Dünya Türk halkının*)
(s.108)
Elinen azgan bu Türük
(*Halkından ayrılan bu Türk*)
(s.111)
Öç aluuga Türkten
(*Öç almaya Türkten*)
(s.112)
Alamandı uluu Türk
(*Kalabalık ulu Türk*)
(s.108)
Baş kötörör Türktön
(*Türkten baş kaldırır birisi*)
(s. 239)

Yayında:

Calpı Kırgız curtuna
(*Umûmî Kırgız halkına*)
(s. 95, m. 3904)
Kılım Kırgız curtunun
(*Dünya Kırgız halkının*)
(s.105, m. 4377)
Elinen azgan bu Kırgız
(*Halkından ayrılan bu Kırgız*)
(s.108, m. 4512)
Öç aluuga Kırgızdan
(*Öç almaya Kırgızdan*)
(s.109, m. 4558)
Alamandı Kırgızdar
(*Kalabalık Kırgızlar*)
(s.109, m. 4836)
Baş kötörör ayıldan
(*Köyden baş kaldırır birisi*)
(s. 207, m. 9161)

Buna benzer, açıklamayı gerektirmeyen örneklerin sayısını çoğaltabiliriz. “Türk” kelimesinin yerine “Kırgız” kelimesini veya “pantürkizmi” engelleyen başka bir kelimeyi koyarak yayınlamak teknik bir yanlışlık, tesadüfî bir olay değildir. Aynı epizodun elyazması şeklindeki yani aslındaki Türk kelimesini içeren mısralara söz konusu yayında yer verilmemiştir. Örneğin:

Kırgız uruk Türk alar (s.94)
(*Kırgız soylu Türktür onlar*)
Türk urugu bolgon soñ (s.102)
(*Türk kökenli olduğu için*)
Türk urugu barsıñbı (s.105)
(*Türk kökenliler var mısınız*)
Ar cagı Türktü çakırıp (s.125)
(*O tarafından Türkleri çağırıp*)

Orta Azıya Türk dep...(s.125)
(Orta Asyadaki Türk diyerek)
Oşonda kelgen Türktör (s.126)
(O anda gelen Türkler)
Coldogu Türktün barına (s.157)
(Yoldaki Türklerin hepsine)
Türktün barı dürkürüp... (s.157)
(Türklerin hepsi gürültü çıkararak...)
Barıbiz Türktün uulu dep...(s.157)
(Hepimiz Türkün oğluyuz diye...)
Mangul, Kazak — Türk uulu (s.162)
(Moğol, Kazak, Türk oğullarıdır.)
Altaylıktın Türkünön (s.162)
(Altaylı Türklerden)
Urugum uluu Türktön (s. 229)
(Kökenim ulu Türkten)
Tüp atañ uktuk Turan dep...
Ekinçi atañ Türktür (s. 244)
(Baş babanı duyduk Turanmış...
Sonraki baban Türktür.)
Uruguñ Kırgız uluu curt,
Arı cagı Türk artık curt (s. 53)
(Soyun Kırgız ulu halk,
Kökenin Türk eşsiz halk) vb...

mısralar metinden atılmış. Bu örneklerin, yayının sadece küçük bir kısmından alındığını belirtmek istiyoruz. *Türk, Müslüman, Turan, Allah, Kuday* kelimeleri Sagınbay Orazbakov'un varyantındaki binlerce mısranın, epizot ve bölümlerin orijinal metinden atılmasına sebep olmuştur. Böylece, destan araştırma metodolojisinin belli bir ideoloji etkisi altında bulunmasının, son derece zararlı olduğu görülmektedir. *Manas*'ı "Pantürkizm"den, "Panislamizm"den ve "Turancılıktan" rafine etmek için gösterilen gayretler, sonuçta Sovyet *manastanuu*

(Manasbilgisi) bilimini metodolojik çıkmaza sokmuştur ve şuan araştırmacıları oldukça külfetli bir dönemle karşı karşıya bırakmıştır. Yapılan yanlışlıkların başka yanlışlıkların meydana gelmesine neden olduğu görülür. Bilindiği gibi, 1995'te iki ciltten oluşan *Manas Ansiklopedisi* yayınlandı. Bu önemli bilimsel çalışmanın temel kaynağını yayınlanan metinlerin oluşturması kadar doğal bir şey yoktur. Ancak, Türk sözcüğünün *Manas*'ta -özellikle, Sarınbay Orazbakov'un varyantında- en çok kullanılan etnonimlerden olmasına rağmen, yayınlanan metinlerden çıkarıldığı için söz konusu ansiklopedide yer verilmemiştir. Dünyada adı duyulan ve duyulmayan halkların isimleri, destan metninde sadece bir-iki defa karşılaştığı hâlde, doğal olarak, ayrı ayrı maddelerde açıklanırken, Kırgızların kökeni anlamını taşıyan, *Manas*'ta en sık kullanılan etnonimlerden olan *Türk* kelimesi için ayrı bir madde mevcut değildir. Bu makalede, başından beri anlattığımız değişik konuların tümü sonuçta bir tek "nokta"ya bağlıdır. O "nokta", *Kitab-ı Dedem Korkud*'u ve *Manas*'ı, Türk destan söyleme geleneğinin eşsiz ürünlerinden olan bu iki eseri incelemenin herhangi bir "grup", "parti", "rejim", "sistem" vs... ideolojilerinden bağımsız bir metodolojiyle ortaya koyma zamanının geldiğini belirtmektir. Şimdiye kadar akademik araştırmalarda; *Kitab-ı Dedem Korkud*, *Manas*, *Koroğlu*, *Alpamış* gibi dünya kültürel hazinesine katkı sağlayan eserlerin, hangi Türk boyuna ait olduğunu tartışma sorununun yaşaması, bu ilmin hâlâ ilkelikten, bölgecilikten ve metodolojik külfetlerden kurtulmadığını göstermektedir. Nesnel, gerçek bilimsel ilkelere dayalı metotlar kullanma seviyesine ulaşmadığımız sürece ele aldığımız her konuda yanlış, öznel kararlara varacağımız ortadadır. Yeni metodoloji oluşturmak elbette kolay değildir. Fakat V. V. Bartold, V. M. Jirmunskiy, Orhan Ş. Gökyay, Tahmasib, H. Araslı, M. Ergin, H. G. Koroğlu, S. Tezcan, Ş. İbrayev vb. önder bilginlerin doğru tecrübelerine dayanarak, yeni araştırmalar yapmak ve önceki metodolojik yetersizlikleri tamamlamak, söz konusu olan büyük eserlerimizi önceden *tarihî-genetik* usûlle ayrıntılı incelemek çağımızdaki bilim adamlarının vazgeçilmez görevidir. Bu iki destanın birbiriyle olan ilişkileri başta olmak üzere, başka meselelerinin de bilimsel açıdan açıklığa kavuşturulması, diğer onlarca destansı eserleri araştırmının metodolojik temelini oluşturacağı da bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ABDIRAKUNOV, T. (1990). "Babalardan Kalgan Söz". *Kırgız folkloru cönündö Makalalar*. Frunze.
- ABRAMZON, S. M. (1977). "Kırgızskiy geroişeskiy epos Manas kak etnografişeskiy istoçnik". *Manas geroişeskiy epos kirgizskogo naroda*. Frunze.
- AKGÜL, Y. (1997). *Dede Korkut/Korkut Ata Hikâyelerinin Türkmenistan'da Derlenen Sözlü Varyantları*. İstanbul.

- ASANALİYEV, K. (1987). “Manas eposunun tegeregindegi çaykooçuluk”. *Kırgızstan Madaniyatı*. 21-sent.
- BARTOLD, V. V. (1962). “Turetskiy epos i Kavkaz”. *Kniga moego deda Korkuta*. - M., L.
- BARTOLD, V. V. (1994). “Kitabi-Korkut. 1. Borba bogatırya s angelom smerti”. - SPb. T. 8: 204.
- BERDİBAY, R. (1996). “Ebedî Yaşayacak Miraslar”. *Bilig*. 1: 46-50.
- BERNŞTAM, A. N. (1942a). *İstoričeskoe proşloe kirgizskogo naroda*. Frunze.
- BERNŞTAM, A. N. (1942b). *Kultura drevnego Kirgizstana*. Frunze.
- BORBUGULOV, M. (1988). “Tokombayevke tiyişken kim?” *Kırgızstan Madaniyatı*. 30-iyun.
- BOTOYAROV, K - Ş. İbrayev (1979). *Epikalık murastın bir tamçısı*. Ala-too. No 7.
- BOTOYAROV, K. (1996). *Köönörgüs muras: Manastın Kökötöydün aşı Epizodunun Ç.Valihanov cazdırıp algan varyantı: İzildöö cana tekst, S.T.Kayıpovdun red. astında*. Bişkek.
- DEMİRÇİZADE, E. (1959). *Kitabi dede Gorgud destanlarının dili*. Bakı.
- DİEZ, H. F. (1811-1815). *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften*, Bd, I-II, Berlin.
- HATTO, A. T. (1977). *The memorial reast for Kökötöy-Khan ‘Kökötöydün aşı’ Kirgiz Epik Poem*, Oxford.
- İBRAYEV, Ş. (1997). *Poetika Oğuzskogo geroičeskogo eposa*. Almatı.
- JİRMUNSKİY, V. M. (1948). *Vvedeniye v izuçeniye Manasa*. Frunze.
- JİRMUNSKİY, V. M. (1974). “Oguzskiy geroičeskij epos i Kniga Korkuta”. *Tyurkiskiy geroičeskij epos*. - L: 523-524.
- KARAYEV, Ö. (1988). “Manas” eposunun caralışı cana anın dooru”. *Kırgız Madaniyatı*. 18-avgust.

- KAYMALDİN, O. (1990). “Korkut Ata Ömürnaması”. *Almatı akşamı*, 3, Kazan.
- KIDIRBAYOVA, R. Z. (1980). *Genezis eposa Manas*. Frunze.
- KONRATBAYEV, E. (1987). “Korkut turalı akiykat pen ańız”. *Jalın*. No 4: 34-37.
- KORKUT, Elim-ay (1987). *Küyler jıynagı*. Almatı.
- KOROGLI, H. (1976). *Oguzskiy geroičeskiy epos*.
- KOROGLI, H. G. (1975). “Stilističeskiye osobennosti Knigi moego deda Korkuda”. *Sovjetskaya Tyurkologiya*. No: 2.
- KOROGLI, H. G. (1987). “Kogda i kem napisana Kniga moego deda Korkuda (Kitáb-ı Dedem Korkud)” *Filologičeskiye nauki*. No: 5 (161): 35-38)
- KOROGLI, H. G. “Depegöz ve Polifem.” *Milli Folklor*, 5/37: 39-46.
- Manas: Ensiklopediya, 2- T.- Bışkek, 1995, 254-b.
- MARGULAN, E. (1971). *Şokan cane Manas: Manas jırınıñ Şokan jazıp alğan nuskası turalı zertteü*. Almatı.
- MOKEEV, A. (1995). “Tarih ve Manas”. *Manas Bilgişöleni, Bildiriler 12-13 Ekim 1995 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*: 23-24.
- OROZBAK UULU, S, Manas. Cazıp alğan I. Abdırähmanov, Kırgız Uluttuk İlimler Akademiyasının Kol Cazmalar Fondusu, Manas Bölümü, No 209, 2-b.
- ÖZKAN, İ. (1995). “Türkmenistan’da Derlenmiş Dede Korkut Boyları”. *TDAY-Belleten*: 263-314.
- RADLOV, V. V. (1885). *Obraztsı naradnoy literaturı Severnih Tyurkskih plemyon*. Ç. V. *Nareçıye dikokamennih kirgizov-*. SPb.
- ROMODİN, V. A. *İzveçeniye iz Macmu at-Tavarik*. No: 887.
- ŞİŞMAN, B. (1998). “Kazakistanda Korkut Ata ile ilgili söylenceler”. *Milli Folklor*. 5/37: 51-54.
- TAGİRJANOV, A. T. (1960). *Sobranie istoriy: Macmu at-Tavarih*. Leningrad.

- TOKOMBAYEV, A. (1987). “Kırgızstan KB BK’nın Plenumunda Manas Cönündö süylögön sözü”. *Sovettik Kırgızstan*. 11- Avgust.
- TOKOMBAYEV, A. (1988). “Munun paydası kimge?”. *Kırgızstan Madaniyatı*. 30-iyun.
- VELİYEV, K. (1989). *Destan Poetikası*. (Türkiye Türkçesiyle hazırlayan Halil Açıkgoz) İstanbul.
- YAKUBOVSKİY, A. Y. “Kitabi Korkud i ego znaçeniye dlya izuçeniya Turkmenskogo obşçestva v epohu Rannego Srednevekoviya”. *Kniga moego deda Korkuta*.

TÜDEV DENGİ

ALTAYLI, Seyfettin (2020). "Ahmet Ağaoğlu'nun Düşünce Dünyası".
TÜDEV Denge. 2020/8: 153-168.

AHMET AĞAOĞLU'NUN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Seyfettin ALTAYLI*

Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan'ın yetiştirdiği tarihî şahsiyetlerimizden biridir. Onun kendine ait bir düşünce dünyası vardır. Bu makalede onun kendi eserlerinden, yazılarından örnekler vererek düşünce dünyasını açıklamaya gayret edeceğiz. Maksadımız bu aydın ve siyaset hadimimizin fikirlerinin tarihimiz, kültürümüzle hangi seviyelerde örtüşüp örtüşmemesi konusunu kendi düşüncelerimize göre açıklamaktır. Ne onu dogmalaştırmak ne de tenkit etmek gibi bir düşüncemiz asla yoktur. Onun ileri sürdüğü fikirlere hem kendi yazıları hem de tarihimizden ve edebiyatımızdan örnekler vererek yeni nesillere belirli detayları göstermek arzusundayız.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Cumhuriyet'e geçit çağında Türkiye'deki aydınların özellikle Batı ile ilişkileri olmuştur. Ahmet Ağaoğlu da hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin elit kadrosu arasında kendine mahsus yer edinmiş, düşünceleri ve çalışmaları ile o devrin olaylarına kendi imzasını atmış bir şahsiyetimizdir. Öncelikle Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götüren sebeplerin birkaç başlık altında dile getirilmesi, Osmanlı aydınları ile birlikte Ağaoğlu'nun düşüncelerinin daha iyi anlaşılmasında önemli rol oynayacaktır düşüncesindeyim.

1. Osmanlı Devleti üç kıtaya askerî gücü sayesinde hükmetmiş, 376 yıl dünyanın yegâne birinci gücü olmuştur. Ancak bu askerî güç zayıfladığında ele geçirdiği toprakları kendi hâkimiyetinde tutamamıştır.

2. Elindeki toprakların büyüklüğü devlet adamlarını "*ademi merkeziyet*" denen bölgelerden yönetme prensibine yönelmesine sebep olmuş ve devletin merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde bölgeleri yönetenler kendi menfaatleri için suiistimal etmeye başlamış, bunlar da özellikle gayri Türk unsurların isyanına sebep olmuş ve bu isyanlar da devletin takatini kesmiştir.

Bu konuda Ağaoğlu da çok doğru olarak şu ibretimiz düşüncelerini dile getirmiştir:

* Doç. Dr.; Bakü Avrasya Üniversitesi.

“Osmanlı Devleti’nin bünyesi bir birlik halinde iken, yazık ki, zaman aşımı ile ve sırf devlet adamlarının ihmalleri ve devletin mahiyetini anlamamaları yüzünden bu birliğin yerini bir topluluk, bir milletler devleti zihnietti aldı” (Ağaoğlu 2013:105).

“Osmanlı Devleti’nde merkeze yönelen unsur Türk’tü. Merkezden uzaklaşan unsurlar da diğerleriydi. Şu halde, Osmanlı büyükleri bu gerçeği dikkate alarak ona göre hareket etmeliydiler. Fakat Osmanlı devlet adamları, Fatih’ten sonra, bu prensibin tamamıyla aksine hareket etmiş bulundular.” (Ağaoğlu 2013:106).

“Üç yüz yıldan beri işbaşına geçmiş olan devlet adamlarının sicilleri incelenirse, aralarında yüzde yirmisinin bile Türk olmadığı anlaşılır. Bunlar hiçbir zaman, kanı ile, kalbi ile Türk’e bağlı olmamış, Türk’ü anlamamış, Türk’ün sevinçlerine katılmamış, felaketli zamanlarda Türk’ü terk edip gitmişlerdir” (Ağaoğlu 2013:108-109).

Bu sözlere ancak saygı duyulur.

1. Osmanlı Devleti en baştan itibaren hâkimiyetindeki gayri Türk halklara, özellikle de Hristiyanlara geniş haklar tanımıştır. Örnek olarak 1572 yılında Fransa’da Katolik mezhebine mensup insanların **Sain-Barthelemy** katliamında Protestanlara yaşamak hakkı tanımadığı bir zamanda Osmanlı Devleti’nin sadrazamı aslen Bosna’nın **Sokolovici** köyünde dünyaya gelen, Ortodoks Hristiyan ailesine mensup asıl adı **Bayo** olan **Sokollu Mehmed Paşa** idi. Devletin zayıfladığı dönemlerde bu tür gayri Türk devlet adamları Osmanlıya darbe üstüne darbe indirmiş ve devletin yıkılışını hazırlamıştır (Armaoğlu 2016:34).

2. Orta Çağ’dan itibaren Avrupa ülkeleri arasındaki münasebetler aslında Hristiyanlar arası ilişkilerden ibaretti. Osmanlı Devleti’nin Hristiyan halkları kendi hâkimiyeti altında tutması Avrupalıları müthiş derecede hiddetlendirmiş, Osmanlıya duydukları kinlerini sürekli olarak gizleyerek daimi gelişme sürecine girmiş ve fırsatını bekleyerek vakti geldiğinde de Hristiyan dinine mensup halkları millî bağımsızlık düşüncesine yönlendirerek onlar vasıtasıyla Osmanlıya darbe üstüne darbe indirmiş, eşi görülmemiş katliamlarla Türkleri Avrupa’dan çıkarmışlardır.

3. Osmanlı devlet adamları Batı’da XVI yüzyılda başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin sebep olduğu aydınlanma çağının ne olduğunu tam anlamıyla kavrayamamış, XVIII yüzyılın başından itibaren Avrupa’nın ilmî ve teknoloji yönde yürüttüğü gelişim sürecine ve sanayi inkılabına layık olduğu biçimde önem vermemiş, XIX yüzyıl geldiğinde de dağılma devrine girmiştir. Elbette Osmanlı Devleti’nin dağılması bir tür İslam Medeniyetinin de diz

çöktürülmesi anlamındadır.

Osmanlının son devrinde, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile **Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Sosyalizm** cereyanları türemiş, ancak özellikle Batıcılığa önem verilse de bu düşünce yalnızca giyim kuşamda ve Avrupa tarzı davranışlarda yansımaları bulmuştur.

Ahmet Ağaoğlu'nun düşünce dünyasını şerh ederken dile getirilen bu faktörleri gözden uzak tutmamak önemli bir konudur.

1869 yılında Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde dünyaya gelen Ağaoğlu ilk eğitimini bu şehirde almış ve ilk düşünceleri Ermeni öğrencilerin içinde onlarla mücadele esasında gelişmiştir. Petersburg'da üniversiteye kabul edilmediğinden dolayı 1888 yılında Paris'e giderek tahsilini 1894 yılına kadar burada devam ettirmiştir.

İslam dünyasının siyasi birlik oluşturma konusunu ön plana alarak onların **ortak bir fikir etrafında birleşmesini** ikinci plana atan **Şeyh Cemaleddin Afgani** (Ahmady 2012:16) ile yakın dost olmuş hem onun hem de üniversiteden hocası **Ernst Renan**'ın fikirlerini benimsemiştir. Azerbaycan'a dönerek çeşitli yerlerde çalışmış, toplumda **"Heyat"**, **"İrşad"**, **"Terakki"** gazeteleri, **"Fedai Cemiyeti"**, **"Kafkas Müslümanları Müdafaa Komitesi Difai"**yi kurarak kendine layık bir ün kazanmış, 1909 yılında İstanbul'a gelerek orada **"Türk Ocağı"**nın kurulmasında, **"Türk Yurdu"** dergisinin tesisinde faal çalışmış, **Azerbaycan Cumhuriyeti**'nin kurulmasında çok önemli şeyler yapmıştır. Milletvekili seçilmiş, 1919 yılında Azerbaycan'ın tanıtılması gayesiyle oluşturulan **Sulh Heyeti**'ne dâhil olsa da Ermenilerin fitnesiyle İngilizler tarafından yakalanarak **Malta** adasına sürülmüş, 1921 yılında **Atatürk** onu İngiliz esirlerle değiştirmiş, Anadolu'da yürütülen **İstiklal Mücadelesi**'ne katılmış, **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**'nde yazılar yazmış, **Serbest Fırka**'nın kurulmasında görev almış, öğretim üyeliği, gazetecilik faaliyetleri yürütmüş ve 1939 yılında **Hakk**'ın rahmetine kavuşmuştur.

Ağaoğlu, Osmanlıca, Rusça, Farsça ve Fransızca'yı mükemmel öğrenmiş tarihî bir aydınıdır. Ağaoğlu'nun fikir dünyası ilginçtir. Özellikle **medeniyet, aile, toplum, devletçilik** ve **fert** konusundaki fikirleri onun düşünce dünyasını gözler önüne sermektedir.

Osmanlı Devleti'nin dağıldığını gören devlet adamları ve aydınlar devleti kurtarma çareleri aramış, ancak Batının büyük gücü karşısında eli kolu bağlı kalmışlardır. Ağaoğlu **"Üç Medeniyet"** adlı eserini **Malta** adasındaki sürgün yıllarında yazmıştır. Bu eseri ilk defa 1927 yılında ve daha sonralar tekrar tekrar yayımlanmıştır. Bu da eserin son derece önemli olduğunu göstermektedir. Ağaoğlu bu eserinde genellikle Batının üstünlüğünü vurgulamıştır.

Ağaoğlu'nun Medeniyet Anlayışı

“Medeniyet, düşünce ve tecessüs (ilgi, merak) tarzından başlayarak giyiniş şekline kadar hayatın bütün olaylarını içine alır.” (Ağaoğlu 2013:25), *“Her medeniyetin bir kalbi vardır. Bir duyuş tarzı vardır. Dolayısıyla, ortak bir ahlaka, bir değer duygusuna, ortak bir iyi ve kötü, güzel ve çirkin görüşüne sahiptir”* (Ağaoğlu 2013:26).

Ağaoğlu'na göre dünyada *Batı, İslam, Buda-Brahman* medeniyetleri vardır. Ona göre bunlar arasında yürütülen mücadelede yegâne galip gelen ise Batı medeniyetidir, diğerleri onun karşısında yenilmişlerdir.

“Bu medeniyetlerin karşılıklı durumlarına sözüümüzü getirirken, bunlardan birisinin, yani Batı medeniyetinin galip ve diğer ikisinin de yani İslam ve Buda-Brahman medeniyetlerinin mağlup durumda olduklarını görüyoruz” Ağaoğlu 2013:28).

“Gerek İslam ve gerek Buda-Brahman medeniyeti yenilmişlerdir, bunlar Batı medeniyetinin şahsiyet ve özelliklerini kabul ve onun iradesine tâbi olmak mecburiyetindedirler. Gerek Müslümanlar ve gerek Sarı Irk çevresi, elbiselerinden ve evlerinin döşenmesi gibi hayatın maddi tecellilerinden başlayarak, edebiyat ve müzik gibi manevi tarafların en munis köşelerine kadar Avrupa modellerini taklit etmektedirler” (Ağaoğlu 2013:30).

“Batı medeniyetinin üstünlük ve galebesini kabul ve iti-raf ediyor muyuz, etmiyor muyuz? Ediyorsak, o galebeyi yalnız ilim ve fen-ne ve hatta bazı siyasi ve içtimai teşkilata bağlamamalıyız, medeniyetin bütü-nüne, zihniyetine, görüş tarzına, ruhuna, kafasına, dimağına, kalbine bağlamalıyız. Bundan dolayı kurtulmak, yaşamak, varlığımızı devam ettirmek istiyorsak, hayatımızın bütünüyle -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- ka-famız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dı-şında kurtuluş yoktur.” (Ağaoğlu 2013:32).

Bir şeyin unutulmaması çok önemlidir. Ağaoğlu'nun övgü dizdiği Batı medeniyeti vahşi karakterlidir, nedense Ağaoğlu bunu görememiş veya görmek istememiştir. Bu medeniyetin ürünü olan kapitalizmin yarattığı sömürgecilik iki dünya savaşının çıkmasına ve on milyonlarla insanın vahşi biçimde ölümüne ve on milyonlarla ocağın sönmesine sebep olmuştur. Bu sömürgeci emperyalist ülkeler Türk milletin başına Asya'da, Afrika'da ve Avrupa'da bin bir türlü belalar açmış, hatta onu kendi tarihî vatanından bile kovmayı birinci planda düşünmüş, kovamayınca da köleleştirmek düşüncesine yönelmişlerdir. Bu siyaset Türkistan'da, Kafkasya'da, Balkanlarda ve Anadolu'da defalarca aynen tekrar edilmiştir. Hatta Ağaoğlu'nun anarşist dediği Tolstoy bile Batının sömürgeci medeniyetini tenkit ateşine tutup;

“Tarihin hiçbir devrinde XIX yüzyıldaki gibi maddi başarı elde edilememiştir. Ancak şüphesiz ki, tarihin hiçbir devrinde gittikçe canavarlaşan şimdiki Hristiyan dünyamızdaki kadar ahlaksız, insanın hayvani ihtiraslarına hiçbir sınırın konmadığı bir dönem olmamıştır.” (Tolstoy 1995:33) diyerek emperyalistleri yerin dibine batırmıştır.

Ağaoğlu gibi bir aydın şahsiyetin Batı medeniyetini zirveye kaldırıp İslam Medeniyetini Türk milletinin şahsında yerin dibine batırması, üstelik I. Dünya Savaşının yarattığı soykırımları, Azerbaycan’ın başına hangi belaların açıldığını gördüğü, övgü dizdiği Batılılar tarafından işgale uğramış Anadolu’nun kurtuluşunda çok önemli görevleri yerine getirmiş bir Türkçü, milliyetçi, vatansever insan olduğu halde yukarıdaki fikirlerini yazması karşısında diyecek söz bulmak çok zordur.

Ali Bey Hüseyinzade Avrupalılaşmak konusunda şunları dile getirmiştir:

“Biz Avrupalıların edebiyatlarına, sanayilerine, ulum (bilimler) ve maariflerine, keşiflerine (buluş) ve ihtiraatlarına (icat) müracaat etmek istiyoruz, kendilerine değil. Biz istiyoruz ki, İslam ülkesine onların beyinleri, dimağları girsin, boğazları, mideleri girmesin. Biz isteriz ki, ülkemizi onların beyinlerini hazmetsin, yoksa midelerinde hazmedilmesin.” (Ehmedli, 2019:90).

Ziya Gökalp ise böyle diyor:

“Bugün bizim için muasırlaşmak demek Avrupalılar gibi dretnotlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Muasırlaşmak şekilde ve maişetçe (geçim) Avrupalılara benzemek demek değildir.” (Gökalp, 2014:22).

Mehmed Emin Resulzade de çağdaşlaşma ile ilgili düşüncelerini **“Açıq Söz”** gazetesinin birinci sayısında şöyle açıklamıştır:

“Türk ve Müslüman kalarak bağımsız yaşamak istersek, mutlaka asrımızdaki bilimler, fenler, hikmet ve felsefelerle silahlanmalı, sözün bütün manasıyla zamane adamı olmalıyız.” (Ehmedov 2019: 103).

Verilen örneklerle Ahmet Ağaoğlu’nun ileri sürdüğü ve Batının her bir şeyini benimsemek savı sosyolojinin kanunlarıyla pek uyuşmamaktadır. **“Çünkü kendine mahsus medeni, millî ve sosyolojik değerlerini yitiren milletler artık millî kimliklerini de yitirerek melez bir varlığa dönüşürler.”**

Görkemli şahsiyetimiz Ahmet Ağaoğlu’na en güzel cevabı 585 yılında Göktürk Hakanı **İşbara Kağan** vermiştir. Göktürkler güçlerini yitirdiği ve

Çin'e tabi oldukları bir zamanda Çin hükümdarı İşbara Kağan'a elçi yolluyor, Göktürklerin kendi geleneklerini değiştirip aynen Çinliler gibi giyinmelerini, Çinlilerin kültürünü benimsemesini istiyor. İşbara Kağan da Çin hükümdarına cevap olarak şu mektubu yazıyor:

“Bizim gelenek ve göreneklerimiz çok eski çağlardan beri oluşmuştur. Bu sebeple onları değiştirmeye benim gücüm yetmez.” (Ögel 1982:311).

Yusuf Akçura'nın aynı konudaki düşünceleri ise böyledir:

“XIX yüzyılda cihan medeniyet tarihine en çok tesir icra eden müessir, milliyet fikridir. Milliyet fikrine bu büyük kuvvete hiçbir şey galip gelmedi. Yüzbinlerce muntazam ordular, bu fikir karşısında yenildiler. Bugün milliyet fikrini yenebilecek kuvvet şiddet, zulüm, top, tüfek değildir.” (Akçura 2001:186).

Ağaoğlu'nun Devletçilikle İlgili Fikirleri

Ağaoğlu “Üç Medeniyet” adlı eserinde Türk milletinin devletçilikle ilgili anlayışını bu cümlelerle tenkit etmiştir:

“Türkler, devleti yalnız hükümetle karıştırmakla kalmamışlardır. Kurdukları hükümetleri, devletleri bile bir şahsın adına, bir ailenin adına göre adlandırmışlardır. Bin yıldan beri değişik Türk kabilelerinin kurdukları birçok devletler, hep sülâle namlarını taşımışlardır.” (Ağaoğlu 2013:101).

Ağaoğlu bu cümlelerle Osmanlı, Selçuklu, Gazneli ve diğer devletleri tenkit ediyor. ***“İngiltere sülâleyi dört kere değiştirmiştir. Son sülâlenin zamanında, İngiltere, sınırlarını dünyanın iki kutbuna dayattı. Fakat hiçbir zaman, hiçbir tarihçi veya şair İngiltere'yi bu sülâlelerin namıyla adlandırmayı hatırına bile getirmemiştir”*** (Ağaoğlu 2013:101).

Görkemli aydınımız bu cümlelerle de İngiliz halkının böyle bir yanlışa yönelmediğini, İngiltere'nin hanedan devleti olmadığını ileri sürüyor. Ancak İngiltere'yi kuranlar V. yüzyılda Saksonlarla birlikte Britanya adasını işgal eden Germen halkından olan ***Anglus***lardır, İngiliz adı da buradan gelmektedir. Mitolojiye göre İstanbul'u Byzas kurmuş daha sonra ***Byzas***'ın adı Bizans Devleti'nin ismi olmuştur. Roma şehrini de devletini de Romus ve Romulus kardeşlerden Romulus kurmuş (Karakoç 2014:10) onun ismi de Roma İmparatorluğu'na ad olmuştur. Tarihi şahsiyetimiz Ağaoğlu iddiasında haklı değildir.

Türk milletinin en eski devletçilik anlayışında ***halk*** ile ***toprak*** olmadan devlet olmazdı ve devlet diğer adıyla dersek ***el*** de ***milletsiz*** ve ***töresiz***, yani kanunsuz olamazdı (Ögel 1988:432-435). Kaşgarlı Mahmut eserinde ***“El gider***

törü kalmas” yani devlet gidebilir, ancak töre, kanun kalır, devam eder (Mahmut-II 1992:25) demiştir. Bu düşünce mitolojik çağlardan beri devam ederek gelen tarihî Türk düşüncesinin yansımasıdır.

Evet, Osmanlı Devleti kurucusu olan Osman Bey’in adını almıştır, ancak devletin kuruluşunda Oğuz Kağan destanının izleri vardır. Osman Gazi rüyasında **Şeyh Edebalı**’nın koynundan bir ay doğduğunu, gelip onun koynuna girdiğini ve göbeğinden bir ağacın bittiğini, dallarının dünyayı бүrüdüğünü (Çetin 2012:31) görüyor. Aynı izler Selçuklu Devleti’nde de vardır. Selçuk Beyin göğsünden üç budaklı bir çınarın çıktığını görmesi de buna benzer bir rüyadır ve tamamen Oğuz Kağan destanı ile, yani mitolojik çağlarla ilişkilidir ve Türk milletinin devletçilik anlayışının İlahî menşeli olduğunu onaylamaktadır.

Ağaoğlu’na göre; **“Devlete değil, hükümdarın şahsına bağlılık, Doğu kavimleri arasında daima bir fazilet addedile gelmiştir** (Ağaoğlu 2013:108)”.

Görkemli şahsiyetimiz bize göre Türk devlet geleneği konusunda bunları yalnızca Osmanlı Devleti’nin son vakitlerine, Türk devletçiliğini yalnızca Osmanlının o çağına göre değerlendirmiştir. Eski Türk devlet anlayışına göre hakanlık Tanrı tarafından layık olana verilmiştir. Bu anlayış Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde şu cümlelerle yansıtılmıştır: **“Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türkün kutsal yer ve su (iyeleri) Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İleriş Hakanı ve annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar.”** (Tekin 2006:27). Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünde ise; **“Yukarıda gök, aşağıda yer lütfettiği için...”** (Tekin 2006:48); **“Tanrı, Türk halkının adı-sanı yok olmasın diye beni hakan (olarak) tahta çıkardı”** (Tekin 2006:31). Bu ifadelerden de Türk hakanları kendi güçleri ile hakan olmamış, onlar hakanlığa layık olduklarından dolayı Tanrı tarafından hakanlık tahtına çıkarılmışlar ve bunu hiçbir zaman da unutmamışlardır. Bu cümlelerin ifade ettiği anlamı **“Dede Korqut”**ta da görüyoruz. Bamsı Beğrek boyunda; **“O zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi. Duaları kabul olurdu.”** (Gökyay 2006:71), yani beyler Tanrı’ya çok yakın idi, halkını seven, merhametli, adil, liyakatli şahıslardı. Hakanlar, komutanlar ve halk bunu unuttuklarında ise; **“Akılsız, liyakatsiz hakanlar tahta çıkmış, komutanları da akılsız imiş şüphesiz. Beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için Türk halkı kurduğu devletini yitirmiş.”** (Tekin 2006:27) şeklinde Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde yer alan bu ifadelere göre devlet kaybedilmiştir.

Bu tarihî kaynakların dediği ile Ahmet Ağaoğlu’nun ileri sürdüğü düşünceler birbirine uymamaktadır.

Ağaoğlu’nun Hakimiyet Anlayışı

Ağaoğlu, hükümetle ilgili düşüncelerinde ise bunları ileri sürmüştür:

“Doğu’da genellikle hükümet hükümdardan ibarettir, hükümdarsa, ta eskiden bütün Doğu üzerine manevi tesirden geri kalmayan İran’ın telâkkisine uygun bir şekilde belirtmiştir” (Ağaoğlu 2013:110).

Görkemli aydınımız aynı sayfada bunları yazmıştır: ***“Hükümdarı idare ettiği cemiyet seçer ve seçildikten sonra iki türlü sorunlu olur: Maddi olarak cemiyet huzurunda ve manevi olarak Allah huzurunda”*** (Ağaoğlu 2013:109).

Birincisi bizim devletçilik ve hakimiyet anlayışımızla Perslerin/Farsların anlayışı asla birbirine uymamıştır. İkincisi en eski dönemlerde de Türk hakanları kurultaylarda katılımcıların oyu ile hakanlığa layık olan kim ise o seçilmiştir. Örnek olarak Göktürklerde hakan zayıf karakterli olduğundan dolayı devletin ileri gelenleri bir kurultay toplamış ve daha önceleri hakanlık yapmış dört hakanın oğullarından en bilgili, en liyakatli, cesur ve soylu olan İşbara’yı hakan seçmiştir (Ögel 1982:66-67). Göktürklerde hakan seçilen şahsın boynuna ipekten örülmüş bir ipi devletin saygın şahısları bağlayıp çekip sıkarak kaç yıl hakan olarak kalacağını sorarak yemin ettirmişler (Ögel 1982:66), bu da hakan olanların kendi istedikleri kadar hakimiyet süremeyeceği ve hakanlığın talep ettiği devlet adamlığını hayata geçirmek mecburiyetinde oldukları düşüncesini vurgulamıştır.

Ancak bir şey unutulmamalıdır, Ahmet Ağaoğlu fikirlerinde daima Osmanlı Devleti’ni göz önünde bulundurmuş, yalnızca onu örnek almıştır. Osmanlı örneğinden hareketle haklı olarak, ***“İstanbul Mabke-mesi, sırf İngilizlere ve Ermenilere hoş görünmek için, sokaklarda İslamları çil yavruları gibi takip ve ele geçirdiklerini idam ettirdiği zaman, İngiliz hâkimleri toplanarak İngiliz hükümetinin, Alman imparatorunun Londra’ya alınması ve orada İngiliz hâkimleri tarafından muhakeme olunması kararını şiddetle protesto ediyorlar”*** (Ağaoğlu 2013:135) diyerek devlet hakimiyetinde belirli stratejik yerleri işgal etmiş satılmışları tenkit ateşine tutmuştur.

Bu tenkitten İngiltere’nin bir dediğini iki etmeyen sultan da kendi payına düşeni almıştır. ***“Sultan Vahdeddin hükümeti, İngiliz Miralayı Maxwell’in emri ile, Ermenilere her İslam ve Türk evine girerek şüpheli gördükleri kızları alabilmek için bir belge verdiği ve bu yüzden birçok İslam kızlarının din ve bekâretlerine tecavüz olunduğu halde, Alman milleti ve hükümeti yüzlerce milyar tazminatı, bütün harp ve ticaret filosunun yok edilmesini ve diğer müthiş şartları kabullenmesine rağmen, evlâdından bir tek adamın düşmanlara teslimine razı olamıyor.”*** (Ağaoğlu 2013:136)

Ağaoğlu haklı olarak ***Sultan?!*** adlanan şahsı yerin dibine batırıyor. Son Osmanlı padişahı Atatürk ve silah arkadaşları ülkeyi işgal eden emperyalistlere layık oldukları cevabı verip onları ülkeden kovduğunda bir İngiliz gemisine binerek kaçmıştır. Türk hakanına kaçmak yakışmazdı, o bir avuç kanından korkmamalıydı. Örnek olarak Çinliler Çiçi Hakanı çembere aldığı hâlde o son

gece karanlıktan yararlanarak kaçmamış ailesiyle, evlatlarıyla birlikte kalarak düşmanla çarpışmış, Türk gibi can vermiştir (Ögel-II 1981:185-186).

Ağaoğlu'na Göre Üç Din

Ağaoğlu, eserinin “Üç Kültür” bölümünde Buda-Brahman, Batı ve İslam medeniyetlerini, yani üç dine inananları mukayese ederek, **“Garp kültürü dinamiktir. İslam ve Buda-Brahman kültürleri statiktir! Birisi müteharriktir; diğerleri sakin! Birisi ileriye doğru yürüyen, koşan, açılan, yayılan cevval bir varlıktır. Ötekilerse bir noktada donup kalmış buz parçalarıdır!”** (Ağaoğlu 2013:139) diyerek kendi fikrini bildiriyor. Ancak o zaman da şimdi de İslam dininin layıkıyla anlaşılamadığı unutulmamalıdır. İslam, en baştan bilime üstünlük verdiği halde XII. yüzyıldan itibaren buna uyulmamış, İslam dünyası hurafenin bataklığına saplanmış, bu din yalnızca oruç tutup namaz kılmak, dua okumak gibi anlaşılmış, müspet ilimlerde herhangi buluşa imza atılmamış ve başta Osmanlı olmak kaydıyla İslam devletleri Batılıların gerisinde kalmıştır.

Ağaoğlu aynı eserinde “Din” ve inanç konusuyla ilgili olarak, **“Şiilik Şah İsmail'den evvel de mevcuttu. Hele Ömer zamanında İslamiyet'le Zerdüştlük ilk temas ettiği günden itibaren Alevilik, Zerdüştlüğün İslamiyet'e karşı yürüttüğü tepkisinin bir ifadesi oldu. Daha o zamanlar Zardüşt'ün “İlahi Hukuk” teorisi ile Muhammed'in “icmai-ümme” (İslam müçtehitlerinin bir mesele hakkında içtihat yoluyla verdikleri hükümde ittifak etmeleri.) teorisi ve Zerdüşt'ün “beşeri iradenin serbestliği” fikri ile Arap Peygamberinin “kader ve kısmet”le ilgili duyguları, Zerdüşt'ün insanın Allahlık seviyesine yükseltilmesine karşılık olarak Muhammed'in Allahlık ile insan arasına aşılmaz ayrılıklar getirmesi gibi birbirine tamamen zıt olan zihniyetler arasında derin çarpışmalar meydana gelmiş ve bunların mahsulü olarak Şiiliğin teolojik cephesi kurulmuştu!”** (Ağaoğlu 2009:34-35) diyor. Bu cümleler onun dinî anlayışı konusunda yeterli bilgiyi vermektedir. Merhum Güney Azerbaycanlı Ayetullah Uzma Şerietmedari 1977 yılında İran'ı ziyaret eden Türkiye'nin Dışişleri Bakanı merhum Gündüz Ökçün Beye Şiilik ile Hanefilik arasında herhangi bir farkın olmadığını, yalnızca teferruatlar arasında belirli değişikliklerin bulunduğunu söylemiştir (1977 yılında yapılan bu seyahatle ilgili haberler Günaydın Gazetesi'nde yayınlanmıştır).

“Din kul ile Allah'ın arasını düzenleyen bir prensipler sisteminden ibarettir. O halde dinin konusunu yalnız inanışlarla ibadetlere ait hususlar teşkil eder” (Ağaoğlu 2013:48).

“Demek ki, İslamiyet'te esas, inançlarla ibadetlerdir. Bunlar ebedidir, değişmez. İkinci derecede olan ise, dünya işlerine ait olan kısımlardır. Bunlar İslamiyet'e tesadüfi olarak girmiştir” (Ağaoğlu 2013: 48).

“Tarihinde dinini en aşağı iki kere değiştirmeyen hangi millet vardır? Türkler mesela vaktiyle Şamanizm ve daha sonra birçok dinlere girdikten sonra İslamiyet’i kabul etmişlerdir (Ağaoğlu 2013:31)”

İleri sürülen bu fikirler Ağaoğlu’nun hem İslam’la hem de bizim semavi karakterli ve mitolojik çağlardan beri inandığımız **Tanrıcılık/Göktanrı** inancımızla ilgili olarak pek de derin bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Ancak daha sonraki sayfalarda; ***“Dini bu hâle getiren ve camileri boşaltan, yine din emrini düzenlemek iddiasında bulunarak insanın ruh halinden tamamıyla habersiz olanlardır. Hutbe ve vaazlarımız, yüzyıllardan beri tekrarlanan ve halk-ça dili anlaşılmayan bilmecelerden ibaret, aynı nakarattır.”*** (Ağaoğlu 2013:88) diyerek dini mahvedenlerin cahil din adamları olduğunu vurgulamıştır, lakin biraz önceki sözleri ile bu düşüncesi tam anlamıyla tezat oluşturmaktadır.

Ağaoğlu’nun **“Üç Medeniyet”** adlı eseri aslında baştan sona kadar Batı medeniyetine dizilmiş övgülerden ibarettir. Bu da insanı hayrete düşürmektedir. Her bir halkta olduğu gibi Türkler de oluşturdukları medeniyet mirasını büyük kanlar dökerek korumasını bilmiştir ve tarihin en başından beri çıktığı yürüyüşüne bugün de devam etmektedir. Eğer milyonlarca evladının kanları pahasına yarattığı medeniyeti Ağaoğlu’nun dediği gibi değiştirseydi bugün Türk denilen bir millet yeryüzünde olmazdı.

Çuvaşlar **İvan Yakovlev**’in vasiyetine uyarak Göktanrı/Tanrıcılık inancını bırakarak Rusların Ortodoks Hristiyanlığını kabul etmiş (Altaylı-Hüseynova: 311-312) ve bugün yok olma seviyesine ulaşmışlardır. Yukarıda işaret edilen Işbara Kağan’ın söylediklerinin hatırlanması yeterlidir.

Ağaoğlu’nun Ahlak Anlayışı

Ağaoğlu ahlâkla ilgili düşüncelerinde o çağın toplum düzeninden yola çıkarak çok haklı fikirler ileri sürmüştür. Aynı eserinde Türk halkını överek, ***“Türk halkı daima kahramanlık ve şeref örneği olagelmıştır. Büyüklerinin kafasızlığı ve ahlâksızlığı yüzünden, mahv ve perişan olmak üzereyken, bu halk, güvendiği önderi bulur bulmaz, milleti ve devleti nice felâketlerden, buhranlardan, çökmelerden kurtarmıştır”*** (Ağaoğlu 2013:56) diyerek Türk Milletinin tarihi karakterinin portresini çizmiştir.

Yine haklı olarak, ***“Bugün bile, İstanbul’dan Malta’ya gelen gazetelerde, veliahdın, Türk mücahitleriyle yaptıkları bir çarpışmada yaralanmış İngiliz askerlerini ziyaret ettiğini ve onların hatıranı sorarak kendilerine şekerlemeler dağıttığını okudum (Padişah Abdülmecid S.A.). Avrupa’nın en süflü bir yerinde bu kadar zillate katlanacak bir veliaht değil, en aşağı bir hamal bile tasavvur edilebilir mi? Veliabt bunu yaparken, padişah da İngiliz misyoneri Rahip Frew’u arka kapıdan kabul ediyor***

ve vatanın zilleti, milletin esareti pahasına İngiliz dretnotları sayesinde taht ve tacını korumaya çalışıyor.” (Ağaoğlu 2013:55-56) diyerek Osmanlı veliahdı olan zatın Türk’e yakışmayan hareketini yerin dibine batırmıştır. Diğer taraftan, *“İstanbul’da bu reziller, bu alçaklıkları yaparken, Anadolu’da Türk köylüsü, Türk halkı, başında kendisine yol gösterebilecek Mustafa Kemal Paşa gibi azim ve irade sahibi bir önder görür görmez, milletin, dininin ve toprağının şeref ve şanını, onurunu, bağımsızlığını son ekmeğiyle ve son damla kanı ile müdafaaaya koyuldu.”* (Ağaoğlu 2013:56) diyerek Anadolu’da Atatürk’ün önderliğinde yürütülen İstiklal Savaşı’nı ve Anadolu halkını, özellikle de köylüsünü övmüştür.

Ağaoğlu’nun Aile İle İlgili Fikirleri

Ağaoğlu “Üç Medeniyet” adlı eserinde haklı olarak aileyi *“Sosyal hayatın ilk ve en devamlı hücresi olmakla beraber, ferdi hayatın da en samimi, en mukaddes bir ocağıdır”* (Ağaoğlu 2013:80) diye tasvir ediyor ve *“Eflatun ile Fourier gibi şahısların aileyi birey ile toplum arasında bir engel mahiyetinde gördüklerinden ailenin tamamen ortadan kaldırılmasını istiyordu”* (Ağaoğlu 2013:80) diyerek onları tenkit ateşine tutuyor. Türk ailesi hakkında ise, *“İlk bakışta bile, ailemizin kuruluş şekli, Türk cemiyetini türlerin ayıklanması kanununun verimlerinden yoksun ettiğini gösterir. Bizde evlenecek erkek ve kadının birbirine yaklaşımları, karşılıklı cazibeden ziyade, onların dilek ve seçmelerinin dışında olan bazı amillere bağlıdır”* (Ağaoğlu 2013:82-83) diyerek Darvinci bir düşünceden hareket ediyor. Biraz sonra da *“İkinci amile, yani ailenin metanet ve sağlamlığı esasına gelince, bizdeki aile teşkilatının ne kadar gevşek olduğunu ne kadar zayıf ve en ufak çarpışmaya mukavemet edemediğini içtimai hayatımızı inceleyenlerin hepsi büyük bir esefle kaydetmektedirler”* sözlerini yazarak Türk ailesi gibi sağlam bir sosyal düzeni yerin dibine batırıyor (Ağaoğlu 2013:82-83).

Türk ailesi mikro anlamda Türk devletidir. Bu kurum Türk toplumsal düzeninin özüdür ve kan akrabalığına dayanmaktadır. Dünyanın üç kıtasına yayılmış, her medeniyete etki etmiş Türkün aile düzeni tarih boyunca bozulmadığından dolayı hem kendisi hem de devleti yaşamıştır, (Kafesoğlu 1998:227-228) ebediyete kadar da var olacaktır. Türk kadınları ve kızları en eski çağlardan beri hür hareket etseler de kendi iffetlerini kıskançlıkla korumuş, spor müsabakalarına, güreşlere katılmış, savaş zamanlarında da eşiyle, kardeşi ve yoldaşları ile omuz omuza düşmanla çarpışmıştır. Türk kadınının liyakatinin, şahsiyetinin yüceliği ile birlikte bu özellikleri, bütün yabancı seyyahlar ve araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir (Kafesoğlu 1998:229). “Dede Korkut Destanları”nda evlilikle ilgili olarak birçok yerde kayıtlar vardır. Örnek olarak *“Kanlı Koca oğlu Kan Turalı”* boyunda *Kanlı Koca* oğlunu evlendirmek istediğinde Kan Turalı babasına *“Baba ben yerimden kalkmadan o uyanmış, ayağa kalkmış ola, ben kara koç atıma binmeden o binmiş ola; ben kanlı*

kafir eline varmadan o varmış ve bana baş getirmiş ola" (Ergin 2003:83) diyor. Tarihimizden bu konuda yüzlerce örnek verilebilir. En yakın çağımızda, Anadolu'da yürütülen İstiklal Savaşında ve Karabağ savaşlarında Türk kızları ve kadınları düşmanla çarpışmadı mı?!

Ağaoğlu daha sonra *"Türk cemiyetinin dayanağı olan Türk ailesini bu durumdan kurtarmalı, Türk içtimai bünyesinin de gerektirdiği üzere, bu aileyi, koca ve karının hukukça eşitliği esası üzerine kurmalıdır"* (Ağaoğlu 2013:85) diyerek Türk ailesinin gerçek karakterinin yüceliğini vurgulamıştır. Ancak sabit fikirli olmadığı biraz önceki satırları ile sonra yazdıklarından anlaşılmaktadır.

Görkemli ziyalımız Ağaoğlu o vakitler hem Azerbaycan hem de Anadolu toplumunda hurafenin hâkim olduğu ve kadını kara çarşafın içine hapseden zihniyeti yukarıda neden genelleştirmiştir bunu anlamak zordur.

Ağaoğlu'nun Edebiyatla İlgili Düşünceleri

Görkemli ziyalımız Ağaoğlu edebiyatımızla ilgili olarak bunları yazmıştır. *"Bizim eski edebiyatta hayata ait büyük bir şey bulamazsınız. Zaten hayatı özellikle konu yapan hikâye, roman, trajedi, komedi ve benzeri gibi edebi şekiller, edebiyatımıza hemen tamamıyla yabancıdır. Hâkim olan şekiller kaside, hiciv ve gazeldir. Gerçi ta en eski Fars ediplerinden beri, Hüsrev ve Şirin, Ferhat ve Şirin, Leylâ ve Mecnun, İskendername gibi romanımsı bazı eserler varsa da bunların adları bile hayattan pek uzak olduklarını gösteriyor."* (Ağaoğlu 2013:92) ve daha sonra böyle devam ediyor *"Namık Kemal'in yolu hiç olmazsa iki kuşak takip edilmiş olsaydı, şüphe yok ki, bugün gerek geçmişteki ve gerek içinde yaşadığımız hayat edebi eserlere aksedecekti. Halbuki bugün Osmanlı ve özellikle Türk hayatını edebi eserlerimizde aramak boş yeredir. Bir Türk köylüsünü, bir Türk tüccarını, memurunu, sanatkârını, öğretmenini, siyaset adamını, işçisini, kızını, annesini, fikir adamını, inkılâpçısını, gencini, bunların dertlerini, isteklerini, fikirlerini, emellerini Türk edebiyatında gördünüz mü? Zamansızlık edebiyatımıza hâkimdir"* (Ağaoğlu 2013:93). Ancak biraz sonra ise bunları yazmıştır; *"Türkçüler de aynı zemin üzerinde yürüyerek, gençliğe Türklük ve vatan aşkını aşılamağa, Türklük ve vatan konularını sevdirmektedirler. Bu bakımdan, Türkçü edebiyat, genel edebiyatımızın mahrum olduğu bütün hususları, çekirdek halinde olsun taşıyor. Bu edebiyat idealisttir. Çünkü aldığı konuyu idealize ediyor. Millidir. Çünkü konusu Türk hayatıdır, Türk vatanıdır."* (Ağaoğlu 2013:96). O devamla, *"Buradan Bakü'ye ve Bakü'den Türkistan'ın ortalarına kadar, bütün Türk kalplerini birleştiren, aynı heyecanla çarptıran, Türk'ün dertlerini, sevinçlerini, eksiklerini ve ihtiyaçlarını, mütevazı hayatını dile getirerek, birbirine karşı, bir bağlılık kuran dört yazar görüyorum: Namık Kemal, Mehmet Emin, Mehmet Akif ve Reşat Nuri beyler. Azerbaycan*

evlerinde “Vaveyla” ile “Ben bir Türküm”, “Bülbül”, “Çalıkluşu” yan yana duruyorlar ve aynı fikirlerle, aynı duyguları uyandırmaktadırlar.” (Ağaoğlu 2013:96) diyor. Birinciden başlayarak dördüncü paragrafa kadar kaydettiği fikirlere bakınca düşüncelerinin birbirini tezip ettiğini görmekte, bu durum da hayret uyandırmaktadır.

Elbette her bir milletin kendine mahsus edebiyatı vardır. Bizde roman, hikâye, tiyatro eserleri Batıdaki biçimde Tanzimat’ın ilanından sonra görülmüştür, ancak mitolojik çağlardan beri yarattığımız sözlü edebiyat örneklerimiz toplumumuza hiç mi bir şey kazandırmadı!? Yani bizim ozanlarımızın çalıp söyledikleri destanlar, sagular, yuğ törenlerinde hayata geçirilenler, kahramanlık türküleri, destanları, ölen kimsenin taklitlerini yapmalar, onu çağrıştıran maskeler takınarak yapılan gösteriler, en eski çağlarda meydanlarda doğaçlama yapılan temâşalar Ağaoğlu’na göre edebiyat örneği değildir.

M.Ö. 192 yılında Tanrıkut Bagatur’un (Mete) Çin İmparatoriçesi’ne yazdığı ibretamiz mektup (De Groot-Asena 2011:99) o çağa göre ulaşılması güç bir dünya görüşünün ve yüksek diplomasinin ürünüdür. O mektubu Tanrıkut’a yazdıran da yarattığımız yüksek seviyeli edebiyat olmuştur. Yenisey mezar taşlarını, ulvi bir devlet diliyle yazılan Orhon Anıtları’nı, Kaşgarlı’nın divanını, “Dede Korkut Destanları”nı Avrupa etkisindeki edebiyatın uyandırdığı duygular mı yaratmıştır!? Orhon Anıtları seviyesinde dünyada devlet diliyle yazılmış ikinci bir kaynak var mıdır?! *Merhum görkemli alimimiz Osmanlı Devleti’nin yıkılış devrindeki atmosferden ürkmüş, Fransa’da romantizmden realizme geçiş sürecinin duygularını ruhuna sindirerek şanlı edebiyatımızı tahkir eden bu sözleri yazmıştır* diye düşünmemek mümkün değildir!

Ağaoğlu’nun Sanat Anlayışı

Merhum aydınımız sanatımız konusunda, *“Ney’in bütün ahenkleri, sazın bütün şikâyet-leri, udun bütün ahları, Doğu’nun o yüzyıllarca ezilmiş ruhunun birer iniltisidir. Bu iniltiler, serbest yaşayan, serbest düşünen, serbest nefes alan, serbest duyan göğüslerden çıkmaz. Onlar, padişah cellâdının bıçağı altında titreyenlerin, kadı efendinin kâfir sayması ve lanetlemesi ile susmaya mecbur olanların veya haremın sıkıntıları içinde ezilen bir kadının ruhundan kopan feryatlardır ki, bugün de dinlediğimiz zaman bize ferahlık yerine üzüntü, heyecan yerine sıkıntı ve keder veriyor.”* (Ağaoğlu 2013:98) diyor ve devam ediyor, *“Türk göğsüne Bizans kiliselerinden gelen alçaltıcı inlemelerden ziyade, Wagner’lerin (Alman opera bestekarı, yönetici, musiki teorisyeni ve yazarı. S.A.) gürlemeleri daha uygun değil midir? Yörük Ali’ye Rum kızının göbek atmalarından ziyade, Batı polka ve mazurkası daha ziyade yakışmaz mı?”* (Ağaoğlu 2013:98). Bu ifadeler karşısında söylenecek kelime bulmak son derece zordur. Ağaoğlu gibi bir aydın bunları nasıl yazmıştır diye hayret etmemek mümkün değil. Hz. İsa’nın dünyaya gelmesinden 3000 yıl önce ulu cetlerimizin

kurduğu Çu, daha sonralar kurulan Hun, Saka, Göktürk devletlerinde ozanların çaldıkları kopuzun varlığına çeşitli kaynaklarda işaret edilmiş (Eroğlu 2011:15), yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli türde kopuzlar ele geçmiştir. Çin yıllıklarında ise 28 çeşit Hun halk türküsünün varlığı kaydedilmiştir (Esin 2018:540). Görkemli şahsiyetimiz Ağaoğlu'nun acaba o vakitler mitolojik çağlardan beri ozanların göğsünde halkımıza manevi güç ve yenilmezlik aşılayan kopuzdan ve onun fonksiyonundan haberi yok muydu!?

Sonuç

Ağaoğlu XX. yüzyılın en ilginç aydınlarından biridir. İlk fikirlerini Çarlık Rusya'nın düşün ve sanat adamlarının eserlerini okuyarak benimsemiş, Paris'te bulunduğu zamanlarda romantizmden realizme geçit sürecindeki fikirlerin etkisinde kalmış, Anadolu'ya bu düşüncelerle gelmiştir.

Onun yaşamında Azerbaycan, Fransa ve Anadolu olmak kaydıyla üç aşama vardır. Sabit fikirli değildir, bir sayfa önce yazdığını bir sayfa sonra tekzip etmiştir. Ancak milletçiliğine, Türkçü düşüncelerine, vatanperverliğine asla toz kondurulamaz. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Başkanı Neriman Nerimanov'a yazdığı ikinci mektubunda dile getirdiği; "Temsil ettiğiniz fikir sistemine katılmıyorum; Türkler için kurtuluş imkânının yalnızca Osmanlı Türklüğünde olduğu konusunda size de malum olan fikir ve kanaatime devam ediyorum; esareten kurtararak bana yeniden can ve varlık vermiş Ankara'ya gitmem benim için bir namus borcudur... Türklük bölünme kabul etmeyen bir bütündür. Asıl gaye ona hizmettir. Bu hizmet nerede ediliyorsa kutsaldır, mübarektir" (Ehmed 2019:13).

Ağaoğlu ömrü boyu hiç kimsenin karşısında eğilmemiş, sözünü nerede olsa dosdoğru söylemiştir. Ömrünün son anlarında evlatlarına dediği; "Boynunuz bükülmesin. İnsanın boynu yaş ağaç gibidir. Bir defa büküldüyse, bir daha kalkmaz! Yalnız maddi zevkler için boyun eğerek yaşayıp ölmek sefil bir hakikattir. Fakat haksızlığa boyun eğmeden, birine yaranmadan yaşayıp ölmek insana maddi zevkler vermese de ihtisamlıdır" (Ehmed 2019:15).

Ağaoğlu yeni bir teori ortaya atacak tipte bir aydın yerine filiyat insanıdır. Ali Bey Hüseyinzade ve Ziya Gökalp gibilerle onu ayıran esas yön de bu tarafıdır.

KAYNAKÇA

- AHMADY, E. (2012). *Cemaleddin Afgâni'nin Düşünce Dünyası*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- AĞAOĞLU, A. (2013). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- AĞAOĞLU, E. (2009). *İran ve İnkılabı*. Bakı: Azərneşr.
- AKÇURA, Y. (2001). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALTAYLI, S. - N. Hüseynova (2018). *Türk Xalqları Edebiyyatı*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- ARMAOĞLU, F. (2016). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. 16. Baskı. İstanbul: Timaş.
- ÇETİN, H. (2012). “Ağaç Motifli Osmanlı Saltanat Rüyasının Tabirinin İlmi Açıdan Değerlendirilmesi”. *Akademik Bakış*. 5/10.
- DE GROOT, J. M. - G. A. Asena (2011). *Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayınları.
- EHMED, D. (2019). “Ağaoğlu, Ehmed Bey”. *Çapar Dergisi*. Bakı.
- EHMEDOV, B. (2019). “Türkçülüyn Üçlü Formulu”. *Elm ve Tehsil*. Bakı.
- ERGİN, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Hisar Kültür Gönüllüleri.
- EROĞLU, S. C. (2011). *Kopuzdan Altıtelli Kopuza Uzanan Süreçte Fiziksel ve İcra Teknikleri Bakımından Meydana Gelen Değişim ve Gelişmeler*. İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ESİN, F. (2018). “Tarihsel Süreçte Kopuzun Serüveni”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11/59.
- GÖKALP, Z. (2014). *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÖKYAY, O. Ş. (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- KARAKOÇ, E. (2014). *Antik Uygarlıklar Tarihi*. Ankara.

ÖGEL, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖGEL, B. (1998). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

TEKİN, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TOLSTOY, L. N. (1995). *Din Nedir?* İstanbul: Furkan Basım ve Yayın.

TÜDEV DENGE

KÜRÜM, Mehmet Turgay (2020). “Kıbrıs’ta Bulunan, “Eteocypriot Yazısı (Kıbrıs Hece Yazısı)” Diye Adlandırılan Yazıtlarla İlgili Türkçe Okuma Önerileri”. TÜDEV Denge. 2020/8: 169-178.

KIBRIS’DA BULUNAN, “ETEOCYPRIOT YAZISI (KIBRIS HECE YAZISI)” DİYE ADLANDIRILAN YAZITLARLA İLGİLİ TÜRKÇE OKUMA ÖNERİLERİ

Mehmet Turgay KÜRÜM

Antik çağdan bu yana, Kıbrıs’ta Anadolu, Grek, Fenike kökenli farklı uygarlıkların hakimiyeti ve kültürel etkileri bilinmektedir. Bu nedenle Kıbrıs’ta farklı dil ve alfabelerde yazılar bulunmaktadır.

Kıbrıs’ta bulunan en eski yazı Alaşya (Enkomi)’da bulunmuştur. Bulan ekip tarafından Bronz Çağı’na, M.Ö. 1500 civarına tarihlendirilmiştir. Üç farklı tipi bulunan ve M.Ö 1000’li yıllara kadar kullanılan bu yazı, Girit’te bulunan ve Linear A diye adlandırılan yazıya benzemesinden dolayı Kibro-Minoan (The Cypro-Minoan script = Kıbrıs-Minos yazısı) olarak bilinir (Tatton 1988: 61, Gözlü 2012: 325’den).

Grit Minos yazısı ve Linear A diye bilinen yazı üzerinde birkaç okuma çalışması yapılmasına rağmen, hem Girit Minos yazıtları, hem de Kıbrıs-Minos yazısı çözülememiştir (Tatton 1988: 61, Gözlü 2012: 325’den).

Bronz Çağı’nda Kıbrıslıların kullandığı alfabenin çözülememesi gibi, hangi dili konuştuğu da çözülememiş bir problemdir (Hill 1940: 50, Gözlü 2012: 327’den).

Bronz Çağından sonra, Erken Demir Çağı Kıbrıs’ında (M.Ö 1050 – 395), farklı bir yazı ortaya çıkar ve yaygın olarak kullanılır. Bu yazı Kıbrıs Hece (Cypro-Syllabic) yazısıdır. Her biri bir heceyi belirten ve genelde sağdan sola yazılan, Eteo-Cypriot dilini (yerel dil) temsil etmekte kullanılan bir yazıdır. Eteo-Cypriot, bilinmeyen bir dildir ve henüz yazısı çözülememiştir (Gözlü 2012: 327).

M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına doğru, Kıbrıs-Hece yazısı etkisini yitirirken Yunanca, Helenistik ve Roma Kıbrıs’ının başlıca yazısı ve dili hâline gelmiştir (Gözlü 2012: 329).

"Kısaca ifadelendirirsek, Kıbrıs'ta erken dönemlerde yaygın olarak kullanılan yazıları Kıbrıs-Minos Yazısı (Cypro-Minoan Script, M.Ö. 15. yüzyıldan sonra), Kıbrıs-Hece Yazısı (Cypro-Syllabic Script, M.Ö. 10. ve 2. yüzyıllar), Fenike Yazısı (Phoenician Script, M.Ö. 9. ve 3. yüzyıllar) şeklinde sayabiliriz (Gözlü 2012: 329)."

Bu yazımda Kıbrıs'ta, Demir Çağı'nda yani M.Ö. 10. ve 2. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan, hangi dile ait olduğu tespit edilemeyen, ve okunamayan, Kıbrıs-Hece Yazısı (Cypro-Syllabic Script) diye adlandırılan yazıtlardan 2 tanesi için okuma çalışmamı bilginize sunacağım.

Yöntem ve Kaynaklar Hakkında

Okuma çalışması yaptığım yazılı objeler, Fransız Arkeolog Olivier Masson'un 1961 yılında yazdığı "*Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté.*" (Kıbrıs Hece Yazıları, Kritik ve yorumlama) isimli eserinin, 1983 yılında yayınlanan Paris baskısında yer almaktadır. Eserin tam künyesi, yazımın "Kaynaklar" bölümünde verilmiştir. Üzerlerindeki yazıları okuma çalışması yaptığım objelerin taşınabilir olması ve Kıbrıs'a ticaret yoluyla gelmiş olma olasılığı da önemli değildir. Öyle bile olsa yazılar Kıbrıs'a özgü, Kıbrıs'ta, Kıbrıslılarca yazılmış yazılardır.

Kullandığım sembol ve ses değerleri, Göktürk (M.S. 552 – 745) döneminde yazılan, Orhun ve Yenisey coğrafyalarında bulunabilen Türkçe yazıtların okunmasında kullanılan sembol ve ses değerleridir. Yazımın ekinde de yer alan bu sembol ve ses değerleri, Milliyet Yayınları'na 1993 yılında yayınlanan *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nde yer almaktadır. Eserin tam künyesi, yazımın "Kaynaklar" bölümünde verilmiştir.

Kıbrıs Hece Yazısı ile Göktürk Hece Yazısının ortak yönleri şunlardır.

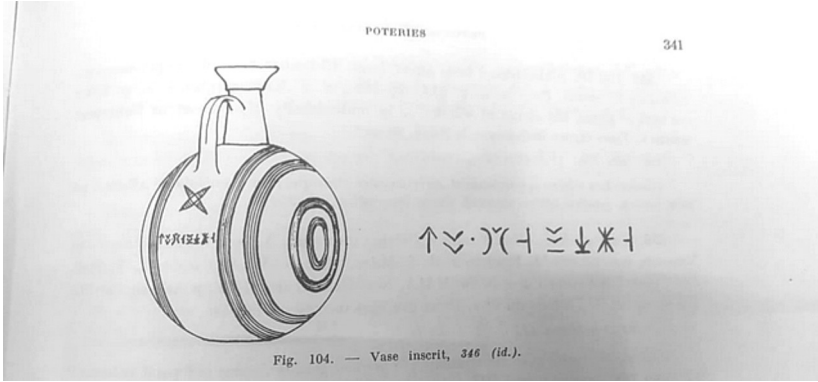
- a) Her iki yazı da hece yazısıdır.
- b) Her iki yazıda da sesli harfler bazı kurallar dışında yazılmaz.
- c) Her iki yazı da Runik yazı karakterindedir.
- d) Her iki yazıda da kelime ayracı olarak nokta kullanılmıştır. Göktürk yazılarında genellikle iki nokta üst üste kullanılmış olsa da tek noktalı örnekler de mevcuttur. Kıbrıs Hece yazısında bu nokta bazen çok kısa dik çizgi olarak da kullanılmıştır.
- e) Her iki yazı da sağdan sola yazılmıştır.
- f) Orhun ve Yenisey coğrafyası ile Kıbrıs coğrafyasında bulunan, birebir aynı olarak kullanılmış 19 adet ortak sembol tespit etmiş bulunmaktayım. Bu semboller ve bu sembollerden üretilen Kıbrıs Hece Yazısı sembolleri şunlardır. (Şekil 1.)

kelime kayda geçmiştir. Eserde her kelime yer almamıştır. Çok yaygın olan ve geniş coğrafyalarda farklı boyların ortak olarak kullandıkları kelimeler sözlükte yer almıştır. Coğrafi şive ve ağızlar, çok fazla dikkate alınmamıştır. 7000 kelime, dönemin söz varlığının tamamını kapsamamaktadır. Bütün bu olumsuzluklar eserin önemini azaltmaz. Bu tip çalışmalarda ilk bakılacak eserdir. Eğer aranan kelime bu eserde yok ise diğer kaynaklara müracaat edilir. Ancak benim okuma çalışması yaptığım 2 yazıtta çıkan kelimeler bu eserde mevcuttur. Bu da, Kıbrıs'taki yazıları okuma çalışmamda ortaya çıkan kelimelerin, Türkçe konuşan geniş bir coğrafyada, çok uzun yıllar boyunca yaygın olarak kullanıldığını gösterir.

Birinci Yazı

Yazı, Olivier Masson'un eserinde, 346 numara ile kayıtlı olan ve (Fig. 104) olarak numaralandırılmış resimde çizimi olan, seramik sürahi üzerindeki yazıdır (Masson 1983: 341). (Resim 1.)

Bu seramik sürahinin benzerleri St. Barnabas Kilisesi Müzesinde, sergilenmektedir.

Resim 1. Sürahi üzerindeki yazı

Yazının altına, makalemin ekindeki Göktürk Hece Yazısı sembollerinde yer alan, benzer sembolleri ve ses değerlerini yerleştirdim. (Şekil 2.)

Şekil 2. Sürahi üzerindeki semboller ve ses değerleri

Göktürk Hece Yazısı okuma kurallarına göre, sağdan sola doğru okunduğunda, ilk kelime *Andakatung*, ikinci kelime *teki* olarak okunabilmektedir.

Andakatung kelimesi bir kadın adıdır. “Anda” ve “kadın” (ya da hatun) kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur.

And kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer. “And = ant, yemin... Yakutçada andagar, andagay (Atalay 1985: C 4. 24)”

Anda = and içmiş, kan kardeşi, yeminli dost anlamlarında kullanılmaktadır.

“Türklerin meşhur Oğuz Destan'ında Kurı Han'ın arkadaşı Antalık Sarıkulbaş'tır. Destan'da Kurı Han; “benimle dostluk andı içen arkadaş...” der ve Zeki Velidi Togan da; Antalık, anda yani yeminli dost demektir ki, Cengiz tarihinde de görülür. (Togan, 1972: 66-68, 106) diye açıklar (Ganbat 2013: 214).”

Katun kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer. “Katun = kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı (Atalay 1985: C 4. 281).”

Görüldüğü gibi, *And* kelimesinden türemiş kelimeler ve *Katun* kelimesi, özel isim olarak kullanılmaktadır.

Katung kelimesindeki, sondaki “g” sesi zamanla düşmüş olmalıdır. Bunun örnekleri mevcuttur. Prof. Osman Fikri Sertkaya, Kığig kelimesini anlatırken, “Orta Türkçeden itibaren kelimenin son sesi olan -g Doğu Oğuzcasında sertleşip -k hâlini alacak, Batı Oğuzcasında ise düşecektir (Sertkaya 2011)” demiştir.

Teki kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer.

“... Çünkü kadın evlendikten sonra, kendi ailesini ziyaret ettiği zaman,

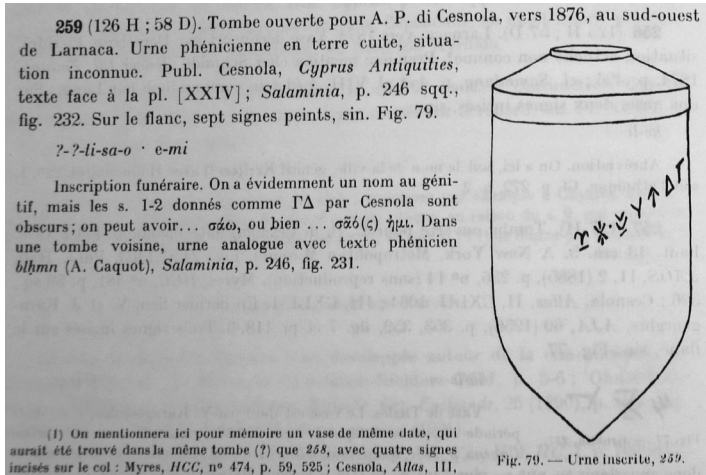
"tegdi keldi" denir, ziyaretçi geldi demektir. Her ne kadar ibarede "tegdi keldi" denilmiş ise de yanlış olacaktır. Yukarıdan anlaşıldığına göre doğrusu "teki keldi" olmalıdır. (Atalay 1985: C 3. 230)"

Kelime "tiki" başlığı ile yer almasına rağmen, kelime içinde "tegdi" kullanılmaktadır. Ancak Besim Atalay, dipnotta bunun doğrusunun "teki" olduğunu söyler ve dizine de "teki = ziyaretçi (Atalay 1985: C 4. 596)" şeklinde alır.

Yazıda "Andakatung Teki" yazmaktadır. *Andabatun* veya *Andakadin* isimli kişinin, evli bir kadın olduğu ve baba evine ailesine ziyarete geldiğini, beraberinde de bu seramik sürahiyi hediye olarak getirdiğini ve bunu da sürahiye kazıtarak yazdırdığını anlıyoruz.

İkinci Yazı

Yazı, Olivier Masson'un eserinde, 259 numara ile kayıtlı ve (Fig. 79) olarak numaralandırılmış resimde çizimi olan, seramik amfora üzerindeki yazıdır (Masson 1983: 274). (Resim 2.)

Resim 2. Amfora üstündeki yazı

Amfora'nın kulpsuz ve kapaklı olması, onun nakliye amacıyla değil, ürünü saklama veya mayalama amacıyla kullanıldığını gösterir. Yazının altına, makalemin ekindeki Göktürk Hece Yazısı sembollerinde yer alan, benzer sembolleri ve ses değerlerini yerleştirdim. (Şekil 3.)

Şekil 3. Amfora üzerindeki semboller ve ses değerleri

Göktürk Hece Yazısı okuma kurallarına göre, sağdan sola doğru okunduğunda, ilk kelime *İkioklıtı* veya *ikioklıt*, ikinci kelime *ödür* olarak okunabilmektedir.

İki kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer. “iki = sayıda iki; ikisi (Atalay 1985: C 4. 228)”

Oklıtı kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer. “oglıt = üretmek; çoğaltmak (Atalay 1985: C 4. 423)” , “oglıttı : ol tavarın oğlittı = o, malını çoğalttı, üretti (Atalay 1985: C 1. 265)”

3 nolu sembolde ok hecesi kullanılması, k sesinin zamanla yumuşayarak g sesine dönüşmesi sonucu oluşmuş olmalıdır. Bu ses kaymalarının örnekleri Türk dilinde çoktur.

Ödür kelimesi Divanü Lügat-it-Türk'te şu şekilde geçer. “ödür = seçmek, üstün tutmak (Atalay 1985: C 4. 449)”

Amfora içindeki ürünün, muhtemelen iki farklı üretiminin, muhtelif nedenlerle karıştırılması anlatılmak istenmiş olabilir.

Üstün veya seçilmiş anlamındaki ödür sözü de ürünün kalitesini belirtmek amacı ile küpe yazılmış olmalıdır.

Sonuç

Erken Demir Çağı Kıbrıs'ında (M.Ö 1050 – 395) başlıca yazı Kıbrıs Hece (Kibro-Hece, Cypro-Syllabic) yazısıdır. Bu yazı, Kıbrıs'ta, 2500 – 3000 yıl önce yaşamış, Kıbrıs yerel halkının dilinin (Eteo-Cypriot dilinin) yazıdır.

"Bilinmeyen, yerel bir dil" olarak tanımlanan Eteo-Cypriot dilinin Türkçe olabileceği, bu dilin, "Henüz çözülmemiştir (okunamamıştır)" denen yazısının, Göktürk Hece Yazısı (Türk Oyma – Runik yazısı) ses değerleri ve okuma kuralları ile çözülebileceği görülmüştür.

Gelecekte bu konuda çalışma yapacak, başta üniversiteler olmak üzere, Türk devletlerinin kuruluşlarında Tarih, Türkoloji, Arkeoloji, Dilbilim ve diğer disiplinlerden uzmanların çalışmaları ile, Kıbrıs Hece Yazısı, sembollerin ses değerleri, ve o dönem kullanılan dilin yapı ve kuralları ile söz varlığı daha net ve doğru olarak ortaya çıkacak ve benim bu yazıdaki okuma önerilerimde bulunan yanlış ve hatalar düzeltilebilecektir.

EKLER

ORHON		YENİSEY	Ses değeri Phonetics value	
Klasik Classic	Başka Şekiller Other figures			
ⱪ	Ɑ	ⱪ Ɑ Ɑ ⱪ	a, e	a > back vowel e > front vowel
ⱬ		ⱬ	kapalı e	Mouth is close - é -
Ɱ	Ɐ	Ɱ Ɐ Ɱ Ɐ	ı, i	i > back vowel i > front vowel
Ɒ	ⱱ Ⱳ	Ɒ ⱱ Ⱳ	o, u	back vowel
ⱴ	Ⱶ ⱶ	ⱴ Ⱶ ⱶ	ö, ü	front vowel
ⱸ	ⱹ	ⱸ ⱹ ⱹ ⱸ	y (kalın ünlülerle)	with back vowel
ⱺ	ⱻ	ⱺ ⱻ ⱻ ⱺ	y (ince ünlülerle)	with front vowel
ⱼ	ⱽ Ȿ	ⱼ ⱽ Ȿ ⱽ	b (kalın ünlülerle)	with back vowel
Ɀ	Ⳁ ⳁ	Ɀ Ⳁ ⳁ Ⳁ	b (ince ünlülerle)	with front vowel
Ⳃ	ⳃ	Ⳃ ⳃ ⳃ Ⳃ	-ç, -c (sözcük sonu)	end of the word
Ⳅ		Ⳅ	ıç, ic	
Ⳇ		Ⳇ Ⳇ Ⳇ	d (kalın ünlülerle)	with back vowel
Ⳉ	ⳉ	Ⳉ ⳉ ⳉ	d (ince ünlülerle)	with front vowel
Ⳋ	ⳋ	Ⳋ ⳋ ⳋ Ⳋ	g (kalın ünlülerle)	with back vowel
Ⳍ	ⳍ	Ⳍ ⳍ ⳍ Ⳍ	g (ince ünlülerle)	with front vowel
Ⳏ	ⳏ Ⳑ	Ⳏ ⳏ Ⳑ ⳏ	k (e, i ile)	with e, i
Ⳓ	ⳓ	Ⳓ ⳓ ⳓ	k (ö, ü ile)	with ö, ü
Ⳕ	ⳕ	Ⳕ ⳕ ⳕ	k (a ile)	with a
Ⳗ	ⳗ Ⳙ	Ⳗ ⳗ Ⳙ	k (ı ile)	with ı
Ⳛ		Ⳛ Ⳛ	k (o, u ile)	with o, u
Ⳝ		Ⳝ Ⳝ Ⳝ	L (kalın ünlülerle)	with back vowel

Ek 1. Göktürk Hece Yazısı 1 (Büyük Larousse 1993: C 9. 4678)

ORHON		YENİSEY	Ses değeri Phonetics value
Klasik Classic	Başka Şekiller Other figures		
Y	Y	Y Y	L (ince ünlülerle) with front vowel
M		M	-it , -id (sözcük sonu) end of the word
᠖	᠖ ᠖	᠖ ᠖ ᠖ ᠖	-m (sözcük sonu) end of the word
)		)	n (kalın ünlülerle) with back vowel
ᠨ	ᠨ	ᠨ ᠨ ᠨ ᠨ ᠨ	n (ince ünlülerle) with front vowel
Y		Y Y ᠖ ᠖	-n (ard damak n si - sözcük sonu) end of the word
᠑	᠑	᠑ ᠑	-ny (ön damak n si - sözcük sonu) end of the word
᠚	᠚ ᠚	᠚ ᠚ ᠚ ᠚	-nç , -nc (sözcük sonu) end of the word
᠛	᠛ ᠛	᠛ ᠛	-nt , -nd (sözcük sonu) end of the word
1		1 1	-p (sözcük sonu) end of the word
	ᠠᠨ		op , up
ᠣ		ᠣ ᠣ ᠣ ᠣ	r (kalın ünlülerle) with back vowel
ᠤ	ᠤ ᠤ ᠤ ᠤ	ᠤ ᠤ	r (ince ünlülerle) with front vowel
ᠥ	ᠥ ᠥ ᠥ ᠥ	ᠥ ᠥ ᠥ	s (kalın ünlülerle) with back vowel
ᠦ	ᠦ	ᠦ	s (ince ünlülerle) with front vowel
ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ ᠖ ᠖	-ş (sözcük sonu) end of the word
ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	t (kalın ünlülerle) with back vowel
	ᠦ		ot , ut
ᠦ		ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	t (ince ünlülerle) with front vowel
ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	ᠦ ᠦ ᠦ ᠦ	-z (sözcük sonu) end of the word
:		:	sözcük ayırma işareti separate two words

Ek 2. Göktürk Hece Yazısı 2 (Büyük Larousse 1993: C 9. 4678)

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. (1985). *Divanü Lügat-it- Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Büyük Larousse (1993). "Göktürk Alfabesi". *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. C 9. İstanbul: Milliyet Yayınları. 4678
- GANBAT, L. (2013). "Moğolların Gizli Tarihi'nde Geçen Ant İçmekle İlgili Bazı Gelenekler". *Cyprus International Univercity Folklor/Edebiyat Dergisi* 73: 213 - 220.
- GÖZLÜ, A. (2012). "Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs'ın Tarihî Çağlara Girişi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 31: 323 - 332.
- HİLL, Sir G. (1940). *A History of Cyprus*. Volume I. Cambridge University Press.
- MASSON, O. (1983). *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*. Ecole Française D'Athenes, Paris Editions E. De Boccard.
- SERTKAYA, O. F. (2011). "Kıçig, Küçük ve Bedük Kelimeleri ile Türevlerinin Etimolojileri". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 713: 409-416.
- TATTON, V. B. (1988). *Ancient Cyprus*. Harward University Press: Cambridge, Massachusetts, Printed in Italy.
- TOGAN, Z. V. (1972). *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tablilî)*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

TÜDEV DENGİ

ALKAN, M. Nail (2020). "Avrupa'da Yükselen İrkçılık (Pegida Örneği)".
TÜDEV Denge. 2020/8: 179-190.

AVRUPA'DA YÜKSELEN İRKÇILIK (PEGİDA ÖRNEĞİ)

M. Nail ALKAN*

Giriş

Avrupa kıtasında özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerde 21. yüzyılın başlangıcından itibaren aşırı sağcı partilerin yükselişe geçtiği görülmektedir. Sürecin başlangıcında daha çok Avusturya ve Fransa'da etkili olan bu tehditkar durum günümüzde neredeyse tüm Avrupa ülkelerini sarmış durumdadır. Birçok yazar Avrupa'da aşırı sağcı partilerin yükselişinin nedenini 2008 yılında ABD'de başlayıp dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz olarak görmesine rağmen tek nedenin bu olmadığı aşıkardır. Örneğin; İspanya 2008 yılı küresel ekonomik krizinden en çok zarar gören ülkelerden biri olmasına rağmen sağ popülist partiler ön plana çıkmamıştır. Buna karşın ekonomik krizden çok da etkilenmeyen Finlandiya ve Avusturya gibi ülkelerde ise aşırı sağ partiler yükselişe geçmiştir. Bu nedenle işsiz olan ve düşük gelirli kişilerin aşırı sağ partilere oy verdiğini empirik olarak kanıtlamak zordur. En genel çerçeveden, tarihsel süreçte incelediğimizde dünyada etkili olan ekonomik krizler ertesinde aşırı sağcı ve ırkçı politikaların yükselişe geçtiği doğrudur ancak küreselleşmeyle birlikte günümüzde yaşanan aşırı sağın yükselişi sadece ekonomik açıdan açıklanacak kadar küçük boyutta değil; güvenlikten kültür ve kimlik anlayışına kadar her alandan beslenen bir yapıdadır. Öyle ki konuyla ilgili yapılan analizlerin birçoğunda aşırı sağın yükselişiyle, İkinci Dünya Savaşı ertesinde başlayan Avrupa Bütünleşmesi projesinin tarihindeki en ciddi tehdit ile karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir.

Dönemsel Açıdan Avrupa'da Aşırı Sağ Partiler

Aşırı sağ partiler uluslararası arenada kimi zaman ön plana çıkmış kimi zaman sessizliğe bürünmüştür. 1930'lu yıllar aşırı sağ partilerin revaçta olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde aşırı sağ partilerin ortak paydası ekonomik kriz sonrası yaşanan buhran ve Yahudi karşıtlığıdır (Öner 2014:165).

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-mail: nailalkan@gazi.edu.tr

Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşist politikaların merkez üssü haline gelmiş Almanya'nın yenilmesi, daha hoşgörülü ve istikrarlı siyasi yapıların gelişmesine önyak olmuştur. Savaşın sona ermesiyle birlikte ırkçılık, ülkelerin politika olarak ve siyasilerin de söylem olarak kaçındığı bir yapı halini almıştır. Farklı ekonomik gelişme modellerinin oluşması ve savaşın izlerini silme çabaları aşırı sağcı partilerin bu süreçte uluslararası arenada kendilerine yer bulamamasıyla sonuçlanmıştır. 1950'ler Avrupa'da Birlik düşüncesi etrafında şekillenirken 1960'lardan itibaren aşırı sağ partilerin Avrupa'da yeniden etkili olmaya başladığı görülmektedir. 1960'lar aynı zamanda göçmenlerin özellikle işgücü olarak Avrupa'ya gelmeye başladıkları döneme denk düşmektedir. Soğuk Savaş'ın en etkili dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu yıllarda göçmenlere karşı bakış masumane bir şekilde gelişmemiş, göçmenler 1970'li yıllardan itibaren Avrupa'da baş gösteren istihdam sorunlarının, kültürel değişimlerin ve toplumsal memnuniyetsizliklerin kaynağı olan bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumun aşırı sağcı partilerin ekmeğine yağ sürdüğü söylenebilir. Zira aşırı sağcı partilerin söylemleri toplumdaki hoşnutsuzluğun sebebi olarak yabancıları işaret etmiştir. Aşırı sağcı partilerin ayak sesleri özellikle 1980'li yıllardan itibaren duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Avusturya, İsviçre ve İtalya'da koalisyon hükümetlerinin ortağı ya da destekçisi olarak siyasi arenada yer almışlardır (Ibid). Aşırı sağ partiler yerleşik siyasi partilerin kendilerini görmezden geldiği yılların acısını çıkarırmışçasına günden günde güçlenmeye başlamışlardır. Soğuk Savaş sonrası süreçte kurulan “Yeni Dünya Düzeni” küreselleşmenin etkisiyle gelişirken dünyada kalıplaşmış anlayışların yıkılmasına vesile olmuştur. Artık bir ülkede yaşanan bir ekonomik kriz sadece o ülke ile sınırlı olmamaya, tüm dünya ülkelerini etkilemeye başlamıştır. Toplumsal olarak homojen yapıdaki halklar değişik kültürlerle karşı karşıya kalmışlardır. Algılar değişmeye başlamış, zamanla kendinden olmayanı “ötekileştirme” eğilimi doğmuştur. En tipik örnekle güvenlik alanındaki yeni anlayış çerçevesinde özellikle Avrupa kıtasında oldukça büyük bir nüfusa sahip olan göçmenler farklı algılanmaya başlanmıştır. Bu durum önce ırkçılığı körüklemiş; ırkçı politikalar ise 11 Eylül olaylarının ertesinde İslamofobi'ye dönüşmüştür.

Avrupa'da aşırı sağ partiler çeşitli sınıflandırmalar içerisinde yer almaktadır. Üzerinde anlaşılmış ortak bir sınıflandırma kriteri olmaması yanında Avrupalı yazarlar tarafından en çok dile getirilen ayrımlardan biri, aşırı sağ partileri neo-faşist kökenli eski partiler ve yeni popülist partiler olarak ikiye ayıran sınıflandırmadır (Rodríguez-Aguilera 2014:180). Yapılan diğer bir sınıflandırma da aşırı sağcı parti ve sağ popülist parti ayrımıdır. Aşırı sağcı partiler ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobiye ilişkin söylemlerini açıkça ifade ederken sağ popülist partiler seçim programlarında açıkça ırkçı söylemlere yer vermemektedir. Tabiri caizse milliyetçi politikalarına muhafazakar bir kılıf geçirdikleri görülmektedir (Lochocki 2014:3). Sağ partiler kendilerini “3. Halk Partileri” olarak tanımlamaktadır. Bu partilerin hemen hemen tüm sosyo-ekonomik sınıftan gelen destekçileri mevcuttur. Hollanda, Fransa ve İsviçre'de sağ

popülist partiler oldukça güçlü, Almanya ve Lüksemburg'da çok zayıf, İrlanda ve İspanya'da ise neredeyse yok durumdadır (Ibid). Aşırı sağcı ve sağ popülist partiler ekonomik krizler mevcutken dahi, daha çok kültürel ve toplumsal sorunları ön plana çıkarmaktadır. Bu partilere yönelik yapılan eleştirilerin başında ekonomik ve sosyal politika konularına gerektiği kadar önem verilmemesi gelmektedir. Diğer taraftan sağ popülist partilerin ekonomik krize karşı sundukları belirli bir strateji olmamasına rağmen ulusal açıdan içe dönme vurgusu ve küreselleşme karşıtlığı söylemlerinin ekonomik politikalara yönelik olduğu belirtilmektedir (Hartleb 2009:115). Siyasi geçmişi daha uzun olan yerleşik muhafazakar partiler ekonomi politikalarıyla aşırı sağ ve sağ popülist partilerin oylarını kendilerine çekmeye çalışmaktadır. Ancak yerleşik siyasi partilerin başarısızlığı aşırı sağ partilerin başarısını beraberinde getirmektedir (Lochocki 2014:7).

Bir toplumda işsizliğin artması, yaşam standartlarının eskiye oranla daha düşük hale gelmesi ve ekonomi politikalarından duyulan rahatsızlık insanları iktidardaki siyasi partiler dışında yeni bir partiye, politik söyleme, alternatif yaklaşım ve çözüme yöneltmektedir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da etkili olmaya başlayan bu durum bir anlamda aşırı sağcı görüşlerin bir daha uyumamak üzere kış uykusundan uyanmaya başlamasını sağlamıştır. Genel kanı aşırı sağın yükselişiyle sosyo-ekonomik değişim düzeyi arasında kuvvetli bir bağlantı olduğu yönündedir (Guibernau 2015:5). Söz konusu bu değişimin hızının kişilerin tüketim, üretim, eğlence, medya, eğitim, seyahat ve siyaset gibi alanlarda yaşamları üzerinde büyük etkiye sahip olan küreselleşme süreci ile hızlandığı ifade edilmektedir (Ibid). 1990'lı yıllara gelindiğinde aşırı sağ görüşlerin yükselişe geçmesiyle göçmenlere yönelik algılar ırkçılık ve yabancı düşmanlığı söylemlerine kaymaya başlamıştır. Almanya'da 1992 yılında 3 Türk'ün öldüğü Mölln ve 1993 yılında 5 Türk'ün öldüğü Solingen faciaları bu süreçteki en tipik örneklerdendir. Göçmenlerin dahil oldukları toplumsal sisteme entegre olamamaları sonucu ortaya çıkan güvensizlik duygusu yabancı düşmanlığı söylemlerinin temelini oluşturmuştur. 2000'li yıllara dünya milenyum çağı olarak girerken Avrupa kıtası ırkçılık sorunlarıyla girmek zorunda kalmıştır.

Milenyum Çağı'nda Irkçılık ve İslamofobi

2000'li yılların başında Avrupa'da ırkçılık dendiği zaman akla gelen ilk isim Avusturyalı Jörg Haider'dir. Haider'in başkanı olduğu Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ- Freiheitliche Partei Österreichs) 1999 yılındaki seçimlerin ardından %27 oy oranıyla hükümet ortağı olmuştur. Haider, ırkçılık ve yabancı düşmanlığını körükleyen söylemleriyle tanınan bir siyasetçi olması nedeniyle başta Avrupalı ülkeler olmak üzere dünyanın tepkisini çekmiştir. Çünkü bu döneme kadar hiçbir Avrupalı siyasetçi ırkçı söylemleri bu kadar açıkça dile getirmemekteydi. Ayrıca Haider'in Adolf Hitler gibi Avusturyalı olması yanında Hitler'in politikalarına sempati duyması ve daha birçok özelliği Avrupa kıtasında kafalarda soru işaretlerinin oluşmasına ve Haider'e karşı sert tepkilerin doğmasına neden

olmuştur. Tüm Avrupa, Haider'in liderliğindeki Avusturya Özgürlük Partisi'nin, Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Parti'ye dönüşmemesi için büyük çaba göstermiştir. Verilen şiddetli tepkiler sonucu Haider istifaya mecbur bırakılmıştır. İrkçı söylemlerle gündem yaratan diğer tipik bir isim de Jean-Marie Le Pen'dir. Le Pen'in 2002 yılında Fransa'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde sol parti adayını geçerek ikinci tura kalması Avrupa'yı Haider'den sonra bir kez daha sarsmıştır. Bu beklenmeyen sonuç bir anlamda Avrupa'da ırkçı söylemlerin halktan da destek bulduğunu kanıtlamıştır. ABD'de yaşanan 11 Eylül olayları yabancı düşmanlığı ve ırkçılık sorunun daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Tabi burada değinilmesi gereken esas nokta yabancı düşmanlığı söyleminin daha çok Müslümanlara yönelik düşmanlık halini almaya başlamasıdır. Özellikle Avrupa'daki Müslümanlar kendilerine yönelik oluşan olumsuz havadan oldukça etkilenmişlerdir. Avrupa'daki siyasi partiler İslamofobiye bir seçim malzemesi şeklinde kullanarak ve konuyla ilgili ağır söylemler ile adeta ateşe körükle gitmişlerdir.

11 Eylül olayları öncesinde de ABD ve Avrupa ülkelerinde İslamofobi eğiliminin olduğu ifade edilebilir ancak 11 Eylül ile yaşananlar bu konuda bir kırılmaya yol açmış, yeni gelişmeleri beraberinde sürüklemiştir (Baştürk 2015). 11 Eylül ertesinde siyasilerin söylemlerinin daha da sertleşmesi ve güvenlik politikalarında Müslümanları hedef alan bir yaklaşım içerisine girmeleri daha önce Müslümanlara karşı önyargısı bulunmayan insanlarda bile bir önyargının doğmasına neden olmuştur (Ibid). Avrupa'da aşırı sağ partilerin yükselişi de bu duruma eklenince ırkçılık gibi İslamofobi de önüne geçilemeyen bir hızla Avrupa kıtasına iyice yayılmıştır. Özellikle aşırı sağ partiler kendi propagandaları için ırkçılık kadar İslamofobiye de kullanmışlardır. 2004 yılında Madrid'de banliyö trenlerinde ve 2005 yılında Londra Metrosu'nda bombaların patlaması, kendilerini radikal İslamcı olarak adlandıran terörist gruplar tarafından üstlenilince Avrupa'da İslamofobi daha da artmıştır. Avrupa'da kimi zaman aşırı sağcı parti liderlerinin söylemlerinde kimi zaman toplumda Müslümanlara yönelik önyargılarla ortaya çıkan İslamofobi Danimarka'da karikatür krizi ile kendini bir kez daha göstermiştir. 30 Eylül 2005 tarihinde Danimarka'da yayın yapan Jyllands-Posten isimli gazete, Hz. Muhammed'i tasvir eden karikatürler yayımlamıştır. Aynı karikatürler 2006 yılının başında İsveç, Norveç, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Hollanda gazetelerinde de yayımlanmıştır. Tüm dünyada tepkiyle karşılanan bu duruma rağmen Avrupalı yetkililerin sağduyulu davranmak yerine olayı iyice körükleyecek bir tutum takındıkları görülmüştür. 2005 yılında Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) tarafından yayınlanan "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi" adlı raporda Müslümanların sözlü tehditlerden fiziksel saldırılara kadar değişen İslamofobi eylemlerine maruz kaldıklarına, Müslümanlara karşı düşmanlığın daha geniş kapsamda, göçmenlere ve azınlıklara yönelik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında, ele alınması gerektiğine dikkat çekilmektedir

(Ayrıntılı bilgi için bkz: EUMC Annual Report). Daha karikatür krizinin etkileri geçmeden 2009 yılının sonuna doğru İsviçre’de minare referandumu yapılmıştır. Mevcut minareler dışında yeni minarelerin inşaatını yasaklayan referandum İsviçre’deki aşırı sağ parti Halk Partisi (SVP-Schweizerische Volks Partei) girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Referandum sonucunda İsviçre halkı %57,5 oranında yeni minare yapımına karşı oy kullanmıştır. Yine 2010 yılında Fransa’da topluma açık yerlerde yüzün bir çarşaf ya da örtü ile kapatılmasını yasaklayan kanun yürürlüğe girmiştir. Hatta kanuna rağmen burka ve peçeli çarşaf giyenlere 150 Avro para cezası verilmiştir. Fransa’da kanun tasarısının kabul edilmesi ertesinde Avrupa’daki aşırı sağ partiler benzer uygulamaları kendi ülkelerinde de başlatmak için girişimde bulunmuşlardır. Örneğin; İtalya’da aşırı sağ parti Kuzey Ligi Partisi peçe ve burkanın yasaklanmasını öngören bir yasa tasarısının meclis gündemine alınmasını sağlamıştır (İnanç 2011:14). Avrupa’da İslamofobi ve ırkçılık bağlamındaki en çarpıcı örneklerden biri de Almanya Merkez Bankası yönetim kurulu eski üyesi Thilo Sarrazin’in 2010 yılında çıkardığı “Almaya Kendini Yok Ediyor (Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen)” adlı kitabındaki ifadelerdir. Sarrazin kitabında Müslümanların Alman toplumuna uyum sağlamadıklarını, eğitim düzeyi düşük göçmenlerin Almanya’yı olumsuz şekilde etkilediğini iddia etmiştir. “Müslümanlar kadar güçlü biçimde suça ve refah devletinin yardımlarına bağlı olan başka bir göçmen grubu yok” (Yanarışık 2013) diyen Sarrazin’in yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi içerikli kitabının piyasa çıktıktan kısa bir süre sonra Almanya’nın en çok satan kitapları arasında yerini alması dikkat çekici diğer bir boyuttur. 2011 yılında Hollanda’da Parlamentonun alt kanadı Temsilciler Meclisi’nin İslami kurallara uygun olarak hayvan kesiminin yasaklanmasını ilişkin yasa tasarısı hazırlanması gibi girişimler Avrupa’da farklı dine mensup göçmenlere yönelik ayrımcılığın ve ötekileştirmenin her alanda mevcut olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Avrupa’da İslamofobi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının hızla yayılması felaketleri de beraberinde sürüklemiştir. 22 Temmuz 2011 günü Norveç’te Oslo şehri ve Utoya adasında Anders Behring Breivik tarafından toplam 77 kişinin ölümüne ve 242 kişinin yaralanmasına neden olan iki terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. Breivik, saldırıları düzenlemeden önce internette yayınladığı “2083 - A European Declaration of Independence (2083 - Bir Avrupa Bağımsızlık Bildirgesi)” başlıklı 1516 sayfalık manifestosunda İslam karşıtlığını, “Avrupa’da İslam’ı ve Müslümanlar istemiyoruz”, “İslam dini, dünyanın ilerlemesinin açık bir düşmanıdır” (bkz. Norveç’te Terör ve Breivik’in Manifestosu) ifadeleriyle belirtmiştir. Avrupa’da yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobinin yaygınlaşmasında en önemli etken olan aşırı sağ görüşler 2014 yılında gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde bariz bir şekilde -yeniden- gözler önüne serilmiştir. Bu zamana kadar Avrupa’nın kabul etmediği belki de kabul etmek istemediği gerçekler itiraza yer bırakmayacak şekilde seçim sonuçlarına yansımıştır.

Siyasi Parti veya Siyasi Grup	2014		2009		2009-2014 Fark
	(Tahmini) Sandalye Sayısı	(Tahmini) Oy (%)	Sandalye Sayısı	Oy (%)	Sandalye Sayısı (+/-)
EPP	214	28,50	265	36,00	-51
S&D	191	25,43	184	25,00	+7
ALDE	64	8,52	84	11,40	-20
YEŞİLLER/EFA	52	6,92	55	7,4	-3
ECR	46	6,13	54	7,3	-8
GUE/NGL	45	5,99	35	4,7	+10
BAGIMSIZLAR	41	5,46	27	3,6	+14
EFD	38	5,06	32	4,3	+6
DİĞER	60	7,99			
Toplam	751	100	736	100	

Tablo 1. AP 2009 ve AP 2014 Seçimleri Karşılaştırmalı Tablosu

Kaynak: İKV Değerlendirme Notu No: 84

Ülke / Aşırı Sağ Partiler	2014		2009		2009-2014
	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı	Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı	Sandalye Sayısı Değişimi
Avusturya -BZÖ -FPÖ	20,2	4	17,3	2	+2
Belçika -FNb -PP -VB	6,4	1	11,2	2	-1
Bulgaristan -Ataka	3,0	0	12	2	-2
Danimarka -DF	26,6	4	14,8	2	+2
Fransa -FN	25,0	24	6,3	3	+21
Almanya -NPD -REP	1,0	1	1,3	0	+1
Yunanistan -LAOS -XA	12,1	3	7,7	3	+1
Macaristan -Jobbik	14,7	3	14,8	3	0
İtalya -LN	6,2	5	10,2	9	-4

Tablo 2. 2014 AP Seçimlerinde Aşırı Sağ Partiler

Kaynak: İKV Değerlendirme Notu No: 84

Bir İrkçılık Hareketi Olarak Pegida

Pegida, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi'yi bünyesinde barındıran bir hareket olarak son dönemde en dikkat çekici oluşumlardan biri halini almıştır. İlk olarak Almanya'da ortaya çıkan ve daha sonra bazı Avrupa Birliği ülkelerinde de kendini gösteren Pegida (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes / Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar) hareketi 20 Ekim 2014 tarihinden itibaren bir yeni fenomen olarak dünya gündemine oturmuştur. İsminden de anlaşılacağı üzere İslamofobi'yi yani İslam karşıtlığını kendisine konu edinmiş olan bu hareket Avrupa'da zaten yaygın olan İslamofobi'yi daha da körüklemiştir. Pegida'nın ortaya çıkışı, DEAŞ'ın Kobani saldırısı sonrasında Almanya'nın Dresden şehrinde bu durumu kınamak isteyen bir grup ile başka bir grubun çatışması ile olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan ve Ortadoğu'daki çatışmanın yansımalarının Alman topraklarında yaşanmasını protesto etmek amacıyla bir araya gelen yaklaşık 300 kişilik grubun Dresden sokaklarına çıkması aynı zamanda Pegida'nın da ilk gösterisi olmuştur (*bkz.* Landeszentrale für Politische Bildung Baden-Württemberg) Pegida bu gösterisinin ardından her Pazartesi toplanmaya başlamıştır. PEGIDA'nın Pazartesi yürüyüşlerine katılım oranı Ekim ayından itibaren gün be gün yükselmiş, Ocak 2015'te toplam 25.000 kişinin Pegida yürüyüşlerinde yer aldığı görülmüştür.

Peki binlerce kişinin Pegida hareketine katılmasının nedeni nedir? Bu soruya 21 Ocak 2015 tarihine kadar hareketin sözcülük görevini yürüten Lutz Bachmann şöyle cevap vermektedir: Bachmann'a göre Pegida kimsenin cesaret edemediği konuları gündeme getirdiği için insanlar bu hareketi desteklemektedir (*bkz.* Christin Bohmann, Pegida spricht aus, was die Leute denken) Pegida'nın dikkat çekmek istediği ve hedefindeki konuların başında İslam, siyasi partilerin politikaları ve medyanın tutumu gelmektedir (http://www.mdr.de/sachsen/pegida-proteste-dresden100_zc-flf179a7_zs-9f2fcd56.html). Pegida hareketinin sözcüleri her ne kadar İslam'a karşı olmadıklarını söyleseler de hareketin söylemlerinde İslam ve Müslümanlara karşı nefret dolu ifadeler göze çarpmaktadır. Esasen hareket Batı'nın İslamlaşması korkusuyla ve endişesiyle insanları etrafında toplamayı başarmış durumdadır. Bu bağlamda Alman topraklarında bir inanç savaşının yürütülmesine karşı olduklarını anlatan Pegida yöneticileri Alman kültürünün korunması gerektiğini vurgulamaktadır (*bkz.* Gideon Böss, Deutsche Streitkultur, Pegida und der Islam). Pegida'yı destekleyenler Almanya'da var olan siyasi partileri kendilerine hedef alarak eleştirmektedir. Örneğin; Suriye'den Almanya'ya gelen 20.000 mülteci Pegida sempatanlarını rahatsız etmekte, Suriyeli mültecilere harcanacak paraların ülkedeki ekonomik açıdan zor durumda olan Almanlara harcanması gerektiği vurgulanmaktadır (*bkz.* Landeszentrale für Politische Bildung Baden-Württemberg). Esasen Pegida hareketi Almanya'da tarihsel süreçte de örneği yaşanmış olan bir başkaldırı hareketi olarak ifade edilebilir. 1966-1969 yılları arasında Almanya'da CDU ve SPD tarafından oluşturulan Büyük Koalisyon hükümeti döneminde Almanya'da nasıl parlamento dışı muhalefet ortaya

çıktıysa 2013 yılında kurulan CDU-SPD Büyük Koalisyon hükümetine karşı Parlamento'da muhalefet yapacak siyasi partiler olmadığı için de parlamento dışı bir muhalefet olarak Pegida ortaya çıkmıştır (*bkz.* Henry Bernhard, PEGIDA, Eine neue APO in Ostdeutschland?). Pegida hareketinin kendine hedef olarak seçtiği diğer bir alan da medyadır. Pegida, Alman basınıni "lügenpresse" yani yalancı basın olarak adlandırmaktadır. Pazartesi yürüyüşlerine katılan göstericiler Alman medyası tarafından bilinçli olarak yanlış ifade edildiklerini söylemektedir. Bununla birlikte tüm katılımcılara aşırı sağcı ve ırkçı oldukları iftirasının atıldığı belirtilmektedir (*bkz.* Jurek Skrobala, Pegida-Kampfbegriffe). Bu nedenle Pegida yöneticileri yalancı basın olarak ifade ettikleri medyaya konuşmama ve röportaj vermeme kararı almıştır. Bunun yanı sıra Pegida katılımcılarının %65'i kendileriyle yapılmak istenilen anketlere protesto amacıyla katılmamışlardır (*bkz.* Landeszentrale für Politische Bildung Baden-Württemberg).

Dresden Üniversitesi'nin Ocak 2015'te yayınladığı Pegida anketi sonuçları incelendiğinde Pegida hareketine destek veren insanların genel profili şu şekilde ortaya çıkmaktadır (*bkz.* Hans Vorländer, Wer geht warum zu PEGIDA-Demonstrationen?).

- Orta ekonomik sınıftan,
- İyi bir eğitim düzeyine sahip,
- Meslek sahibi,
- Saksonya eyaleti baz alındığında iyi bir maaşa sahip,
- Ortalama 48 yaşında,
- Çoğunluğu erkek,
- Hiçbir partiye bağlı olmayan,
- Hiçbir dini inanca bağlı olmayan,
- Dresden ya da Saksonya eyaletinde yaşayan kişiler.

Katılımcıların %70'i işsiz ya da emekli değil, çalışan insanlardan oluşmaktadır. Pegida'ya gönül veren katılımcıların ancak %25'i İslam'ı bir tehdit ve korku unsuru olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Pegida'ya neden katılıyorsunuz sorusuna siyasete yönelik memnuniyetsizlik şeklinde cevap verenlerin oranı %54 olmuştur. İkinci katılım nedeni olarak %20 oranında medyaya yönelik memnuniyetsizlik ve eleştiri belirtilmiştir. Siyasi açıdan memnuniyetsizliği cevap olarak gösteren katılımcıların %23'ü siyaset ve halk arasındaki mesafeden dolayı Pegida'ya katıldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu grubun %20'si Almanya'nın uyguladığı iltica politikasından memnun olmadıkları için Pegida'ya sıcak baktıklarını açıklamışlardır (Ibid). Frank Richter tarafından Pegida hareketine destek verenler dört gruba ayrılmıştır. Bunlar: (*bkz.* Landeszentrale für Politische Bildung Baden-Württemberg)

- Holiganlar ve NPD sempatizanları (Aşırı sağ görüşlü Almanya Ulusal

Demokratik Partisi),

- Alman kültür ve gelenekleri için endişelenen insanlar,
- Almanya'nın iltica ve mülteci politikalarını beğenmeyenler,
- Toplumun başarısızları ve kaybedenleri.

Pegida'nın söylemlerini kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Pegida, Almanya'nın İslamlaştığını savunmaktadır. Oysa Pegida'ya en çok katılımın olduğu Saksonya eyaletinde yaşayanların sadece % 0.1'i Müslümandır. Tüm Almanya'da 2010 sayılarına göre 4.5 Milyon Müslüman yaşamaktadır. Ayrıca yapılan tahminlere göre 2030 yılında Almanya'da toplam 5,5 milyon Müslüman yaşayacaktır. Bu rakam Almanya'nın genel nüfusun ancak %7'sine tekabül etmektedir.

2. Pegida tarafından Pazartesi yürüyüşlerinde seslendirilen temel bir slogan vardır: "Biz halkız". Bu slogan 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılma sürecinde Doğu Almanlar tarafından seslendirilen bir söylemdi. Pegida bu söylemi kullanarak 1989 yılına ve o dönemin dayanışma ve birlik duygusuna atıfta bulunmaktadır.

3. Pegida ülkedeki göçmenlerden ve mültecilerden rahatsızdır. Almanya'ya sığınmak zorunda kalan mültecilere Almanya tam anlamıyla bakarken yaşlı Almanların ekonomik durumunun iç açıcı olmadığı ifade edilmektedir. Her mülteciye aylık olarak 362 Avro verilmesi bağlamında Saksonya eyaletinde mültecilerin bir Alman vatandaşına maliyetinin yılda 1.630 Avro olduğu ifade edilirken bu duruma karşı çıkılmaktadır (*bkz.* Elmas Topcu, PEGIDA: 'Son Alman fenomeni' hakkında bilmeniz gereken her şey 9 Soruda).

Pegida hareketi Aralık 2014'te kendini ve siyasetini ifade etmek amacıyla 19 maddelik bir manifesto yayınlamıştır. Bu manifestoda Pegida'nın savunduğu ve reddettiği konular belirtilmiştir. Buna göre Pegida'nın savunduğu konular şu şekildedir: (*bkz.* POSITIONSPAPIER der PEGIDA)

- Suç işleyen mülteciler ve göçmenler hızla sınır dışı edilmelidir.
- Mülteciler merkezi bir yerde toplanmayıp tüm Alman eyaletlerine dağıtılmalıdır.
- Avrupa Birliği merkezi bir daire kurmalı ve mültecileri tespit edip ülkelere göre dağıtmalıdır.
- Emniyet birimlerine daha fazla bütçe ayrılmalıdır.
- Kadın düşmanı ve şiddet yanlısı ideolojiler reddedilmelidir.
- Kanada, İsviçre ve Güney Afrika modeli kontrollü göç politikası uygulanmalıdır.
- Halk önemli kararlara daha fazla dahil edilmelidir.

- Mülteci başvuruları kısa sürede karara bağlanıp sınır dışı edilecekler daha hızlı sınır dışı edilmeli, edilmeyenler daha çabuk Almanya'ya uyum sağlayacak kurslara yönlendirilmelidir.

Reddedilen konular:

- Dini veya siyasi radikallik.
 - Hangi dinden olursa olsun nefret vaazı.
 - Gettolar, paralel toplum yapısı, şeriat polisi gibi unsurlar.
 - Alman Anayasası'nın terör örgütü ilan ettiği örgütlere silah yardımı
- (Ibid)

Pegida'nın kullandığı İslamofobik söylemleri incelediğimizde Alman medyasının bu söylemlere katkıda bulunan bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir. Maalesef Avrupa'da insanlar İslamiyet ile terör örgütleri arasında ayırım yapmayacak bir hale gelmektedir. Toplumda İslam'a karşı bir korku geliştirken insanlar kendi yaşadıkları sosyo-ekonomik sorunların- işini kaybetme, ekonomik sıkıntıya düşme gibi- nedeni olarak İslamofobiyi görmektedir (*bkz.* Ayhan Kaya, PEGİDA Eylemlerinden Neler Öğrendik?). Pegida hareketi bir Doğu Almanya fenomeni olarak ortaya çıkmış olsa da sonraki dönemlerde İngiltere, Avusturya, Danimarka, Norveç, Çek Cumhuriyeti ve İsveç gibi ülkelerde de kendine toplum içinde bir yer bulmuştur. PEGİDA fenomeni daha sürecek mi yoksa bitecek mi bunu zaman gösterecek fakat, Avrupa ülkelerinde aşırı sağcılık ve ırkçılık kolay kolay bitecek gibi durmamaktadır.

KAYNAKÇA

- BAŞTÜRK, L. (2015). "5 Soruda İslamofobinin Nedeni ve Yükselişi", <http://www.yeniakit.com.tr/haber/5-soruda-islamofobinin-nedeni-ve-yukselisi-50689.html>, 4 Şubat 2015 (Çevrimiçi), Erişim Tarihi 03.03.2015.
- BERNHARD, H. "PEGIDA, Eine neue APO in Ostdeutschland?". http://www.deutschlandradiokultur.de/pegida-eine-neue-apo-in-ostdeutschland.976.de.html?dram%3Aarticle_id=310694
- BOHMANN, C. "Pegida spricht aus, was die Leute denken". http://www.mdr.de/mdraktuellpegidainterviewextremismusforscher100_cpage-7_zc-5f8e8344_zs-046016ee.html
- BÖSS, G. "Deutsche Streitkultur, Pegida und der Islam". <http://boess.welt.de/2015/01/07/deutsche-streitkultur-pegida-und-der-islam/>
- EUMC *Annual Report*, "Racism and Xenophobia in the EU Member States", http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/103-ar05p2en.pdf,

2005.

GUIBERNAU, M. (2010). *Migration and The Rise of The Radical Right*. Policy Network Paper, Mart 2010.

HARTLEB, F. (2009). "Gegen Globalisierung und Demokratie. Die NPD als eine neue soziale Bewegung im europäischen Kontext?". *Zeitschrift für Parlamentsfragen* :115-127.

İNANÇ, Z. S. - S. Çetin (2011). "Avrupa'nın Kendine Döner Silahı: Dışlayıcılık ve Ayrımcılık". *SDE Analiz*. Aralık 2011.

KAYA, A. "PEGİDA Eylemlerinden Neler Öğrendik?"
<http://www.sosyaldemokratdergi.org/2015/03/ayhan-kaya-pegida-eylemlerinden-neler-ogrendik/>

Landeszentrale für Politische Bildung Baden-Württemberg, <http://www.lpb-bw.de/pegida.html>

LOCHOCKI, T. (2014). *Rechtspopulismus in Westeuropa Erklärungen für den Erfolg rechtspopulistischer Parteien in Westeuropa im Auftrag des Mediendienstes Integration*. Medien Dienst Integration Paper, Mayıs 2014.

ÖNER S. (2014). "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler Ve Türkiye'nin AB Üyeliği". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13/1:163-184.

Polis Akademisi, *Norveç'te Terör ve Breivik'in Manifestosu*, Uluslararası Terörizm ve Sınırşan Suçlar Araştırma Merkezi, Kasım 2012.

POSITIONSPAPIER der PEGIDA,
[file:///C:/Users/user/Downloads/pegida-positionspapier%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/pegida-positionspapier%20(3).pdf)

RODRIGUEZ-AGUILERA, C. (2014). "The Rise of The Far Right in Europe". *IEMD Mediterranean Yearbook*: 178-181.

SKROBALA J., "Pegida-Kampfbegriffe: Vokabular wie bei Goebbels", *Spiegel Online Kultur*. 12.01.2015.
<http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/pegida-kampfbegriffe-was-verbirgt-sich-hinter-der-rhetorik-a-1011755.html>

TOPCU, E. "PEGİDA: 'Son Alman fenomeni' hakkında bilmeniz gereken her şey 9 Soruda". <http://www.diken.com.tr/9-soruda-pegida-son-alman-fenomeni-hakkinda-bilmeniz-gereken-sey/>

VORLÄNDER, H. “Wer geht warum zu PEGIDA-Demonstrationen?”

Technische Universität Dresden.

<http://tu-dresden.de/aktuelles/news/Downloads/praespeg>

YANARIŞIK, O. (2013). “Yükselen Irkçılık ve İslamofobi Gölgesinde Yaşayan Avrupa Türkleri: Almanya Örneği”, *Yeni Türkiye*, 54: 2911-2917.

http://www.mdr.de/sachsen/pegida-proteste-dresden100_zc-f1f179a7_zs-9f2fcd56.html

TÜDEV DENGE

KARADELİ, Cem (2020). “Zayıf Devletler ve Göç”.
TÜDEV Denge, 2020/8: 191-202.

ZAYIF DEVLETLER VE GÖÇ

Cem KARADELİ

21. Yüzyılın önemli tartışma konularından biri göç iken bir diğeri de devletlerin oluşumu ve belirli işlevleri yerine getirip getirmemesi hususu olmuştur. Devletlerden beklentiler Westphalia sistemi içerisinde zamanla olgunlaşarak standart hale gelmiş, uygulamada da, herhangi bir ülkenin kültürel geçmişine, iç dinamiklerine, toplum dengelerine bakılmadan bu standartlar tüm ülkelere uygulanmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde bir devletin ‘sağlık durumu’ veya yeterliliklerinin değerlendirilmesi diye bir durum gündeme gelmemiştir çünkü hem pek çok devlet daha yeni bağımsızlıklarını elde ediyordu, hem de devletlerin sahip oldukları zafiyetleri mensup olmayı seçtikleri ideolojik bloğun lider ülkesi ve bu liderin bağımlı devletlerinin kapatacakları veya telafi edecekleri düşünülüyordu. Ancak, 1990’larda ortaya çıkan genel belirsizlik ortamında, ardından da 21. Yüzyılın başından itibaren yerleşen ekonomik olarak tek kutuplu siyasi olarak bir devletin yönlendirdiği ama son sözü her zaman söylemediği ortamda, bir devletin yeterlilikleri çok önemli bir Uluslararası İlişkiler gündem maddesine ve araştırma konusuna dönüştü. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında El-Kaide terör örgütüne ve Taliban oluşumuna ev sahipliği yapan Afganistan, bir “başarısız devlet” olarak dünya kamuoyunun gündemine girdi. Bunun sonrasında dünyaya bir tehdit olarak lanse edilen Irak, ardından çoğu Afrika ve Asya’da yer alan pek çok başka devlet “kırılğan,” “zayıf,” “başarısızlık yolunda,” ve “başarısız” devletler olarak tanımlandı. Bu tanım küresel/evrensel bir tanım olarak karşımıza çıktı ve sosyal bilim kamuoyuna üniform bir paket şeklinde takdim edildi. Siyaseten bir devletin üç temel işlevi olmalıydı. Devlet: 1) ülkesi ve ülkedaşları üzerinde egemen olmalı ve bunları koruyabilmeliydi; 2) ülkesindeki bireyler ve iktisadi teşekküllerden vergi toplayabilmeliydi; ve 3) ülkesine, vatandaşlarına topladığı vergilerle can güvenliği, sağlık, eğitim, ulaştırma gibi konularda hizmetler sunmalıydı. Bunların bir kısmından tamamına kadar sorun yaşanması durumunda devlet “kırılğan”dan “başarısız”a kadar bir yelpazede normun altında kalmış sayılmaktaydı. Afganistan, terörle mücadele kapsamında gündeme geldiği için uluslararası güvenlik bağlamındaki yeri tartışıldı ve bu konu ilk sırayı aldı. Ancak, ülkenin vatandaşı olan insanların karşılaştıkları zorlukların dünya gündeminde yer bulması için Afrika ülkelerindeki ve Suriye İç Savaşı’nda

ortaya çıkan cebir yoluyla göçmen haline gelme durumunun ortaya çıkması gerekti. Bir devletin terör örgütlerine destek ve yataklık yapmasının yanında kendi yurttaşlarının can güvenliklerinden endişe ederek ülkelerini herhangi bir gelecek güvencesine, herhangi bir garantiye sahip olmaksızın terk etme durumunda bırakılmaları, zayıf devletler ile göç kavramı arasında önemli bir bağlantının açıkça algılanmasına sebebiyet verdi.

Kırılğan, Zayıf ve Başarısız Devletler

Günümüz uluslararası ilişkiler literatüründe, normlara uygun işlediği düşünülen devletler normal, olağan devletler olarak görülür. Öte yandan, yukarıda belirtilen temel işlevlerinden bir kısmını yerine getirememesi durumunda, yani standart egemen devlet tanımının altında kalınan durumlarda, bu norm altı devletlerin tanımlanması için bir terminoloji artık elimizde net olarak mevcuttur.

Kırılğan (fragile) bir devletten bahsediyorsak, öncelikle tam anlatmak istediğimiz kavrama odaklanmak gerekir. OECD'nin 'kırılğan devlet' tanımına göre, kırılğan bir bölge veya devlet temel yönetsel işlevleri yerine getirmekte zayıf kapasiteye sahiptir ve toplumla karşılıklı yapıcı bir ilişkiye girme yetisinden mahrumdur. Kırılğan devletler aynı zamanda ekonomik kriz veya doğal afetler gibi iç ve dış şoklara karşı daha savunmasızdır. Yelpazenin öbür ucunda ise dirençli devletler yer alır ve dirençli devlet tanım itibarıyla değişen toplumsal gereksinimlere ve toplumun beklentilerine kolay uyum sağlayıp artan kurumsal karmaşıklığa cevap üretebilirler (OECD 2012). Uluslararası sistemde yer alan devletlerin kırılğanlığı hususu 1990lardan başlayarak dünya akademik gündemine girdi. 2008 küresel yiyecek, yakıt ve finans krizinden başlayarak ise, Arap Baharı (OECD 2013: 13), Libya'da iktidar mücadelesi, Suriye İç Savaşı gibi konuların üst üste küresel gündemde yer almasıyla daha da önemli bir hal aldı. Birleşmiş Milletler 2000 yılının Eylül ayında o zamanki 191 üyesinin hepsinin onayını alarak 2015 yılına kadar gerçekleştirilecek 8 başlıktan oluşan Milenyum Gelişim Hedeflerini belirledi. Bu hedefler arasında aşırı fakirliğin ve açlığın ortadan kaldırılması, küresel düzeyde ilköğretimin herkese sunulması, çocuk ölümlerinin azaltılması gibi önemli maddeler yer almaktadır ve her bir hedef, her bir amaç birbiriyle bağlantılı olup bir arada gerçekleşince küresel düzeyde bir iyileşme sağlanacaktı (WHO). Günümüze kadar herhangi bir kırılğan devlet (ve dolayısıyla daha menfi derecelerdeki zayıf ve başarısız devletler de) bu sekiz hedeften herhangi birini yerine getirmeyi başaramamış olduğu gibi kırılğan devletler dünyadaki okul öncesi çocuk nüfusunun yarısına ve beşinci yaş gününün görmeden ölen çocukların yarısına ev sahipliği yapmaktadır (OECD 2013).

Zayıf devletler, başarısızlık yolunda devletler ve başarısız devletler, Westphalia sistemi çerçevesinde düşünüldüğünde kırılğan devletlere göre ülkeleri ve yurttaşları üzerinde artan derecelerde daha az iktidara / yaptırım gücüne sahip modelleri olarak düşünülebilir. *Zayıf devlet* kavramı, merkezi hükümetin devletin

sınırları içinde toplum düzenini sağlayıp sürdüremediği, sınırlarını düzenli ve istikrarlı biçimde kontrol altına alamadığı, yine eksiksiz biçimde kendi ayakları üzerinde duran bir hizmet programını halkıyla buluşturamadığı, ve içeriden gelecek anayasal olmayan tehditlere karşı kendini savunamadığı bir düzene işaret eder. Öte yandan, *başarısız devlet* kavramı, hükümetin topluma yönelik hizmetleri, kurumları ve otoriteyi ayakta tutamadığı, hatta bir merkezi hükümetin varlığının mümkün olmadığı ve devletin toprakları üzerinde kontrolünün bulunmadığı bir duruma işaret eder. Böyle bir senaryoda ülke üzerinde kontrol söz konusu bile değildir (Newmann 2009:423). Westphalia temelli uluslararası sistemde devlete karşı tehditlerin ülke dışından geleceği düşünülürken, kırılgan, zayıf ve başarısız devletlerde içten kaynaklı tehditler de ülkenin egemenliğine büyük tehdit oluşturabilir.

Yirmibirinci Yüzyılda devletin diğer devletlerle eşit olarak sahip olduğu ve ihlal edilemez diye düşünülen egemenliğine önemli bir tehdit bu norm dışı devletlerden kaynaklanmaktadır. Küreselleşmenin zayıflattığı ve üretim ve pazar ilişkilerine dayalı devletin ulusal yerleşkesi, dış yatırım, dışalım ve dışsatım ihtiyacı gibi sebeplerle farklılaşan ve dünya ülkelerinin çoğunda kendi aleyhlerine gelişen bir durum sonucunda iç dinamikleri tarafından zedelenen kırılgan ülkeler, hızla zayıf ve başarısız devletlere dönüştükçe ellerindeki otoriteyi de yeterince kullanamaz hale gelmişlerdir. Ekonomik alanda kendi ayakları üzerinde duramayan devletlerde iktidar boşluğu iktidarı elde etme amaçlı çatışmalarla, hatta iç savaşla doldurulmaya çalışılmıştır. Yani, uluslararası ilişkiler açısından baktığımızda, pek çok devlet için temel tehdit yabancı devletlerden değil ülke içi çekişmelerden kaynaklanmaktadır.

Zorunlu Göç

Zayıf ve başarısız devletler ve uluslararası güvenlik söz konusu olduğunda terörizm ve zorunlu göç hali en önemli iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zayıf devletlerde ve ülke yönetimlerinin kendi iradelerini uygulayamadıkları bölgelerde terörist örgütler ortaya çıkmaktadır. Afganistan, Hindistan, Pakistan, Somali ve Suriye bu konudaki açık örneklerdir. Elbette tüm kırılgan, zayıf ve başarısız devletlerde terör örgütlerinin rahatlıkla üsler kurması söz konusu değildir ancak yine de El Kaide ve DAESH örneklerinde görüldüğü gibi bu tür yapılanmalar zayıf ve başarısız devletlerde daha rahat militan ve hareket sahası bulabilmektedirler. Bu devletlerin uluslararası güvenlik açısından oluşturdukları bir diğer tehdit ise zorla göç halidir. Bu çerçevede zorla göç ettirilenlerde iki önemli tür sorun gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki bu grupların kaçtıkları yerlerde radikalleşerek silahlı eylemcilere, hatta teröristlere dönüşmeleri durumudur. Bu durumda yurtlarından kaçmak zorunda kalan insanlar sığındıkları topraklarda kaçmak zorunda kaldıkları topraklara yeniden dönebilmek veya zorunlu göçlerinin sebebi olarak gördükleri yöneticilerden intikam almak amaçlarıyla silahlanma yoluna giderler ve bu da hem kendi hayatları ve kendi ülkeleri hem de bölge

ve dünya güvenliği için önemli tehditler oluşturan bir durum olarak tezahür eder. Zorunlu göçün yarattığı ikinci sorun ise daha az radikalleşmiş veya savaşma takatini kendilerinde bulamayan mültecilerin/sığınmacıların çalışma yaşamı, sağlık, eğitim ve kültür konularında yaşadıkları yabancılaştırma ve mahrumiyet ile kendilerine karşı sığındıkları toplumlardan kaynaklanan ırkçılık konularıdır.

Genellikle silahlı çatışma sonucunda zorla oturdukları yerden ayrılmaya mecbur bırakılan insanlar hem bir ülkenin içinde asilerin yayılmasını mümkün kıldıkları için, hem bölge güvenliğine tehdit oluşturdıkları için, hem de kimi durumlarda komşu ülkelerde de çatışmalara yol açtıkları için uluslararası güvenliğe bir tehdit oluşturabilirler. Örneğin, Ruanda'ya baktığımızda, bu Afrika ülkesinde yerlerinden zorla göçe zorlanan grupların Uganda'ya göçtükten sonra Ruanda Yurtsever Cephesinin kuruluşunda rol oynayarak 1980ler ve 1990larda Ruanda hükümet güçleri ile uzun soluklu bir çatışmaya girmişlerdi. Yine 1994 yılında aynı ülkede yaşanan soykırımın ardından komşu Demokratik Kongo Cumhuriyetine kaçan gruplar büyük bir silahlı güç oluşturup D. Kongo-Ruanda sınırını geçerek saldırılar düzenleyebilmişti. Bunların sonucunda Ruanda Ordusu D. Kongo topraklarında pek çok operasyona girişerek bölge güvenliğinin istikrarsızlaşmasına yol açmıştı. Aynı şekilde Orta Afrika'daki Büyük Göller bölgesindeki devletler arası istikrarsızlık ve çatışma ortamı zorla yerinden edilen muhacirlerin oluşturdıkları silahlı çeteler görmezden gelinerek açıklanamaz. Pakistan'ın istikrarsızlaşmasında ve güvenli olma durumundan uzaklaşmasında da 1980'ler ve 1990'larda Afganistan'dan Pakistan'a kaçmak zorunda kalan mültecilerin etkisi önemlidir, hatta Taliban'ın bu mülteci gruplarından palazlandığı da hatırla tutulmalıdır (Newman 2009: 428-129).

Ülke İçi Çatışmalar ve Sonuçları

1990'ların başından itibaren siyasi sebeplere dayalı şiddet ve ülke içi çatışmalar devletler arasında yaşanan çatışmaları gölgede bırakmıştır. Uluslararası sistemin genelinde hakim olan barış havası ve savaş alanında ölümlerin sayısındaki düşüşle neredeyse ters orantılı olarak kırılan, zayıf ve başarısız devletlerin kendi sınırları içinde yaşanan şiddet ve çatışma sonucu ölüm rakamları önemli ölçüde artmıştır. 1995-2010 arası dönemde çatışmaların %97'lik bir kısmı devletlerin kendi sınırları içinde, yani iç sahada, yaşanmıştır. Aynı dönemde iç savaşların sayısı savaş sayısının on katından fazladır. İç savaş, isyan, ayrılıkçı hareketler devletlerin egemenliklerine bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durum zayıf ve başarısız devletlerde yönetimlerin düşmesine ve dünya siyasetinin ABD, Britanya, Fransa, Rusya gibi büyük güçlerinin çıkarlarının zedelenmesine sebebiyet verdiği gibi, terör örgütlerine çıkarlarına uygun şekilde yararlanabilecekleri zayıflıklar vermekte ve ülkelerindeki kaynaklara erişimi engellenen binlerce, hatta milyonlarca sığınmacının göç etmesine sebep olmaktadır.

Patrick W. Quirk'e göre, bu durum hükümetlerin, tıpkı bir dış tehditle

baş etmeye çalışmış gibi büyük güçlerle, benzer sorun yaşayan devletlerin yöneticileriyle, hatta eskiden ülkelerinde kendilerinin rakibi olup halihazırdaki tehdide kendileri de maruz kalan eski siyasi rakipleriyle iş birliğine yöneltmiştir. Zayıf devletlerde önemli bir tehdit unsuru siyasi amaçlı şiddet uygulamasıdır. Neoklasik Realist bir bakış açısından yaklaşıldığında, bu duruma karşılık vermek için üç unsura dayanan bir oluşum düşünülmektedir: Birinci olarak, zayıf devletin yöneticilerini tehdit eden bir iç tehdide karşı ittifak oluşturulur. Bunun başlıca sebebi ülke yönetiminin elindekinden fazla maddi ve askeri kaynaklara ihtiyaç duymasıdır. Buradaki müttefik, Suriye’de Esad rejiminin Rusya Federasyonu ile ittifakındaki gibi, bir büyük güç olabilir. Büyük güçlerden birinin zayıf / başarısız bir ülke yönetimiyle ittifaka gitmesinin başlıca bir sebebi bu büyük gücün o ülkedeki çıkarlarının (Rusya’nın Tartus’taki deniz üssünü gördüğü gibi) tehdit altında olduğunu düşünmesidir. İkinci olarak, yönetimin tehdit kaynağını etkisizleştirmeye çalışması ile farklı güçlerde katılımcıların ortak hareket etmeleri eşzamanlı olarak gerçekleşir. Bu eşzamanlılığın sebebi zayıf ülke yönetiminin ülkesi içindeki tüm güçleri (finansal güçler, valiler, polis, ordu) aynı anda kontrol edememesidir. Örneğin ABD ile ittifaka giden Kolombiya’nın ordusunun bir bölümü ayrılıkçı FARC gerillalarıyla savaşıırken bir başka kısmı da FARC ile birlikte hükümete karşı savaşmayı seçmişti. Üçüncü olarak ise, devlet sınırları içinde iç güçlerin bir arada hareket etmesi ortaya çıkar. Bundaki amaç ortak düşmana karşı birleşerek mümkün olduğunda fazla farklı görüş ve yaklaşımdaki grubun yönetimle ortak hareket etmesi, böylece Kolombiya’da yaşananlar gibi bir durumun tekrarlanmamasıdır (Quirk 2017: 14).

Ulusaltı seviyede bir arada hareket eden aktörlerin üç temel amacı, hayatta kalmak, kazanacağını düşündükleri tarafın kazancına ortak olma isteği, ve ilerlemiş bir hami-mehmi ilişkisi içinde yer alarak uzun vadede yönetimde daha fazla söz sahibi olma isteğidir (Quirk 2017:15). Bunlar gerçekleşmezse, bu sefer ülke içi dengeler daha da bozulacağından zayıf bir devlet başarısız bir devlete dönüşebilir. Nitekim Suriye’de yaşananlar da bunu göstermektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkacak son derece vahim bir durum zorunlu yer değiştirme veya göçtür. Örneğin, Suriye İç Savaşı’na baktığımızda Suriye nüfusunun ülke dışına çıkmasa da kendi yerleşkelerini terk etmek zorunda bırakıldıklarını görmekteyiz. Burada, ortak hareket kavramı, Rusya Federasyonu’nun olaya müdahil olması ile farklı bir boyut almaktadır ancak Rusya Federasyonu gibi bir büyük güç bile Esad rejiminin ülkenin kontrolünü kısa sürede ele geçirmesine yetmemiştir. Bunun sonucunda oluşan toplumsal sorunlar ülkenin geleceğini hâlâ belirsiz kılmaktadır. Rusya Federasyonu ile işbirliği içinde rakiplerini elimine etmeye çalışan Esad rejiminin uygulaması, aslında ortak hareket etme fikrini kitabi bir biçimde takip etmiştir: Suriye yönetimi kendine cehdeden iç tehditlere karşı Rusya ile işbirliği arzulanmış, Ruslar da bu işbirliğine kendilerinin bölgedeki çıkarlarını koruma amacıyla onay vermişlerdir. Suriye Devlet Ordusu’nun bir kısmı Esad-Rusya ittifakıyla ortak hareket ederken bir başka önemli kısmı da Esad’a ve Rusya’ya karşı savaşmayı seçmiştir. Buna karşın rejimin birçok parçası yönetimin yanında

yer almıştır. Ancak, bu iç ittifaklar dizisinin başarısı, temelde Rusya'nın olaya dahliyle mümkün olmuş ve desteklenebilmiştir; çünkü Rusya'dan istihbarat, mali destek ve silah alınmasıyla, Esad rejiminin ayakta kalması mümkün olmazdı.

Zorunlu ve Zorlanmış Göç

Ülke içi sorunlar yaşandığında, ülke yönetimleri kırılğandan ziyade zayıf ve başarısız kategoride yer aldığında, yaşanan çatışmaların ve kaynak paylaşımında ortaya çıkan asimetrik, eşitliksiz durumun sonucu nüfusun önemli bir bölümünün ülke içinde veya ülkeden dışarıya yer değıştirmesi, göç etmesidir. Göç, karşımıza iki formda çıkabilir. Bunlardan ilki insanların yönetim veya mahalli diktatörler ('warlord'lar) tarafından evlerini terk etmeye zorlanması durumu, diğeri ise, bu olağandışı şartlarda daha fazla yaşayamayacaklarını düşünen insanların kendi rızaları ile ama şartların zorlamasıyla yaşadıkları mekanı terk etmesi durumudur. Her iki durumun oluşmasında siyasi, kültürel, cebrî sebeplerle yer değıştirme zorunda kalınması vardır. İnsanların alıştıkları, yaşayageldikleri ortamlardan ayrılmayı makul görür hale gelmelerindeki temel motivasyon, bireylerin kendileri ve çocukları için gelecek, hayatta kalma kaygısı ile daha iyi bir geleceğı kendileri ve aileleri için kurabilecekleri umududur.

Zorlanmış Göç

Kelly M Greenhill, 1951 Mülteci Konvansiyonundan beri elliden fazla sayıda göçe zorlama vakası tespit ettiğini ve bunların yarısından fazlasının başarılı olduğunu bildirir (Greenhill 2010:2). Cebren tasarlanmış göç halinde, insanların tehdit edilerek göçe zorlanması söz konusudur. Bu durumda, tehdit edilen taraf tehdit eden tarafın isteklerini yerine getirmeye, direnmek yerine yer değıştirmeyi seçerek uzun vadede kendi ve gelecek nesiller için daha az kayıplı ve daha kazançlı bir gelecek seçeceğini düşünür. İnsanlar, birey olarak da insan grupları olarak da, toplumlar olarak da temelde rasyonel aktörler olduklarından, kalıp savaşıp kendi ve gelecek nesillerinin hayatını tehlikeye atmak yerine, mevcut durumdan daha kötü ve alışılmadık şartlarda ama hayatta kalarak devam etme seçiminin yapılması da bir rasyonel aktör davranışdır.

Elbette tehdit eden taraf bir ülkenin içinde yer alan, hükümetten kendi milis gücüne sahip mahalli diktatörlerine kadar değışen yerel aktörler olabileceğı gibi ülke dışından bir devlet veya devletler ittifakı da olabilir. Ulusal sınırlar içinde güç kullanımı, kaynakların kısıtlanması, yaşama kasıt gibi tehditlerle bu amaca ulaşılabilir. Kelly Greenhill'e göre, uluslararası düzeyde tehdit de bir yöntemdir ve Libya'ya ve İran'a yapıldığı gibi ekonomik yaptırımlar ve silah ambargoları, etnik çatışma, dışarıdan silahlı müdahale, Sudan ve Çad arasında Darfurlu mülteciler yüzünden yaşanan gibi savaş gibi yöntemlerle gerçekleştirilir (Greenhill 2010:6-7). Bu tarz nüfus hareketlendirme manevraları üç şekilde ortaya çıkabilir. Müsadere amaçlı tasarlanmış göçlerde ana amaç belli bir bölgede yaşayan bir insan

grubunun veya gruplarının topraklarına el koymak veya bu grup veya grupların etnopolitik veya ekonomik bağlamda göçü tasarlayanlara bir tehdit oluşturma ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Bu durum, etnik temizlik adı verilen uygulamayı da içerir. İhraç amacıyla tasarlanmış göçler, göçü tasarlayanların ülke içindeki siyasi pozisyonunu güçlendirmeye yöneliktir. Bunun sonucunda bir yandan ülkedeki muhalif ve/veya ayrılıkçı grupların ülkeden ihraç edilmesi sağlanarak ülkede mevcut yönetimin güçlenmesi ve iktidarını arttırması sağlanırken, bir yandan da bu muhaliflerin gitmeye zorlandıkları topraklardaki hükümetleri zor durumda bırakma ve böylece istikrarlarını bozma katkısı da oluşabilir. Askeri yönden tasarlanmış göçlerde ise, özellikle silahlı çatışma dönemlerinde düşmana karşı askeri ve psikolojik üstünlük elde etme amacı esastır. Bu durumda, düşman topraklar işgal edildiğinde düşmanın komuta ve destek merkezleri ile lojistik hatları bombalanır ve yerel halk askeri operasyona yardımcı olacak şekilde bölgeyi tahliye etmeye zorlanır. Bu üç türden cebri göçe zorlama yöntemlerinde uygulayıcının gerçek amacı bazen Sırpların Yugoslavya Federasyonu'nun dağılması sonrasında Bosna Hersek ve Kosova'da yaptıkları kadar net olarak belli olmaz. Örneğin, Uganda diktatörü İdi Amin 1972'de ülkesindeki pek çok Asya kökenli insanı sınır dışı edeceğini açıkladığında bunun sebebinin bunların mallarına el koymak olduğu düşünülmüştü. Ancak, daha dikkatli bir araştırmada bu gruptan 50,000 kişinin Britanya pasaportu olduğu, Britanya'nın Uganda'ya silah satmama kararını geri alması için bir zorlama olduğu sonradan anlaşılmıştı (Greenhill 2010:13-15).

Zorunluluktan Göç

Günümüzde dünya üzerinde yaklaşık sayıları 70 milyona yaklaşan insan silahlı çatışmalar ve insan hakları ihlalleri sebebiyle ayrı kalmak zorunda bırakılmıştır. Bu sayının üçte birinden fazlası kendi ülkelerinde başka bir noktaya gitmek yerine sınır geçerek kendilerinden farklı bir ülkeye sığınmak zorunda kalmıştır. Sayıları resmen 4 milyon, gayri resmî olarak 6 ½ milyonu bulan Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar da bu grubun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak, bu zorunluluktan, ama insanların bir anlamda kendi seçimleriyle yaptıkları tarz yer değişimi, sadece iç savaşlar veya savaşlar sebebiyle gerçekleşmemektedir. İklim değişikliği, su kaynaklarının tehlikede olması, devletin kırılgan, zayıf veya başarısız olması, silahlı çatışmanın yanında göç etme zorunluluğu hissetmede öne çıkan unsurlar olarak kendilerini belli etmektedirler (Betts 2017:2).

Suriye örneği Türkiye'de son derece yakından bilinen, hatta her vatandaşın bir şekilde yaşadığı bir örnek ve bu sebeple daha fazla anlatılmasına gerek olmadığı kanaatindeyim. Öte yandan, dünyanın farklı kesimlerinde farklı göç hikayeleri de şekillenmekte. Asya'da ortaya çıkan tablo hem farklı dokusuyla ilginç hem de düşündürücü. Afganistan ve Nepal son derece çarpıcı iki örnek.

Afganistan, 1979'dan buyana neredeyse aralıksız süren dış müdahaleler

(SSCB, ABD, NATO), ülke sınırları içinde bitmeyen şiddet ve çatışma hali, ve bir türlü güçlenemeyen başarısız devlet yapısıyla kendine özgü bir çerçeve oluşturmaktadır. Afganistan'ın 19. Yüzyılın sonlarında Britanya tarafından ele geçirilmeye çalışılması sonrasında uzun bir süre bağımsız ve istikrarlı giden Afgan devleti, 1970lerde birbirini izleyen darbelerle istikrarsızlaşmış, 1979'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilmiş, Sovyetler'in çekilmesi sonrasında ülke hızla başarısız devlet olma yolunda ilerlemiş, ardından yönetimi ele geçiren Taliban'ın uygulamaları ile negatif anlamda dünya gündemine oturmuş, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında da Amerika Birleşik Devletleri ve NATO kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Komşu ülke Pakistan'ın dış politika uygulamaları da ülkenin güvenlik açısından daha da zafiyete uğramasına sebebiyet vermiştir. Ülkede halen egemen kontrolü sağlayamayan bir zayıf devlet mekanizması vardır. Taliban'ın 1996'da iktidara gelişi ve sonrasında El Kaide'ye sığınak oluşturması, ardından 2002'den günümüze ABD ve Afgan hükümeti ile Taliban arasında süren çatışmalar Afganistan'ı son derece zor şartlarda işleyen bir başarısız devlet haline getirdi. Bu uzun süreç Afganistan'da her iki tür göçü de mümkün kıldı. Bir yandan Taliban kendi karşıtlarını zorlayarak yurtlarından uzaklaştırırken, öte yandan Taliban ve El Kaide taraftarı olduğu düşünülen topluluklar da merkezi hükümet tarafından göçe zorlandı. Bunların yanında çatışmalarda taraf veya hedef olmak istemeyen Afganlar ülkelerinden Pakistan, ABD, Türkiye, İran başta olmak üzere pek çok farklı noktaya kaçmak zorunda kaldılar.

Aynı coğrafyada yer alan ve bir süre seküler ve dini yaşam tarzları arasında bir mücadelenin yaşandığı ama şu anda İslami usullerle idare edilen Pakistan; Çin Halk Cumhuriyeti'nin etkisiyle zor zamanlar geçiren ve Hindistan'a göçenler arasında Çin casuslarının da olduğu Nepal; halkı fakirlik içinde ve demokrasi mücadelesi içinde uğraşan ve Hindistan'a çok fazla göç veren ama bu göç Hintliler tarafından özellikle Assam'da ama aynı zamanda Tripura ve Batı Bengal'de yerli halkla Bangladeşli göçmenler arasında şiddetli anlaşmazlık ve çatışmaların çıkmasıyla bölge sorunlarına yenilerini ekleyen Bangladeş (Paul 2010:12-15), göçün ve göçle beraber önemli anlaşmazlıkların, diplomatik, kültürel ve ekonomik sorunların yaşandığı diğer Güney Asya ülkeleri olarak önemli örnekler oluşturmaktadırlar.

Bu bölgedeki dört ülkeye genel olarak baktığımızda daha önceden tartışılan iki genel tip göç sebebi de – yani kendi seçimiyle veya zorlanarak göç- bu ülkelerde görülmektedir. Afganistan'daki gibi bir bölgeyi kontrolünde tutan bir mahalli diktatör veya bir terörist örgüt, kendine destek olmayacağını düşündüğü insanları yıldırarak, etnik temizliğe baş vurarak, veya kaynaklara erişimlerini keserek göçe zorlayabilir. Nitekim, mahalli diktatörlerin temel amacının hükmettikleri bölge üzerinde kendi kontrollerini sağlayıp sürdürmek ve o bölgede bağlantılar ağı kurarak bunların her birinde kendini vazgeçilmez yaparak liderliğini sürdürmek olduğu düşünüldüğünde, insanların sadece

Taliban'a veya diğer din temelli radikal örgütlere ideolojik anlamda ters düştükleri için çok uzun süredir öncüllerinin yaşamış olduğu yerlerden ayrılmayı seçmeleri daha rahat anlaşılır hale gelmektedir. Mahalli diktatör olmak için şiddete eğilimli bir psikolojinin yanı sıra zayıf veya başarısız bir devlet de olması gerekir ki bu tür insanlar örgütlerini kurabilsinler (Betts 2017:2). Hemen yanımda yaşanan Suriye İç Savaşı'nın gelişim yolu da Afganistan'a benzer bir şekilde ilerlemiştir. Suriye'de de zayıf bir devlet, devletin kontrolünü kaybettiği ve kurallarını uygulayamadığı önemli bir toprak parçası, devletin eksikliği yüzünden ortaya çıkabilmiş ve çeşitli bölgeleri kontrol edebilen mahalli diktatörler ve farklı ideolojik ve kültürel temellere dayanan silahlı örgütler olduğu gibi, Kuzey Suriye Türkmenleri gibi gruplar çeşitli ideolojik ve etnik gerekçelerle yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmışlardır.

Tabii Bangladeş ve Nepal örneklerinde de insanların kendi arzularıyla yerleşgeldikleri yerleri terk etmeleri durumu söz konusudur. Bu iki ülkede kaynakların kısıtlılığı, işsizliğin ve açlığın yüksek oranda yaşanması insanları göçe zorlamaktadır. Pakistan'da ise, her iki durumun bir arada var olduğu görülmektedir. Bir yandan hayatın yaşanması konusunda bir ikilik varken öte yandan da ülke içindeki belirsizlikler ve istikrarsızlık yüzünden var olan kaynaklar ve kaynaklara ulaşım oranları büyük düşüş göstermiştir. Nitekim, Kimberly Martin'in de belirttiği gibi "devlet benzeri, kendine özgü gayrişahsî yönetim sistemleri ve kalıcı kuralları olan yapılar olmadan, geniş nüfuslar gelişmeyi umamazlar. Uzun vadeli, tahmin edilebilir düzen geniş alanlara yayılmış kurumlarca sağlanır ve bir miktar düzen hem doğrudan insan güvenliği hem de uzun vadeli planlama için şarttır." (Martin 2012:14) Bunların bulunmadığı bir ortamda insanlar kendi hayatlarında bir düzen oturtabilmek ve ileriye planlayabilmek amaçlarıyla göçe yönelmektedirler. Ancak, göç sonrasında gidilen ülkelere de sorunlar, can güvenliği sağlandıktan sonra gündelik hayatın sürdürülmesi açısından bir hayli önem kazanarak süregitmektedir.

İnsanlar ülkelerini terk ettikten sonra da yeni bir hayat kurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası Mülteciler Rejimi olarak adlandırdığımız yasa ve antlaşmalar ile uluslararası örgütler bütününde bir insan mülteci haline geldikten, ülkesinden kendi isteğiyle veya zorla ayrıldıktan sonra temelde üç şekilde işlerin gelişebildiği görülmektedir. Bunlar, kendi rızasıyla ülkesine geri dönmek; ilk iltica ettiği ülkede topluma entegrasyon sağlamak; ve üçüncü bir ülkeye yerleşmek (İçduygu ve Nimer 2019:2).

Bir diğer ülkeye gitmek zorunda kalanların eskiden beri oluşturduğu imaj, yardıma muhtaç bir insan grubu. Ancak, uzun vadede hem sığınılan ülkeler hem de sığınmacılar/mülteciler yeni bir ülkeye gelmiş bu insanların ekonomik hayata katkıları olması gerektiğinde hemfikir olmaktadır. Örneğin, Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin çok önemli bir kısmı mülteci kamplarında mikroişletmecilik etkinliklerine girerken halen Türkiye'de Suriyelilerin açtıkları firmalar yabancı

uyruklular tarafından açılan firmaların önemli bir çoğunluğunu temsil etmeye başlamıştır.

Ekonomik entegrasyonun yanısıra kültürel entegrasyon da zorunluluktan veya zorla göçe zorlananların karşısına çıkan önemli bir sorundur. Ruanda'dan Uganda'ya veya Bangladeş ile Nepal'den Hindistan'a geçişlerde dil ve kültür farkının minimal olması -kaynak paylaşımı kaynaklı sorunları göz ardı edince- görece rahat entegrasyonu mümkün kılarken, Suriye'den Türkiye'ye veya Mali'den Fransa'ya göç gibi daha radikal değişimlerde kültürün farklılaşması göç edenleri de göç edilen ülke halkını da rahatsız edebilmektedir.

Sonuç

Yirminci yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler sonucunda kırılğan, zayıf ve başarısız devletler uluslararası ilişkiler literatüründe dikkat çeken bir şekilde yer almaya başladı. Kırılğan devletler birtakım devlet işlevlerini tam yerine getiremezken, zayıf devletlerde bu durum çok daha ciddi şekilde tezahür ederken başarısız devletler merkezi hükümetin ülkesi üzerinde kontrolü neredeyse tamamen kaybettiği bir tabloyu ortaya koymuştur.

Bu tür devletlerin bünyelerinde yer alan iktidar boşluğunu doldurmak için farklı adaylar ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda birtakım ittifaklar ortaya çıkabilirken, bölge bazında mahalli diktatörler de ülkede istikrarsızlığı iyice arttıran bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu istikrarsız durumda kaynakların azalması, kaynaklara erişimin kısıtlanması, can güvenliğinin olmaması gibi sebeplerle insanlar iki tür göç zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Bunlardan ilki hükümetlerin veya mahalli diktatörlerin cebir kullanmasıyla, hakları, ulaşım olanaklarını ve kaynakları ortadan kaldırmasıyla, veya doğrudan silahlı saldırıyla insanların zorlanarak göç ettirilmesi halidir ve bir bölgeden zorunlu göçten etnik temizliğe kadar farklı yollarla uygulanabilir. İkinci tür göç ise, rasyonel aktör olan bireylerin kendilerinin ve ailelerinin geleceklerinden, can güvenliklerinden endişe duyması sebebiyle belirsizliği ölme ihtimaline tercih ederek yerleştikleri yerleri terk etmeleri şeklinde gerçekleşir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli sebeplerle, ama özellikle zayıf ve başarısız devlet yapılanmalarının dünyada sayıca artması yüzünden her iki türde de, zorunluluktan ve zorlanarak göç günümüzün son derece önemli bir gerçekliği haline gelmiştir.

Uluslararası sistemde zayıf ve başarısız devletlerin yarattıkları şartlar yüzünden ortaya çıkan göç kavramı hem göç etmek zorunda kalanlar hem bunların gittikleri ülkelerdeki halkların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere gözden geçirilmelidir. Zayıf ve başarısız devletler sebebiyle göç edenlerin sayıları modern zamanlarda görülmemiş bir rakamda cereyan etmektedir. Bunun yüzünden

de Avrupa ülkelerinin mülteci teknelerinin Akdeniz'i aşmasını engellemeye çalışmalarından Avustralya, Kenya gibi ülkelerin şartları son derece kötüleştirdiği yeni kanuni uygulamaları benimsemesine mülteci ve sığınmacı istenmeyen bir ortam oluşmaya da başlamıştır. Betts ve çalışma arkadaşlarının da belirttikleri gibi halihazırda var olan Birleşmiş Milletler iltica ve göç düzenlemeleri günümüz gerçekleriyle örtüşmemektedir (Betts 2017:1). Bunun sebebi günümüzde halen kullanılan sığınmacı prosedürünün kısa süreli bir tehlikeden kaçış durumunda sığınmacıların yiyecek, yatacak yer, yemek, giysi gibi gerçekten ivedi ihtiyaçlarının karşılanması şeklindedir. Ancak, zayıf ve başarısız devletlerin varlığı ve sayılarının, biraz da Küreselleşmenin getirdiği ekonomik denge bozulmasının da etkisiyle, artması sonucunda artık sığınmacılık kısa süreli bir göç olmaktan çıkarak bir kuşaklık zaman içinde geriye dönecek bir yurt olmaması ihtimalinin iyice güçlenmesi nedeniyle uzun vadeli, varılan ülkeye kültürel ve ekonomik açılarından entegre olmayı gerektiren bir yaşama geçiş artık gündemdedir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş Döneminde geliştirilmiş fikirler ve yapılarla günümüzün şartlarında göç, sığınmacılık, mültecilik sorunlarına yanıt verilmesi son derece zordur. Uluslararası sistemin şartları değiştikçe göçle ilgili değerlendirmeler ve çözümler de geliştirilerek kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- BETTS, A. - L. BLOOM vd. (2017). *Refugee Economies: Forced Displacement and Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO). 'Millenium Development Goals'.
https://www.who.int/topics/millennium_development_goals/about/en/
 Erişim Tarihi: 20 Kasım 2019.
- GREENHILL, K. M. (2010). *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*. Cornell University Press.
- İÇDUYGU, A.- M. NIMER (2019). "The Politics of Return: Exploring The Future Of Syrian Refugees in Jordan, Lebanon and Turkey". *Third World Quarterly*. 21 Ekim 2019: 1-19.
- MARTIN, K. (2012). *Warlords: Strong-arm Brokers in Weak States*. Cornell University Press.
- NEWMAN, E. (2009). "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World". *Contemporary Security Policy*. 30/3:421-443.
- OECD (2012). "Development: Aid to Developing Countries Falls Because of Global Recession" OECD Development Co-operation Directorate (DCD-DAC) 4 Nisan 2012.

www.oecd.org/dac/developmentaidtodevelopingcountries/fallsbecauseofglobalrecession.htm. Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019.

OECD (2013). “Fragile States: Resource Flows and Trends, Conflict and Fragility”. OECD Publishing: 13.

PAUL, T. V. (ed.) (2010). *South Asia's Weak States: Understanding the Regional Insecurity Predicament*. Stanford: Stanford Security Studies.

QUIRK, P. W. (2017). *Great Powers, Weak States, and Insurgency Explaining Internal Threat Alliances*. New York: Palgrave MacMillan.

TÜDEV DENGE

DOĞAN, Talip (2020). “Bir Bilimsel Gezinin Günlüklerinden”.
TÜDEV Denge. 2020/8: 203-209.

BİR BİLİMSEL GEZİNİN GÜNLÜKLERİNDEN*

Talip DOĞAN**

Acı tatlı nice hatıralarımıza şahit olmuş Horasan ovasının¹ havasıyla yoğrulduktan sonra bütün şevkimizle İran sınırındayız. Gürbulak sınır kapısında² İran’a dair ilk izlerle karşılaşyoruz: “İran İslam Cumhuriyeti’ne Hoş Geldiniz” yazısının olduğu büyük bir sınır kapısı, Humeyni’nin³ resmi ve Türkiye tarafına yeni girmiş, tepesinde *Unutma Allahi* “Unutma Allah’ı” yazılmış İran otobüsü. Gürbulak sınır kapısından İran tarafına geçtiğimizde güzel insan Tümenci⁴ Nuri abinin tavsiyesiyle önce *tümenlerimizi* yaptırдық. Sonra, dolmuşla Bazergân’a geçtik ve orada bir taksi kiralayıp heyecanla yola koyulduk. Hoş sohbetli şoförümüzle Makü, Hoy ve Salmas üzerinden dört saate yakın bir zamanda, biraz geç vakitte de olsa Urmiye’ye kavuştuk. İlk gecemizde dostumuz Tohid Melikzâde’ye *gonah*⁵ olduk. Ertesi gün, evden ayrılmadan önce bir diğer dost Cemal Ayrumlu ile tanıştıktan sonra hep beraber soluğu Cengel Parkı’nda⁶ aldık. Serinlikte çaylarımızı yudumlarken derleme planlarımıza dair konuştuk; ayrıca bölgenin meşhur kebabını ilk defa burada, *naharda*⁷ tattık.

* Bu notlar, 2008 yılının yazında İran’ın Güney Azerbican/Urmiye bölgesinde “dil malzemesi” derlediğim zamanlarda tuttuğum günlüklerden ortaya çıkmıştır. Ankara’dan Urmiye’ye kadar kara yoluyla gerçekleşen yolculuğumuzda yolbaşımız, hocam Bilgehan A. Gökdağ olmuştur. Bu günlerin notları, daha önce 2008 yılında *Kardeş Kalemler* dergisinde “İran Notları” başlığıyla yayımlanmıştır. Tutulan notlar şimdi ise bazı eksikleri giderilmiş ve yeniden düzenlenmiş olarak sunulmaktadır.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dogan.talip@gmail.com

¹ Horasan ovası, Erzurum bölgesinde bulunmaktadır.

² Gürbulak sınır kapısı, Ağrı ilinin Doğubeyazıt ilçesinde yer alan ve Türkiye’yi İran’a bağlayan sınır kapılarından biridir.

³ Ayetullah Humeyni, 1979 yılında İran’da Pehlevi rejimine son verip İslam Cumhuriyetini kuran ve devrimden sonraki tüm dini yetkileri elinde tutan kişidir.

⁴ *Tümen*, İran’ın para birimlerindedir. Tümenci, sınır kapısında *tümen* alımı ve satımı yapan kişilere denilmektedir.

⁵ *gonah*: Misafir.

⁶ Cengel Parkı, Urmiye’nin merkezinde hâkim bir tepede yer alır.

⁷ *nahar*: Öğle yemeği.

Urmiye’de İran’ı, “şehit”leriyle yaşayan bir ülke olarak görüyoruz. Bu ülkede “şehit”lere büyük saygı beslenilmekte. Şehrin birçok yerinde, caddelerdeki geniş afişlerde ve duvarlarda gözümüz “şehit” resimlerine çarpıyor. “Şehit” aileleri devlet nezdinde daha öncelikli ve ayrıcalıklı durumda. Yollarda ise yer yer besmele ve kelimeitevhit yazılı levhalara rastlıyoruz.

Otobüslerde haremlik selamlık uygulanmakta. Otobüse ön kapıdan erkekler orta kapıdan kadınlar biniyor. Otobüsün ilk yarısı erkelere diğer yarısı ise kadınlara ait.

Urmiye’de bozbaş (âbguş) ve kebab çok meşhur. Kebab, *çörehle*⁸ yeniliyor ve yanında içecek olarak da daha çok kekikli ayan tercih ediliyor.

Buralarda hayat, yazın öğleden sonraları genellikle evlerde geçmekte. Bu saatlerde insanlar dinlenme mekânlarında, şehir adeta ölü. Dışarıda çok az insan görülebiliyor. Ama akşama doğru ferahlık başladığında sabah saatlerinin canlılığında olduğu gibi hayat tekrar başlıyor, insanlar caddelere akın ediyorlar. Şehrin caddeleri, çoğunlukla İran ve Rus yapımı arabalarla dolu. Urmiye’de trafik bize çok dağınık ve düzensiz geldi. Ama şehir sakinleri bu düzensizliğe alışmış durumda. Trafik, bu düzensizlikte akıp gitmekte...

Şehir merkezinde yüksek yüksek binalar pek yok. Evler çoğunlukla müstakil ve yüksek duvarlarla birbirinden tecrit edilmiş hâlde.

Burada zaman çok gelişigüzel harcanmakta, insanların telaşları yahut yetiştirmesi gereken işleri yok gibi. Ayrıca bu ülkede yaşayanlar, sözü çok uzatmaktalar; bir de net değiller. İnsanlarla sohbet ettiğinizde onların asıl maksadını anlamamız çok zor. Özellikle insanların birbirleriyle karşılaştığı ya da birbirlerinden ayrıldığı zamanlarda kullandıkları çok kalıp söz var. Söz geliş *salam* “selam, merhaba”, *hoş gelmisiz* “hoş geldiniz”, *necesiz* “nasılsınız”, *kêf ahval yahşıdı* “keyif, durum iyidir (umarım)”, *ellerin ağrımazın, ayakların ağrımazın*, *nökerem* “hizmetçiyim (senin hizmetindeyim)”, *hudâfız* “Allah’a ısmarladık”, *gözüm üste* ‘(başım) gözüm üstüne’ ve benzerleri gibi. Kimi zaman bu sözlerin çoğunu aynı anda iştebilirsiniz ve birisiyle karşılaştığınızda bu sözlerden fırsat yakalayıp da konuya gelebilmeniz ya da ayrılabilmeniz zaman alabilir.

Türkiye Türklüğünün dünyası ve Türkçesi, İran Türkleri tarafından özellikle uydu yoluyla yakından takip edilmekte. Öyle ki Balanuş köyünde misafir olduğumuz bir evde on iki yaşındaki sevimli bir kız çocuğu, Türkiye’den geldiğimizi öğrenince yanımıza yaklaştı ve bizimle Türkiye Türkçesiyle çok güzel

⁸ *çöreh*: Ekmek.

konuştı. Urmiye'nin bir köyünde böyle bir ana şahit olmak bizi hem şaşırttı hem de sevince boğdu.

İlk derleme faaliyetimiz için, Guşcu köyünde Gulam Gulami Bey'le buluşmak üzere, köy garajlarında eski bir minibüse binip yola çıktık. Bu arada minibüste İbrahim Tatlıses'in, içinde "benden ömrümü çalanı getir" sözleri geçen türküsünü de dinledik.

Derleme faaliyetimizin ilk iki günü. Guşcu, Guluncu, Magatel ve Karabağ köylerinde bulunduk. Bu günlerimiz, her ikisi de dost canlısı olan Gulami Bey ile Hasan Bey'in *kömehlihleriyle*⁹ gayet verimli geçti. Derleme heyecanını ilk onlarla yaşadık. Derlemelerin devamında Gulami Bey ve ailesi, üzeri safranlı pilavın ve köftenin de yer aldığı mükellef bir sofrayla, cömertlikleriyle ve nezaketleriyle gönlümüzde taht kurdular. Hem Gulami Bey'in ailesinin ve hem de diğer ailelerin mahcup ama asil ve adeta huşu içinde ibadet edercesine misafir ağırlamaları yaşamaya değerdi.

Guşcu, şoförlerin köyü, yani şoförleriyle bilinen bir köy. Ayrıca burada önceleri kuş terbiye edilirmiş ve avcılık yapılmış. Köy, adını bu özelliğinden almış. Hakikaten çok şirin ve nezih bir yer. Guşcu köyü bir de Eyüp Guşcu adında şampiyon boksör çıkarmış. Köylüler şampiyonlarıyla gurur duyuyorlar.

Magatel köyü, bizi keklik sesleriyle karşıladı. Bu sesler bize, bir bakıma köyün ahvali hakkında önceden fikir vermekteydi. Bu köyde sadece otuz *nefer*¹⁰ kalmış ve burası harabe dahi diyemeyeceğimiz bir durumda. Magatel köyünün bu hâli bizi çok etkiledi. Köy, çok ıssız ve mahrum.

Ve Guluncu köyünde Dede Kâtip'leyiz. Dede Kâtip, vakarı ve duruşuyla kıymetinin farkında. Türkçe üstadı, tok sesli bir şair. Bizlere hem hitabı hem deyişi hem de dedikleriyle doyumsuz zamanlar yaşatıyor.

Karabağ, büyük başlar yetiştirmiş bir köy. Bu köyde, iki teyzeyi dinledik. Teyzeler, ayrılırken bizi nasıl da bir tevazuyla uğurladılar. Karabağ köyünde bu insanların inceliklerine hayran kaldık.

İnsanlar, mutluluğunu evde sürmek ve ısrarla orada yaşamak ister gibi... Evler, yüksek duvarlarla çevrilmiş. Evlerin mimarisi ve düzeni, buralardaki sosyal dokuya ve hayata göre şekillenmiş. Bu evler, sinelerinde son derece temiz, düzenli, gelenekleri oturmuş, canlı ve zengin bir hayatı saklamakta. Bir yandan dışarıda

⁹ *kömehlih*: Yardım.

¹⁰ *nefer*: Kişi.

tükenmeye yüz tutmuş hayatlarla karşılaşırken diğer yandan o yeknesaklığa nispet yaparcasına evlerde revnaklı ve keyifli manzaralarla karşılaşıyoruz. Göz alıcı yastık ve kilimlerle döşenmiş, taş duvarlarla serinletilmiş, ferah ve geniş sofalarda doğrusu keyfe gark olmamak elde değil. Urmiye’de sefalı zamanlar, işte bu mekânlarda geçmekte.

Magatel ve Karabağ köylerinde elli, altmış yıl önce insanlar daha mesut ve müreffeh yaşamış. Zira, bu topraklarda vaktinde bol su varmış. Buralar böylelikle çok verimliymiş, envaiçeşit meyve, sebze vs. ile cazibe merkeziymiş. Hele Magatel köyünde Hosrov Bey’in övgü ve özlemle bahsettiği ama artık yetişmeyen *Türkman almasını* “Türkmen elmasını” hem çok merak ettik, hem de bir an canımız çekmedi değil. Sözün kısası, bereketli yıllar o köyleri zamanında abat etmiş. Ama şimdi, gittiğimiz birçok köyde köylüye bir dokun bin ah işit. Bu şartlar yine de insanların topraklarına olan sevgisinden hiçbir şey eksiltmemiş.

Bundan sonraki durağımız tam bir meyve cenneti olan Kehriz köyü oldu. Kehriz’de kiraz, seftali, elma vs. bütün meyveler doyumsuz tatlarda. Hayatımızdaki en lezzetli *erikleri*¹¹ rahatlıkla bu köyde yediğimizi söyleyebiliriz. Bu arada meyve ağaçlarının gölgeliklerinde derleme yaparken bir *gardaşımızın* doğacak kızına ad verme bahtıyarlığına da nail olduk. Bu candan *gardaşımız*, Türkiye’den gelmiş bir *gonah* olmamız hatırına, bizden kızı için ad rica etti. Biz de Aysima olsun, dedik.

Bir akşam, ticari taksile Urmiye’nin Gülşehir semtinde kaldığımız eve dönüyoruz. Aynı zamanda taksinin güleç yüzü şoförüyle koyu bir sohbetin içindeyiz. Nihayet kaldığımız eve ulaştığımızda taksici gence *neçe puldur, ağa?* “Ne kadar paradır, ağa?” diye sorduk. Bu sorumuz karşısında taksici gencin, Türkiye’den gelmemiz hatırına, para almamakta ısrarla direnmesi bizi çok duygulandırdı.

Selçuklulardan kalma kapalı çarşı göz alıcı ve renkli. Çarşı muhteşem tezyinli aynalar, halılar, sarılı ve beyazlı *Meraga*¹² sabunları, iğde ve zencefil unları, özenle işlenmiş çeşit çeşit hediyelikler, bıçakçılar ve daha niceleriyle çok canlı bir manzara sergiliyor. Çarşıdaki baharatçılar kısmı ise adeta bir medikal merkez gibi.

İmamzâde ve Çongaralı köylerinden döndüğümüz saatlere dostumuz ve rehberimiz Süleyman Haşimzâde’nin yanık sesinden *mahnılar*¹³ eşlik etti. Süleyman Haşimzâde bu *mahnıları, ata-babasından*¹⁴ kendisi derlemiş. Süleyman

¹¹ *erik*: Kayısı.

¹² Meraga, İran’ın Doğu Azerbaycan Eyaleti’nde yer alan bir şehirdir.

¹³ *mahnı*: Türkü.

¹⁴ *ata-baba*: Büyüklere, eskilere, atalara.

Haşimzâde'yi dinlediğim vakitlerde Nesîmîlerden, Fuzûlîlerden *mahnılara* devredilen Azerbaycan Türkçesinin, sanki melalin dili olduğunu düşündüm.

Göktepe'de, Aslı ile Kerem'in köyündeyiz. Göktepe, önceleri Ermenilerin de yoğun olarak yaşadığı bir yermiş. Ermeniler şimdi bu köyde az da olsa yaşamakla beraber ekseriyetle dünyanın çeşitli ülkelerine göç etmiş durumdadır. İnsanlardan dinlediğimize göre, Kerem bu köye Aslı'sının peşine düşüp Anadolu'dan gelir. Aslı'nın zalim dedesi sevdalılara çok çektirir. Burada hem Aslı'nın hem de Kerem'in *bulağı*¹⁵ bulunmakta. Aslı'nın *bulağı* tuzsuz ve içmeye elverişliyken Kerem'inki tuzundan içilmezmiş. Göktepe köyünde Kerem'in *bulağı* olarak bilinen yerde bir ev, Aslı'nın *bulağı* üzerinde ise bir kilise inşa edilmiş. Hasılı hem bu köylerden hem de Balû, Gecin, Gemici, Osalu, Nazlu, Torpah Gala, Baranduz, Merengeli, Gurttepe, Miyavag ve birbirinden güzel diğer köylerden çok güzel intibalarla döndük.

Ve, dostlarla sözleşip buluştuğumuz ve Türkçe yayınların satıldığı yer, *Fuzûlî Kitaphanası*. Urmiye'de Türkçe kitap satan fazla bir yer kalmamış. *Fuzûlî Kitaphanası* bu sebeple sık sık ziyaret edilen meşhur bir yer. Burayı çalıştıran Hüseyinzade de, ne tevafuktur ki, Fuzûlî'nin şiirleri misali yanık bir insan. *Fakîr-i pâdişâh-âsâ gedâ-yı muhteşem*¹⁶ bir kimse. Hüseyinzade'nin lisanihâli, bize tepeden tırnağa bunları haber verdi.

Urmiye'de çay, kıtlamayla ve biraz bekletildikten sonra içiliyor. Bu sebeple bizim için birçok yerde çay içmek, kaşık bulamamaktan dolayı güç oldu. Kimi yerlerde, çayımızın şekerini karıştıramadan içmek mecburiyetinde kaldık. Tabii çayların nefis kokusunun ve tadının olduğunu burada hatırlatmak yerinde olur.

Esmer bir *cavan*¹⁷, Davut Hüdayî, sohbetimiz esnasında “*harita gardaşları ayırmaz*” dediğinde *gardaşlarımıza* olan sevgimiz daha bir çoğaldı. Davut, yirmi dokuz yaşında olduğumu duyunca aslında yaşımı hiç göstermediğimi, bunun sebebinin de *öz*¹⁸ dilimle özgürce konuşup yazabilmem olduğunu söyledi. Davut'un, yaşımı göstermediğimi böyle bir sebebe bağlaması bir bakıma buradaki insanların hâletiruhiyesini ortaya koymaktaydı.

Urmiye Türklerinin hafızasında derin izler bırakan hadiselerden biri de

¹⁵ *bulağ*: Pınar.

¹⁶ *Fakîr-i pâdişâh-âsâ gedâ-yı muhteşem*: “Padişah gibi fakir, muhteşem bir yoksul”.

¹⁷ *cavan*: Genç.

¹⁸ *öz*: Kendi.

*Ciloluḥ*¹⁹ olmuş. Birinci Dünya savaşı yıllarında Nasturî Asurî ve Ermeni çeteleri, Türklere burada da büyük acılar yaşatırlar. Urmiye Türkleri, o acı dolu zamanları her fırsatta büyük bir teessürle anmaktalar. Katliamların yaşandığı günlerde Osmanlı askerleri bu bölgelere gelip daha fazla Türk kanının akmasına mani olmuş ve soydaşlarına sahip çıkmış. O tarihî günler, bölgede yaşayan Türklerin gönüllerinde Türkiye'ye karşı büyük bir sevginin kaynağı olmuş. İnsanların gönüllerindeki bu sevgi her fırsatta coşkuyla dile gelmekte. Per köyünde altmış üç yaşında bir aksakal, kendisinin bu günleri görebilmesini Osmanlıya borçlu olduğunu söyleyip hasretle yanaklarımızdan öptü. Yine aynı duygularla, nerede bir Türkiyeli görse ona *iẖtiram elediğini*²⁰ ve selam verdiğini ifade etti. Biz de bu anların tanığı olarak hüznünlendik.

Urmiye'de yakın zamanda bir fuar açılmış ve bu fuarda Türkiye'den de stant açanlar olmuş. Duyduğumuza göre fuarda Türkiye stantlarındaki Türk bayrağını öperek alışveriş yapanlar olmuş.

EURO 2008 (Avrupa futbol şampiyonası) heyecanı, Urmiye'de Türkiye milli takımına destekle yaşanmış. Birçok kimse, hayıflanarak şampiyonluğu kıl payı kaçırdığımızdan dem vurdu. *Cavanların* cep telefonlarında futbolcularımızın resimlerini gördüğümüze çok sevindik. Soydaş toplulukların Türkiye sevgisine daha önce hep kitaplarda ve rivayetlerde rastlardık. Urmiye'de ise bu sevginin varlığını bizzat gördük ve yaşadık.

Urmiye'de bir de “âşıklar meclisi”nde bulunduk. Muayyen zamanlarda, bir *ağanın* mekânında âşıklar ve âşık severler toplanıp geleneği yaşatmaya devam etmekte. Ay yıldız işlemeli sazlarıyla gür sesli âşıklar, bu meclislerde hem kendileri *şad olmakta*²¹ hem de gelenleri *şad etmekte*²². Bu atmosferde yüzler mutlu, kulaklar sarf edilen hikmetli sözlerle memnun. O insanların diliyle *şadlıḥ*²³ zamanı. Yüreğini döken âşığa, ara sıra hep bir ağızdan “sağ ol” deniliyor. Kimi yerlerde hürmet edilen bir büyük, latifeler yapıp yüzleri güldürmekle *şadlığa şadlıḥ* katıyor. Burada o büyük, Dede Kâtip'ti. Bu arada Dede Kâtip, âşık kelimesinin ay ışığından geldiğini belirtmek suretiyle etimolojik bir izah ortaya koyuyor. Âşık meclislerinde, her şey bir bakıma Türk ve Türkçe üzerine inşa edilmekte.

¹⁹ *Ciloluḥ*: *Ciloluḥ*, *Cilo* ya da *Cilolar* diye adlandırılan çetelerin özellikle Urmiye ve Salmas bölgelerinde yaptıkları katliamları anlatır. *Cilolar*, I. Dünya Savaşı zamanında Osmanlı topraklarından Batı Azerbaycan'a göçen Nasturî Asurîlerdir. Bunlara bölgedeki Ermeni grupları da katılmıştır.

²⁰ *iẖtiram ele-*: Saygı göstermek.

²¹ *şad ol-*: Sevinmek, mutlu olmak.

²² *şad et-*: Sevindirmek, mutlu etmek.

²³ *şadlıḥ*: Mutluluk, sevinçli olma.

Bu mekânlarda insanlar konuşurken bir an dahi tereddüt yaşamıyor, hikmetten nükteye her ne varsa ustalıklı ifade ediyor. Öyle ki bu âşıklar, usulünü kamlardan, baksılardan, Dede Korkut'tan, ozanlardan almışlar belli. Buradaki seslerin, edaların, duyuşların, tavırların bambaşka zamanlardan, devirlerden, iklimlerden bugünlere, bu ortamlara bir bayrak gibi taşındığı muhakkak. İşte bu, belki de o zincirin son halkalarından. Gür sesli âşıklar, sözlerini *diyenden*²⁴ sonra dinleyiciler tarafından coşkuyla alkışlanmaktalar. İlerleyen saatlerde meclise Âşık Dehkan geliyor. Mecliste hazır bulunanlar hep birden saygıyla ayağa kalkıp Âşık Dehkan'a ihtiramlarını gösteriyorlar. Bu esnada ev sahipleri, büyük bir keyif içinde çay, şerbet vs. ile damakları sürekli hoş tutmakta... Ve büyük bir yer sofrasında *nahar* yemeği yeniliyor. *Nahardan* sonra *şadlıh*, kaldığı yerden devam ediyor. Ev sahibi, meclise gelmiş olan konukları teker teker diğer konuklara takdim ediyor. Bu bir nizamdır, zevkle ve özenle devam ettirilen nizam. *Şadlığın* kimi anlarında evvela itibar edilen şairler, sonrasında sırayla diğer şairler ve şair adayları belki de daha yeni tamamladığı şiirlerini üstatlara ve konuklara sunmaktalar. Aslında burada her şey şiir tadında. Sözler, bir hoş seda olarak gök kubbede yerini alıyor. Zaman burada aktüel dünyanın, akıp giden hayatın çok dışında ve uzağında. Hasılıkelam bu meclislerde estetiğinden kopmamış bir kültür sürüp gitmekte...

Urmiye'de herkes bir şekilde edip, şair. İnsanlar sanki güzelliği dillerinde gösterme gayretindeler.

Bir başka günde kumsalı tuzdan oluşmuş Urmiye Gölü'ndeyiz. Urmiye Gölü'nün kaderini de bu insanların kaderine benzettik. Göl, gün geçtikçe çekilmekte ve sanki küsmüş gibi içine kapanmakta. Gülmanhanalı köyündeki bir aileden bu gölün destanını dinleyip hüznünlendik. Vaktinde, Urmiye Gölü de her yönüyle bir devran sürmüştü. Lakin, "ol" saltanatın yeller esmekte şimdi yerinde... İnsanlar şifa niyetine fırsat buldukça buraya geliyor, gölün kenarında yürüyorlar.

Türkçe konuşan, Türkçe duyan, Türkçe yaşayan bir İran şehri Urmiye. Ve Urmiye şehrinde, köylerinde bir bilimsel gezinin günlerinde yaşananlar. Bu günlerin hatıraları, daima *yâdımızın*²⁵ güzel bir köşesinde yaşayacaktır.

²⁴ *diyenden*: Dedikten.

²⁵ *yâd*: Hatır, zihin.

YAYIN İLKELERİ

TÜDEV DENGİ, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı tarafından yılda üç sayı yayımlanır. Dergide Türk Dünyasıyla ilgili politika, güvenlik, savunma, ekonomi, sosyoloji, tarih, dil ve edebiyat konularında bilimsel makalelere yer verilir.

TÜDEV DENGİ, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar üç yıl süreyle saklı tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

TÜDEV DENGİ’de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı’na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TÜDEV DENGİ’ye gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir. Yayımlanan ve daha sonra “gözden geçirilerek genişletilen” bildiriler için yazar bildiri metninin ilk halini de yazı ile birlikte dergiye e-posta yolu ile göndermek zorundadır. Lisansüstü tezlerden veya projelerden üretilmiş yazılar, bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilir.

TÜDEV DENGİ’nin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla, her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve diğeri Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Ayrıca, dergide çeviri yazılar ve tanıtımlar da yayımlanabilir. Yazılar, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı’nın www.tudev.org.tr adresinde bulunan "makale gönderme" kısmından gerekli işlemler yapılmak suretiyle gönderilmelidir. Burada yazarlar, yazılarının durumu, hakem raporları ve yayımlanacağı tarihi kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilmektedirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü

durumlarda, deęişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

TÜDEV DENG'Ede yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; TÜDEV DENG'E'nin resmi görüşü niteliğini taşımaz.

Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan deęişiklikler yapabilir. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere ve kurumlara gönderilir.

Yazım Kuralları

Başlık

Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtabacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, Garamond yazı tipiyle 14 punto olmalıdır.

Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Makale yazarının adı ve soyadı yazı başlığının sağ altında olmalı, yazarın görev yaptığı kurum, elektronik posta adresi, akademik unvanı, dipnotta Garamond yazı tipinde 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Ana Metin

Çalışmada, sayfa yapısı 16*23,5 ebatında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 2 cm olmak üzere, paragraf aralığı önce 6, sonra 0 nk satır aralığıyla ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. 11 punto Garamond yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında 1 cm. girinti yer almalı, noktalama işaretleri kendilerinden önceki sözcüklere bitişik olmalıdır. Çalışma dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, noktalama işaretlerinin kullanımı ve diğer yazım kuralları için TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır. Makalenin konusu, amacı, kapsamı, gerekçesi, sonucu vb. bilgiler bilimsel yeterliliği sağlayacak ölçüde ve bir düzen içinde verilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar):

Atıflar, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir: (Ercilasun 2015: 157).

Dipnotlar

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnızca açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Kaynakça

Kaynaklar, “KAYNAKÇA” başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Kitap ve dergi adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve Kitap Niteliğindeki Eserler

SOYAD, Ad (basım yılı). Kitabın Adı. Basıldığı Şehir: Yayınevi.
SOYAD, Ad (basım yılı). Eserin Adı, [hazırlayanın (hızl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) Adı Soyadı]. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

b) Süreli Yayınlardaki Yazılar

SOYAD, Ad (basım yılı). “Makalenin Başlığı”. Derginin Adı. Cilt No (Roma rakamlarıyla)/Sayı: Sayfa Aralığı.

c) Tezler

SOYAD, Ad (tarihi). Tezin Başlığı. Şehir: Üniversite ve Enstitü adı. (Yayımlanmamış Lisans/Yüksek Lisans/Doktora tezi).

d) Bildiriler

SOYAD, Ad (yıl). “Bildirinin Başlığı”. Sempozyum, Panel veya Kongrenin Adı (tarihi). Şehir: Yayın Evi: Sayfa Aralığı.

e) İnternet Kaynakları

Sitenin/Gazetenin Adı (haber tarihi). “Haber Başlığı”. Erişim tarihi: haberin bağlantısı

